

2013

XIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 липня 2013 р.

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Сучасні інформаційні технології

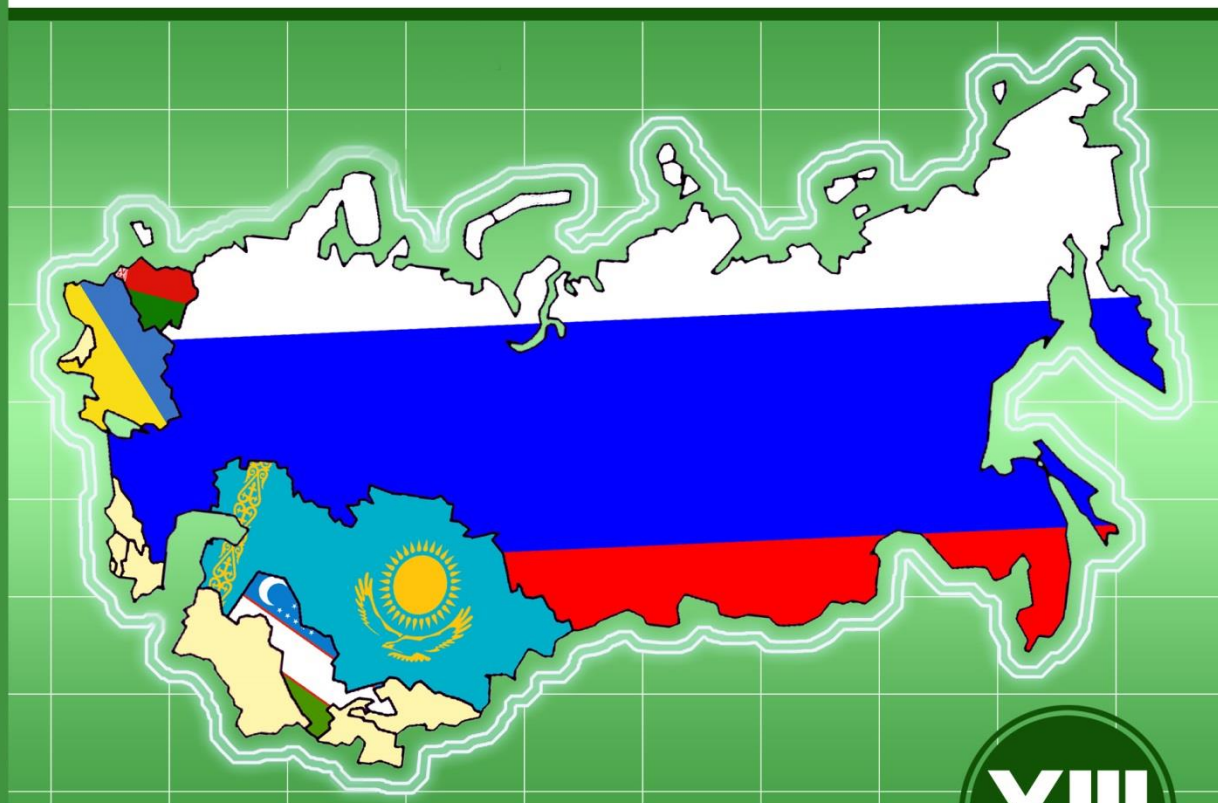
Фізична культура та

професійний спорт

Філологічні науки

Філософія

Проблеми та перспективи
розвитку науки на початку третього тисячоліття
у країнах СНД

Переяслав-Хмельницький
2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття
у країнах СНД»**

30 – 31 липня 2013 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия
в странах СНГ»**

30 – 31 июля 2013 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 174 с.

Материалы XIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. - Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. – 174 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик к.ф.н., доцент;

Я.О. Потапенко к.і.н., доцент;

Т.М. Боголіб д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда к.біол.н. доцент;

В.А. Вінс к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік к.і.н.;

С.М. Кикоть к.і.н.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик к.ф.н., доцент;

Я.О. Потапенко к.и.н., доцент;

Т.М. Боголиб д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида к.биол.н. доцент;

В.А. Винс к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник к.и.н.;

С.М. Кикоть к.и.н.

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

Ю.С. Табачок.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

Ю.С. Табачок.

СЕКЦИЯ: БИОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Азамат Курбанов, Бахритдин Бозоров
(Самарканд, Узбекистан)**

SUV HAVZALARINING IFLOSLANISHI VA UNI TOZALASHNING BIOLOGIK IMKONIYATLARI

Ma'lumki, minglab yillar davomida ajdodlarimiz suvni muqaddas bilib, suvga ifloslasang ko'r bo'lasan degan so'zlarni qonun sifatida ko'rib, suvni e'zozlashgan, undan oqilona foydalanishgan, ariqdagi suvlardan bimalol ichimlik suv sifatida foydalanishgan. Keyinchalik sanoat va agrokulturaning rivojlanishi natijasida turli kimyoviy vositalarning qo'llanilishi natijasida suvlar ham yaroqsiz holga keldi. Natijada suv va suvdan foydalanishni ham davlat tomonidan nazorat qilish nafaqat zarur, balki shart bo'lib qoldi. Bu esa ichimlik suvlarining ifloslanishi manbalarini aniqlash, ularni zararsizlantirishning samarador usullarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratish zarurligini anglatadi va u hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biridir [1, 3].

O'zbekistonda is'temol qilinayotgan suv miqdorining 95 % daryo va soylardan olinadi. Suvni is'temolchilarga o'z vaqtida va kerakli miqdorda yetkazib berish maqsadida ko'plab kanal va zovur, doimiy nasos stansiyalari qurilgan. Respublikamiz qishloq xo'jaligi sug'orma dehqonchilikga asoslangan. Suv xo'jaligida umumiy suv sarfi sekundiga 2500 kub metr dan ortiq bo'lgan 75 yirik kanal, umumiy hajmi 18,6 kub metr bo'lgan 53 suv va 32, 4 ming kilometr xo'jaliklar aro kanallar, 4889 ta nasos agregatlari, 1479 ta doimiy nasos stansiyalari, 10180 ta tik drenaj va suv chiqish quduqlari, 30,4 ming kilometr xo'jaliklararo kollektorlar bor [6].

Aholining dunyo miqyosida yildan-yil ortib borishi yangidan-yangi, ilgari bo'lmagan muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ana shunday dolzarb muammolardan yana biri ichimlik suv masalasidir. Masalaga yuzaki qaraganda sayyoramizda suv behisob cheksiz-chegarasizdek bo'lib ko'rinadi. Lekin, aslida unday emas. Agar jahondagi barcha suv zahiralari 1.500 million kub km bo'lsa, uning 94 foizi okean, dengiz suvlaridir. Suv zahiralarning faqat 6 foizi esa yer osti suvlari va muzliklaridir. Jahondagi ichishga yaroqli suvlar esa barcha suv zahiralarning faqat 0,0221 foizini tashkil etadi, ko'rinib turganidek, ichimlik suv masalasi dunyodagi eng og'ir muammolardan biri sifatida kun tartibida turibdi [2, 5].

Suv zahiralarning, jumladan yer usti va yer osti suvlarining keskin taqchilligi va ifloslanganligi O'zbekiston uchun ham katta tashvish tug'dirmoqda. Hududimizdagi daryolar, kanallar, suv omborlari va hatto yer osti suvlari ham inson faoliyati ta'siriga uchramoqda. Suv zahiralarning kamayib ketishi va havzalardagi suvning sifati tobora yomonlashib borishiga mintaqamizda 60-yillardan boshlab yangi yerlarning keng ko'lamda o'zlashtirilishi, sanoat, chorvachilik komplekslarining rivojlantirilishi, kollektor zovur tizimlari qurilishi hamda urbanizatsiya kuchayishi o'zining salbiy ta'sirini o'tkazdi.

Suvda har xil zararli moddalar to'planib suvning fizik xossalari va kimyoviy tarkibi o'zgaradi. Organik va mineral qo'shimchalar miqdori ortadi. Zaharli birikmalar paydo bo'ladi. Suv tarkibida kislorod kamayadi. Bakteriyaning turlari va miqdori o'zgaradi va yuqumli kasalliklar tarqatuvchi bakteriyalar paydo bo'ladi.

Suv yana sanoat va kommunal xo'jaliklardan chiqqan oqava suvlar, neft, radiaktiv moddalar va boshqalar bilan ifloslanadi.

Rivojlangan davlatlarning sanoatida ishlatiladigan toza suvlar kommunal maishiy xo'jaliklarga sarflanadigan suvlardan bir necha barobar ko'pdur. Chiqindi suvlar insonni ichimlik suv bilan ta'minlashda yaroqsiz hisoblanadi. Chunki zaharli moddalar bilan to'yingan suv inson salomatligiga salbiy ta'sir etadi. Turli yuqumli kasalliklarni keltirib chiqaradi. Keyingi vaqtda shifokorlar poliomielit, sariq va sil kasalliklar mikroblarining suv orqali tarqalishini aniqladilar.

Kimyo sanoatida sintetik yo'l bilan ishlab chiqariladigan bo'yoq, portlovchi modda va turli xil dori – darmon kauchuk sun'iy tola va boshqalar toza suvni ko'p miqdorda talab qiladi. Oqibatda bunday ishlab chiqarish manbalaridan chiqqan iflos suvlar tarkibida tabiatda uchramaydigan zararli moddalr ham uchraydi [4].

Suv shaxtalarda ko'mir olishda ham ishlatiladi. Ko'mir qatlamlari oralig'idagi tog' jinslarining tarkibiga qarab suv turli moddalarga to'yinadi. Ba'zan shaxtalar gurunt suvidan to'lib qoladi. Natijada ish jarayoniga katta zarar yetkazadi. Bunday hollarda shaxtalardagi iflos suvlar kuchli nasoslar yordamida turli suv havzalariga chiqarib tashlanadi.

Qora va rangli metallurgiya, kimyo, qog'oz, neftni qayta ishlash, tog'-kon sanoati chiqindilari va qishloq xo'jaligi sababli yer yuzasidagi suvlar ifloslanmoqda.

Neft sanoati tarmoqlaridan neftni olish tashish va uni qayta ishlash va suv havzalarining ifloslanishida asosiy sababchilaridan biridir. Suv ostidan neftni olishda achinarli hodisalar ro'y bermoqda. Masalan, Santo Barbaradagi birinchi neft qudug'i 10 sutkada 900 tonna neft yo'qotgan. Bir qancha neft tankerlari halokatga uchrab okeanga ming – ming tonna neft to'kgan. Natijada necha ming tonna suv yuzasi yupqa neft pardasi bilan qoplangan.

Bir litr neft 200 litr suvni ifloslaydi. Yoki bir tomchi neft 1 – 1,5 kvadrat metr kub suv yuzasini yupqa pardasi bilan qoplaydi. Natijada baliqlar va boshqa dengiz hayvonlari, suv qushlari hayotini xavfga soladi. Sanoat obyektlari atroflariga chiqarib tashlangan issiq oqava suvlar mazkur joydagi fauna va flora hayotiga zararli ta'sir qiladi [2, 4].

Issiqlik va atom elektr stansiyalarining sovitish uchun ishlatiladigan iliq suvlardan foydalansa bo'ladi. Masalan Angliyada Xatterson atom elektr stansiyasidan chiqqan iliq suv ulkan suv havzasiga oqizib quyilgan va u yerda turli xil baliqlar boqilgan bu baliqlar o'zini yaxshi his qilib ochiq dengizga qaraganda ikki baravar tez yetilgan.

Insoniyat jamiyati taraqqiyoti jarayonida tabiiy suv tarkibini o'zgartirdi va tezlik bilan o'zgartirmoqda. Shuning uchun suvni muhofaza qilishda, iflos suvlarni tozalashdagi muhandislik usullarini yanada takomillashtirish lozim.

Suv quyosh radiatsiyasi va iflos suvga toza suv kelib qo'yilishi natijasida qaytadan tozalanishi mumkin. Turli bakteriya, zamburug' va suvo'tlar suvning qayta tozalanishida faol agentlardan hisoblanadi. Lekin suv turli iflos moddalarga haddan tashqari to'yingan bo'lsa u holda uni tozalash uchun turli texnologik usullardan foydalanish kerak.

Keyingi paytlarda suvni ko'p sarflaydigan sanoat tarmoqlari joylashgan sex va zavodlarda chiqindi suvlarni tozalaydigan uskunalari qurilmoqda.

Sanoat va qishloq xo'jaliklaridan chiqqan iflos suvlarni zararsizlantirib yana qaytadan ishlatish mumkin. Masalan, hozirgi zamon neftni qayta ishlash va metallurgiya zavodlari va sexlarida ishlatilgan suvning 97% qaytadan ishlatilmoqda.

Hozirgi kunda mamlakatimizning bir qancha sanoat korxonalaridan ko'plab iflos chiqindi suvlar chiqmoqda. Xo'jalik maishiy obyektlardan chiqan iflos suv ilgari qayta tozalashda endilikda 4 marta ko'p [6].

Iflos suvlarni tozalashda asosan uch usuldan mexanik, kimyoviy, biologik usullardan foydalanilmoqda.

Iflos suvlarni mexanik usul bilan tozalashda maxsus qurilmalar yordamida suvga qo'shilgan og'ir zarralar, suv yuzasidagi moy-yog', neft va boshqa moddalar ushlab qolinadi.

Iflos suvlarni kimyoviy usul bilan tozalashda turli reagentlardan foydalaniladi. Reagentlar ba'zi birikmalar bilan reaksiyaga kirishsa, boshqalari esa zararsizlantirib turadi.

Iflos suvlarni biologik usulda sun'iy sharoitda tozalash mumkin, bundan tashqari mikrobiologik, biokimyoviy jarayonda tozalash anchagina ahamiyatga ega. Tabiatda suvni biologik usul bilan tozalashda daryo trassalari va tekis maydonlardan foydalaniladi. Chunki iflos suv tuproq orqali o'tganda zararli moddalar tuproq qatlamida qoladi. Suvni tuproqlarda tozalashda kichik suv omborlaridan ham foydalaniladi. Bu holda bir necha ming suv havzasi bir-biri bilan tutashgan bo'lishi kerak. Chunki tinigan iflos suv bir havzadan ikkinchi bir havzaga o'tganda tozlanib o'tadi. Iflos suvni biologik usulda sun'iy sharoitda tozalash uchun maydonchalarga maxsus qurilmalar quriladi. Yirik va o'rta kattalikdagi materiallar ustida turli qalinlikda aerob mikroorganizmlar biologik plyonka qoplanadi va iflos suv shu materiallardan o'tkaziladi. Natijada biofiltr suvdagi turli zararli moddalarni olib qoladi va suvni toza holda chiqaradi.

Oqova suvlarning suv havzalariga tushishi ularning kimyoviy, fizikaviy, bakteriologik tarkibini o'zgartirib yuboradi. Natijada suvda yashovchi jonivorlar qirilib, suvdagi modda almashinuvi jarayoni izdan chiqadi. Keyingi vaqtlarda suv hayvonlarining bu omillarga sezgirliги ancha yuqori bo'lib qoldi. Masalan, 1litr suvdagi 0,25-2,5 mg margimush planktonlarni, mayda suv hayvonlarini o'ldiradi, 10-20 mg margimush esa katta baliqlarni nobud qiladi. Xo'jalik suvlarini suv havzalariga oqizish oqibatida suv o'simliklari o'lib, suv yuzini qoplaydi. Natijada suvning mazasi, hidi va boshqa xususiyatlari o'zgarib, suv sasiy boshlaydi. Suv o'simliklarining o'lishi natijasida zaharli gazlar ajralib chiqadi. Issiqlik energiyasi ishlab chiqaruvchi korxonalarning chiqindi suvlari suv havzasidagi suv haroratini 8-10°C ga ko'tarib, mikroorganizmlarning o'sishiga imkon yaratadi. Radioaktiv moddalar saqlaydigan chiqindi suvlar eng xavfli suvlardir. Bunday suvlar termoyadro qurolini suv ostida tekshirilganda, uran olinganda hosil bo'ladi [3, 4].

Suv havzalarini ifloslantiruvchi eng kuchli manbalardan biri hozirgi zamon qishloq xo'jaligi ob'ektlaridir. Endigi muammo ifloslangan suvni tozalash. Suv havzalari o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, unda vaqti-vaqti bilan o'z – o'zini tozalash jarayoni sodir bo'lib turadi. Bunda quyosh nuri ta'sirida organik moddalar parchalanib, mikroblar qirilib turadi. O'z-o'zini tozalash jarayonida bakteriyalar, bir hujayrali hayvonlar, mog'orlar, suv o'simliklari faol ishtirok etadi. Bu jarayonda ayniqsa, chiqindi suvlarning suyultirilishi katta ahamiyatga ega. Suv ma'lum masofada o'z-o'zini tozalash imkoniga ega bo'lib, agar oqova suv miqdori ko'p bo'lsa suv o'z-o'zini tozalay olmaydi. Suv havzalaridagi suvga qo'shimcha ifloslik tushmasa 24 to'rt soat ichida 50% atrofidagi bakteriyalardan o'zini tozalashi mumkin. 48 soat ichida faqat 0,5 % mikroblar qoladi. Qish kunlarida bu jarayon ko'proq davom etadi, shu sababli chiqindi suvlar avval tozalash inshootlaridan o'tkazilib, so'ngra suv havzalariga oqiziladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Родионов А. И., Клушин В.Н., Систер В.Г. Технологические процессы экологической безопасности. Основы энвайронменталистики – Калуга: Издательство Н. Бочкаревой, 2000.
2. Марцул В.Н., Капориков В.П. Технические основы охраны окружающей среды. Минск. БГТУ, 2005.
3. Аширов А. Ионообменная очистка сточных вод, растворов и газов. М.: Химия, 1983.
4. Чебакова И.Б. Очистка сточных вод/ Учебн. Пособие. Омск: Изд-во ОмГТУ, 2001.
5. Вурдова Н. Г. Фомичев В.Т. Электродиализ природных и сточных вод. М.: АСВ, 2001.
6. Ergashev S. A., Otaboyev Sh., Sharipov R. Suvning inson hayotidagi ekologik mohiyati. T.: Fan, 2009.

Муродилла Кучкаров, Асатулло Ражабов
(Самарканд, Узбекистан)

TAMAKI SANOATI CHIQINDILARINI ELEMENTAR TARKIBI VA ULARDAN OQILONA FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Insoniyat hayoti uni o'rab turgan tabiiy muhit bilan uzviy bog'liq bo'lib, buni tasdiqlaydigan manbalar har qadamda uchrab turadi. Jahon ko'lamida jadal sur'atlar bilan kechayotgan fan-texnika inqilobi odamlarning mehnat sharoiti, turmush darajasi yaxshilanishiga ijobiy ta'sir etish bilan birga u tug'dirgan ekologik o'zgarishlar, o'z navbatida, insoniyatga, uni o'z bag'rida saqlayotgan ona tabiatga asoratli ta'sir ko'rsatmoqda [1].

Aniq ma'lumotlarga qaraganda, hozir har bir kishi o'zining hayot faoliyatida bir yil mobaynida 1m^3 axlat qoldiradi. Shuncha miqdordagi chiqindi shahar, respublika miqyosida ko'riladigan bo'lsa, unda atrof-muhitimiz qanchalik ifloslanib ketishini tasavvur qilish mumkin bo'ladi. Yuqoridagilar bilan bir qatorda atrof-muhit uchun zararli omil bo'lib xizmat qiladigan va odamlarda turli xil kasalliklarni keltirib chiqaruvchi, ona tabiatning ekologik jihatdan buzilishiga olib keluvchi manbalar sanoat korxonalari chiqindilari hisoblanadi [2].

Sanoat korxonalari va boshqa xo'jalik chiqindilari uzoq yillar davomida tashqi muhitga aylanib yuradi, bir muhitdan ikkinchisiga o'tib turadi. Jumladan, qo'rg'oshin, DDT preparati kabilar vaqt o'tishi bilan o'z-o'zidan yuqolib ketmay, tabiatning biror-bir quchog'ida yig'ilib boradi. Ayrim tajovuzkor moddalar esa butun sayyora buylab aylanib yuradi. Masalan, DDT preparati inson qadami yetib-yetmagan Antarktida muzliklarida 2500 tonna miqdorida yig'ilib qolganligiga haqida ma'lumotlar bor. Sanoat nihoyatda rivojlangan katta shaharlar va sanoat markazlarining atmosfera havosidagi chang, tutun, qurum va tumanlar ba'zi vaqtlarda quyosh nurlarini tusib quyib, yer yuziga ultrabinafsha nurlarning o'tishiga yo'l bermaydi [3].

Ultrabinafsha nurlarning yer yuziga yetarli miqdorda tushmasligi, o'z navbatida, turli kasalliklarni, ayniqsa bolalarda raxit kasalligini keltirib chiqaradi.

Katta shaharlarda atmosfera havosi tarkibidagi chang miqdorining har xil bo'lishi shaharni obodonlashtirishga, daraxtlar va o'rmonlarning bo'lishiga, sanoat korxonalarining katta-kichikligiga hamda ular shahar xududida joylashishiga bog'liqdir.

Havoning changli yoki tumanli bo'lishi, ifloslanishi va quyosh radiyasiyasiga ta'siri shahar muhitini o'zgartirib yuboradi, havo harakatini sekinlashtiradi, uning nisbiy namligini kamaytirishi ham mumkin. Shaharni quyuk tuman bosishi ham xavflidir, chunki tuman tomchilari tarkibidagi zaharli moddalar inson organizmiga kirgach, salbiy ta'sir ko'rsatadi [1, 2].

O'zbekiston gidrometeorologiya markazi bergan ma'lumotlarga qaraganda, Olmaliq va Farg'ona, shuningdek Navoiy va Quqon shaharlari atmosfera havosining zararli moddalar bilan ifloslanishi bo'yicha eng iflos havoli shaharlar guruhiga kiradi. O'zbekistonda doimiy manbalardan atmosfera havosiga tashlanadigan chiqindilar 1,3 mln tonnaga yetdi. Jumladan, sulfat angidridi 538,8 ming, uglevodod 427 ming, azot oksidi 94,1 ming tonna va kattik zarrachalar 317,4 ming tonnani tashkil etdi. Ana shu zararli moddalar asoratidan O'zbekiston shaharlarida kasalliklar 1,5 barobar ko'payib, bronxial astma 20 foiz ortdi. Bolalar organizmining yuqumli kasalliklariga qarshi kurashish kuchi 25– foiz pasayib ketganligi kuzatildi [1].

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalaridan chiqayotgan chiqindilarning tarkibini aniqlash, ularning zararli jihatlarini o'rganish va chiqindilarni zararsizlantirishning optimal usullarini ishlab chiqish hamda ulardan oqilona foydalanish istiqbollarini yaratish dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Biz o'z oldimizga UzBAT Urgut filiali korxonasidan chiqayotgan chiqindilarni tarkibiy jihatdan o'rganish, ulardan oqilona foydalanish usullarini ishlab chiqishni maqsad qilib oldik.

UzBAT Urgut filiali korxonasidan chiqayotgan chiqindilarning mikroelementar tarkibini o'rganish tajribalari Samarqand davlat universiteti "Mikroelementlar ilmiy tadqiqot laboratoriyasi"da olib borildi. Chiqindi tarkibidagi nmikroelementlar tarkibi Kovalskiy (1969), Xavezov (1983) va Aleskov (1988) usullari yordamida atom-adsorbsionli spektrofotometr ("Saturn")dan foydalanilgan holda aniqlandi. Tajriba natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Urgut UzBAT korxonasi chiqindilari tarkibi, mg/kg da

Elementlar	Cu	Mn	Co	Ni	Fe	Cd	Pb	Cr	Ca	K	Zn
Miqdor	4,0	48,0	0,6	0,2	5,7	0,5	0,2	0,5	180,0	115,0	12,0

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tamaki chiqindilari tarkibi eng ko'p miqdorda uchraydigan elementlarga Ca, K, Mn, kam miqdorda uchraydigan elementlarga Ni, Pb va Cr lar kiradi.

Sanoat korxonalari, jumladan Urgut UzBAT korxanasidan chiqadigan chiqindilarni zararsizlantirish, ulardan oqilona va samarali foydalanish usullaridan biri – ulardan kompostlar tayyorlash hamda qishloq xo'jalik ekinlari yetishtirishda ishlatishdir.

Chiqindilarni kompostlash – murakkab aerobli biologik jarayon bo'lib, unda organik moddalar tez chiriydi va o'simliklar tomonidan yaxshi o'zlashtiriladigan holga keladi. Jarayon gumus degan moddaning

sinтези bilan davom etadi. Kompostlash natijasida axlatdan bir xil rangli, go`ngga o`xshash modda paydo bo`ladi.

Tabiiy holatda kompost tayyorlash jarayoni bir yil davom etishi mumkin. Mexanizmlar yordamida zararsizlantirish 1– kunda tugashi mumkin. Kompostlashda axlatlarni o`z-o`zidan qizishib temperaturasi ko`tarilib, qattik axlatlar yaxshi zararsizlantiriladi.

Kompostlashda axlat harorati 60°C gacha kutarilib kasal chiqaruvchi mikroorganizmlar, gijja tuxumlari va xasharotlar, mayda tuxumdan chiqqan qurtlari ham qiriladi, demak odamlarni sog`lig`i uchun xavfli bo`lgan axvol o`z-o`zidan yuqoladi.

Adabiyotlar ro`yxati:

1. Qo`ng`irov X.N., Xo`jjiyev S.O. Atrof-muhit muhofazasi. Ma`ruzalar matni. Navoiy, 2008, 14-18 betlar.
2. Sh.A.Shirinboyev, M.G.Safin. Atrof-muhitni muhofaza qilish. – Samarqand, SamDCHTI, 2003, 77-80 betlar.
3. www.google.co.uz

Фарангис Олимова, Иброхим Джабборов
(Самарканд, Узбекистан)

ВЛИЯНИЕ РЕЖИМА РЕЦИРКУЛЯЦИИ АКТИВНОГО ИЛА НА ОКИСЛИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ НАВОЗНЫХ СТОКОВ

В современных условиях сохранение и воспроизводство плодородия почв для государств Центрально Азиатского регионе остается одним из главных проблем в сельскохозяйственном производстве. Постоянное техногенное воздействия человека при использовании земель, нарушает оптимальные параметры свойства почвы – уменьшаются запасы гумуса, подкисляется почвенное среда, ухудшаются физические, биологические и фитосанитарные свойства. Основной причиной является резкое возрастание цен на минеральные удобрения, слабое экономическое состояние большинство хозяйств, отсутствие прогрессивных технологий переработки и применения органических удобрений.

Вследствие этого в настоящее время около большинство птицеводческих комплексов накопилось огромное количество полужидкого и жидкого помета, который вместо служения плодородия почв и урожайности сельскохозяйственных культур являются причиной создания экологического неблагополучия окружающей среды. Жидкие и полужидкие стоки невозможно использовать непосредственно как удобрения в связи с наличием в них патогенных микроорганизмов, жизнеспособных яиц гельминтов и большого количество семян сорняков.

Внешние подобного помета без соответствующей переработки, способствует выносу сорняками из почвы питательных элементов немного больше, чем содержится в вносимом птичьим пометом. Поэтому в последние время все больше внимание ученых и практики сосредоточивают на проблемы утилизации и переработки органических отходов, с целью получения целого продукта с дальнейшем использованием его в сельском хозяйстве (1-4).

Одним из путей решения этой проблемы является использование метода аэробно управляемого культивирования микроорганизмов при утилизации и переработки органических отходов. В связи целью нашего исследования является изучение влияния режима рециркуляции активного ила на активность микробных сообществ.

Объектом исследования является активный и полужидких навозных стоков птичьего помета.

Результаты наших исследований показали, что на типовом птицеводческом комплексе (3 тысячи голов) ежегодно образуется до 1 млн.м³ полужидких навозных стоков. В этом объеме органического сырья содержится 1000 тонн азота, 300 тонн фосфора, 800 тонн калия, микроэлементы, ростовые и антибиотические вещества. Однако утилизация и переработка такого огромного количества органического сырья связано с большими затратами, энергоемкостью и необходимостью специального оборудования, что не приемлема для хозяйства.

Нами сконструирован экспериментальный модуль позволяющий управлять микробиологическими процессами при переработки отходов. Модуль имеет ряд преимуществ, в частности, при использовании ее контролируется скорость сукцессии микроорганизмов. Для получения эффекта трансформации отходов и обеспечения стабильности микробного сообщества в модуле требуется не только исходная микрофлора и субстрат, но и определения тактика культивирования микроорганизмов.

Возможность устойчивого существования экспериментально созданий ассоциации зависит от микроорганизмов – партнеров и режима рециркуляции активного ила.

Установлено, что изменения режима эксплуатации аэротенков с возвратом биомассы из отстойника повышает концентрацию микроорганизмов и увеличивает производительность сооружений.

Снижение коэффициента рециркуляции с 2 до 0,5 привело к сокращению нагрузки на ил более чем в 3 раза, а содержание загрязнений в очищенной воде при этом уменьшилось с 680 до 385 мг/л.

Таким образом формируя скорость возврата биомассы микроорганизмов из отстойника в аэротенк, можно регулировать не только условия жизнедеятельности и активность микробных сообществ в экосистеме очистительных сооружений, но и интенсифицировать окислительные процессы в сооружениях дополнительных энергозатрат.

Литература:

1. Кривых Л.И. Утилизация отходов с животноводческих комплексов и ферм. Практическое руководство. /Л.И.Кривых. – Барнаул: РИО АИПКРС АПК. – 2005. Стр.40
2. Сидоренко О.Д. Биологические технологии утилизации отходов животноводства: Учебное пособие / О.Д.Сидоренко, Е.В. Черданцев. – М: изд-во МСХА. 2001. Стр.74
3. Сидоренко О.Д., Лисенков А., Шувариов А. Современные биотехнологии отходов животноводства. / Журнал «Птицеводческое хозяйства. Птицефабрика» №3. 2011. Стр.20

Тоштемир Остонакулов, Зебинисо Абдурахимова
(Самарқанд, Ўзбекистон)

МИРЗАЧЎЛНИНГ ЎРТАЧА ДАРАЖАДА ШЎРЛАНГАН ТУПРОҚЛАРИ УЧУН ЯРОҚЛИ НАВЛАРНИ ЎРГАНИШ

Ўзбекистон шароитида картошкadan юқори ва сифатли ҳосил олиш учун кўпроқ ўсув даври 70-90 кун бўлган тезпишар ҳамда ўртатезпишар навларни танлаб экиш керак деб ҳисобланади [1].

Шўрланган тупроқ шароитида эртаги муддатда тезпишар навларни экиш керак, сабаби картошка туганак тўплаш даври тупроқда туз ҳаракати фаоллашмаган салқин вақтга тўғри келади. Ёзги муддатда эса аксинча ўртапишар ва кечпишар навларни экиш тавсия қилинади. [2,3].

Мирзачўлнинг жазирама иссиқ ва қуруқ иқлим шароитида картошкadan яхши ҳосил олиш учун навларни тўғри танлаш муҳим технологик жараён ҳисобланади. Иқлим шароитидан ташқари картошканинг ўсиб ривожланишига тупроқларнинг шўрланиш даражаси ҳам кучли таъсир қилади. Маълумки, тупроқ таркибидаги зарарли тузлар миқдори 0,03% дан ошганда картошканинг ўсиб ривожланишига салбий таъсир қилади. Мирзачўлнинг хлорид-сульфат типли ўртача даражада шўрланган тупроқлари шароитида картошка етиштириш технологиясини жорий қилиш учун нав танлаш бўйича махсус дала тажрибалари ўтказилди (1-жадвал). Дала тажрибаларида (2012-2013 й) баҳорги муддатда 2 та нав экиб ўрганилди. Тажрибада фенологик кузатиш, навларнинг биометрик кўрсаткичлари, маҳсулдорлик кўрсаткичлари ҳамда ҳосилдорлиги бўйича ўрганилди.

Баҳорги муддатга экилган Sante нави 15 кунда Sinora нави эса 13 кунда тўлиқ униб чиқади. Ўсимликлар униб чиқишидан шоналашгача бўлган давр 12 кунни ташкил қилди. Шоналашдан гуллашгача бўлган давр Sante навида 17, Sinora навида эса 15 кунда ўтганлиги аниқланди. Ўсимликларнинг гуллашдан палакларга сарғайгунча ўтган давр Sante навида 52 кун, Sinora навида 50 кунни ташкил қилди.

1-жадвал

Фенологик кузатиш натижалари (2012-2013 й.)

T/p	Навлар	Фазалараро даврлар давомийлиги (кунлар)				
		экишдан – униб чиқишгача	униб чиқишдан- шоналашгача	шоналашдан- гуллашгача	гуллашдан- палаклар сарғайгунча	ўсув даври
	Баҳорги муддатда					
1	Sante (назорат)	15	12	17	52	82
2	Sinora	13	12	15	50	77

2-жадвал

Навларнинг биометрик кўрсаткичлари (ўсув даврining охирида)

Т/р	Навлар	Ўсимлик бўйи, см	Барг сони, дона	Поя сони, дона	Ён шохлар сони, дона
Баҳорги муддатда					
1	Sante (назорат)	64,0	111,0	3,2	7,8
2	Sinora	73,0	166,0	4,2	9,7

Фенологик кузатиш натижаси бўйича баҳорги муддатга экилган Sante навининг ўсув даври 82 кун, Sinora навиники эса 77 кунни ташкил этиб, ҳар иккала нав ҳам ҳалқаро классификатор бўйича тезпишар навлар қаторига киради (1-жадвал). Таҷрибада навларнинг биометрик кўрсаткичлари (ўсимлик бўйи, барг, поя, ён шохлар сони) ўрганилиб, Мирзачўлнинг шўрланган тупроқ ва жазирама иссиқ иқлим-шароитига ушбу навларнинг ўсиш ва ривожланиш жадаллиги ўрганилди. Баҳорги муддатга экилган Sante навининг бўйи 64,0 см, барг сони 111,0 дона, поя сони 3,2 дона, ён шохлар 7,8 донани ташкил қилган бўлса, Sinora навида 73 см, 166,0 дона, 4,2 дона ва 9,7 донани ташкил этди.

3-жадвал

Навларнинг маҳсулдорлик кўрсаткичлари (2012-2013 й.)

T/p	Навлар	1 тупдан олинган ўртача ҳосил, г	1 тупдаги ўртача туганак сони, дона	1 та туганакнинг ўртача массаси, г
Баҳорги муддатда				
1	Sante (назорат)	480,0	7,0	68,5
2	Sinora	510,0	6,6	77,2

4-жадвал

Картошка навларнинг ҳосилдорлиги (2012-2013 й.)

Тр	Навлар	Ҳосилдорлик, т/га			
		1-такрор	2-такрор	3-такрор	Ўртача ҳосилдорлик
	Баҳорги муддатда				
1	Sante (назорат)	18,7	19,8	20,9	19,8
2	Sinora	23,6	22,9	22,5	23,0

Ҳар бир такрордан 10 дона ўсимликнинг ҳосили ўлчаниб, ўртача олинган маҳсулдорлик аниқланди. Баҳорги муддатга экилган Sante навида 1 тупдан олинган ўртача маҳсулдорлик 480,0 г, туганак сони 7,0 дона ва 1 та туганакнинг ўртача вазни 68,5 граммни ташкил қилган бўлса Sinora навида юқоридагиларга мос равишда 510,0; 6,6; 77,2 ни ташкил этди.

Таҷрибада ҳосилни йиғиштириш пайтида навларнинг ўртача ҳосилдорлиги ҳам ўрганилди (4-жадвал). Ҳар бир такрордан 28 м² дан олинган ҳосил 1 га майдон ҳисобига айлантрилиб, шартли ҳосилдорлик ҳам аниқланди. Баҳорги муддатга экилган Sante навидан ўртача 19,8 т/га ҳосил олинган бўлса Sinora навидан 23,0 т/га ҳосил олинган.

Мирзачўлнинг шўрланган тупроқлари шароитида Sinora навидан баҳорги муддатда экилганда 23,0 т/га ҳосил олинган ва бу нав назоратга нисбатан 3,2 т/га кўп ҳосил бериб, ушбу тупроқ ва иқлим шароитига яроқли нав сифатида экишга тавсия қилинди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Остонакулов Т.Э. Сабзавот экинлари биологияси ва ўстириш технологияси. – Т.: 1997. –Б. 300-335.
2. Зуев В.И. Действие засоления почвы на картофель // Особенности технологии возделывания / Сб. ст. Возделывание картофеля на засоленных почвах. – Тошкент, 2004. – С. 9–24.
3. Зуев В.И. Особенности возделывания овощных культур на засоленных почвах. – Т.: Фан. 1977. –С. 18-34.

Научный руководитель:

доктор сельскохозяйственных наук, профессор, ректор Самаркандского сельскохозяйственного института, Остонакулов Тоштемир Эшимович.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯОлександр Єшану
(Одеса, Україна)**АВТОМАТИЗАЦІЯ АВІАЦІЙНИХ ПРОГНОЗІВ ПОГОДИ ЗАСОБАМИ ІНТЕГРОВАНОГО
СЕРЕДОВИЩА РОЗРОБКИ EMBARCADERO RAD STUDIO XE2**

У відповідності до закону України від 12.10.2010 р. № 2519-17 до пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на період до 2020 року входять інформаційні та комунікаційні технології [5]. Наказом Держгідромету від 28.10.2010 р. № 60 було затверджено «Вимоги до підготовки авіаційного метеорологічного персоналу», що були розроблені з метою встановлення основних принципів освіти, підготовки і кваліфікації авіаційного метеорологічного персоналу в Україні. Згідно з цим документом робота в технічних напрямках діяльності, пов'язаних із приладами, спостереженнями й вимірами, обробкою, аналізом і передачею даних, все більше стає автоматизованою, а метеорологи повинні бути знайомі з основними методами спостережень і приладами, а також спроможні користуватися комп'ютерними пристроями, програмами обробки і розповсюдження даних. В перелік загальних та спеціальних навиків аналізу та прогнозу погоди, якими повинні володіти метеорологи, входить такий навик: знати й уміти застосовувати технології використання різних виробничих автоматизованих систем, комплексів, АРМів, технології обробки, відображення та розповсюдження даних. Виходячи зі зазначеного, можна також зробити висновок, що автоматизація авіаційних прогнозів є вкрай важливим і актуальним завданням, особливо з урахуванням сучасних вимог до знань та компетентності метеоролога, що обслуговує польоти авіації.

Модернізація авіаційного метеорологічного забезпечення передбачає певні заходи з мінімізації людського фактора в ланцюзі «спостереження – обробка – прогнозування – передача – доведення до споживача фактичної та прогностичної метеорологічної інформації». У числі вітчизняних вчених визнаним фахівцем з питань автоматизації метеорологічного забезпечення польотів є С.В. Солонін, який доклав багато зусиль в цій царині. В Україні плідну роботу веде В.В. Михайловський, який впровадив у сучасну оперативну практику видатну розробку – автоматизоване робоче місце (АРМ) синоптика [1].

Об'єктом дослідження є розрахункові методи прогнозу небезпечних явищ погоди, які дозволяють метеорологу на основі доступних фактичних (прогностичних) метеоданих визначити на найближчі декілька годин (добу) ті чи інші метеовеличини, явища погоди. Пік популярності розрахункових методів приходився на 70–90-і роки ХХ століття, коли відбувалося їх оформлення та впровадження в оперативну практику. При цьому розрахункові методи приймали графічну форму, що полегшувало роботу метеоролога, дозволяючи уникнути складних розрахунків за громіздкими формулами. Бурхливий розвиток мезомасштабних моделей частково витіснив розрахункові методи з ужитку, але вони до останнього часу залишаються невід'ємною частиною оперативної практики. Наприклад, у США авторські методики Міллера з прогнозування шквалів середини минулого століття [7] дотепер не втратили актуальності і наведені в діючій настанові [6] для військових метеорологів цієї країни, виданій у 1998 р., тобто навіть у передових розвинутих країнах, де інформаційні технології стрімко розвиваються, розрахункові методи користуються довірою і залишаються поважним інструментом в руках прогнозіста. На протязі останніх 20 років в метеорологічних службах ряду країн розроблялися відповідні програмні засоби для впровадження ефективних технологій прогнозування погоди (наприклад, геоінформаційна система «Метео» в Росії [2]), а перевірені часом розрахункові методи закладалися в ці програмні комплекси як окремі структурні елементи.

Яскравим прикладом вирішення задачі з автоматизації розрахункових методів прогнозів є інформаційна система «МетеоЕксперт» [4, с. 432], що набула певного поширення в державах СНД.

Переведення існуючих розрахункових методів в електронний вигляд може полегшити роботу прогнозіста, зменшуючи витрати часу при збереженні наочності. До того ж, розрахункові методи можуть доповнюватися різними поправками на місцеві умови, а їх величину встановлюватиме прогнозіст. Електронна реалізація має компактний вигляд та зручний доступ. Графічні побудови виконуватимуться автоматично, що зменшує кількість помилок, які виникають за рахунок людського фактора.

Метою роботи є створення прикладної комп'ютерної програми («Електронна реалізація авіаційних прогнозів погоди»), яка реалізує інтерфейс користувача для розрахункових методів прогнозу. В якості інструменту для розробки програми використовується інтегроване середовище розробки Embarcadero C++Builder XE2, що входить до складу Embarcadero RAD Studio XE2. Для візуалізації графіків та номограм задіяні можливості бібліотеки графічних компонентів TeeChart Standard. Основним методом досягнення поставленої мети є візуальне об'єктно-орієнтоване програмування мовою C++. Вибір цих інструментів обумовлений їх надійністю та функціональністю [3], вони перевірені часом і використовувалися для створення багатьох програмних засобів оперативного метеорологічного призначення, в тому числі українського АРМ синоптика.

Програма «Електронна реалізація авіаційних прогнозів погоди» містить в собі інтерактивну бібліотеку розрахункових методів для прогнозу хмарності, туману, гроз, шквалів та обмерзання. Прогноз хмарності включає в себе прогнозування кількості хмарності (неконвективної та конвективної) та висоти нижньої межі (методи Гоголевої, Спарішкіної, Лугченко, Рубінштейна). Для прогнозу туману реалізовано методи Зверева, Кошеленко, для гроз – методи Вайтинга, Фауста, для шквалів – методи Решетова, Пєскова та Снітковського, для обмерзання – методи Абрамович (обмерзання в хмарах), Ягудіна (ожеледь).

Після запуску прикладної програми з'являється її основне вікно (рис. 1), яке дозволяє користувачеві вивести на екран електронну реалізацію одного з розрахункових методів прогнозу. Доступ до кожного з методів є досить простим, бо розрахункові методи графічно об'єднані в певні іменовані групи (контейнери сріблястого кольору у вигляді прямокутних рамок із заголовками) в залежності від того, що прогнозується.

В якості елементів керування використовуються кнопки, на яких написами позначено назви методів. Натискання кнопки дозволяє викликати вікно з електронною реалізацією відповідного розрахункового методу прогнозу.

Рис. 1. Основне вікно прикладної програми.

Вікно з електронною реалізацією розрахункового методу (в якості приклада на рис. 2 наведено метод Фауста для прогнозу гроз) має вигляд окремої форми, де її ліва частина містить поля (вікна редагування або так звані «випадні списки») для введення вихідних метеоданих, поля для виведення результатів проміжних розрахунків та елементи керування (кнопки), а права частина являє собою графік (для більш складних методів – сімейство графіків), де під час роботи наносяться необхідні побудови (стрілки червоного кольору). Всі необхідні розрахунки та графічні побудови виконуються автоматично після натискання кнопки «Прогноз», а сам текст прогнозу виводиться в панель червоного кольору. В межах графіка реалізована хрестовина, що прив'язана до покажчика миші й повторює всі його переміщення. Колір хрестовини дозволяється змінювати за бажанням користувача (за допомогою кнопки «Колір хрестовини»). Передбачається, що нанесені графічні побудови зберігаються на графіку після кожного натискання кнопки «Прогноз», але при необхідності видалити всі попередні графічні побудови таку можливість надає кнопка «Очистка графіка». Для всіх основних компонентів форми забезпечена поява так званих «ярликів підказок», що з'являються, коли користувач затримує курсор миші над відповідним компонентом.

Для отримання текстових прогностичних висновків (в категоричній формі) в розрахункових методах аналітичним шляхом визначається, в яку частину графіка потрапить точка, або графік використовується в якості проміжного засобу (як у методі Фауста на рис. 2) для отримання певних

кількісних критеріїв. Тому кожній кривій на графіку ставиться у відповідність рівняння функціональної залежності (наприклад, у вигляді полінома).

Системні вимоги для роботи прикладної програми є наступними:

- операційна система: Windows XP, Windows Vista, Windows 7, Windows 8;
- місце на диску: 30 Мбайт вільного простору;
- роздільна здатність екрана: 1024×768 пікселів.

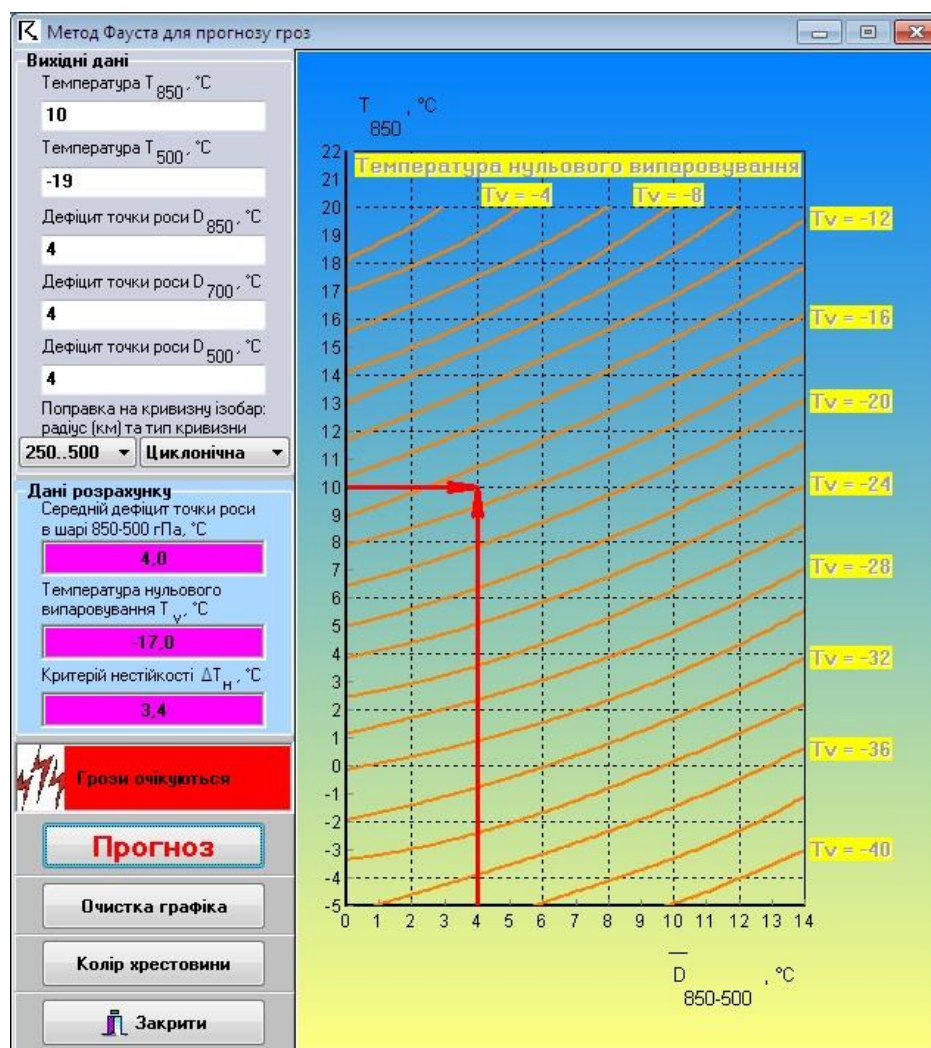

Рис. 2. Вікно з електронною реалізацією розрахункового методу Фауста.

На підставі проведеної роботи можна зробити наступні висновки.

1. Визначено шляхи модернізації інструментарію оперативної практики.
2. Розроблена прикладна програма задовольняє загальним вимогам до комп'ютерних навчальних програм, тому може використовуватися в якості педагогічного програмного засобу під час проведення практичних занять та навчальних практик студентів або курсантів.

Література:

1. Автоматизированная система обработки оперативной гидрометеорологической информации (ГИС ГИДРОМЕТ). АРМ синоптика. Инструкция по эксплуатации [Текст]. – К.: ГНПП «Спецавтоматика», 1999. – 25 с.
2. Акулиничева А.А., Беркович Л.В., Соломахов А.Ю., Шмелькин Ю.Л., Юсупов Ю.И. Геоинформационная система «Метео» и состояние её использования в метеослужбах России и стран ближнего зарубежья [Текст] // Метеорология и гидрология. – 2001. – № 11. – С. 90–98.
3. Архангельский А.Я. Интегрированная среда разработки C++Builder 5 [Текст]. – М.: ЗАО «Издательство БИНОМ», 2000. – 272 с. – (Все о C++Builder).
4. Грачев Н.Р., Дикинис А.В., Иванов М.Э., Кузьмин В.А., Смышляев С.П., Сурков А.Г. Автоматизированная информационная система «МетеоМонитор» раннего предупреждения об опасных явлениях погоды в Санкт-Петербурге и Ленинградской области, использующая усвоение разнородной метеорологической информации [Текст] // Научный сервис в сети Интернет:

эксафлопсное будущее: Труды Международной суперкомпьютерной конференции (19–24 сентября 2011 г., г. Новороссийск). – М.: Изд-во МГУ, 2011. – С. 432–438.

5. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки [Електронний ресурс]. – Електрон. дан. – К.: Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-14>, вільний. Назва з екрану.
6. Meteorological Techniques [Text]: Technical Note / M. Reymann, J. Piasecki, F. Hosein, S. Larabee, G. Williams, M. Jimenez, D. Chapdelaine. – Air Force Weather Agency (AFWA), Offutt AFB IL. – 15 July 1998. – 242 p. – AFWA/TN-98/002.
7. Miller R.C. Notes On Analysis and Severe-Storm Forecasting Procedures of the Air Force Global Weather Central [Text]: Air Weather Service Technical Report 200 (Rev). – Air Weather Service (MAC), United States Air Force. – May 1972.

СЕКЦИЯ: ЭКОЛОГИЯ

Нәзгүл Әужанова
(Талдықорған, Қазақстан)

**«САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ – МАҚСАТЫМЫЗ» АТТЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫ
ӨТКІЗУ**

Халықаралық көлемде үлкен мәні бар «Қоршаған оратаны қорғау мәселесіндегі білім беру» деген бағдарламада мектеп оқушылары арасында экологиялық тәрбие беруді кең түрде жүргізу міндеттелген. Қазіргі кездегі әлеуметтік-экологиялық жағдай өте мәз емес, тіпті, қауіпті десек те артық болмас [1, 2].

Туған өлкенің экологиялық жағдайын білу арқылы балалар үлкен мағлұматтарға ие болады, «табиғатты қорғау қажет екен-ау», – деген ізгі ойлар туындап, олардың жауапкершілігі артады.

Сабақтан тыс тәжірибелік жаттығулар өткізу, жақын және алыс жерлерге топсеруенге шығу, күзгі егінжайда еңбек ету, көкөніс пен жеміс-жидек өсіруге және жинауға көмек беру – үлкен өмірлік пайдалы нәтижелері бар жұмыстардың бірі. экологиялық білім мен тәрбие беру табиғатты қорғауға, оның қыр-сырымен санаса білуді талап етеді. Соған орай қазіргі кезде экологиялық соқпақтың маңызы өте зор екеніне көз жеткізіп отырмыз.

Экология ғылыми ұғым шеңберінен шығып, әрбір мемлекеттің қатты мазасызданып, ұдайы алаңдауына және де жеке адамдардың үнемі қамқорлық жасап отыруды талап ететін күрделі жұмысқа айналып отыр [5].

Экология баршаға ортақ мәселе, әйтпесе ол экологиялық кризиске айналады, өсе келе экологиялық апатқа айналады, сол кезде ол ешкімді де, ештеңені де аямайды.

Осы тұрғыдан «Салауатты өмір салты – мақсатымыз» атты экологиялық конференциясын өткізсе болады.

Мақсаты: Оқушылардың өзіндік жұмыс істей, сөйлеу қабілеттерін дамытып, өз ойын еркін жеткізуге талпынып, өзара пікір таластыра білуге, пікірін дәлелдеуге үйрету.

– Оқушылардың қосымша әдебиетпен өздігінен жұмыс істеу жауапкершілігін артыру.

– Экологиялық білім, тәрбие беру бағытында табиғат пен адам өмірінің бірлігін терең сезінетін, табиғатты аялап, оны қорғай алатын азаматты тәрбиелеу [4].

Қатысушылар: Сарапшылар, журналшылар.

Сарапшылар: 1. Химик-эколог. 2. Биолог. 3. Валеолог. 4. Статистик. 5. Экономист-менеджер.

Журналшылар: 1. «Заман-Қазақстан» газетінің тілшісі. 2. «Егемен Қазақстан» газетінің тілшісі. 3. «Жас Алаш» газетінің тілшісі. 4. «Ұлан» газетінің тілшісі. 5. «Жетісу» газетінің тілшісі. 6. «Зеркало» журналының тілшісі. 7. «Караван» газетінің тілшісі. 8. «Заман жаршысы» журналының тілшісі.

Сөз журналшылар мен сарапшыларда.

«Жетісу» газетінің тілшісі: Қазіргі таңда экология мәселесі өзекті проблеманың бірі болып отыр, осы жөнінде не айтасыздар?

Химик-эколог: Экологиялық проблема бүгін ғана дүниеге келген жоқ. Бұл мәселенің түп тамыры өткенде, табиғатты игеруде кеткен қателіктерде жатыр. Қалаларда өнеркәсіп орындарының қауырт өсуі, ауаның ластануы, шаң тозаңның көбеюі – экологиялық дағдарыстың басты көзі болып отыр. Жыл сайын 55 млрд. тонна өнеркәсіп қалдықтары сыртқа шығарылады екен. Атмосфераға жүздеген тонна шаң тозаң таралуда. Бір кезде ең байлыққа тұнып тұрған жеріміз бұл күнде экологиялық дағдарыс аймағына айналды. Түрлі автомобильден шығатын түтін ауаның 44% ластануына әкеледі екен. Сондықтан да алдымен қоршаған ортаны қорғауымыз қажет.

«Егемен Қазақстан» газетінің тілшісі: Осы мәселенің алдын қалай алуға болады. (Схеманы пайдаланып түсіндіру)

«Караван газетінің тілшісі»: Өнеркәсіп қалдықтары табиғатқа көп зиян келтіруде. Осы мәселеге тосқауыл қоя алатын шешімдер бар ма?

Химик-эколог: Соңғы жылдары қоқыстарды құрту, жерлеу, жаңа заттарды өндіру сияқты күрделі проблеманың біріне айналып отыр. Материяның сақталу заңына байланысты пайда болған қалдық көлемі өндіріске пайдаланылған заттардың көлеміне сәйкес.

Қалдық та іске асуы керек, әйтпесе, жер бетін қоқыс төбешігіне айналдыру қиын емес. Көмір шахталары, байыту фабрикалары және металлургиялық комбинаттардың қатарында әдетте үнемі бықсып, айналаны сасық газдармен уландыратын аумақтар пайда болды. Бірақ оның ішінде әлі де қажетті заттар аз емес. Мысалы: көмір шахталарынан шығатын жыныста 8-45% дейін көмір бар. Егер осы жынысты қайта өңдеудің жолы табылса, онда жылына миллиондаған тонна көмір үнемдеуге болады. Бір кезде мұнайдан керосин өндіру кезінде шығатын бензин шұңқырларға төгілетін немесе өртелетін. Мырыш зауыттары айналасындағы үйінділерде 2-12% мырыш, 0,5-3% қорғасын кездеседі екен. Осы қалдықтарды қайта өңдеу ісі қолға алынса экономикалық тұрғыдан да тиімді болар еді.

«Ұлан газетінің тілшісі»: Қалдықтардың адам денсаулығына әсері қандай?

Биолог: Өндіріс және тұрмыс қажетінен қалған қалдықтардың үйінділері құнарлы жерлерді істен шығарады. Сонымен бірге өндіріс қалдықтары нәтижесінде ауаға адам мен малда қатерлі ісік тудыратын улы заттар (бензипирин) тарайды. Ол өкпе рагының көбеюіне себепші болады.

Химик-эколог: Металлургиялық зауыттан шығатын газдардың әсерінен оларды қоршаған ормандар құрап қалды. Мысалы: Лениногорск қорғасын – мырыш зауыты мұржасынан шыққан улы газдан қала маңындағы орман құрап кетті.

Статистик: 1 млн. халқы бар қаладан шығатын қоқысты төгу үшін жылына 40 гектар жер керек. Жылына орта есеппен бір мемлекетте 165 млн.тонна қоқыс төгіледі екен. Бұрын қалдықтар біраз уақыттан кейін шіріп құрыса, химиялық жолмен алынған қоқыс (консерв банкасы, полиэтилен ыдыстар, бөтелке т.б.) ғасырлар бойы өзгеріске ұшырамайды. Ал енді осы қоқыстарды қайта өңдеу арқылы іске жаратуға болар еді.

Химик-эколог: Мысалы: күкірт оксидінен қайта өңдеу арқылы күкірт қышқылын алуға болады. Аммоний сульфатын қара күйеден – резенке, техникалық бұйымдар жасайтын шикі зат, шаң-тозаңнан кірпіш пен цементтің беріктігін күшейтетін материалдар алуға болады. Бірақ осы мүмкіндіктерді пайдалану жағы бізде ескерілмей келеді.

«Зеркало» журналының тілшісі: Ауыз су тазалығы, оны денсаулығымызға әсері жөнінде айтып өтсеңіз?

Валеолог: Ауыз суымыздың таза болуы қазіргі кезде бірінші мәселе болып отыр. Ауыз судың таза болмауынан көптеген аурулар таралуда. Сондықтан оқушылар, қайнамаған суды ішуге болмайтынын есте ұстаңдар. Біз қазіргі кезде бастау суын пайдаланып отырғандықтан осы тапсырмаға мұқият болыңдар. Ауыз суын тазартудың 3 жолы бар: химиялық, биологиялық, механикалық. Ауыз суды хлорлау кең түрде іске асырылатын шара

«Заман жаршысы» газетінің тілшісі: Ауылымыздың тазалығы жөнінде, күл-қоқыстардың айналамызда шашылып жатуы, оның зияны, алдын алу шаралары төңірегінде не істеу керек? – деген сұраққа жауап берсеңіз.

Валеолог: Біздің ауылымызда ауыл тұрғындары күл-қоқыстарды өздеріне ыңғайлы жерге төгуге әдеттенген. Ал оның зияны жөнінде ойланып жатпайды. Сондықтан күл-қоқысты төгетін жер терең етіп қазылып, сол жерге төгілсе дұрыс болар еді.

Биолог: Күл – қоқысты дұрыс көмбеудің салдарынан, сосын өлекселерді (өлген мал денесі) ашық тастаудың нәтижесінен де аурулар тарайды. Осыған заң жүзінде айыппұл төлетіп, қадағалануы тиіс.

«Жас Алаш» газетінің тілшісі: Байқоңырдан ұшқан протон зымыранының екі рет қазақ жеріне құлауын қалай түсіндіресіз?

Химик-эколог: Байқоңыр ұшыру айлағы Ресей жеріне жалға беріліп отырған айлақ, бұл айлақта сынақ жұмыстары жүргізіледі. Екі рет протон зымыранының құлауы, әрине, Ресей жағының жауапсыздығынан деуге болады. Ол құлаған протон зымырандары қазақ жерінде жатыр. Одан зиянды қалдық (гептил) бөлінбейді деп үзілді кесілді айтуға болмайды. Оның денсаулыққа әсері кейіндеп білінеді [3].

Бірақ Ресей, Қазақстан медицина мамандары айлақ аймағындағы адамдар денсаулығын тексере келе, оның зияны жоқ екенін алға тартып отыр және Ресей жағы сол аймақ тұрғындарын медициналық тексеруден өткізіп отыруға уәде берді.

Біздің жақтың қойған талаптарын Ресей жағы орындады, шығынды өтеді. Ол шығынға төленген ақшаның көбі Қарағанды аймағындағы азаматтарға көмек ретінде таратылды.

«Заман-Қазақстан» газетінің тілшісі: Протон зымырандарының ұшуына рұқсат бермеуге болмай ма?

Экономист-менеджер: 1. Біздің бюджетіміздің бір бөлігі осы айлаққа төленетін қаржы арқылы жабылып отыр.

2. Енді мұндай жағдай (протон зымыранының құлауы) қайталанбас деген сенім бар. Бұл жағдайлар зымырандарды жасауда кеткен кемшіліктер салдарынан болып отыр.

«Караван» газетінің тілшісі: Қазіргі таңда бюджетіміздің жарты жыртығын жамап отырған негізгі сала мұнай өндірісінің ісі қандай шамада жүргізілуде және мұнай өндірісінің болашағы қалай болады деп ойлайсыз?

Экономист-менеджер: Қазақстан аумағы көлемі жағынан 9-шы орында, жетпіс елмен елшілік қатынас жасайды, табиғи ресурстарға өте бай ел. ХХІ ғ. басында елімізде 100 млн. тонна мұнай шығарылады деп жоспарлануда. Ал, 2010-2015 жж 170 млн. тонна шығарылады деп жоспарлануда. Сыртқа да мұнай өнімдері жеткізілмекші. Мысалы, Каспий мұнай құбыры арқылы жылына 68 млн тонна мұнай сыртқа шығарылмақшы.

«Заман Қазақстан» газетінің тілшісі: Шылымның зияны жөнінде нақты мысал келтірсеңіз?

Статистик: Дүние жүзінде шылым уынан 2,5 милл.адам өледі екен. Шылым шегуші отбасы экономикасына қанша зиян келтіретінін өздеріңізде түсініп отырсыздар. Оларда өкпе ісігі 20 есе көп, әрбір шылым адам өмірін 12 мин. қысқартады, шылым шегушінің жүрегі тәулігіне 20-25 мың артық соғады т.б. мысалдарды көптеп келтіруге болады.

«Егемен Қазақстан» газетінің тілшісі: «СПИД – ХХ ғасыр зобаланы» деген сұраққа жауап іздесек.

Валеолог: СПИД – қауіпті ауру, кеңінен таралуда, әзірге оның емі табылмай отыр. Бұл синдромды алғаш рет 1986 жылы шетел азаматы әкелген деген мәлімет бар. Бұл ауру көбінесе: 1. Жыныс жолдары арқылы. 2. Таза емес медициналық аспаптар арқылы. 3. Анадан балаға жұғады.

Сондықтан бұл аурудың алдын-алудың шараларын және ауруды жұқтырған адамды болатын өзгерісті байқай білуіміз керек. Ауру адамдармен қарым-қатынаста тазалықты сақтайық. Бұл ауру тағам арқылы, тыныс алу жолдары арқылы, су арқылы, масса немесе басқа бунақденелілер шаққанда жұғуы мүмкін. Сондықтан бұл аурумен жаппай күресейік.

«Жетісу» газетінің тілшісі: Оқушыларға қандай тілек айтасыздар?

Химик-эколог: Оқушылар, ұстаздар біз қазіргі таңда шешуін күткен біраз мәселелерге тоқталдық. Олардың шешілу жолдарына аз да болса түсінік бердік деп ойлаймыз. Енді біз болашақ Қазақстанның толыққанды, салауатты ұландарымыз. Сондықтан елімізді толғандырған мәселелерді шешетін біз болуымыз керек. Елімізді, жерімізді, туған отбасымызды аялай білейік. Білімнің биігінен көрінейік.

Биолог: Табиғаттың тамашасы өте көп, оны білуге, үйренуге, зерттеуге әдеттенейік.

Валеолог: Дені сау салауатты азамат болындар.

Экономист-менеджер: Қазақстанды бай мемлекеттердің қатарынан көрейік.

Статистик: Жасаған жұмысымызға есеп беріп отырайық.

Әдебиет:

1. Айналайын Атамекен – Ақ мекен. – Алматы: Бастау баспасы, 2002.
2. Әбубәкіров С. Ә. Экологиятану. – Алматы: Ғылым баспасы, 1995.
3. Жетісу табиғатын аялайық. – Алматы: Бекет-Ата баспасы, 1999.
4. Қожамқұлова Ж.Қ. Экологиялық білім мен тәрбие беру ерекшелігі. – Алматы: Бастау баспасы, 2003
5. Экологическое состояние окружающей среды в Республике Казахстан. – Алматы, 1992.

**Юрій Караван
(Львів, Україна)**

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

Скорочення використання традиційних викопних палив диктується не тільки їх обмеженнями запасами, але і вимогами щодо зменшення викидів в атмосферу парникових газів.

Одним з найбільш перспективних напрямів розвитку світової енергетики в даний час є використання відновлюваних джерел енергії, що знімає ряд проблем, пов'язаних з використанням традиційних палив. Кінець другого тисячоліття характеризується інтенсивним ростом обсягів використання енергії відновлюваних джерел енергії у світі.

За визначенням Міжнародного Енергетичного Агентства, відновлювальною називають енергію, отриману від сонця, вітру, біомаси, геотермальних, гідроенергетичних та океанських ресурсів, біогазу, рідких біопалив. В Україні відновлювальну енергію використовують як синонім нетрадиційної або альтернативної енергії, що містить торф, низькопотенційне тепло землі та "вторинні" джерела енергії (побутові й промислові відходи, тиск газу тощо).

Що стосується паливно-енергетичного комплексу України то забезпечити вирішення енергетичної проблеми можна тільки шляхом вживання комплексних заходів, зокрема за рахунок використання екологічно чистих відновлюваних джерел енергії, із яких найбільш поширеними та доступними для України є вітрова та сонячна енергетика, енергія біомаси та енергія малих річок, геотермальна та енергія довкілля. Енергозощадження за рахунок використання енергії відновлюваних джерел стало актуальною необхідністю часу, оскільки воно сприяє вирішенню не тільки проблеми енергопостачання, але й багатьох екологічних, економічних та соціальних проблем.

Домінантна частка в структурі альтернативних джерел належала й належатиме біомасі. Біомаса як відновлювальне джерело енергії являє собою відходи та продукти сільського та лісового господарства, врожаї енергетичних рослин, а також біогаз. У сфері енергозбереження особлива увага приділяється не тільки ролі та значенню біомаси для забезпечення надійності енергопостачання, а й зниженню негативного техногенного впливу на навколишнє середовище: використання біомаси призводить до зниження викидів парникових газів на 40–80% порівняно з видобувними видами палива, поліпшується місцева екологічна ситуація.

Україна має доволі великий потенціал для виробництва біомаси, доступний для отримання енергії з відновлювальних джерел. За оцінками вітчизняних експертів, біомаса (без частки, яку використовують інші сектори економіки) може забезпечити близько 8–10% загальної потреби в первинній енергії. Використання такої кількості біомаси еквівалентне збільшенню вітчизняного

видобутку палива на 20%. За відповідних зусиль до 2030 р. 9–12% загального споживання первинних енергоносіїв в Україні можливо покрити завдяки енергії з біомаси.

Понад половину енергетичного потенціалу біомаси виробляють у сільському господарстві: солома зернових культур (23%), стебла, качани кукурудзи на зерно (10%), стебла та лушпиння соняшнику (10%), біогаз із гною (7%), біодизель, біоетанол (9%).

Біомаса з продукції, яку виробили вітчизняні сільськогосподарські виробники, може відкрити для України принципово нові високоефективні можливості для забезпечення сталого сільського розвитку на основі одержання дешевої, екологічно безпечної, теплової енергії від спалювання зерна, соломи, відходів переробки сільськогосподарської продукції, багаторічних енергетичних культур і дерев.

Селяни буквально «тримають у руках» власне енергетичне забезпечення країни, володіючи альтернативними відновлювальними джерелами енергії, якими є зерно, насіння олійних, цукрові буряки, солома, гній тощо. Завдяки цим відновлювальним енергетичним джерелам, вони можуть не тільки задовольняти власні потреби, а й сприяти диверсифікації напрямів формування енергетичної безпеки країни. Водночас, Україна може бути важливим гравцем на європейському ринку біопалива.

Земельні ресурси, які можуть бути відведені під виробництво біопалива в Україні без великої шкоди виробництву продуктів харчування та забезпечення тваринництва кормами, більші, ніж у країнах ЄС, разом узятих.

Сучасний стан земельно-ресурсного потенціалу сільського господарства України дає змогу на спеціально відведених низькопродуктивних або деградованих сільськогосподарських угіддях закладати енергетичні плантації швидкого обороту (верба, тополя тощо).

На землях, забруднених радіацією, можна вирощувати енергетичний ріпак. Зумовлене це властивостями ріпаку очищати ґрунт від радіонуклідів, не накопичуючи їх у насінні.

Світові ринки біоенергії мають тенденцію до розширення, що забезпечуватиме в перспективі тривале підвищення цін на сільськогосподарські культури, які є сировиною для виробництва енергоносіїв.

Залучення інвестицій в українську відновлювану енергетику є перспективною справою як для інвестора (надійне отримання прибутку), так і для України (швидке оновлення частини основних фондів в електроенергетиці).

На даний час в Україні запроваджуються такі механізми для стимулювання використання і розвитку відновлювальної енергії:

- зелений тариф – спеціальний тариф для закупівлі електроенергії, який встановлено для виробників енергії з відновлювальних джерел до 1 січня 2030 року;
- зобов'язання оптових постачальників електроенергії придбавати електроенергію, вироблену з відновлювального джерела, яку не було продано безпосередньо споживачам або енергорозподільчим компаніям;
- заборона постачальникам електроенергії, що здійснюють передачу електроенергії за допомогою їх власних мереж електроенергії, відмовляти виробникам електроенергії з відновлювальних джерел у доступі до таких мереж;
- виробники електроенергії з відновлювальних джерел повинні отримувати повну оплату в грошовій формі за вироблену електроенергію, без взаємозаліку;
- постачальники електроенергії мають право включати збитки, понесені ними внаслідок підключення виробників електроенергії з відновлювальних джерел до їх мереж, у свої інвестиційні програми;
- оптові тарифи на електроенергію можуть включати витрати на фінансування розвитку відновлювальної енергії.

Слід зазначити, що Україна має науково-технічний потенціал і необхідну вітчизняну виробничо-технічну базу для налагодження усього технологічного циклу промислового виробництва складових обладнання для використання відновлюваних джерел енергії. Але потрібен час щоб підготувати їх виробництво на українських заводах.

Вже сьогодні можна скоротити споживання природного газу, яке являється актуальною проблемою енергетики України, за рахунок заміщення традиційного палива енергією відходів сільськогосподарського виробництва та звалищ, яка є одним з перспективних відновлюваних джерел енергії в країні.

За даними Асоціації учасників ринку альтернативних видів палива та енергії України, в 2010–2012 рр. інтенсивний розвиток відновлюваної енергетики в нашій країні дозволив створити близько 15 тис. нових робочих місць. За прогнозами асоціації, в найближчі два роки подальше освоєння поновлюваних джерел енергії забезпечить роботою ще 60–70 тис. осіб.

Особливого звучання питання енергозабезпечення набувають зараз, коли Україна, виходячи з кризи, прискорює розвиток суспільного виробництва. У цих умовах посилюється важливість правильного визначення потреби України в енергетичних ресурсах та реальних шляхів забезпечення цієї потреби. Помилки та прорахунки у цій сфері можуть виявитися згубними для економічного зростання.

Підґрунтям сталого економічного розвитку України може стати лише підвищення конкурентоспроможності її економіки на основі кардинального зниження ресурсоемності і енергоемності.

Сталий розвиток суспільства можливий лише в умовах енергозбереження, тобто розробки систем, що ефективніше використовують енергію, забезпечують такий самий або навіть вищий рівень транспортних послуг, освітлення, опалення за менших енерговитрат.

**Елена Пономаренко
(Шымкент, Казахстан)**

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Под экологическим воспитанием понимается формирование и развитие смыслообразующих онтологических ценностей личности, раскрывающих место и роль человека на социоприродном и духовно-экзистенциальном уровнях его существования [1]. В контексте подготовки конкурентоспособных специалистов проблема экологического воспитания связана с проблемой формирования экологической компетентности выпускников вузов. Как показывают результаты анкетирования студентов технических специальностей, задача формирования экологической компетентности не является для них главной, а экологические знания – системными, поэтому актуализируется задача поиска путей и способов совершенствования экологического образования и воспитания в высшей школе.

Эта задача государственного масштаба. В долгосрочной Стратегии развития Республики Казахстан до 2030 года «Казахстан – 2030», принятой в 1998 году, утверждается, что к 2030 году Казахстан должен стать чистой и зеленой страной, со свежим воздухом и прозрачной водой. Среди долгосрочных приоритетов достойное место занял приоритет № 4: Здоровье, образование и благополучие граждан Казахстана. Президент страны поставил цель и задачу постоянного улучшения условий жизни, здоровья, образования и возможностей всех казахстанцев, а также улучшения экологической среды. Государственная стратегия в реализации этой цели, по мысли Президента, состоит из следующих компонентов: предотвращение заболеваний, стимулирование здорового образа жизни, улучшение питания, чистоты окружающей среды и экологии.

Предотвращение заболеваний «подразумевает использование чистой воды и здоровой пищи, наличие очистительных систем, сокращение объектов, загрязняющих окружающую среду и наносящих экологический вред». Стимулирование здорового образа жизни направлено на то, чтобы каждый из людей занимался спортом, правильно питался, соблюдал гигиену, не употреблял наркотики, алкоголь и т.д. Третье стратегическое направление состоит в улучшении питания, чистоты окружающей среды и экологии.

Результатом совместной деятельности Министерства образования и науки и Министерства охраны окружающей среды Казахстана явилась Концепция экологического образования (2003 г.), на основании которой была построена система экологического образования, которое должно осуществляться на протяжении всей жизни человека. Студенты, будущие технические специалисты должны быть подготовлены к безопасной для себя, других людей и общества в целом, а также для среды профессиональной деятельности.

Основой успешного решения экологических проблем и предотвращения экологических катастроф признана экологизация экономики, законодательства и общества. Экологизация экономики заключается «в обеспечении устойчивого, экологически безопасного природопользования и сохранении ресурсно-экологического равновесия через снижение природоемкости производства и уменьшение воздействия экономики на биосферные процессы обмена веществ и энергии». Экологизация законодательства должна быть направлена «не на увеличение экологических законодательных норм, а на их систематизацию и повышение действенности». Экологизация общества – это «процесс формирования системы взглядов общества, направленных на достижение гармонии человека с природой». Осуществление данного процесса должно производиться через развитие экологического образования и воспитания, научного обеспечения, экологической пропаганды, причем особую роль необходимо уделять пропаганде здорового образа жизни человека.

Высшая школа, благодаря ее научному, исследовательскому и воспитательному потенциалам, создает необходимые условия для формирования экологической компетентности студентов на основе национальных и общечеловеческих ценностей; развития творческих, духовных и физических возможностей человека, формирования прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащения интеллекта; воспитания гражданственности и патриотизма, любви к своей Родине, формирования потребностей участвовать в общественно-политической жизни страны и др.

На наш взгляд, большим заблуждением является мнение о том, что воспитывать экологическую компетентность студентов должны только преподаватели экологии, физики, химии,

биологии и других естественных наук. Считаем, что формировать экологическую компетентность нужно на уровне всех предметов, изучаемых в вузе, в том числе и гуманитарных. Задача педагога – определить, спроектировать и верно раскрыть экологическое содержание учебной дисциплины, иначе говоря, осуществить ее экологизацию. В свою очередь, это приведет к интеграции естественнонаучного и гуманитарного знания, формированию экологической культуры, углублению знаний, саморазвитию студентов и т.д. Можно ожидать экологизацию образовательной среды, окружающей студента, что приведет к повышению эффективности работы всей системы экологического воспитания.

Покажем на примере дисциплины «Физика», как можно повысить эффективность экологического воспитания. Экологические сведения составляют ныне неотъемлемую и важную компоненту курса физики; на их базе формируется экологическая культура специалистов, которая предполагает, в частности, овладение системой знаний о физико-технических и технологических аспектах поддержания равновесия в природе, о способах предотвращения его нарушения. В условиях научно-технического прогресса это служит залогом правильного выбора направления развития производственной деятельности человеческого общества, выбора, в котором предстоит участвовать студентам, т.е. служит важным аспектом подготовки молодежи к жизни и труду. При изучении физики нужно раскрыть роль понятий и величин как важных физических факторов и параметров протекания различных процессов в биосфере, выяснить их допустимые нормы. Испытанным средством имитации сложных форм поведения человека является ролевая игра, включающая элемент неопределенности, действия случайных факторов. В игровой ситуации обучающиеся принимают решения, учитывая множество обстоятельств: как довести теоретический замысел до исполнения, какие необходимы для этого сведения, расчеты, детали, устройства, какой это даст экономический эффект, как лучше распределить обязанности, спланировать эту работу во времени. Сложности игровой ситуации тем выше, чем больше факторов приходится учитывать при принятии решения. Взаимодействие партнеров, выполняющих различные роли, должно вытекать из необходимости эффективного, оптимального движения к результату.

Медицинскими исследованиями доказано, что развитие техногенных изменений биосферы значительно опережает адаптационные возможности человеческого организма. Почти четверть всех болезней и травм в мире связаны с разрывами взаимосвязей в природе и ухудшением состояния окружающей среды. Развитие энергетики, транспорта, промышленности в эпоху научно-технической революции привело к сильному загрязнению биосферы и большим отклонениям от нормы ее основных параметров, что неизбежно ведет к изменению законов функционирования, как ее отдельных биологических систем, так и всей биосферы в целом, к подрыву ее способности к самостабилизации и самоочищению. Поскольку именно физика открывает законы природы, используемые техникой в процессе производства материальных благ, эту связь физики и техники важно раскрыть со «здоровьесберегающей» точки зрения. Особенность ролевой игры в том, что в споре, возникновении которого по ходу игры неизбежно, будет рождаться простая истина об универсальности научного знания, о его востребованности и влиянии на здоровье.

Внимание студентов привлекается к проблеме выживания в условиях всеобщего экологического кризиса; усиливается мотивация личности к изучению физических основ экологии человека; самостоятельно добывается и анализируется полезная с точки зрения физико-экологических аспектов учебная информация. Иначе говоря, внедрение в учебный процесс ролевых игр экологического содержания способствует решению проблем здоровья человека и общества, и в целом является эффективным средством формирования экологической компетентности студентов.

Многие преподаватели испытывают трудности в диагностике формирования экологической компетентности студентов. Есть общие требования к выделению и обоснованию критериев, которые отражают основные закономерности формирования личности. Критерии устанавливают связи между компонентами исследуемой системы, качественные показатели выступают в единстве с количественными. Под критерием понимается признак, на основании которого производится оценка, средство проверки, мерило оценки. Содержание критерия раскрывается через показатели – факты, позволяющие выявить и оценить эффективность деятельности по каждому из критериев. Принимая во внимание данные положения, дополним их требованиями, отражающими специфику формирования экологической компетентности студентов вузов: критерии должны быть раскрыты через ряд показателей, отражающих специфические особенности развития экологического сознания, мышления, мировоззрения, профессиональной направленности личности, и отражать динамику ее развития [2].

Спектр теоретических оснований для разработки критериев экологической компетентности довольно широк и может быть представлен следующими направлениями: развивающаяся система экологических знаний; экологическая направленность личности; экологическое сознание эгоцентрического типа (баланс прагматического и непрагматического взаимодействия с природой); экологическое мышление (анализ и оценка техногенных воздействий на окружающую среду); экологические умения и навыки; экологическое мировоззрение; готовность и способность к экологической деятельности.

Для формирования экологической компетентности студентов важно помнить о формировании смыслового уровня регуляции и выработку общих принципов поведения. Так впервые появляется возможность оценки формирования экологической компетентности со смысловой стороны. При этом подходе учитываются реальные отношения между целями и мотивами, целями и средствами. На основании этого к спектру теоретических оснований для определения критериев формирования экологической компетентности студентов можно добавить мотивы применения экологических знаний в профессиональной деятельности, систематичность и насыщенность индивидуального использования экологических знаний.

Таким образом, в результате исследования проблемы выявлены проблемы и обобщены теоретические основания для выбора возможных критериев формирования экологической компетентности студентов, обучающихся в высших учебных заведениях по техническим специальностям. Наиболее продуктивно этот процесс может реализоваться через систему непрерывного экологического образования и воспитания.

Литература:

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 478 с.
2. Пономаренко Е.В. Содержание экологического воспитания: деятельностный подход //Высшая школа Казахстана. – 2007. – № 3. – С. 75-79.

Елена Пономаренко
(Шымкент, Казахстан)

МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Экологическая культура как компонент целостной характеристики личности выступает в качестве органической части мировоззрения и призвана осуществлять сознательное формирование человеком своей жизненной позиции по отношению к природной среде, и выбор на основании этой позиции соответствующего поведения. Экологическая культура выполняет две мировоззренческие функции: во-первых, способствует установлению тесных связей между экологическими знаниями с другими областями знаний, а также выработке критериев оценки окружающего мира и способов деятельности в нем; во-вторых, способствует ценностной ориентации личности, осознанному построению своего внутреннего мира [1].

Обобщенные знания составляют особую сторону мировоззрения – миропонимание, на базе которого формируется самосознание человека. Он осознает и оценивает свое отношение к миру, себя как личность, свои поступки, желания, интересы. Человек согласовывает свое «Я» с окружающей действительностью. Для «экологического самосознания» важна готовность личности осмыслить свое отношение к миру природы и скорректировать его в соответствии с требованиями гармонизации социально-природных взаимоотношений.

Для выполнения этих функций в структуре экологической культуры должны быть не только усвоенные знания, нормы, оценки, но и мировоззренческие идеи, социологические задачи. С этой точки зрения развитие экологической культуры можно представить как формирование внутренней, мировоззренческой деятельности, которая реализуется в конкретных действиях, поступках, опираясь на систему личных ценностей и с позиции экологической целесообразности.

Экологическая культура как компонент мировоззрения содержится в мировоззренческих подсистемах личности. Экологическая культура является частью общественной, представляющей собой целостную систему, состоящую из ряда взаимосвязанных элементов, включающую не только знания и взгляды, но и оценки и убеждения. Человек, владеющий экологической культурой, способен не только осознать экологические проблемы и понять их личную значимость, но иметь внутреннюю потребность принимать участие в их решении.

Уровень экологической культуры определяется по следующим показателям: культура экологического мышления (способность человека экологически мыслить, умение анализировать экологическую ситуацию, делать выводы); культура экологической деятельности (реальное включение человека в решение конкретных экологических проблем, в т.ч. своей местности); экологическая образованность (экологические знания) [2-3]. Все указанные компоненты взаимосвязаны. Экологические знания способствуют пониманию важности экологических проблем и необходимости рационального природопользования. Они развивают экологическое мышление, вырабатывают ценностные ориентации, определяющие отношение человека к природе. Экологическое мышление стимулирует познание законов природы, принципы устойчивого развития, пробуждает к активной деятельности по их соблюдению. Наконец, в ходе экологической деятельности совершенствуются экологические знания, формируется экологическое мышление, и вырабатываются

ценностные ориентации, определяющие ответственное отношение к природе. Развитию экологической культуры способствует личностно-ориентированный подход в обучении.

Цель такого обучения – создание условий, способствующих самореализации и личностному росту обучаемых, становлению экологического сознания, стремлению к овладению знаниями и навыками, необходимыми для личного участия в решении существующих экологических проблем и предупреждения новых. Знания должны быть обретены самими обучаемыми, чтобы они для них стали значимыми. Это можно достичь, только заинтересовав, мотивировав их, создав условия для того, чтобы возникла потребность в образовании. Отличительной чертой экологического образования является его связь со спецификой биосферы на конкретной территории. Локальные экологические изменения имеют глобальные последствия. Поэтому важно научить молодое поколение видеть в экологических особенностях своей местности отражение закономерностей глобальной экосистемы.

Экологическая культура тесно связана со структурными элементами личности: интеллектуальной (экологические знания и умение применить их в различных ситуациях); ценностно-мировоззренческой (экологические убеждения, ценностные ориентации, оценки, мотивы, отношения) и т.д. Остановимся более подробно на механизмах формирования экологического мировоззрения. В становлении мировоззрения большую роль играет деятельность личности. Анализ работ Л.И.Божович, В.В.Давыдова, А.М.Леонтьева и других авторов показывает, что мировоззрение выступает важнейшим показателем развития личности. Личность – это человек, обладающий самосознанием и мировоззрением, достигший понимания своего места в мире. Становление личности происходит в процессе овладения знаниями об окружающей среде, опытом прошлых поколений и познанием своей собственной сущности. А.Н.Леонтьев [4] подчеркивает, что личность характеризуется особой организацией отношения человека к окружающему миру. Они представляют собой иерархическую структуру. Такая структура определяет отношения деятельности и их мотивов. Процесс отбора мотивов и построения их иерархий является результатом активности самого субъекта. Такой отбор приводит к возникновению направленности на деятельность.

Используя эти идеи, можно сделать вывод, что иерархизация деятельности и их мотивов осуществляется с помощью механизма, содержащего для их оценки эталоны и критерии, а также операции, действия, приемы, с помощью которых эти эталоны (экологические законы, умения, нормы, оценки) и критерии используются. Мотивом такой деятельности служит осознание личностью необходимости строить свои отношения с окружающей средой с позиции экологической целесообразности. Целью является формирование модели взаимодействия с природной средой, осознание своей роли в решении экологических проблем, развитие необходимых для этого систем убеждений и ценностей.

Мировоззренчески ориентированная деятельность, как операционный компонент, содержит совокупность особых действий и операций, с помощью которых осуществляется оценка, соподчинение деятельности, их ориентировка в экологических ситуациях, осознание и выбор поведения. В процессе деятельности происходит социоэкологическая ориентировка личности, в ходе которой происходит реализация личностных убеждений и ценностей в решении экологических проблем. Ценностные ориентации, как элемент мировоззрения, соединяют в себе функции знания, самосознания и целеполагания личности. Через ценностные ориентации знания обретают для человека личностный смысл, становятся опорой деятельности, превращаются в элементы самореализации. Они являются способом мировоззренческой ориентировки в сфере взаимодействия с окружающей средой. В формировании ценностных ориентаций важным является развитие общих интеллектуальных, а также экологических умений (умение анализировать экологическую ситуацию, оценивать ее, прогнозировать развитие, принимать действенные меры по ее улучшению). Выделяется также личностная сторона ценностных ориентаций, которая включает отношение к природе, мотивацию, интересы, моральную направленность личности, уверенность в необходимости охраны природы.

По характеру используемых знаний (научных, эмпирических) и по уровню развития умений ориентироваться в конкретной экологической ситуации ценностные ориентации могут быть научные (теоретические) или эмпирические (житейские). При эмпирическом пути образования способа социально-экологической ориентировки опора происходит на личностные ценности и нормы. Ценностные ориентации образуются на базе житейского мировоззрения. Усвоенные экологические знания не оказывают должного воздействия на развитие отношения обучаемых к действительности. Они выполняют только познавательную функцию. В теоретическом пути образования способа социально-экологической ориентировки накопленные научные знания служат не только в познавательной, но и в оценивающей и регулирующей функциях. При этом ценностные ориентации образуются на основе ценностей и норм экологического мировоззрения.

Компоненты экологического мировоззрения взаимосвязаны, границы между ними подвижны. Например, прием анализа и оценки экологической ситуации помогает выявлять их ценностное значение, а прием самоактуализации создает условия для рефлексии собственной системы ценностей, которыми обучаемые руководствуются при внутреннем выборе линии поведения в ходе самореализации в решении экологических проблем. Помимо этого, прием целеполагания позволяет

личности соотнести личную и социально экологически заданную цель действий в данной ситуации. Это помогает не вступать в противоречие с общепринятыми в обществе ценностями и нормами.

Фундаментом экологического мировоззрения служат экологические знания. Они состоят из систематизированных научных знаний о природе, знаний о фундаментальных проблемах взаимодействия общества и природы, а также специальных экологических знаний. Именно на базе указанных экологических знаний обучаемые осознают важность экологических проблем, необходимость рационального природопользования, у них развивается экологическое сознание, ценностные ориентации и установки, которые определяют их действия в окружающей среде. Следовательно, развитие экологических знаний приведет к развитию экологического мировоззрения личности.

Но, раскрывая соотношение знаний и ценностных ориентаций в формировании экологической культуры, обратим внимание на их различие по способу образования, функционирования и развития. В отличие от ценностных ориентаций знания выполняют преимущественно познавательную функцию, способствуя распознаванию, выделению объектов и оперирования ими в умственном плане. С помощью ценностных ориентаций реализуется связь усваиваемых экологических знаний с личной заинтересованностью в их приобретении и применении. Они служат побудительной силой для отбора знаний и способа их практической реализации, в проявлении личностной позиции и основанием для выбора в качестве ориентиров желаемой системы ценностей и норм.

Таким образом, экологическая культура выполняет важные мировоззренческие функции. От уровня развития экологического мировоззрения зависит уровень развития экологического мышления, экологического сознания, системы нравственных и духовных ценностей личности, проявляющихся в оценке, прогнозировании и решении экологических проблем. Личность, обладающая экологическим мировоззрением, способна действовать в сложных ситуациях по собственному убеждению и принимать на себя всю ответственность за последствия собственной деятельности. Поэтому вопросы формирования экологической культуры будущих специалистов остаются актуальными и требуют своего решения.

Литература:

1. Нуризянов Р.М. Развитие экологической культуры учащихся в учебно-исследовательской деятельности. Автореф.... канд. пед. наук. – Казань, 2000.
2. Моисеев Н.Н. Экология и образование. – М.: ЮНИСАМ, 1996.
3. Мамедов Н.М., Суравегина И.Т. Экологическое образование: принципы, содержание и определение базовых знаний /Под ред. А.Н.Захлебного, Л.П.Симоновой-Салеевой. – М.: Изд-во «Тобол», 2007.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. – Т.1-2. – М.: Педагогика, 1983.

СЕКЦИЯ: ЭКОНОМИКА

Хайрулло Абдукодилов, Мубинджон Рахмонов
(Худжанд, Таджикистан)

**МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В
ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Трансформационная экономика и применения структуры национального хозяйства предопределяют новые экономические отношения, условия развития хозяйств на основе плюрализма собственности и формируют одновременно рыночную инфраструктуру. Сроки формирования рыночной инфраструктуры зависят от правовых аспектов, что создаст юридическую базу функционирования экономики в целом.

В трансформационный период, в Республике Таджикистан существовали предпосылки, как содействующие, так и противодействующие для формирования и развития макроэкономических основ рыночной инфраструктуры.

В этом плане можно отметить следующие факторы:

- наличие определённого количества образовавшихся хозяйственных единиц в качестве производителей и потребителей различных товаров и услуг, испытывающих потребность в услугах рыночной инфраструктуры;

- наличие большого количества хозяйственных единиц в частном секторе (личные подсобные хозяйства, деханские хозяйства и др.), уже реально функционирующих в рыночных условиях на основе рыночных отношений;

- наличие институтов государственного управления и структур, связанных с макроэкономическими задачами общественного воспроизводства, также, испытывающих потребность в услугах рыночной инфраструктуры.

Рассмотрим эти обстоятельства подробнее. Под влиянием организации и разделения труда количество этих единиц всё время будет иметь тенденцию к увеличению. Значит, и в пространственном, и во временном понимании отношения между производителями и потребителями товаров и услуг по продвижению продукции сильно усложняются.

Отметим, что по данным статистики, общее число занятых в экономике Таджикистана за 2010 год составляет 2 млн. 264 тыс. человек на конец года. [1, с. 84]. Хотя часть общего населения, примерно более 1,5 млн. выехала за пределы Республики Таджикистан в качестве трудовых мигрантов.

В контексте трансформаций, изменяется структура секторов национальной экономики, сокращается государственный сектор до 46% в 2010 году и увеличивается частный (индивидуальный) сектор до 54%. Так, если доля населения, занятого в индивидуальном секторе, в общем объёме занятых в 2002 году составляла 44%, то в 2008 году эта доля достигла 53,6%. А, в 2009 году этот показатель возрос и составил более 56%. Основная причина – кризис. Экономический кризис 2008 – 2009 годов, когда количество работающих в индивидуальном секторе увеличилось за счёт сокращения госслужащих, а также снижение доходности коммерческой деятельности. Абсолютное число занятых в данном секторе составляло 1 млн. 161 тыс. человек в 2009 году, а в 2010 году – 1млн. 603 тыс. чел. Данный сектор за короткое время достиг впечатляющих результатов в производстве продовольствия, товарных отношений и услуг. На текущий 2012 год, на личных приусадебных участках производится 75 процентов общего объёма молока, 35 процентов мяса, 20 процентов риса, 60 процентов картофеля, 75 процентов овощей и 65 процентов фруктов. [2, с. 162].

Анализ социально-экономической ситуации в Таджикистане на начальном этапе экономических реформ показал, что в республике имелись определённые предпосылки для создания и развития элементов рыночной инфраструктуры.

Такие как:

- экономическая обособленность небольшого количества субъектов экономики, компактное разделение труда, требующее организации эффективной рыночной среды между ними;

- фактическое функционирование свободных рыночных отношений в сфере производства продовольственных товаров;

- наличие макроэкономических структур и элементов рыночной инфраструктуры, нуждающихся в перестройке принципов их функционирования.

Вместе с тем, в стране имелись факторы, которые препятствовали возникновению и развитию элементов рыночной инфраструктуры.

К ним можно отнести:

- неразвитость отношений собственности, выражающуюся в огромном присутствии государственного сектора и государственной собственности;

- монопольное положение ряда предприятий республики;

- отсутствие свободного рыночного ценообразования, наличие системы госзаказа и др.

Ещё на начальном этапе реформ это соотношение было совсем иным. На протяжении многих десятилетий в экономике господствовал государственный сектор в лице так называемой общенародной собственности. Политический кризис начала 90-х годов XX века в стране всё радикально изменил. Так, если учитывать союзный характер управления, все многообразие форм собственности сводилось, лишь к двум её видам: государственной и колхозно-кооперативной. [3, с. 14].

С другой стороны, в суровых условиях многие предприниматели, стремятся завоевывать монопольное положение на рынке, что в этапе товарных отношений имеет два направления. Первое заключается в успешной концентрации капитала и развитии предприятия, этим же путём идёт постоянное увеличение его масштабов. Второе состоит в том, что процесс централизации капитала более скорый, т. е. существует и более гуманный способ капитализации и централизации производства – добровольное объединение или договоренное поглощение, что также способствует появлению монополии и соответственно начинает собственноручно доминировать на рынке.

Монополия и рыночные отношения – несовместимые понятия. Хотя часто и существуют. И, естественно, там, где на рынке предприятие достигает полного монопольного положения, происходит нарушение, подрыв рыночных отношений во всём их комплексе. Рыночная среда деформируется и всё чаще склоняется к интересам монополиста, а не всех участников данного рынка. Рыночная инфраструктура как средство эффективной реализации взаимных интересов будет невостребована или будет работать только в интересах монополиста. Активная и последовательная антимонопольная политика государства является действенной мерой решения данной проблемы на современном этапе экономического развития Таджикистана. В данных условиях огромное значение приобретает рыночное ценообразование.[4, с.12].

При бывшем Союзе, т.е. при командно-административной системе управления, установление заниженных фиксированных цен делало заранее убыточной деятельность производителей многих секторов народного хозяйства. Например, производство зерна, хлеба, муки, других продовольственных товаров, социальные льготы, производство товаров детского ассортимента, медикаментов и других напрямую дотировалось из государственного или общесоюзного бюджета, который находился в полном дефицитном положении. Однако только для убыточных предприятий выделялось более 10 процентов всех бюджетных расходов. [5.212].

На наш взгляд, оценивая содействующие и противодействующие факторы, формирующих экономических предпосылок создания, а также развития рыночной инфраструктуры на начальном и текущем этапах экономических реформ в Таджикистане, можно сделать вывод о том, что в республике, скорее всего, преобладают противодействующие моменты или существует понятие бюрократизма, охваченного ростом коррумпированности. Также преобладающими явились глубина, степень влияния и охвата данных факторов. В свою очередь, значение благоприятных факторов на практике оказалось более существенным, если учесть эти обстоятельства при разработке мер по формированию и дальнейшему углублённому росту рыночной инфраструктуры в Таджикистане. Этот процесс необходимо начать с устранения неблагоприятных факторов.

Логика процессов формирования и развития рыночной инфраструктуры в Таджикистане имеет поэтапный характер и напрямую зависит от этапов проведения экономических преобразований в стране.

Исходя из этого, на наш взгляд, в процессах формирования и развития рыночной инфраструктуры Таджикистана целесообразно выделить следующие основные этапы:

Первый этап 1991 по 1998 годы – этап преобразования и создания основных организационных структур элементов рыночной инфраструктуры;

Второй этап с 1999 по 2006 годов – период становления, а также, дальнейшего развития и совершенствования рыночной инфраструктуры Таджикистана;

Третий этап с 2007 год – по сей день, и которое окончательно не завершён – полное тенденция развитая и полноценного зрелости организации деятельности всего комплекса элементов.

Это разделение является в определённой мере условным и может иметь некоторые расхождения в зависимости от уровня развития различных элементов рыночной инфраструктуры. Поскольку отношения собственности являются фундаментальным фактором, влияющим на экономические, социальные, культурные и другие стороны экономической системы страны. Поэтому в условиях переходного процесса все мероприятия.

Параллельно этому процессу, благодаря последовательному проведению экономических реформ и политики поддержки, вновь создаваемых предприятий, число хозяйствующих субъектов, зарегистрированных предприятий в Министерстве юстиции Республики Таджикистана, неуклонно увеличивается, достигнув на сегодняшний день более 14,327 тыс. единиц. [6, с. 18].

Резкое увеличение числа хозяйствующих субъектов и позитивные изменения в направления многоукладной системы экономики не только требуют, но и ускоряют создания элементов рыночной инфраструктуры в Таджикистане.

Как уже отмечено, в течение первого этапа в Таджикистане был создан минимальный правовой фундамент, учитывающий уровень развития отношений текущего времени. За короткое

время институты рыночной инфраструктуры были созданы во всей совокупности элементов рыночной инфраструктуры.

Важная роль рыночной инфраструктуры в экономике страны проявляется в активном использовании в макроэкономических процессах стабилизации социально-экономического развития и, соответственно, требует расширения банковской системы и их присутствия. Совершенствования процессов функционирования её качественного состава в условиях переходного периода таких банков, как ОАО «Агроинвестбанк», ГСБ РТ «Амонатбанк», ОАО «Эсхата», ОАО «Ориёнбанк», и др. важна.

По мнению отечественных и зарубежных специалистов, банковская система рынков в Таджикистане является высококонтролируемой и относится к объектам надзора со стороны Национального Банка страны и других госорганизаций.

На наш взгляд, если уставные фонды коммерческих банков будут высокими, то количество создаваемых частных банков составит ограниченное число. На сегодняшний день уставный фонд по нормативу НБРТ для действующих коммерческих банков составляет 30 млн. сомони, а для создания новых банков – 50 млн. сомони. [7, с.27]

Итак, к факторам, препятствующим формированию и развитию элементов рыночной инфраструктуры в Таджикистане, относятся следующие:

- слабое стимулирования процессов рыночной инфраструктуры со стороны государства;
- нескорректированные законодательные акты;
- коррумпированность отраслей и структур;
- необоснованно высокие налогообложения;
- отсутствие наличия чистого рыночного ценообразования и др.

Таким образом, оценивая стимулирующие и негативные факторы и предпосылки формирования рыночной инфраструктуры в Таджикистане, можно сделать вывод о том, что в республике на дальнейшем этапе экономических реформ преобладают ограничивающие моменты.

Литература:

1. Таджикистан в цифрах.//Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2013. – С.84.
2. Барномаи миёнамухлати харочоти давлат барои солҳои 2011 – 2013.// Вазорати молияи Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2012. – С. 14.
3. Абалкин Л.И. Экономическая теория на пути к новой парадигме // Вопросы экономики. – 1993. – №1. – С. 4-14.
4. Аудит ва омор. Хисоботи 2012 сол. – Душанбе, 2013. – 120 с.
5. Бонки миллии Чумхурии Тоҷикистон. Шарҳи макроиқтисодии Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – С. 12.
6. Джалилов Т. Д. Экономика и нравственность. – Худжанд: Изд-во Р. Джалила, 2010. – С. 217.
7. Банковский статистический бюллетень. – Душанбе, 2013. – № 2. – С. 27.
8. <http://www.nbt.tj>. Дата обращения 5.10. 2012 г.

Алена Бабаева
(Ростов-на-Дону, Россия)

АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ДИНАМИКИ ИЗМЕНЕНИЯ ОБЪЕМОВ ИНОСТРАННЫХ ПОРТФЕЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И РАСШИРЕНИЯ ПРАКТИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ПУБЛИЧНОГО РАЗМЕЩЕНИЯ АКЦИЙ РОССИЙСКИМИ ТНК НА ЗАРУБЕЖНЫХ РЫНКАХ

Вплоть до недавнего времени иностранные портфельные инвестиции не играли значимой роли в российской экономике, и это было взаимосвязано с недостаточно развитым российским фондовым рынком.

В настоящее время более 80% иностранных инвестиций поступает в российскую экономику в форме торговых и прочих кредитов, банковских вкладов. Крупнейшими кредиторами выступают Международные финансовые организации, такие как Международный Банк Реконструкции и Развития, Международная Финансовая Корпорация и Европейский Банк Реконструкции и Развития. Кроме того, в экономику России поступают инвестиции из 117 стран, первенствующая роль отводится Англии, Голландии, Франции и Германии [4, С.24]

Доля портфельных инвестиций, от всех иностранных инвестиций в экономику России до 2006 года составляла меньше 1%. [4, с.25] В 2006 году их объем вырос почти в семь раз [3, с.72], благодаря первичному публичному размещению, потому как именно в тот год произошло резкое увеличение объема первичного публичного размещения акций российских ТНК. На данный момент в России на первичное публичное размещение приходится основная часть портфельных инвестиций, поэтому

логично рассматривать первичное публичное размещение как основной способ привлечения портфельных инвестиций в Россию.

В практике проведения публичного размещения выделяют определенные цели и мотивы первичного публичного размещения. Например, получить прибыль, которую извлекают учредители акционерных обществ в виде разности между суммой от продажи выпущенных акций и капиталом, которое они действительно вложили в предприятие; привлечь финансовые ресурсы; образовать доступ к источнику долгосрочного финансирования; снизить стоимость кредитных ресурсов; получить рыночную оценку; обеспечить гибкость структуры капитала; снизить стоимость капитала; привлечь дешевые заемные ресурсы; максимизировать стоимость компании; обеспечить ликвидность компании для акционеров и т.д.

В осуществлении публичного первичного размещения зачастую выделяют следующие стратегические цели, такие как привлекаемость финансовых ресурсов, появление на зарубежном рынке капитала, формирование позитивной репутации компании, проведение рекламных и ПР –акций компании на внешних и внутренних рынках.

Рост объемов иностранных инвестиций, приходящихся на первичное публичное размещение российских компаний, свидетельствуют о большом потенциале российского фондового рынка. С увеличением количества российских первичных публичных размещений растет приток иностранного капитала в Россию, что положительно сказывается на фондовом рынке.

Проведение первичного публичного размещения в России способствует также улучшению инвестиционного климата в стране, привлечению иностранного капитала, и выходу российского рынка ценных бумаг на мировой уровень. При условии сохранения наметившихся тенденций и проведения хотя бы 50-70% процентов из заявленных первичных публичных размещений можно ожидать, что в ближайшие несколько лет фондовый рынок России будет сравним по оборотам с иностранными фондовыми рынками.

Для анализа взаимосвязи динамики изменения объемов иностранных портфельных инвестиций и расширения практики публичного размещения акций ТНК рассмотрим российскую практику публичного размещения акций. За период с 1996 г. по 2004 г. первичное размещение акций провели 21 компания. В 2006 г., акции предложили 27 компаний на сумму порядка \$18,84 млрд, что вывело Россию на четвертое место в мире по первичному публичному размещению [5, с 13]. В 2007 г. несколько компаний провели первичное публичное размещение акций: «Полиметалл», «Ситроникс», «Интегра». «Интегра» разместила 28% от уставного капитала и привлекла \$668 млн. «Полиметалл» привлек \$604,5 млн. за 24,8% акций.[2,с.18] «Ситроникс» разместил 17,5%, суммарный привлеченный капитал составил \$352,6 млн. В мае состоялось размещение «ВТБ», но из-за падения фондового рынка прибыль ВТБ сократилась на 800 млн. рублей до 4 млрд. от ранее запланированной прибыли в 4,5 – 4,8 млрд.

В 2008 году состоялось всего два размещения – компаний Globaltrans и ТГК-13, а объем отложенных размещений, по данным ММВБ, составил \$25–28 млрд.[9]. В 2009 году первичное публичное размещение провела компания «Институт стволовых клеток человека» в процессе размещения привлекли \$4,8 млн.[10]. Показатели 2009 года оказались минимальными, вернув российский рынок публичных размещений к ориентирам зарождения [1, с.34]. В 2010 году рынок первичного публичного размещения открыла компания «РУСАЛ», разместившись первой в российской практике на Гонконгской фондовой бирже. Спрос на акции «РУСАЛа» оказался достаточно серьезным со стороны азиатских, европейских и американских инвесторов. Но сразу после размещения акции компании упали в цене. Тем не менее «РУСАЛ» привлек довольно серьезную сумму в \$2,24 млрд, которая остается рекордной среди состоявшихся в этом году размещений. В 2010 г. первичное публичное размещение провели сразу три российские компании: ГК «Русское море», «Протек» и Кузбасская топливная компания. В целом, по оценкам аналитиков, в ходе *первичного публичного размещения*, компании привлекли порядка \$1,3 млрд вместо ожидавшихся \$3,8 млрд.[8]. В 2012 году проводили публичное размещение следующие компании – Московская биржа, Мультисистема, МегаФон, MD Medical Group, Facebook, RusPetro Plc.[6]. Общий объем размещения составил 322898 млн. руб. Объем размещений МегаФон составил 1700 долл. США, – MD Medical Group 289.218 долл. США, Facebook – 16000 долл. США, RusPetro Plc 250 долл. США.

Публичное размещение компании RusPetro Plc более походило на частное размещение бумаг: на 10 инвесторов приходится 80% объема сделки. Согласно документам, RusPetro направит \$179 млн от общего объема средств на финансирование бурения и развитие инфраструктуры, \$45 млн – на погашение долга перед Сбербанком (ПТС: SBER). Компанией MD Medical Group, инвесторам было предложено 12,5 млн новых акций, принадлежащих MD Medical Group, и 13,4 млн акций (с учетом опциона для банков-организаторов) продал основатель группы. Всего в ходе первичного публичного размещения группа смогла привлечь \$311 млн. Вся MD Medical Group тем самым была оценена в \$888,5 млн.[6].

Таким образом можно отметить что, на решение ТНК провести первичное публичное размещение может повлиять неблагоприятная рыночная конъюнктура, резкие колебания на фондовом рынке и высокая вероятность недооценки бизнеса.

У транснациональных компаний, выходящих на размещение, преобладают основные цели, среди которых повышение капитализации, привлечение инвестиций, реструктурирование бизнеса и прочие. Если рынок, в котором функционирует эмитент, эволюционирует большими темпами, компания вынуждена постоянно повышать в нем свою долю. Из размещений российских ТНК в некоторых случаях рынок более высоко оценил стоимость размещаемых акций компаний, следовательно фактически произошла недооценка компаниями своих акций, а так же перспектив и потенциала. Недооценка может быть связана с неполноценно проведенным анализом реакции инвесторов на предстоящее размещение, перестраховкой компаний, недооцененности степени благоприятствия внешней среды к акциям компании, спекулятивность и т. д.

В этой связи хотелось бы акцентировать внимание на изменение уровня капитализации компаний до и после размещения. Изменение капитализации российских компаний до и после первичного публичного размещения, большинству компаний выход на публичный рынок принес увеличение стоимости компаний, что можно характеризовать как положительную черту процесса первичного публичного размещения. При этом компании, стоимость которых не возросла, на самом деле к моменту выхода на публичный рынок уже обрели свою действительную капитализацию, и рынок просто подтвердил справедливость такой оценки.

За всю российскую практику публичного размещения акций российские компании привлекли более 5787 млрд долл., а капитализация составила более 39093 млрд долл., к тому же самый большой пакет, который был предложен рынку, составил – 27,7 %, а наименьший – 7 % [7].

Хотелось бы выделить общую тенденцию – с увеличением компаний увеличиваются и объемы привлечения. Такой эффект дает не только размещаемая доля, но и правильная оценка возможностей как рынка так и компании, что позволяет привлечь значительные финансовые средства. Нужно отметить, что объемы на зарубежных площадках выше, чем на российской.

По оценкам экспертов, первичных размещений в 2013–2014 годах должны стать компании преимущественно из нефтегазовой и телекоммуникационной отраслей, сектора финансовых услуг и розничной торговли, а общий объем привлеченного капитала – составить \$15–20 млрд. Как считают эксперты, эти транснациональные компании проведут размещения в эти сроки, потому как постоянно регулируется дата размещения, в зависимости от готовности к размещению и вариативности рыночной ситуации. Помимо того, компании могут использовать альтернативные источники финансирования, такие как частное размещение, выпуск облигаций и продажа доли бизнеса стратегическому инвестору, или отложить первичное публичное размещение до благоприятных времен. По прогнозам специалистов, тенденция проведения компаниями первичного публичного размещения акций сохранится в ближайшие годы.

Следовательно, хотелось бы отметить, что из года в год прогрессирует не только количество компаний, которые используют фондовый рынок для привлечения капитала, но и повышаются объемы привлечения. На первичном публичном рынке размещений появляются не просто крупные ТНК, размещаемая доля которых дает такой эффект, но и компании грамотнее и совершеннее оценивают возможности рынка. Предварительно формируют добавочную стоимость перед выходом на рынок публичных размещений, что позволяет им привлечь немалые финансовые средства. Поэтому расширение и увеличение практики проведения публичного размещения акций российскими ТНК на зарубежных рынках находится во взаимосвязи с объемами иностранных портфельных инвестиций и их пропорциональном увеличении.

Литература:

1. Александров А. Российский рынок IPO // Вандербильд 2010, №6.
2. Воронова Т., Оверченко М. ВТБ потерял на IPO 800 млн. рублей// Ведомости, 2007, №102 (1876).
3. Гвардин С. В. IPO: Стратегия, перспективы и опыт российских компаний. М.: Вершина, 2007.
4. Инвестиции в России. 2006: Стат. сб./Росстат. – М., 2007.
5. Садовникова А. Тенденции рынка IPO: анализ и прогноз//Третий IPO-Конгресс, 13 апреля 2007.
6. Портал PREQVECA // <http://www.preqveca.ru>
7. Сайт «Росбизнесконсалтинг» // <http://www.rbc.ru>
8. Сайт Bloomberg // <http://www.bloomberg.com>
9. Сайт <http://www.ipocongress.ru>
10. Russian IPO Pioners-4: an analysis & review of 2008 Russian & CIS IPOs, PNB, 2009. URL: <http://www.pbnco.com>

Научный руководитель:

доктор экономических наук, профессор Архипов Алексей Юрьевич.

АНАЛИЗ РЫНКА БУХГАЛТЕРСКИХ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ПРОГРАММ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В современных условиях хозяйствования роль бухгалтера на предприятиях и в организациях неизмеримо возрастает. Рыночная экономика вызывает значительное изменение функций бухгалтера и аудитора, и расширения задач, стоящих перед ними. Из счетного работника, занимающегося констатацией фактов хозяйственной деятельности на счетах бухгалтерского учета, с целью составления достоверной отчетности, он постепенно превращается в «советника» руководителя практически по всем вопросам деятельности предприятия.

Информационная система бухгалтерского учета традиционно включает следующие комплексы задач: учет основных средств, учет материальных ценностей, учет труда и заработной платы, учет готовой продукции, учет финансово-расчетных операций, учет затрат на производство, сводный учет и составление финансовой и налоговой отчетности. Комплекс задач содержит информацию о качественно однородных ресурсах предприятия. Организация автоматизированных рабочих мест на базе персональных компьютеров, создание локальных вычислительных сетей предприятия выдвигают новые требования в организации информационной базы и формированию комплексов экономических задач. Появляются возможности создания системы распределительных баз данных, обмена информации между различными пользователями. Компьютерные методы обработки уже надежно вошли в технологию бухгалтерского учета и сейчас на казахстанском рынке большую популярность завоевали такие программные продукты, как «1С-Бухгалтерия», «Галактика», «Лука Про» и другие[1,12с.].

Основная идея развития программного обеспечения на сегодняшний день – решение не только непосредственно бухгалтерских задач, но и анализ, планирование деятельности предприятия, реализация оперативного учета. Это происходит по причине ориентации современных систем не только на работников бухгалтерии, но также и на работников склада, менеджеров и руководителей. Причем преимущество отдается программным продуктам, которые позволяют автоматизировать целое направление деятельности фирмы.

На западе популярна концепция управления ресурсами предприятия в целом, что означает анализ изменений этих ресурсов и использование полученной информации при планировании и формировании бухгалтерской отчетности.

В нашей стране программное обеспечение по автоматизации бухгалтерского учета постоянно модернизируется. Представляя на рынке оригинальный продукт, казахстанские фирмы изучают накопленный до них опыт и успешно используют его в своих разработках.

Программные продукты по автоматизации бухгалтерского учета сегодня широко востребованы как на малых, так и на крупных предприятиях. Интерес к ним возрастает с каждым днем.

В условиях рыночной экономики, жесткой конкуренции для достижения успехов просто необходимо использование передовых технологий.

Автоматизированные бухгалтерские программы – именно то, что нужно современному бухгалтеру.

Автоматизированный бухгалтерский учет сегодня – повседневная реальность[2,142с.].

В начале 90-х это были простые программы, похожие на сложный калькулятор, с функциями не только сложения и вычитания, но и вывода баланса, просто помощник бухгалтеру.

В середине 90-х масштабы деятельности многих предприятий выросли, появилась потребность в налаживании управленческого и оперативного учета. Сегодня автоматизация учета сильно расширяет возможности бухгалтера. С помощью средств автоматизации бухгалтерский учет становится более масштабной задачей, т. к. может использоваться при принятии оперативных решений в реальном режиме времени. В настоящее время разработчиков ПО интересует программа, которая позволила бы полностью автоматизировать деятельность предприятия.

Эффективная автоматизация бухгалтерского учета – не только вопрос удобства в работе бухгалтера, это тенденция времени.

В настоящее время чаще всего разработки по автоматизации бухгалтерского учета ведутся по трем направлениям:

1. автоматизация отдельных участков бухгалтерского учета (так называемая «кусочная» или «лоскутная» автоматизация);
2. комплексная автоматизация финансово-хозяйственной деятельности малых предприятий;
3. создание корпоративных информационных систем для комплексной автоматизации крупных предприятий.

Программные продукты, реализующие второе направление, являются наиболее популярными.

Уровень подготовки специалистов-бухгалтеров постоянно растет, потребности развивающихся предприятий не уменьшаются, техническое обеспечение становится более совершенным и доступным. Все это говорит о том, что переход на автоматизированную форму работы закономерная тенденция нашего времени[3,108с.].

Наиболее распространенные в Казахстане следующие программные продукты автоматизации бухгалтерского учета: программа «1С: БУХГАЛТЕРИЯ»

"1С: Бухгалтерия" – универсальная программа массового назначения для автоматизации бухгалтерского и налогового учета. В основе программы лежит гибкая технологическая платформа системы "1С: Предприятие", возможности, которой позволяют создавать и модифицировать самые разнообразные бизнес-приложения. В комплект программного продукта входит прикладное решение – конфигурация "Бухгалтерский учет для Казахстана".

Крупная компания «1С», обеспечивая бухгалтерской программой, является поставщиком во многих стран СНГ. Ими были созданы дочерние компании, которые называются «Фирмы – франчайзинги».

В Казахстане франчайзинговая сеть направлена для квалифицированного выполнения работ по обслуживанию пользователей системы "1С: Предприятие". Фирмы – франчайзинги сформированы и развивается на базе коллективов, не просто продающих программные продукты, но и имеющих опыт до – и послепродажного обслуживания клиентов, внедрения, сопровождения, а зачастую и разработки программ, соответствующий действующим требованиям законодательства и нормативным документам Республики Казахстан. Эти фирмы следят за изменениями в законодательстве, и распространяют стандартные пакеты обновления для всех типовых конфигураций. Это очень удобно, особенно в нашей республике, где мы наблюдаем, нескончаемый поток изменений в бухгалтерском учете, который только увеличивается из года в год[4,320с.].

По отраслям продажи распределились примерно следующим образом:

- Промышленность – 66%
- торговля, – 12%
- прочие – 8%
- транспорт и связь – 7%,
- строительство – 5%,
- сельское хозяйство – 2%

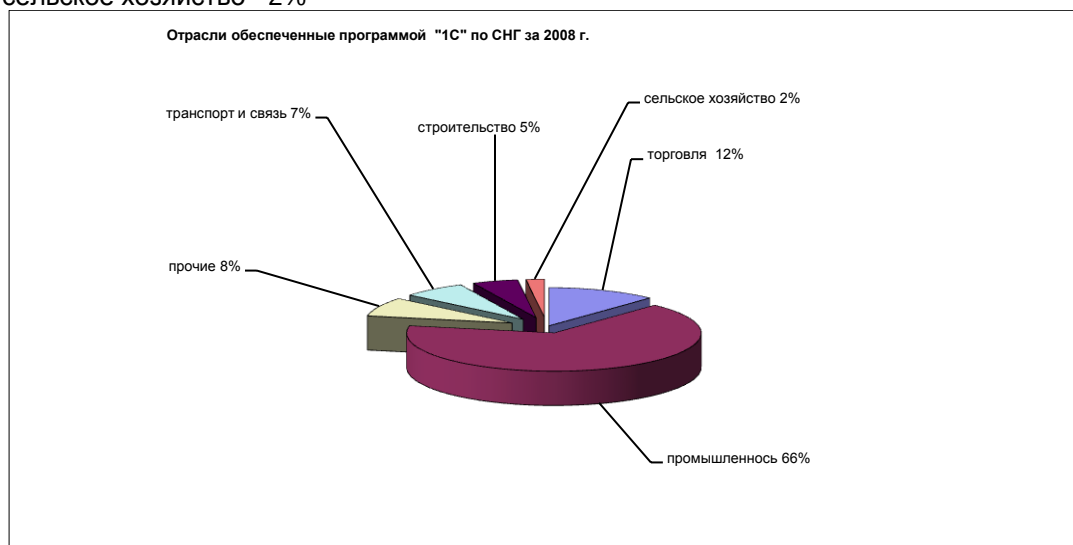

Рисунок 1 – Обеспеченность программой по отраслям.

Источник – Составлено автором на основе исследований

Ниже представлен рейтинг автоматизированных программ, используемых юридическими и физическими лицами.

- 1С – 65%
- БЭСТ – 7%
- Инфо-бухгалтер – 6%
- Парус – 3%
- Турбо-бухгалтер – 3%
- Средства MS Office – 3%
- Галактика – 2%
- Самописная – 2%
- Другое – 9%

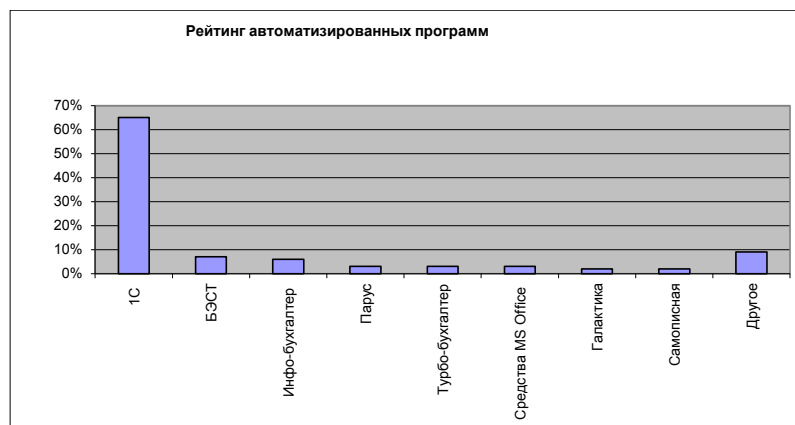

Рисунок 2 – Рейтинг автоматизированных программ

Источник – Составлено автором на основе исследований

Автоматизация помогает добиться максимальной управляемости своей компании, чувствовать изменения рынка и иметь возможность быстро на них реагировать.

Для рынка в целом процент неудачных проектов не столь велик. Но для каждого конкретного потребителя неудача порой оборачивается большими проблемами. Отметим, что и для поставщика программ неудачные проекты несут дополнительные хлопоты и подрывают репутацию. Проблемы и конфликты в ходе автоматизации никому не нужны. Анализ критических ситуаций показывает, что почти всегда виноваты не программы или компьютеры, а люди. Намного легче исправить программу, чем изменить точку зрения человека.

Автоматизация бухгалтерского учета на предприятии и подготовка финансовой отчетности в налоговые органы в условиях рыночной экономики Казахстана является одной из наиболее важных задач. В настоящее время существует широкий выбор различных систем автоматизации бухгалтерского учета. Не следует делить их на плохие и хорошие, сильные и слабые. Все они хороши и их возможности находят практическое применение на предприятиях различного размера, профиля и рода деятельности. При автоматизации следует выбрать необходимую систему, исходя из задач и имеющихся ресурсов[5, С.5-6].

Перспективы развития программ автоматизации: применение новейших информационных технологий; реализация новых возможностей по адаптации программ к потребностям конечного пользователя; развитие механизмов взаимодействия с другими программами; развитие систем управления документооборотом; взаимодействие с западными системами бухгалтерского учета и др.

Таким образом, можно сказать, что автоматизация бухгалтерского учета – это процесс, при котором в результате перевода бухгалтерии на компьютер повышается эффективность и улучшается качество ведения бухгалтерского учета на предприятии. Значит, перед тем как принимать решение об автоматизации бухгалтерского учета следует выделить, что и как эта автоматизация должна в бухгалтерии улучшить, это и будет целью автоматизации[6, 128с.].

Литература:

1. О.П. Ильина. Информационные технологии бухгалтерского учета. СПб: Питер, 2004. -12с.
2. Брага В.В. Компьютеризация бухгалтерского учета, М.-Финстатинформ, 2005. -142с.
3. Титоренко Г.А. Автоматизированные информационные технологии в экономике. М.: Компьютер, ЮНИТИ, 2007. -108с.
4. Глицкий А.Б. Применение автоматизированных систем бухгалтерского учета на предприятии. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320с.
5. Королев Ю. Развитие автоматизированной формы учета // Бухгалтер и компьютер. – 2012. – №3. – С.5-6.
6. Информационные системы бухгалтерского учета: Учебник / Под ред. В.И.Подольского М.: Аудит, ЮНИТИ, 2009. – 128с.

Салтанат Байдыбекова
(Талдыкорган, Казахстан)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

В Республике Казахстан в настоящее время уделяется проблемам модернизации и аналитичности финансовой отчетности, которая заключается в повышении качества, прозрачности и сопоставимости информации, формируемой в бухгалтерском учете и финансовой отчетности в

соответствии с международными стандартами финансовой отчетности (МСФО). Следовательно, необходимо вести дальнейшее развитие системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности в следующих направлениях:

- подготовка и переподготовка специалистов, занятых организацией и ведением бухгалтерского учета, аудитом финансовой отчетности;
- упрощение порядка ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности для субъектов малого и среднего предпринимательства;
- изменение системы регулирования бухгалтерского учета и финансовой отчетности на основе международного опыта;
- участие в международном процессе развития бухгалтерского учета и аудита;
- расширение сферы контроля на качество финансовой отчетности, подготовленной по МСФО [1,156с.].

Основными факторами, обуславливающими необходимость внедрения МСФО в казахстанскую экономику являются следующие:

Приток дешевых иностранных инвестиций. Согласно мнению многих экономистов, основным фактором, сдерживающим в настоящий момент рост казахстанской экономики, является недостаточный приток инвестиций в частный сектор

Таким образом, роль финансовой отчетности значительно повышается. Современный квалифицированный бухгалтер обязан составить финансовую отчетность в соответствии с действующими нормативными актами и требованиями, чтобы она выполняла отведенную ей роль – обеспечение пользователей информацией – дающей достоверные и полные представления об имущественном и финансовом положении предприятия.

Одним из главных стимулов перехода на МСФО, безусловно, является возможность выхода казахстанских организаций на мировые финансовые рынки. Это утверждение относится в большей степени к крупным организациям.

В связи с переводом финансовой отчетности организации на МСФО у нее возникнет объективная необходимость перестройки всей системы электронного ведения бухгалтерского учета. Эта перестройка может быть осуществлена или на основе имеющегося программного обеспечения с помощью его модернизации, или на основе приобретения нового программного обеспечения.

Согласно мнению многих экономистов, основным фактором, сдерживающим в настоящий момент рост казахстанской экономики, является недостаточный приток инвестиций в частный сектор. Уже сейчас доля полностью изношенных основных средств по статистическим данным достигает 19,8% от общего объема основных средств коммерческих организаций. Особо тревожная ситуация сложилась в промышленности, где средняя степень износа основных средств составляет 52,4%. Это результат отсутствия возможности получения долгосрочных кредитов для выполнения инвестиционных проектов. Казахские банки предпочитают работать с так называемыми, «короткими» деньгами, а «длинные» деньги дают под проценты, которые делают получение кредитов делом не выгодным [2,225с.].

Рост рыночной капитализации. Согласно мнению многих экспертов в области рынка ценных бумаг, акции значительной части казахстанских организаций недооценены по сравнению с акциями сопоставимых европейских компаний. Одним из главных объяснений этой ситуации является разница в применяемых стандартах финансовой отчетности. В частности, по-разному трактуется одна из главных характеристик финансовой отчетности – надежность информации. В соответствии с МСФО информация надежна, если она не содержит существенных ошибок, и пользователи могут положиться на нее.

Можно предположить, что трансформация финансовой отчетности, составленной по казахстанским стандартам, в соответствии с требованиями МСФО повысит доверие инвесторов к казахстанским организациям, что, в конечном счете, отразится в росте их рыночной капитализации.

Информация для принятия управленческих решений. Одним из главных стимулов перехода на МСФО, безусловно, является возможность выхода казахстанских организаций на мировые финансовые рынки. Это утверждение относится в большей степени к крупным организациям. Для среднего отечественного бизнеса основной интерес к МСФО заключается в ином. Их применение позволяет обеспечить руководителей различных уровней информацией, которая значительно повышает эффективность управления, дает возможность грамотно общаться со своими партнерами и контрагентами на рынке.

Повышается значимость работы главного бухгалтера. Помимо традиционно выполняемых чисто счетоводческих функций, он начинает работать над представлением руководителям организации учетной информации в таком виде, который позволяет им принимать решения, осуществлять контроль и планирование развития, как организации, так и ее структурных подразделений. При этом главный бухгалтер использует свое профессиональное суждение при расчетах различных показателей (например, при определении срока полезного использования объектов основных средств, размера убытка от неразрешенного судебного иска, величины

отложенных налогов, дисконтированной стоимости предстоящих пенсионных выплат сотрудникам предприятия и т.п.) [3,220с.].

Принципиальные отличия финансовой отчетности, составленной по МСФО и по казахстанским стандартам бухгалтерского учета

Предметом МСФО являются правила и требования, установленные на наднациональном уровне к отчетной информации о финансовом положении, его показателях и изменениях финансового положения, как правило, группы организаций. Они служат, главным образом, для удовлетворения нужд участников рынка капитала. МСФО это "язык финансовой отчетности" на глобальном уровне, обеспечивающий получение качественной финансовой информации и повышающий ее прозрачность. МСФО не содержат каких-либо положений, устанавливающих нормы регулирования правил статистики, налогообложения.

Темпы внедрения МСФО в казахстанскую экономику, особенно в среднем бизнесе, во многом будут определяться уровнем финансовых и временных затрат на проведение работ по трансформации финансовой отчетности, составленной по отечественным правилам (стандартам) бухгалтерского учета, в финансовую отчетность, составленную по МСФО. Этот уровень затрат с разбивкой по направлениям должны оценить аудиторские организации еще на стадии предварительного планирования при подготовке к заключению договора на выполнение соответствующих работ.

Практика перевода финансовой отчетности организаций на МСФО показала, что основная часть их расходов приходится на следующие направления, имеющие разный удельный вес:

1. Оплата услуг аудиторов (консультантов).
2. Замена или модернизация программного обеспечения.
3. Дополнительные издержки на сбор информации.

Издержки на услуги аудиторов (консультантов). Одну из основных статей затрат денежных средств в условиях МСФО составят расходы на оплату услуг аудиторов за аудит отчетности, составленной по МСФО и за оказание консультационных услуг по трансформации финансовой отчетности в соответствии с их положениями и требованиями. Значимость этой статьи затрат обусловлена тем, что в настоящее время в стране остро ощущается нехватка квалифицированных кадров в области составления отчетности по МСФО. Поэтому большинство организаций, не имея собственных квалифицированных кадров, в условиях отсутствия времени на их подготовку будут привлекать аудиторов.

Исходя из вышеизложенного, можно констатировать, что, скорее всего, спрос на услуги по переводу финансовой отчетности организаций на МСФО будет значительно превышать предложение этих услуг, существующее на казахстанском рынке. То есть спрос не будет удовлетворен в полном объеме, а это вызовет рост уровня цен на эти виды аудиторских услуг[4,94с.].

В связи с ожидаемой высокой рентабельностью вышеуказанных услуг, аудиторам следует, не теряя времени, готовиться к их выполнению уже сейчас, например, путем повышения квалификации на различных курсах и семинарах. Желательно подтверждать ее документами, признаваемыми на казахстанском рынке аудита. Эти услуги, как показала практика, включают в себя:

1) разработку методики трансформации действующей системы учета, под которой понимается комплексная программа, описывающая основные трансформационные процедуры по различным областям учета;

2) детальное описание новых процедур, проводимых в соответствии с МСФО, которые отсутствовали в действующей системе бухгалтерского учета (например, в части отложенных налогов, учета влияния инфляции, консолидации финансовой отчетности и т.д.);

3) унификацию форм для сбора необходимой информации, на основе которой будет производиться трансформация финансовой отчетности;

4) разработку систем таблиц сходств-различий учета по казахстанским или другим применяемым стандартам и МСФО;

5) разработку плана счетов, который позволит формировать все необходимые примечания к финансовой отчетности;

6) разработку форм отчетности и примечаний в зависимости от специфики деятельности конкретных организаций.

7) непосредственное составление или трансформацию финансовой отчетности организации с одновременным обучением ее персонала [5,348с.].

Издержки на программное обеспечение. В связи с переводом финансовой отчетности организации на МСФО у нее возникнет объективная необходимость перестройки всей системы электронного ведения бухгалтерского учета. Эта перестройка может быть осуществлена или на основе имеющегося программного обеспечения с помощью его модернизации, или на основе приобретения нового программного обеспечения. Безусловно, первый путь потребует меньших первоначальных затрат. Однако следует иметь в виду, что он может оказаться малоэффективным, т.к. модернизация зачастую приводит к сбоям и ошибкам в работе программы, что может повлечь значительные затраты в долгосрочной перспективе на внесение в проведенные расчеты

корректировок. При этом не удастся избежать затрат, обусловленных привлечением к проведению консультаций и обучению персонала организации специалистов, которые будут проводить модернизацию программного обеспечения.

Второй путь – внедрение нового программного обеспечения потребует существенных первоначальных финансовых затрат. На настоящий момент не известны готовые типовые разработки программного обеспечения, и, поэтому, в каждом конкретном случае, потребуются создание индивидуальных программ, что всегда дорого. Внедрение этих индивидуальных программ потребует их увязки со всей системой программного обеспечения, действующей в организации, а также обучения персонала организации работе с новым программным обеспечением.

Издержки на сбор информации. Финансовая отчетность организаций, составленная по МСФО, отличается от отчетности, составленной по казахстанским стандартам бухгалтерского учета, кроме ранее перечисленных параметров, еще и большим объемом и точностью раскрытия финансовой информации об организации [5,349с.].

Таким образом, необходимо проведение следующих мероприятий по дальнейшему развитию бухгалтерского учета и финансовой отчетности в Казахстане:

- активизация участия профессиональных общественных объединений в развитии и регулировании бухгалтерской и аудиторской профессиях;
- совершенствование системы подготовки и повышения квалификации кадров бухгалтерского учета и аудита, а также пользователей финансовой отчетности в соответствии с международными стандартами;
- развитие международного сотрудничества в области бухгалтерского учета и аудиторской деятельности;
- расширение сферы контроля на качество финансовой отчетности, подготовленной по МСФО[6].

Литература:

1. Палий, В.Ф. Международные стандарты финансовой отчетности. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 156 с.
2. Глушков И.В. Бухгалтерский учет на современном предприятии. Москва, «КНОРУС», Новосибирск, «ЭКОР», 2010. – 225 с.
3. Скала В.И., Скала Н.В., Нам Г.М. Национальная система бухгалтерского учета в Республике Казахстан. ТОО «Издательство LEM». – Алматы, 2010. ч. 1 – 220 с.
4. Тумасян Р.З. Бухгалтерский учёт. – Москва: «Омега-Л», 2011. – 94 с.
5. Сейдахметова Ф.С. Современный бухгалтерский учет. – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2010.- С. 348 – 349.
6. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 года №234-III.

Святослав Гапека
(Київ, Україна)

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Створення запасів – це складова частина виробничої діяльності, займатися якою без значних запасів неможливо. Зазначимо, що обсяги виробничих запасів безпосередньо залежать від характеру й масштабу виробництва, рівня насиченості ринку товарами тощо. Так, наприклад, збільшення розмірів запасів може бути викликано як зростанням масштабів виробництва, так і нерівномірним, недостатнім насиченням ринку матеріальними ресурсами, а також недотриманням постачальниками своїх зобов'язань. Створення більших, ніж це необхідно, виробничих запасів має певні суттєві недоліки, які заважають підвищенню ефективності виробництва.

До них можна віднести:

- витрати на фізичне зберігання запасів;
- вилучення із обороту значних коштів;
- упущена вигода;
- втрати при зберіганні як в кількості, так і в якості запасів;
- моральний знос запасів матеріальних ресурсів.

З одного боку, при зберіганні матеріальних запасів виникає випаровування, розкладання та інша їх кількісна втрата, а також зниження споживчих властивостей, що призводить до погіршення якості запасів. З другого боку, запасів не повинно бути мало. В існуючих умовах нашої економіки, відсутність запасів іноді примушує замінювати матеріали, комплектуючи іншими, менш доцільними, або організовувати термінову доставку відсутнього ресурсу. Все це призводить до додаткових

фінансових витрат і зниження якості продукції, а іноді навіть до невиконання договірних зобов'язань, що спричинює штрафні санкції, втрату клієнта. Що в умовах жорсткої конкурентної боротьби вкрай небажано.

Для забезпечення ритмічності виробництва необхідно мати економічно обґрунтовані запаси матеріальних ресурсів, оскільки їх надлишок сприяє уповільненню обігу коштів, а нестача здатна порушити безперервність виробничого процесу, викликати простій в роботі обладнання, збільшити собівартість продукції тощо. Тому виникає необхідність визначення того необхідного рівня запасів, який дозволить мінімізувати витрати на їх утримання [6, с.39].

Основними принципами управління матеріальними ресурсами в умовах ринкової економіки є:

- планування матеріального потоку як цілісного об'єкту управління і включає в себе всі матеріальні витрати, пов'язані з його рухом;
- використання маркетингу для попередження зайвих витрат матеріальних ресурсів;
- впровадження організації матеріалопотоку, тобто концентрація зусиль всіх підрозділів на ефективній організації руху матеріалів, скорочення матеріальних витрат і збільшення прибутку [1, с.29];

- розробка політики всеохоплюючої економії матеріальних ресурсів, максимального залучення в господарський оборот вторинної сировини, прогресивного розвитку виробництва економічних та ресурсозберігаючих видів продукції та технологій;

- створення умов для ефективної діяльності структурних підрозділів підприємства на принципах повного комерційного розрахунку [3, с.508];

Все назване вище є різними сторонами формулювання принципу оптимальності, що є основою для аналізу і вирішення економічної задачі в господарській діяльності підприємства. В області матеріально-технічного забезпечення оптимізація рівня запасів дозволяє вирішити головне завдання: кількість та строки закупки сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, щоб забезпечити планомірний процес виробництва при мінімальних витратах.

У зв'язку з цим витрати із забезпечення підприємства можна розділити на дві групи: це витрати, що відносяться до чисто постачальницькими, і витрати з утримання запасів [10, с.343].

До витрат з постачання можна віднести витрати з утримання апарату постачання (утримання персоналу, що займається визначенням потреби, укладанням договорів на поставку продукції, безпосередньою закупівлею необхідних матеріалів і обладнання). До цієї ж групи витрат слід віднести поштово-телеграфні витрати, канцелярські та інші управлінські витрати, пов'язані з закупівлею матеріалів. Звичайно ці витрати носять постійний характер і мало залежать від об'єму діяльності.

Витрати з утримання запасів залежать від величини партії поставки або від рівня запасів. В основному це витрати з утримання складських приміщень: основна і додаткова заробітна плата складських працівників, відрахування, амортизація, оренда, утримання будинків та споруд, обладнання та інвентарю, витрати на зберігання, сортування та пакування матеріалів. До цієї ж групи витрат відносяться витрати з кредиту або за використання оборотних коштів, витрати з нестачі матеріалів і втрати, що виникли в процесі зберігання матеріалів. Знаходження оптимального співвідношення витрат цих двох категорій, з яких одні прямо пропорційні, а інші обернено пропорційні величині партії поставки, дає можливість визначити її найбільш економічну величину.

Для визначення оптимальної величини партії поставки і відповідного рівня запасів немає необхідності проводити складні розрахунки. За допомогою стандартних методів диференційного числення можна визначити шукану величину із цільової функції, що виражає сукупність витрат, котрі необхідно мінімізувати. Зазвичай цільова функція будується на кожну з витрат [10, с.344].

Метою управління виробничими запасами є забезпечення безперебійного процесу виробництва та реалізації продукції за дотриманням оптимального запасу матеріальних цінностей. Виходячи з мети управління виробничими запасами перед фінансовим менеджером ставляться наступні завдання:

1. Провести аналіз запасів товарно-матеріальних цінностей у минулому періоді. Зокрема слід розглянути показники загальної суми запасів, їх динаміки, питому вагу в обсязі оборотних активів, вивчити структуру запасів у розрізі основних груп, виявити сезонні коливання їх, визначити ефективність використання різних груп виробничих запасів, розрахувати показники їх оборотності.

2. Обчислити оптимальні розміри основних груп поточних запасів [8, с.184]. Для цього необхідно ідентифікувати внутрішніх споживачів ресурсів [2, с.145].

3. Оптимізувати загальну суму запасів товарно-матеріальних цінностей, які включаються в оборотні активи.

4. Побудувати ефективну систему контролю за рухом запасів на підприємстві [8, с.184].

Виконання даних завдань передбачає вирішення ряду питань:

- 1) дослідження ринку закупок та вибір постачальників [2, с.146];

- 2) здійснення закупок, що включає визначення середніх величин придбання, цикли придбання, а також відхилення від середніх величин;

- 3) поставки, до яких відносяться середні величини поставок, а також відхилення від середніх величин;

- 4) стан запасів на конкретний день, а також на кількість днів виходячи з наявного запасу;
- 5) визначення кількості днів, на які вистачить одноразової середньої поставки, розрахованої відносно середньої величини і середнього циклу придбання та ін. [9, с.41];
- 6) вибір системи обліку запасів, що найкраще підходить для підприємства;
- 7) безперервна оцінка реальної вартості запасів на складі;
- 8) ліквідація застарілих товарів на складах шляхом продажу з великими знижками або простого списання;
- 9) контроль витрат, пов'язаних з товарними запасами;
- 10) оптимізація об'єму запасних частин до виробничого обладнання;
- 11) аналіз можливості впровадження сучасних управлінських прийомів регулювання запасів;
- 12) оптимізація асортименту продукції з точки зору скорочення об'єму запасів [5, с.357];
- 13) розробка планів-графіків і специфікації на кожну позицію номенклатури і (або) номенклатурні групи [2, с.145].

Запаси створюються з різних причин, в силу яких на складах завжди повинна бути потрібна кількість запасів певного виду. Однак якщо запаси збільшити, то зростає вартість їх зберігання. Таким чином, управління запасами являє собою складний комплекс заходів. Ефективність цього управління досягається за рахунок реалізації спеціальної фінансової політики управління запасами [4, с.51]. Вона включає аналіз динаміки розміру, складу й оборотності запасів у передплановому періоді, визначення цілей формування запасів, визначення потреби в запасах товарно-матеріальних цінностей, що включаються до складу оборотних активів, визначення необхідного обсягу фінансових коштів, авансованих у формування ТМЦ, мінімізацію поточних витрат з обслуговування запасів, реальне відображення у фінансовому обліку вартості товарно-матеріальних цінностей [7, с.167].

Можна зробити висновок, що в своїх основних засадах політику управління запасами формують завдання управління запасами, що були розглянуті вище.

Ефективне управління запасами дозволяє знизити тривалість виробничого і операційного циклу, зменшити поточні затрати на їх зберігання, вивільнити з поточного господарського обороту частину фінансових коштів, реінвестуючи їх в інші активи.

Література:

1. Белуха Н., Лиско О. Логистика материальных потоков в строительстве, их учет и контроль. //Бухгалтерский учет и аудит. – 2005. – №3. – С.29-34.
2. Гаджинський А.М. Логистика: Учебник для студентов высших учебных заведений. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство – торговая корпорация “Дашков и Ко”, 2004 – 408 с.
3. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: Учебное пособие: Пер. с англ. – 3-е изд., перераб. и доп. – 783 с.
4. Ильин А.И. Планирование на предприятии: Учебное пособие. – 2-е изд., перераб. – Минск: Новое знание, 2001. – 635 с.
5. Радионова О.А., Радионов Р.А. Методология нормирования, риски и надежность обеспечения запасами и оборотными средствами. Финансовый бизнес. – 2004. – № 9-10. – С.15-34.
6. Рыжиков Ю.И. Управление запасами. – М.: Наука. 1969. – 344 с.
7. Сакович В.А. Модели управления запасами. – Минск: Наука и техника. 1986. – 319 с.
8. Скригун Н, Цимбалюк Л. Оптимізація виробничих запасів як один з напрямків управління витратами. Економіка підприємств. – 2003. – №2. – С.39-41.
9. Сорока Р.С. Фактори впливу на забезпеченість торговельних підприємств оборотним капіталом. //Фінанси України. – 2003. – №10. – С.76-83.
10. Хлипальская В. учет поступления и хранения запасов оборотного капитала предприятия в принятии управленческих решений. //Бухгалтерский учет и аудит. – 2002. – №11. – С.37-43.

Науковий керівник:

старший викладач кафедри менеджменту Національного Технічного Університету України
«Київський Політехнічний Інститут», Шеховцова Ірина Анатоліївна.

Ярослав Мусій
(Київ, Україна)

ОЦІНЮВАННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Оцінювання рівня концентрації у банківській сфері найчастіше виконується за допомогою показників обсягу власного капіталу, активів банків, зобов'язань, обсягів кредитів та депозитів, фінансовий результатів та ін. Сучасний стану банківської системи України в контексті її конкурентних параметрів – рівня консолідації або монополізації – потребує поелементного аналізу для визначення

тенденцій і перспектив угод злиття і поглинання. Дослідження індексів концентрації банківського сектору України за рівнем основних видів доходів банків – загальних доходів (процентних та комісійних) дозволило зробити такі узагальнення:

1. *Український банківський сектор характеризується достатньо низьким рівнем концентрації, та не є монопольним (рис. 1).* Так, індекс концентрації за загальним обсягом доходів у 2004 – 2012 рр. складав від 31,8 % у 2004 р. до 27,9 % у 2012 р.

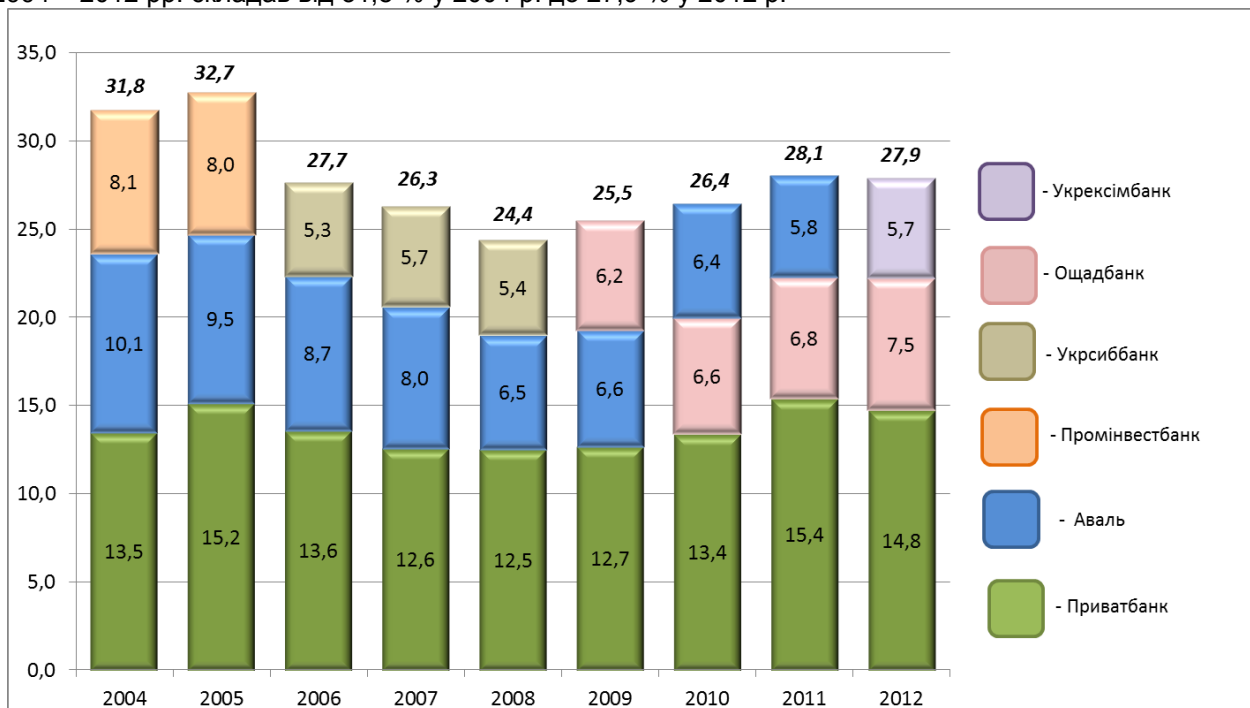

Рис. 1. Динаміка індексу концентрації трьох найбільших банків в Україні за обсягами отриманих загальних доходів у 2004 – 2012 рр., %

Розраховано автором

Джерело даних: Національний банк України – www.bank.gov.ua

Склад лідерів ринку оновлювався достатньо повільно за досліджуваний період. В цілому серед лідерів ринку були шість банків – Приватбанк, Райффайзен банк Аваль, Промінвестбанк, Укрсиббанк, Ощадбанк, Укрексімбанк. Незмінним лідером ринку за обсягами отриманих доходів залишався Приватбанк, частка якого коливалася від 12,5 % у 2008 р. до 15,4 % у 2011 р. *За десять років не відбулося істотних змін у рівні концентрації трьох найбільших банків України.* При цьому у 2005 – 2008 рр. така концентрація знижувалася – з 32,7 % у 2005 р. (коли вона була найвищою за аналізовані останні десять років) до 24,4 % – 2008 р. Після кризи 2008 р. рівень концентрації банківського сектору України за формуванням доходів стабільно зростає.

2. *Зростання ролі державних банків.* Особливістю складу ядра лідерів банківського сектору за обсягами отриманих доходів у 2012 р. є суттєве підвищення ролі державних банків – Ощадбанку та Укрексімбанку, які займають відповідно 2 та 3 ринкові позиції. Причому Ощадбанк увійшов до лідерів ринку відразу після кризи – у 2009 р., закріпившись з 2010 р. на другому місці на ринку, а Укрексімбанк став третім у 2012 р. Така тенденція цілком відповідає політиці державної підтримки та регулювання розвитку банківського сектору у післякризовий період, коли посилювалося втручання держави для забезпечення стабільності банківської системи. Наявність ресурсної підтримки з боку держави дозволили державним банкам зміцнити свої позиції та можливості генерування доходів від надання банківських послуг юридичним та фізичним особам на ринку.

3. *Зберігається порівняно конкурентний стан вітчизняного банківського сектору за основними джерелами формування доходів (рис. 2).* Рівень концентрації в розрізі основного виду доходів комерційних банків – процентних доходів, підтверджує, що за процентними доходами у 2004 – 2012 рр. цей індекс не перевищував 30 % (за виключенням 2005 р., в якому він складав 30,4 %) і зростає до 2009 р. При цьому, якщо в цілому за доходами індекс концентрації у 2012 р. дещо знизився відносно 2011 р. (до 27,9 % проти 28,1 % відповідно), то індекс концентрації за процентними доходами у 2012 р. зріс порівняно з 2011 р. майже на 1 в.п. – з 28,8 % до 29,7 %.

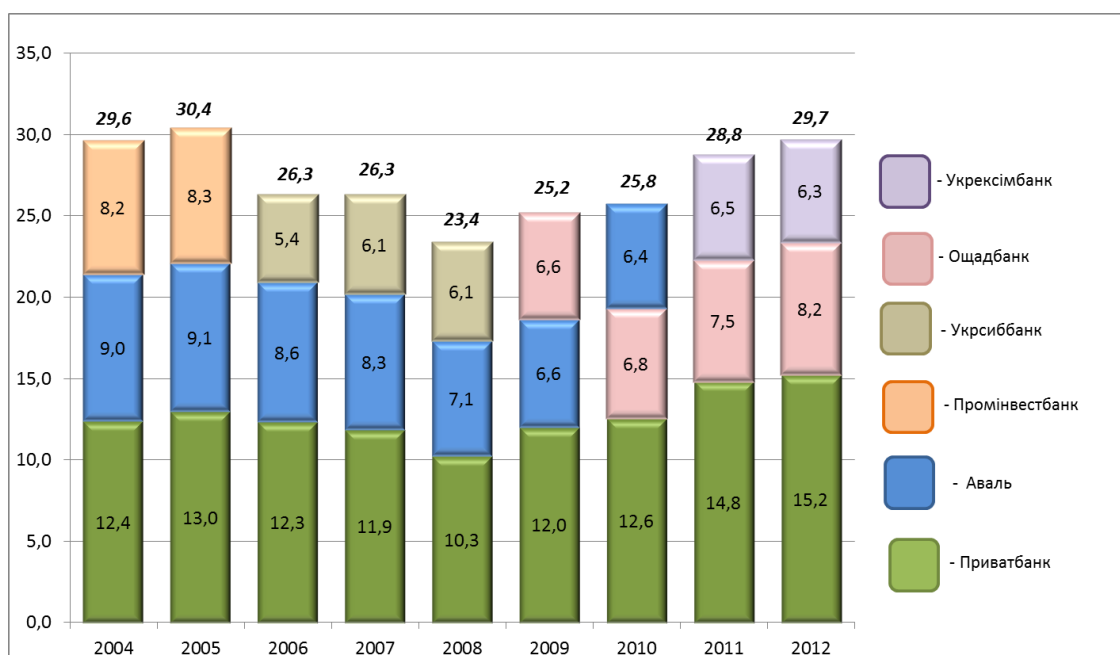

Рис. 2. Динаміка індексу концентрації трьох найбільших банків в Україні за обсягами отриманих процентних доходів у 2004 – 2012 рр., %

4. *Збереження низького рівня монополізації банківського сектору України (за критерієм Херфіндаля-Хіршмана).* Як впливає з аналізу, поданого на рис. 3, індекс Херфіндаля-Хіршмана для показників загальних, процентних та комісійних доходів у 2004 – 2012 рр. для українського банківського сектору не перевищував 1000, тобто знаходився на рівні мінімальної концентрації.

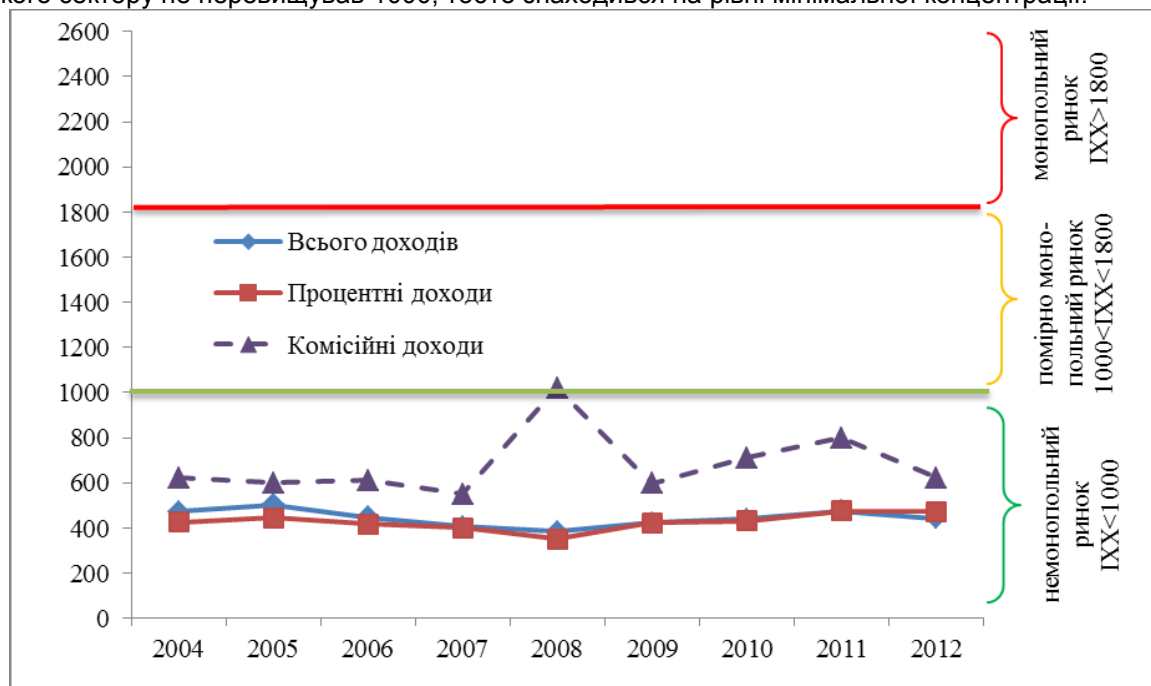

Рис. 3. Динаміка рівня монополізації банківської системи України в Україні у 2004 – 2012 рр. за індексом Херфіндаля-Хіршмана, %, за рівнем основних видів доходів банків

Розраховано автором

Джерело даних: Національний банк України – www.bank.gov.ua

5. *Зниження рівня концентрації банківського сектору за доходами під впливом найбільших банків.* Аналіз впливу окремих банківських установ на рівень концентрації банківського сектору у 2012 р. за показниками доходів банківських установ наведено на рис. 4.

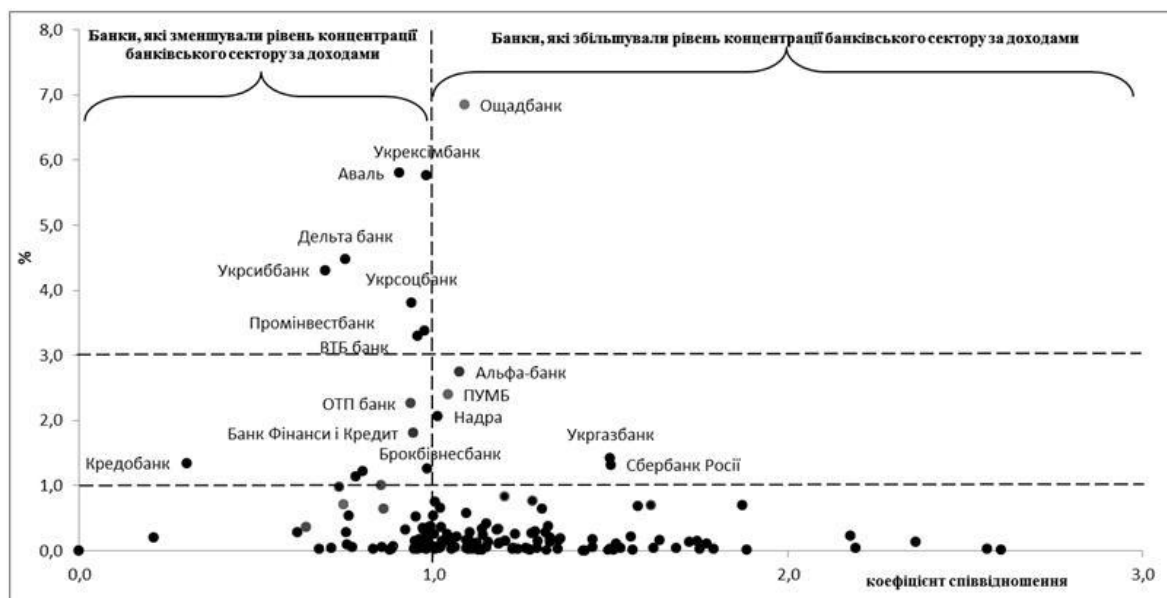

Рис.4. Напрями впливу окремих банківських установ на рівень концентрації банківського сектору України за показниками доходів у 2012 р.

Джерело даних: НБУ

Як наведено на рис.4, у 2012 р. динаміка доходів більшості банків першої групи (які займають понад 3% у доходах банківського сектору у 2012 р.) обумовлювала зниження рівня концентрації банківського сектору за цим критерієм. Так, у Приватбанку, Укресімбанку, Райффайзен банк Аваль, Дельта банку, Укрсиббанку, Укрсоцбанку, Промінвестбанку, ВТБ банку темпи приросту доходів були меншими, ніж в середньому по усіх банках (співвідношення до темпів росту в середньому по банках менша за 1). Виключення складає лише Ощадбанк, темпи росту доходів якого у 1,09 разу перевищували середній темп росту доходів в цілому по усіх банках (відповідно 115,6% проти 106,1% відповідно).

Для групи банків, що займають від 1% до 3% у загальних обсягах доходів банків в цілому по банківському сектору 7 банків (ОТП банк, Фінанси та Кредит, Брокбізнесбанк, Кредобанк, Кредитпромбанк, Південний, Форум і Сведбанк) впливали на зменшення рівня концентрації, а 5 (Альфа-банк, ПУМБ, Надра, Укргазбанк, Сбербанк Росії) впливали на збільшення рівня концентрації. Більшість банків, які формують менше 1% у доходах банківського сектору у 2012 р., впливали на збільшення рівня концентрації банківського сектору за доходами.

Забезпечення конкурентоспроможності сучасних банківських установ України значною мірою забезпечується шляхом здійснення стратегії інтеграції і консолідації, яка передбачає зміну організаційно-правових форм функціонування банківських установ, і водночас, дозволяє отримувати принципові конкурентні переваги при відносно менших витратах. Угоди злиття і поглинання мають вагомий потенціал адаптації банківських структур до зростаючої конкуренції на внутрішньому та зовнішніх ринках. Для українських банків підвищення конкурентоспроможності на основі стратегії інтеграції й консолідації банківського капіталу є перспективним механізмом вирішення актуальних проблем поточної діяльності та забезпечення гідних конкурентних позицій на внутрішньому ринку. Конкурентоспроможність банківського сектору України може забезпечуватися оптимальним рівнем концентрації банків в умовах позитивної динаміки росту показників їх діяльності та реорганізації шляхом злиття і поглинання.

В умовах помірного рівня концентрації банківського сектору України за показниками доходності на сьогодні ринок злиття і поглинання має істотні перспективи нарощення відповідних угод. В цьому зв'язку доцільним є дослідження можливостей участі середніх та малих банків в угодах злиття і поглинання та забезпечення на цій основі позитивного впливу на конкурентоспроможність банківського сектору України.

Література:

1. Національний банк України. Фінансові звіти комерційних банків у 2004 – 2012 рр.

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент Гірченко Тетяна Дмитрівна

Руслан Смаилов
(Костанай, Казахстан)

АНАЛИЗ РЫНКА ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ

В рамках достижения принятого Казахстаном курса на форсированное развитие экономики страны реализуется Программа «Производительность 2020» [1]. Одним из приоритетов государственных мероприятий в рамках данной государственной программы является привлечение инвестиций, особенно в обрабатывающую и перерабатывающую промышленность. За последние 5 лет основные направления вложения инвестиционных средств включают строительство и капитальный ремонт и расширение основного капитала фирм страны (см. Рисунок 1).

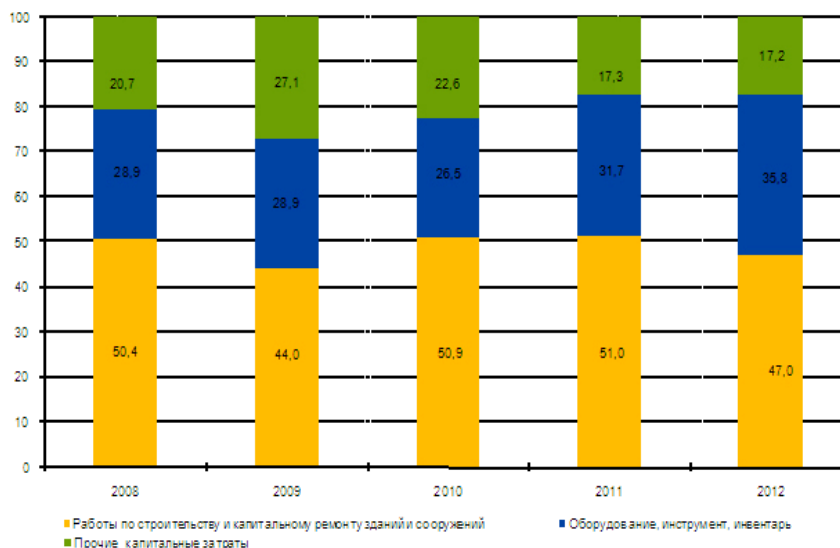

Рисунок 1. Структура инвестиций в Казахстане за 2008-2012 году, в % (по данным Агентства Республики Казахстан по статистике)

При этом в 2012 году наблюдается значительное сокращение доли непроизводственных капитальных вложений в структуре инвестиций по республике в пользу обновления и модернизации оборудования и техники. Большое значение в данном случае имеет государственная поддержка развития лизинга в стране, расширение лизингового кредита. Правовую основу лизинговой деятельности в Казахстане составляет закон «О финансовом лизинге», принятый в 2000 году [2]. Лизинг также регулируется Гражданским кодексом Республики Казахстан (глава 29, п. 2), Налоговым (ст. 78) и Таможенным (ст. 192 и 193) кодексами. Законодательство обеспечивает поддержку и защиту всех заинтересованных сторон – субъектов лизинговой сделки (см. Рисунок 2).

Рисунок 2. Субъекты лизинга и денежные потоки лизинговой сделки

Оператором по предоставлению долгосрочного лизингового финансирования по государственной программе «Производительность 2020» выступает АО «БРК-лизинг», дочерняя компания АО «Банк развития Казахстана». За годы оказания лизинговых услуг в Казахстане данный рынок значительно расширился (см. Таблицу 1). По данным Агентства Республики Казахстан по статистике, в стране зарегистрировано 46 лизинговых компаний, из них активно действующих около 20 организаций, предоставляющих лизинговые услуги.

Таблица 1 – Основные показатели рынка лизинговых услуг Казахстана за 2009-2012 годы *

Показатели	2009 год, млн. тенге	2010 год		2011 год		2012 год	
		объем, млн. тенге	изменение к 2009 году (+, –), %	объем, млн. тенге	изменение к 2010 году (+, –), %	объем, млн. тенге	изменение к 2011 году (+, –), %
1 Текущий лизинговый портфель	179 986	166 005	-7,8	171 940	+3,6	190 442	+10,8
в т.ч.	71 708	83 538	+16,5	94 393	+9,6	125 492	+27,0
– АО «Казагрофинанс» и АО «БРК-Лизинг»							
– остальные лизинговые организации	108 278	82 467	-23,8	77 547	-6,0	64 950	-16,2
2 Новый бизнес лизинговых компаний	57 532	46 666	-18,9	54 910	+17,7	69 636	+26,8
в т.ч.	38 242	33 573	+16,5	41 558	+15,7	59 850	+53,5
– АО «Казагрофинанс» и АО «БРК-Лизинг»							
– остальные лизинговые организации	19 290	13 093	-32,1	13 352	2,0	9 786	-26,7
3 Количество новых сделок лизинговых компаний, шт.	1 221	1 229	+0,7	2 147	+74,7	2 960	+37,9
в т.ч.	843	846	+16,5	1 364	-29,7	1 999	+15,2
– АО «Казагрофинанс» и АО «БРК-Лизинг»							
– остальные лизинговые организации	378	383	1,3	783	104,4	961	22,7

Примечание: * по данным «Эксперт РА Казахстан» по результатам анкетирования лизинговых компаний.

Согласно результатам исследования рейтингового агентства «Эксперт РА», в Казахстане выделяется тройка лидеров: АО «КазАгроФинанс», АО «Лизинговая компания «Астана – Финанс» и АО «БРК – Лизинг», на долю которых приходится 78,59% объема всего рынка лизинговых услуг.

Объем нового бизнеса лизинговых компаний Казахстана в 2012 году вырос на 26,8% и составил 69,6 млрд. тенге. Однако рост объемов нового бизнеса показали только четыре компании, каждая из которых имеет в качестве конечного собственника государство. Таким образом, среди частных лизинговых компаний сохраняется тенденция к снижению размеров текущего портфеля, сокращается их концентрация на данном рынке [3]. Объем текущего портфеля без учета данных государственных операторов лизинговых услуг АО «КазАгроФинанс» и АО «БРК-Лизинг», которые показывают сильный рост за счет участия в крупных государственных программах поддержки бизнеса, уменьшился по итогам года на 16,2%. Лизинговый портфель банков второго уровня снизился за 2012 год на 29% и составил порядка 10% всего рынка лизинга. Средний размер сделок в 2012 году по сравнению с 2011 годом снизился на 8%. Отмечается тенденция снижения доли крупного бизнеса в структуре сделок с 18% в 2011 году до 6% в 2012 году.

Лизинговые компании подразделяются на несколько групп в зависимости от структуры собственности и направлений деятельности. Наиболее концентрированная и крупная группа основана государством для предоставления лизинга на льготных условиях. К операторам государства, решающие стратегические задачи развития экономики, относятся АО «КазАгроФинанс», имеющее целью развитие АПК страны, и АО «БРК-лизинг», направленное на финансирование расширения капитала производственной сферы. В лидеры лизингового рынка входит и дочерняя компания холдинга «Астана-финанс», в котором принимает участие государство. Их совокупная доля на рынке лизинга составляет порядка 64%, что говорит о высокой концентрации рынка. Крупный сегмент лизингового рынка составляет блок лизинговых компаний, учрежденных банками: АО «Халык-Лизинг», ТОО «Центрлизинг», ТОО Raiffeisen Leasing, АО «Альянс Лизинг», АО «Темирлизинг» и АО «БТА ORIX Лизинг». Преимущество данных компаний заключается в прямом финансировании материнских банков, широкий спектр используемых финансовых инструментов, которые могут быть предложены клиентам в сочетании с банковскими продуктами. Следующая группа компаний, создаваемые дистрибьюторами: ТОО «Астана Моторс Лизинг», ТОО «Вираз-Лизинг», ТОО «Бипэк Лизинг». Лизинг в таких компаниях служит дополнительным механизмом продвижения продаваемого товара, и, в основном, специализируется на автотранспорте и имеет возможность привлечения маркетинговых инструментов компаний. Цель другой категории лизинговых компаний, входящих в состав финансово-промышленных групп (ФПГ) – обеспечение оборудованием и техникой предприятий, входящих в состав данной ФПГ. Это лизинговые компании АО «АПК-Инвест» и АО «Казэкспортастык», предоставляющие в лизинг технику дочерним предприятиям на льготных условиях и не имеющие целью расширение клиентской базы в рамках работы со сторонними организациями и предприятиями. Наиболее жесткую конкуренцию выдерживают независимые компании: АО «Национальная лизинговая компания» и АО Leasing Group, ориентированная на горнодобывающую отрасль, имеющие малую долю на рынке лизинга страны – объемы составляют около 2% у каждой компании.

Основное направление деятельности лизинговых компаний, по предоставлению имущества по итогам 2012 года (см. Рисунок 3) – сельскохозяйственная техника (61%), машиностроительное и металлообрабатывающее оборудование (13%), медицинская техника и фармацевтическое оборудование (3,5%). Частные лизинговые компании работают преимущественно с легковым и грузовым автотранспортом. Объем сделок по ним в 2012 году вырос соответственно на 26,6% и 61,3% по сравнению с объемом 2011 года [4]. Лизинг сельскохозяйственной техники наиболее распространен в аграрных регионах страны – в Северо-Казахстанской, Акмолинской и Костанайской областях.

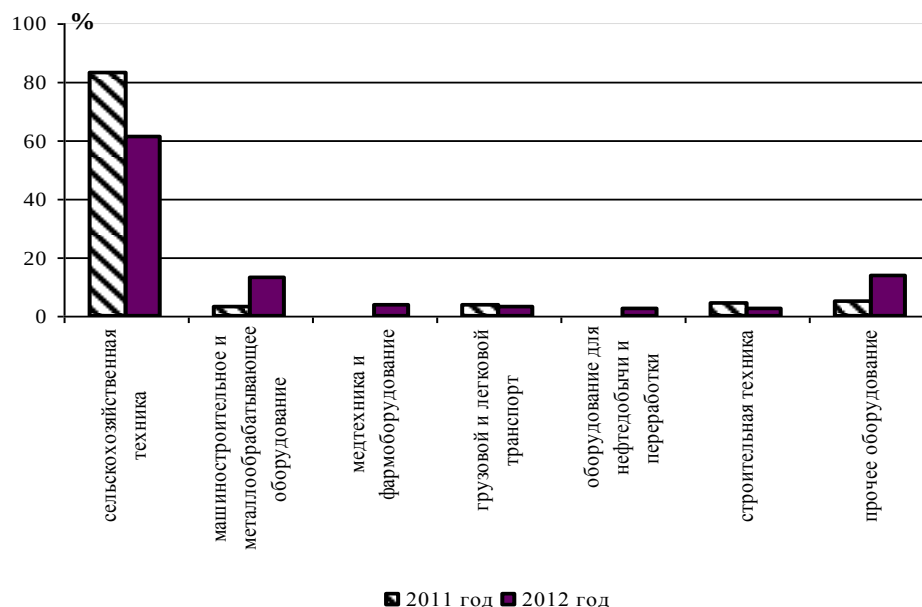

Рисунок 3. Структура лизингового портфеля компаний Казахстана за 2011-2012 годы

В крупных экономических и производственных центрах – городах Астана, Алматы и Шымкент лизинговые услуги предоставляются предприятиям малого и среднего бизнеса. В регионах Казахстана с развитыми горно-металлургической, машиностроительной и химической отраслями – Восточно-Казахстанская, Карагандинская и Павлодарская области и город Алматы – основными объектами лизинга является индустриальное оборудование, добывающая и перерабатывающая техника. Усиление государственной поддержки определенных отраслей (АПК, переработка продукции) сказывается на структуре лизинга (см. Таблицу 2).

Лизинг благодаря широким возможностям воздействия на повышение производительности, а также большой необходимости в обновлении капитала национальных товаропроизводителей, получает распространение в качестве финансового инструмента в руках предприятий и государства. Лизинг позволяет задействовать внешние средства без увеличения обязательств по залогу и утяжеления кредитного бремени. Широкий спектр условий и объектов лизинга предоставляет фирмам новые рычаги для повышения конкурентоспособности и роста экономики.

Таблица 2 – Структура рынка лизинговых услуг Казахстана за 2011-2012 годы в разрезе областей страны

Наименование области	Данные по годам			
	2011 год		2012 год	
	объем, млн. тенге	доля, %	объем, млн. тенге	доля, %
Костанайская	7985	17,5	20143	29,8
Северо-Казахстанская	4791	10,5	9737	14,4
Акмолинская	4124	9,0	6160	9,1
Карагандинская	3771	8,3	5907	8,8
Южно-Казахстанская	2586	5,7	5445	8,1
Актюбинская	824	1,8	3035	4,5
Восточно-Казахстанская	2273	5,0	2981	4,4
Алматинская	4707	10,3	2881	4,3
г. Алматы	2723	6,0	2792	4,1
Павлодарская	2134	4,7	2147	3,2
г. Астана	4162	9,1	1290	1,9
Западно-Казахстанская	1679	3,7	1118	1,7
Жамбылская	335	0,7	980	1,5
Иностранные филиалы	1135	2,5	966	1,4
Кызылординская	1531	3,4	952	1,4
Атырауская	631	1,4	658	1,0
Мангистауская	232	0,5	305	0,5

Литература:

1. Программа «Производительность 2020» / Постановление Правительства Республики Казахстан. – Астана: Акorda, 14.03.2011. – №254
2. Закон Республики Казахстан «О финансовом лизинге» № 78-ІІ от 05.07.2000 года (с дополнениями и изменениями по состоянию на 31.03.2013 г.).
3. Сайт АО «Национальная лизинговая компания». [Электронный ресурс] URL: <http://www.leasingcom.kz/ru/news>. Дата обращения 28.07.2013 г.
4. Калабин В. Лизинг на буксире / Рейтинговое агентство «Эксперт РА Казахстан». [Электронный ресурс] URL: <http://www.leasingcom.kz/ru/news>. Дата обращения 20.07.2013 г.

Олександр Ткаченко, Ірина Ярмоленко
(Біла Церква, Україна)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ. ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ, НАСЛІДКИ

В контексті трансграничної глобальної інтеграції, міграційні процеси мають істотний вплив на розвиток науки і бізнесу конкретних географічних регіонів.

Проблематика міграції висококваліфікованих фахівців, або, так званої інтелектуальної міграції властива багатьом країнам. Держави, які продукують кваліфікованих спеціалістів і не забезпечують їх працевлаштування, стають країнами – донорами. Хоча, в таких країнах як Японія, Німеччина і деяких інших, має місце перевиробництво економічно – активного і освіченого населення.

Україна в даному аспекті фігурує як донор. Наші науковці і освітяни ще з початку становлення ринкових відносин стали експортним матеріалом. Також в обіг увійшов термін «митці – емігранти».

Антикризовий менеджмент США, Ізраїлю, Російської Федерації, Канади, – радо скористався послугами вітчизняних математиків, програмістів, медичних працівників, біологів (генна інженерія і біотехнології). Відмічаючи при цьому суттєву різницю у підготовці фахового спеціаліста пострадянського простору. Керівниками наукових установ закордонних закладів цінується здатність наших науковців

бачити проблему в комплексі, на противагу вузькоспеціалізованим фахівцям європейської і американської школи.

Потужність діаспори наших співвітчизників зростає. Причиною «відтоку мізків» з нашої держави стають не кризові процеси в науковій спільноті, а у суспільстві загалом: криза соціальних, культурних, економічних і останнім часом політичних відносин.[1] Маємо на увазі кризу політичної влади, наслідком якої є зневіра населення у можливість подальшої демократизації і прогрес ринкових реформ, політична нестабільність, порушення прав людини, загострення міжнаціональних відносин і багато іншого.

За даними Державного комітету статистики, у період 1991 – 2013р з країни виїхало близько 1500 кандидатів наук і 46 докторів наук. Хоча, 70% вчених, за покращення фінансової ситуації в державі мають бажання повернутись в Україну. Цілком очевидно, що 0.7% ВВП України на розвиток науки є недостатнім. Піднявши цей показник до 2%, наш науковець зможе мати задовільний рівень матеріально – технічного забезпечення, оснащене робоче місце, гідний рівень заробітної плати. Європейський досвід свідчить, що 1 євро вкладений в науку приносить 5 євро прибутку[2]. Та на жаль, навіть створивши наукоємний продукт, що претендує на значний фінансовий зиск, ні вітчизняний бізнес, ні бюрократизована система патентування винаходів не проявляють зацікавленості до вітчизняного автора. Значну кількість винаходів, наші вчені патентують таки за кордоном, створюючи робочі місця і додаткову вартість в грошовому еквіваленті за межами держави. Тобто, навіть самореалізуватись нашому вченому, винахіднику – раціоналізатору є проблемним.

Це є свідченням відсутності внутрішнього споживача, масштабного внутрішнього ринку високих технологій. Причиною такої ситуації, на нашу думку, є зорієнтована на експорт економіка сировинних ресурсів нашої держави, активне проникнення на вітчизняний ринок імпортової високотехнологічної продукції і нездатність до створення, розвитку і промоції власного продукту, та відсутність бажання і стимулів приватного капіталу робити інвестиції у довгострокові, наукоємні проекти. Крім недостатньо сформованого внутрішнього ринку високих технологій, існує величезний світовий ринок науково – технологічної продукції [2]. Проте, шлях для наших розробників на високо конкурентні ринки також є проблемним. В першу чергу, проблемою створення державної підтримки просуванню української наукової продукції на світовий ринок розпочали займатись запізно. Відчутні кроки зроблено лише у 2013 році. Не менш важливими є соціальні та психологічні проблеми входження українського наукового співтовариства в новий світ управлінських і культурних відносин.

Варто відзначити, близько 20% вчених, що виїхали за кордон, працюють у якості наукових співробітників у межах тих наукових проектів, за якими вони спеціалізувались в Україні. В своїй більшості це найбільш кваліфіковані фахівці, вже відомі своїми працями за кордоном [1]. Решта ж залишають країну досить часто не для влаштування на роботу за фахом.

Економічний чинник міграції залишається почасти основним. Внаслідок кризових явищ в економіці єврозони і України значно погіршилася матеріальна база вітчизняної науки, більш того, в Україні катастрофічно бракує фінансування науки. Так, низький рівень оплати праці вчених, низька якість життя у багатьох випадках є визначальними чинниками «відтоку мізків». Крім того, скорочується матеріально – технічне забезпечення дослідницького процесу, українські вчені не забезпечені сучасним науковим устаткуванням. Середній вік більшої частини засобів вимірювальної техніки становить 15 років і більше, тоді як в Японії і країнах ЄС такі прилади вважаються застарілими за віку 2 – 5 років [2]. Таким чином, на даний час відбувається процес зменшення параметрів науково – технічного потенціалу (чисельність зайнятих, витрат), погіршення їх якісних характеристик (вимивання найбільш працездатних співробітників, наукової молоді, соціально – психологічна деградація працівників, старіння матеріально – технічної бази, рейдерське захоплення академічних земельних ділянок і цілісних майнових комплексів).

Країни – акцептори, задовольняють інтелектуальну міграцію наступними чинниками: акумуляцією наукових знань і відповідним сприятливим середовищем, підвищенням кваліфікації і інтелектуального потенціалу вченого, можливістю професійної самореалізації, досягненням більшої конкурентоспроможності [1]. Також важливим чинником є кар'єрне зростання, а саме, заняття високих наукових і адміністративних посад, отримання наукових ступенів, як результат підвищення значущості наукових кадрів для організації за відсутності корупційної складової і політичної доцільності.

Крім того, до професійних чинників слід віднести можливість міжнародних контактів і залучення до висококласного середовища професійного спілкування, можливість здійснення зарубіжних поїздок, сприяючих приєднанню до досягнень світової науки і ділової культури. Тим само відбувається формування якісно нового типу дослідника, науковця чи викладача, відповідного принципам розвитку і функціонування інформаційного суспільства. Для такого діяча характерні засвоєння ділової культури; висока мобільність, здобуття нових знань, навичок, досвіду[2].

Процес «витоку мізків» в перспективі, очевидно, стане загрозливим для периферійних країн. На активацію таких процесів значний вплив має політична нестабільність і близькість індустриально розвинених країн. Тобто, країна з нестабільною економікою, вкладаючи близько 50 000 доларів США у підготовку випускника академії чи університету, втрачає їх при його міграції. Наслідком чого стає хронічний дефіцит кваліфікованих кадрів. Значно погіршиться ситуація у сфері науки і педагогіки, медицині і менеджменті[3]. Уповільняться процеси розвитку держави і як наслідок – зниження конкурентоспроможності.

Політика багатьох країн ґрунтується на принципі залучення іноземного інтелекту. Значна кількість університетів США і ЄС, що надають освітні послуги іноземним студентам, висувають певні вимоги, стосовно того, щоб після отримання певної кваліфікації, колишні студенти повинні на певний часовий період повернутись на Батьківщину.

Україна все ще залишається державою з вагомим науково – технічним потенціалом. Хоча ознаки руйнування інтелектуального потенціалу нації вже проглядаються (з країни виїжджає кожний 22-й дипломований спеціаліст). Інтелектуально сильною вважається країна, де 10% населення мають вищу освіту. Тому держава має створити належні умови для якісного навчання й наукових досліджень, аби зупинити відтік наукового потенціалу і сприяти поверненню еліти вітчизняної науки.

В Польщі, Словаччині, Угорщині і Чехії, урядами країн створюються навіть спеціалізовані гранти «Для тих хто повертається».[3]

Деякі аналітики вказують на те, що «відтік мізків» призводить і до позитивних наслідків. Так, частина інтелектуалів повертається на Батьківщину, залучивши при цьому передові знання, уміння і досвід. Цей процес назвали «циркуляцією інтелекту»; циклічні переміщення за кордон для навчання і подальшої роботи, а потім – повернення на Батьківщину і поліпшення професійної позиції за рахунок переваг, отриманих під час перебування за кордоном. Прихильники даної концепції вважають, що така форма міграції посилиться в майбутньому, особливо якщо економічні відмінності між країнами зменшуватимуться. Такі приклади вже не є рідкісними і для України, особливо серед творчої інтелігенції.

Враховуючи євроатлантичні прагнення нашої держави, слід скористатися досвідом країн ЄС, яка сприяла створенню науково – дослідних центрів для ефективного проведення науково – дослідних і конструкторських робіт для забезпечення конкурентоспроможності європейської наукової продукції на світових ринках. Фінансування в даних центрах здійснюється з бюджету Європейської Комісії за рахунок непрямих та узгоджених механізмів, при цьому ЄС виступає в ролі замовника, контролює виконання науково – дослідних робіт та є представником інтересів усього співтовариства. Одним із варіантів організації центрів досліджень та трансферу технологій в Україні є створення їх у межах програм схожого типу спільно з представниками української наукової діаспори з країн – членів ЄС.[1]

Також наші західні сусіди мають Європейську агенцію з координації наукових досліджень – спільна програма в галузі науково – дослідних робіт з метою вироблення передових напрямів науково – технологічного розвитку, які забезпечують зростання конкурентоспроможності країн – учасниць на світових ринках. Під егідою даної програми виконуються проекти у сфері інформатики, робототехніки, біотехнології, нових матеріалів, транспорту, охорони довкілля, дослідження морських ресурсів та інше. Нині Україна також є повноправним членом програми. Хоча участь українських науковців у проектах, що фінансуються даною програмою, дає змогу проводити дослідження світового рівня, проте в черговий раз постає питання фінансування. Оскільки програмою передбачається, що фінансування для кожного учасника проекту надається його урядом (переважно Міністерством, яке займається питаннями науки), кошти для українських учасників, хоча б частково, має віднаходити Міністерство освіти і науки України. До того ж, у багатьох програмах ЄС передбачається, що 10% витрат на виконання проекту відшкодовує сам учасник проекту. Саме тому під час розподілу бюджету на науково – дослідні роботи слід закладати статтю витрат на участь у європейських програмах, це дасть змогу при незначних фінансових витратах виходити на міжнародний науково – дослідний простір та за рахунок участі у спільних проектах ЄС зробити українську наукомістку продукцію конкурентоспроможною і науковці врешті облишать емігрантські настрої [1].

Ми, все ж таки схильні вважати що для фахівців із високим рівнем інтелекту причини міграції криються у протиріччях між рівнем розвитку особи, її потребами, можливостями і умовами їх задоволення. Серед спонукаючи причин міграції наукових кадрів виділяємо зовнішні по відношенню до особи чинники і внутрішні – прагнення за допомогою еміграції до реалізації існуючих у неї потреб у розвитку.

Урядом України і Міністерством освіти і науки повинно бути сформовано політику в інтелектуальній сфері таким чином, щоб знання, кращі наукові школи, патентовані винаходи і наукоємні та високотехнологічні розробки українських науковців слугували, насамперед, розвитку науки і економіки України, а не іншим державам.

Література:

1. Майданік І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці/ І. Майданік // Україна: аспекти праці. – 2009. – №5. – 34 – 38.
2. Ніколаєвський В.М. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики (Текст) /В.М. Ніколаєвський, В.В. Омельченко // Вісник ХНУ ім.. В.Н.Каразіна. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. – №723. – 140 – 147.
3. Интеллектуальная иммиграция и безопасность /Под ред. Г. Витковской и С. Панарина (Электронный ресурс). Режим доступа: <http://www/carnegie.ru/ru/pubs/books/volume/56594.htm>.27.19.09.

Наринэ Хачатурян
(Ростов-на-Дону, Россия)

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Экономика начала XXI века характеризуется становлением общества знаний – "новой экономики", в которой ключевое значение приобретают умственная сила людей и технологии, обеспечивающей многократное ее возрастание. Одна из важнейших задач новой экономики состоит в

развитии ее инфраструктурных основ. Отставание инфраструктуры является серьезным препятствием для перехода к инновационной модели развития. Государство располагает достаточно большим арсеналом возможностей в развитии инновационной сферы на условиях партнерства с бизнесом.

В экономически развитых странах реализация национальных проектов и программ развития на основе ГЧП является одним из наиболее распространенных и эффективных механизмов как взаимодействия органов власти всех уровней, частных компаний, так и сочетания различных ресурсов и их источников. Как показывает мировая практика, именно такого рода взаимоотношения в наибольшей мере содействуют экономическому росту и успеху в интересах общества, государства и частного бизнеса.

Многообразие форм государственно-частного партнерства свидетельствует о том, что в нём заинтересованы все стороны, участвующие в процессе взаимодействия [2 с.72]. Эффект заключается в том, что государство получает финансирование для капиталоемких, долго окупаемых проектов, не утрачивает над ними контроль, а бизнес получает доступ к ранее закрытым сферам экономики, например к транспортной инфраструктуре.

Если говорить об инновационной сфере, то здесь у государства возникает несколько целей. Прежде всего, стимулировать бизнес к таким видам деятельности, которые отличаются повышенной степенью риска и неопределённостью. Затем, добиться эффективного взаимодействия между сильно различающимися участниками инновационного процесса (производственниками, финансистами, работниками НИИ и др.). И аккумулировать средства из различных источников в приоритетных направлениях, которые при сложившихся условиях инвестиционной конъюнктуры менее интересны для частных вложений.

Реализация данных целей будет подталкивать бизнес к развитию своих новых направлений, способствующих ускорению экономического роста.

Заинтересован в партнёрстве с государством и бизнес. К примеру, инновационное предпринимательство заинтересовано снижать риски новых проектов за счёт привлечения более дешёвого капитала, чем в рыночном секторе экономики, а также через систему консультаций влиять на распределение государственных вложений в фундаментальные и прикладные НИОКР и образование с учётом собственных планов развития.

Государственно-частное партнёрство является эффективным способом концентрации ресурсов на приоритетных направлениях экономического развития страны. Однако оно требует высокого уровня доверия между государством и бизнесом. К сожалению, такого доверия в России пока нет, а потому долгое время происходила как бы самоизоляция государственных предприятий от общего массива экономики. В переходные годы частный сектор оказался более привлекательным для занятого населения. Он оттягивал рабочую силу из госсектора и ослаблял его позиции.

Для того чтобы реализовать ГЧП как определенный комплекс взаимосвязей и взаимоотношений между властью и бизнесом, необходимы не только финансовые, но и инвестиционные, информационные, кадровые и инновационные ресурсы, получаемые из различных источников. Кроме этого, нужны хозяйственные системы, общественная поддержка, а также механизмы, способные обеспечить эффективное решение крупных социально-экономических проблем стран. Исходя из этого, государственно-частное партнёрство можно рассматривать как определённую систему, обладающую особым комплексом экономических, социальных, правовых, политических, организационных, управленческих и других взаимосвязей, взаимоотношений и условий, направленных на максимально эффективное использование имеющихся ресурсов и источников для социально-экономического развития России. [1, с.20]

Государственно-частное партнёрство может быть эффективным и принесёт определённый успех лишь в том случае, если будет формироваться на методологических принципах. Первый принцип это принцип экономического равноправия и ответственности. Суть его состоит в том, что все участники государственно-частного партнёрства имеют равные права в определении вариантов эффективного достижения целей и решения задач. Каждый из участников должен нести полную ответственность перед российским обществом за принятые на себя обязательства. Второй – всестороннего учёта интересов всех участников проекта (принцип демократичности). Третий принцип селективности – ресурсы и их источники должны концентрироваться за счёт партнёрства власти с бизнесом по приоритетным направлениям экономического развития страны. В качестве важнейшего критерия отбора ресурсов и их источников выступает максимально возможное получение комплекса синергетических эффектов (социальных, экономических, инвестиционных, инновационных и др.). Четвертый – стратегического целеполагания. Это обуславливается поэтапностью, последовательностью развития экономики России и её регионов. Оно не может и не должно быть суммой разрозненных и не взаимосвязанных действий его участников.

Соблюдение перечисленных и других методологических принципов формирования и реализации государственно-частного партнёрства будет способствовать повышению его эффективности в решении как текущих, так и стратегических задач экономического развития современной России, реализации её социально-экономических проблем и становлению качественно новой инновационной экономики.

Государственно – частное партнерство в комплексе с другими факторами способно радикально изменить внутреннее содержание экономической системы, способствуя ее переводу на инновационный путь развития. Прежде всего, это проявляется в формировании инновационного типа поведения субъектов хозяйствования. Чрезвычайно важное значение в становлении инновационного типа

поведения субъектов хозяйствования имеет совершенствование человеческого фактора в направлении формирования и развития его творческого потенциала.

Творческая активность, связанная с реализацией творческого потенциала человека, является не природным свойством индивида, а характеристикой социальной среды. В инновационном труде реализация творческого потенциала превращается из индивидуального побуждения в объективную общественную потребность. При этом, в отличие от других видов творческой деятельности (научной, художественной, изобретательской и др.), для которых характерны неочевидный результат и высокая значимость эмоциональной оценки, инновационная деятельность ориентируется на рационально оцениваемые действия, позволяющие обеспечивать уверенно прогнозируемый результат, реально зависящий от предшествующего состояния внешней среды, в том числе от наличия ресурсов[3, с.27]. По этой причине инновационное творчество в большей мере, чем другие виды творчества, опирается на комплекс знаний, причем не только в той области науки и техники, в которой разрабатываются нововведения, но и в других сферах деятельности, включая экономику и право.

Памятуя о том, что хорошо образованные и умелые люди – это главный фактор в создании и эффективном использовании инноваций, от чего, в свою очередь, в решающей степени зависит благополучие и развитие общества, государство должно прилагать максимум усилий для создания эффективной системы профессионального образования. Причем эти усилия по многим направлениям профессиональной подготовки специалистов могут быть объединены с деятельностью институциональных субъектов хозяйствования, которые ничуть не в меньшей мере заинтересованы в высоком качестве профессионального образования в стране. Такая интеграция в большинстве случаев является конкретным проявлением принципов государственно – частного партнерства, поскольку ведущие учебные заведения как высшего, так и среднего специального образования относятся к государственному сектору экономики, в то время как субъекты хозяйствования представляют в своем подавляющем большинстве частный сектор экономики страны.

Миссия представителей бизнеса в реформировании профессионального образования сводится, в первую очередь, к изменению сложившейся в среде учащейся молодежи ценностной ориентации относительно приоритетов в процессе обучения. Именно они должны убеждать молодежь в том, что решающими факторами успешного трудоустройства и дальнейшего карьерного роста выпускника вуза или техникума выступают не просто наличие диплома, как считают многие молодые люди, а компетентность в своей области знаний и деятельности, способность к постоянному самообразованию и самосовершенствованию[2, с.117].

Важным направлением развития государственно-частного партнерства в сфере профессионального образования выступает организация подготовки специалистов по направлениям предприятий и организаций. Привлекательным вариантом организации партнерства государства и частного сектора является, например, смешанное финансирование профессиональной подготовки специалистов с ориентацией на инновационное развитие, что будет способствовать достижению баланса общественных и личных интересов, необходимого для формирования оптимальной модели специалиста будущего.

В этом отношении вполне реальной представляется перспектива создания в стране широкой сети государственно – частных учреждений высшего и среднего специального профессионального образования. Одно из явных преимуществ такого типа образовательного партнерства заключается в том, что в рамках указанных учреждений возможна организация исследований и разработок, имеющих непосредственное прикладное значение. Министерством образования и науки РФ предусматривается в перспективе создание системы региональных научно-образовательных центров, целью которой является интеграция возможностей государственных научных организаций, высших учебных заведений и инновационного предпринимательства для осуществления на базе таких центров совместных исследований и разработок, представляющих интерес для их реализации в частном секторе промышленности[5].

Рационально организованное государственно-частное партнерство способно, кардинально улучшить ситуацию в области повышения квалификации переподготовки специалистов с учетом новых требований, диктуемых задачами инновационного развития. В последние годы, однако, наметились положительные тенденции в этом плане, что в значительной степени связано как раз с тем обстоятельством, что были найдены довольно удачные формы партнерства между государством и бизнесом, соответствующие одновременно потребностям общества и запросам широких деловых кругов.

Примером успешного государственно – частного партнерства в рассматриваемой сфере может служить реализация Президентской программы переподготовки и повышения квалификации управленческих кадров. Если в первые годы осуществления этой общероссийской программы ее финансирование осуществлялось исключительно за счет государственных средств, то в последнее время оно переведено на долевою систему, когда с средним около трети расходов по программе беру на себя бизнес-структуры, направляющие своих работников на переподготовку.

Таким образом, кардинальные преобразования в экономических отношениях между странами, процессы либерализации, инновации, происходящие в современной глобализирующейся экономике, привели к значительным изменениям и во взаимоотношениях между государством и бизнесом. Появились новые формы экономических связей, отвечающие современным потребностям новой экономики. Целью управления экономикой является обеспечение устойчивого, сбалансированного развития. Достижение указанной цели обеспечивается путем нахождения оптимального варианта

партнерского взаимодействия субъектов хозяйственной деятельности, а именно – государства и бизнеса. Партнерские отношения активизируют развитие институтов рынка, предпринимательской инициативы, позволяют правильно распорядиться национальным богатством, являются основой функционирования новой экономики.

Литература:

1. Евстафьев Э.Н. Распределение рисков между бизнесом и государством в концессионных соглашениях // Российское предпринимательство. – 2008. – № 8 Вып. 1 (116). – с. 94-97.
2. Евстафьев Э.Н. Частно-государственное партнерство как фактор инновационного развития экономики: диссертация ... кандидата экономических наук: – Казань, 2009. – 194 с.
3. Ресурсы инноваций: организационный, финансовый, административный / под ред. И.П.Николаевой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 279 с.
4. Татаркин Д.А., Сидорова Е.Н. Государственно-частное партнерство в системе стратегического развития территорий. Екатеринбург, Институт экономики РАН, 2011. – 121 с.
5. Хлунов А.В. Государственно-частное партнерство как механизм регуляции государственной инновационной политики в Российской Федерации // Инновации. – 2006 –.№ 1.IRL: <http://wwwv.mag.innov.ru>

Научный руководитель:

доктор экономических наук, профессор Архипов Алексей Юрьевич.

Виктория Цыганова
(Курск, Россия)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ SWOT-АНАЛИЗА ДЛЯ КОМПЛЕКСНОЙ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ УПРАВЛЯЮЩЕЙ КОМПАНИИ МНОГOKВАРТИРНОГО ДОМА В СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПЛАНЕ НА ПРИМЕРЕ ООО «БЛАГОУСТРОЕННЫЙ ГОРОД»

Ни один финансовый аналитик не может со стопроцентной гарантией предсказать на ближайшие месяцы ход развития событий на рынке. Предприятию необходимо опираться на достоверный прогноз при планировании своих расходов и будущего финансового результата на год вперед, а иногда и на более длительные сроки. Менеджеры и маркетологи широко используют в своей практике методику SWOT-анализа при стратегическом планировании. Данная технология позволяет систематизировать и тщательно рассмотреть деятельность предприятия с разных сторон, вскрыть противоречия и диспропорции, выявляя при этом резервы для улучшений и повышения эффективности производства[1].

Руководству каждого предприятия необходимо уметь прогнозировать будущее для его развития, адекватно оценивать финансовое состояние, причем не только своего предприятия, но и существующих конкурентов. Необходимо помнить, что оценку финансово-хозяйственной деятельности недостаточно проводить лишь посредством анализа финансовой отчетности, так как он показывает фактически сложившееся состояние источников финансирования и имущества, а также финансовые результаты за определенные периоды времени. Чтобы сделать прогноз на будущее, потребуется изучение не только внутренних факторов деятельности предприятия, но и оказываемого на него влияния внешним рыночным окружением. Для этого требуется разрабатывать стратегии, которые учитывают специфику производства и меняющиеся условия рынка, способствуют оперативному реагированию на эти условия.

Специфика деятельности управляющих компаний многоквартирных домов заключается в том, что основными конкурентами являются ТСЖ, которые созданы по инициативе собственников жилья. Конкуренция между управляющими компаниями на рынке г. Курска выявлена достаточно слабо, в связи с тем, что управляющие компании имеют достаточно серьезные ограничения по количеству управляемых домов, налагаемые ресурсной базой управляющих компаний.

Финансовые потоки по типовому объекту управляющей компании представим на рис. 1[2].

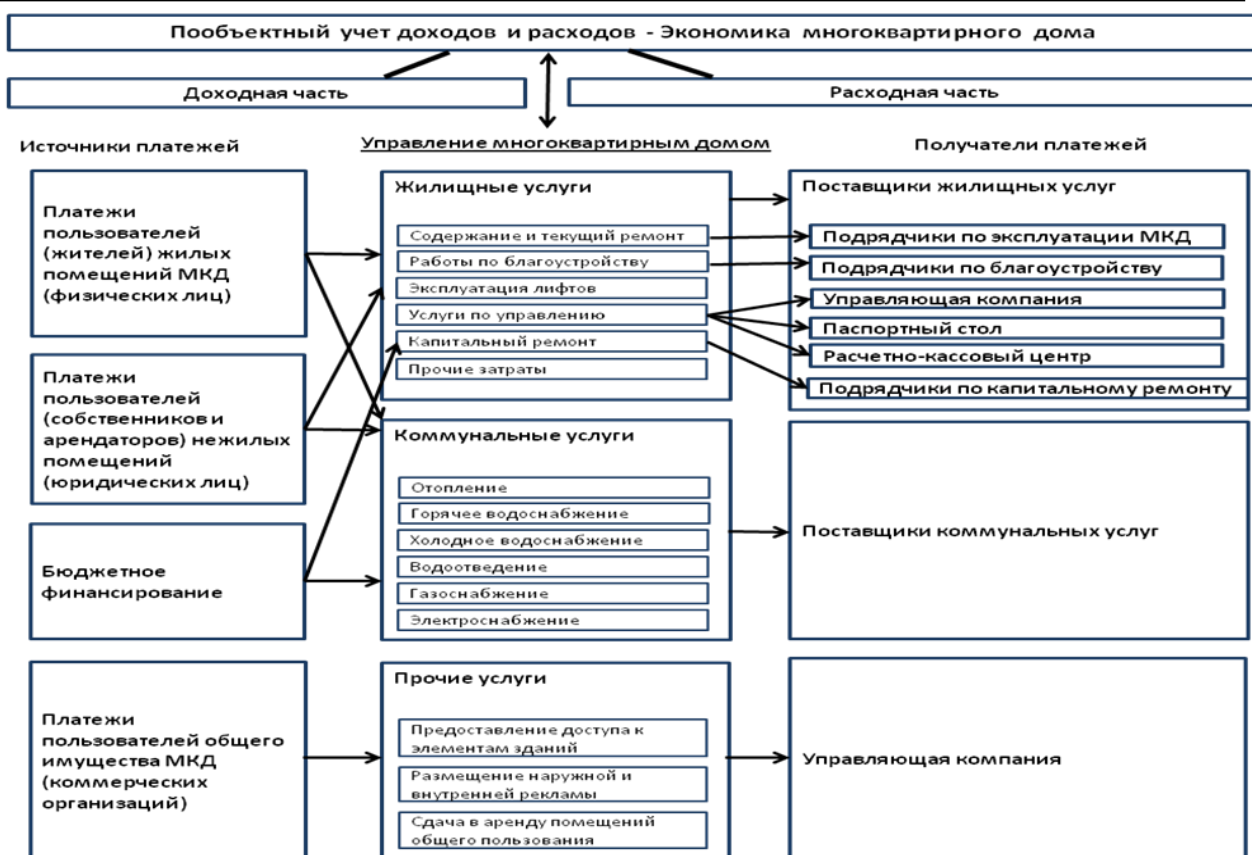

Рисунок 1. Схема финансовых потоков по доходам и расходам многоквартирному дому

Проведем SWOT-анализ ООО «Благоустроенный город» на фоне потенциальной конкурентной среды в виде образования ТСЖ. Согласно определению управляющая компания создана в целях обеспечения эффективного управления недвижимым имуществом, в том числе жилищным фондом и объектами внешнего благоустройства, бесперебойного и качественного жилищно-коммунального обслуживания населения и потребителей, получения прибыли [3].

В первую очередь опишем сильные стороны компании:

- Компания лишена типичной для ТСЖ пассивности собственников, которая приводит к возложению ответственности за состояния многоквартирного дома на председателя правления ТСЖ и приведению к ситуации возможных конфликтов. Управляющая компания, в данном случае имеет возможность отстаивать интересы собственников жилья путем предоставления гарантий исполнений обязательств и прозрачности взаимоотношений с ними.

- Задолженность части собственников жилья по оплате услуг управляющей компании компенсируются путем распределения рисков по всему портфелю объектов, находящихся под управлением компании.

- Наличие действенных рычагов воздействия на собственников жилья, не исполняющих обязательства по оплате услуг управляющей компании путем передачи дел в судебные органы.

- Наличие единого органа управления многоквартирным домом, по сравнению с общим собранием собственников помещений и общим собранием членов ТСЖ в случае управления путем создания ТСЖ, что позволяет минимизировать затраты на содержание многоквартирного дома.

- Единый формат взаимоотношения со всеми собственниками жилья, по сравнению с двуформатностью ТСЖ (устав для членов ТСЖ и договор для не членов ТСЖ) позволяет соблюдать прозрачность отношений со всеми участниками процесса управления.

- Возможность привлечения более профессионального управленца, позволяющего повысить эффективность управления многоквартирным домом.

- Возможность использования более широкого инструментария по привлечению финансовых ресурсов, начиная от привлечения банковских кредитов и заканчивая использованием государственных программ субсидирования в полном объеме.

Видно, что наличие достаточно большого перечня сильных сторон позволяет компании использовать наличие внутренних ресурсов для более эффективного развития, что позволяет планировать увеличение поступлений финансовых ресурсов и, как следствие, повысить финансовое состояния предприятия в перспективе.

Теперь рассмотрим слабые стороны компании:

- ТСЖ имеют более подробную информацию о состоянии имущественного фонда многоквартирного дома и являются более заинтересованной стороной для ликвидации возникающих угроз (в связи с тем, что сами члены ТСЖ являются одновременно и жильцами многоквартирного дома).

- Отсутствие возможности собственников жилья управлять или контролировать степень расходования платежей на содержание многоквартирного дома может привести к ухудшению взаимоотношений компании с ее клиентами.

– Отсутствие у компании стремления повысить ресурсосбережение многоквартирного дома приводит к потере конкурентоспособности по сравнению с ТСЖ.

Для повышения финансового состояния компании, а скорее для сохранения текущего состояния, необходимо провести дополнительную работу по повышению уровня обратной связи с клиентами компании. Необходимо находить необходимый паритет интересов клиентов компании и самой компанией. В этом случае следует повышение лояльности клиентов компании к управляющей компании, что приводит к не сокращению текущих клиентов, а, возможно, и к увеличению репутации и повышению уровня дохода (как следствие повышается финансовая устойчивость компании).

Проанализируем теперь возможности и угрозы, которые представляет внешняя среда компании и их влияние на финансовое состояние компании.

Рассмотрим возможности компании:

– Взаимоотношение с ресурсоснабжающими компаниями с позиции равных (взаимоотношения двух коммерческих структур), позволяет проводить политику снижения затрат на привлекаемые и используемые ресурсы.

– Возможность получения представления и защиты интересов собственников жилья – клиентов компании на муниципальном уровне, посредством использования возможностей компании.

– Большая практика создания «формальных» и «фальшивых» ТСЖ и большое количество правонарушений председателями ТСЖ создает неблагоприятное отношение к ТСЖ, что, как следствие, повышает интерес к такому формату управления многоквартирным домом, как управляющая компания.

– Имеющаяся практика получения муниципальных субсидий и участие в перспективных программах муниципального и федерального субсидирования позволяет рассчитывать на привлечение безвозвратного финансирования на реализацию оказываемых услуг.

Угрозы для компании:

– Возникают программы, направленные непосредственно на развитие ТСЖ (обучение сотрудников ТСЖ, оказание методической и консультативной помощи, содействие обмену опытом), которые позволяют оценить риск повышения конкурентоспособности их для управляющей компании.

– Возможное изменение законодательства на региональном уровне, позволяющее ТСЖ получить инструмент воздействия на неплательщиков коммунальных услуг сравнимый по эффективности с инструментами управляющей компании.

Указанные выше возможности и угрозы могут показать, что для повышения финансового состояния анализируемой компании необходимо разработать стратегию повышения конкурентоспособности предприятия путем использования имеющихся возможностей по взаимоотношениям с компаниями, поставщиками ресурсов, и более активное представление интересов собственников жилья на муниципальном уровне. Это взаимосвязано с вышеуказанными рекомендациями. Нейтрализация имеющихся угроз предполагается путем развития имеющегося резерва на повышение квалификации специалистов компании, что приведет к повышению качества оказываемых услуг по управлению многоквартирным домом.

На любом этапе жизненного цикла предприятия в перспективе его существования большую роль играет правильно выбранная стратегия поведения, как на краткосрочную (до 1 года), так и на долгосрочную перспективу. В стратегическом анализе финансового состояния предприятия метод построения матрицы SWOT является актуальным.

Главное его преимущество в том, что аналитическая работа не заиклена только на финансовом состоянии предприятия или только на анализе конкурентов, а связывает разнообразные факторы внешней и внутренней среды воедино. Одновременно рассматриваются внутренний потенциал предприятия, его ресурсы и резервы, влияние внешней среды на работу предприятия и его успехи на рынке.

Грамотный стратегический анализ, проводимый на регулярной основе, позволяет руководству рассмотреть рыночную ситуацию, колебания спроса, ценовые предпочтения потребителей даже тогда, когда предприятие признано безусловным лидером отрасли. Преимущество на рынке может быть потеряно, если вовремя не будут замечены опасные для предприятия достижения и успехи конкурентов. Даже если руководство уверено, что держит руку на пульсе, проведение SWOT-анализа поможет по-новому взглянуть на текущую ситуацию и открывающиеся перспективы.

Данный метод можно применять на промежуточном этапе исследования – для углубленного анализа ситуации на предприятии, а в дальнейшем следует опираться на результаты работы аналитиков, творческие решения и интуицию, порождая новые стратегические идеи. Более того, такая накопленная структурированная информация обладает несомненной управленческой ценностью для принятия решений на любом предприятии.

Результаты SWOT анализа и регулярное его проведение, как видно, являются неотъемлемой частью системы стратегического планирования деятельности управляющей компании (рис. 2).

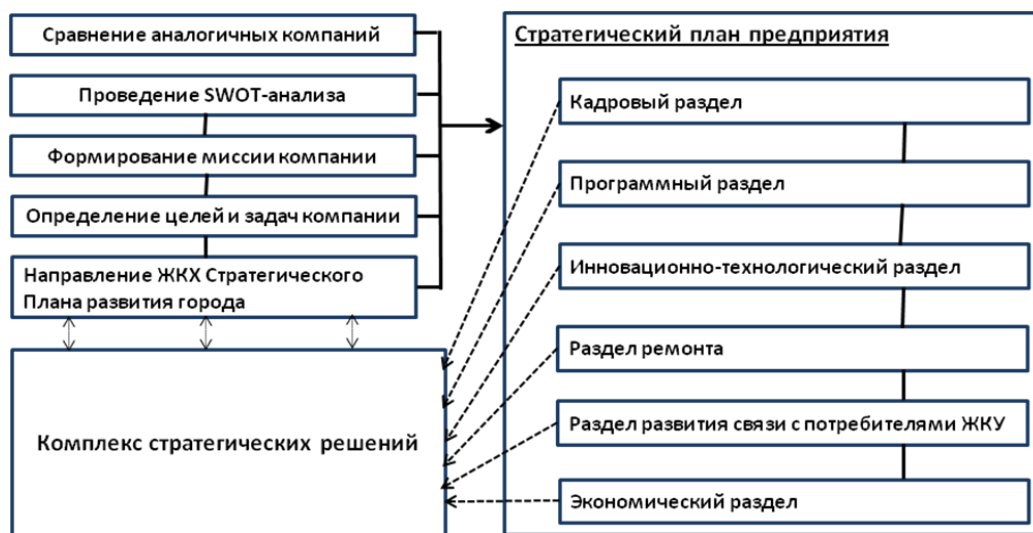

Рисунок 2. Система стратегического планирования

Система стратегического планирования на базе SWOT анализа в компании ООО «Благоустроенный город» является важнейшим инструментом планирования организационно-экономической деятельности управляющей компании, наряду с финансовым прогнозированием результатов деятельности.

Литература:

1. Кожевникова Е.А. Прогнозирование финансового будущего на основе SWOT-анализа / Планово-экономический отдел – 2012. – №10.
2. Траченко М.Б. Модель социально-ориентированной системы бюджетирования ЖКХ муниципального образования / Государственное управление. Электронный вестник – 2012. – №30.
3. Официальный сайт фонда «Институт экономики города». Url: www.urbanecomomics.ru

Научный руководитель:

доктор эк. наук, профессор, зав. кафедрой Е.А.Бессонова.

Наталья Чернявская, Сауле Лайык, Алия Достанова
(Тараз, Казахстан)

ОЦЕНКА ПЕРСОНАЛА КАК ФАКТОР УЛУЧШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

В соответствии со ст. 10 п.1 Трудового Кодекса Республики Казахстан (далее – ТК РК) «Трудовые договоры, соглашения сторон социального партнерства, коллективные договоры, акты работодателя в сфере труда», трудовые отношения, а также иные отношения, непосредственно связанные с трудовыми, регулируются трудовым договором. Для заключения трудового договора и подтверждения своей квалификации, работник должен представить документ подтверждающий квалификацию, наличии специальных знаний и профессиональной подготовки (ст. 31 п. 1 пп. 3 ТК РК «Документы для заключения трудового договора») [1].

Помимо квалификации работник должен обладать фактической способностью к труду. Здесь имеется в виду появление способности к труду как правовой категории, характеризующей граждан как работников и определяющей их статутные права и обязанности (ст. 22 ТК РК «Основные права и обязанности работника»). Содержание этих прав и обязанностей выражается в юридической возможности в пределах установленных границ действовать, требовать, притязать, пользоваться благами и в обязанности удовлетворять встречные интересы и потребности других субъектов. [2]. Завершающим элементом содержания правового статуса работников (граждан) – субъектов трудового права является их ответственность за ненадлежащее выполнение своих обязанностей. Основное назначение такой ответственности – предупредительное, так как сама возможность применения санкций служит здесь средством формирования у субъекта (работника) стимула к качественному выполнению своих обязанностей [2].

Для того чтобы механизм трудового права был включен в полную силу, требуются усовершенствованные методы правового регулирования социально-трудовых отношений, которые значительно активизировали бы творческий потенциал каждого работника, каждого трудового коллектива, повысили бы их ответственность за конечные результаты труда.

В настоящее время одним из реальных способов повышения эффективности работы сотрудников организации, является оценка персонала [3]. В системе управления персоналом оценка персонала занимает свое, особое место, хотя нередко ее путают с аттестацией персонала. Аттестация – это лишь один из методов оценки, но ее результаты могут иметь серьезные последствия для

сотрудников. Если оценка персонала – процесс определения эффективности деятельности сотрудников в ходе реализации задач организации, то аттестация – это процедура систематической формализованной оценки соответствия деятельности конкретного работника стандарту выполнения работы той должности, которую он занимает.

Оценка персонала – система периодической проверки труда сотрудника за отчетный период (месяц, квартал, год). Проведение оценки персонала преследует свои конкретные цели. Оценка персонала позволяет выявить и проверить: выполнение должностных обязанностей сотрудниками; особенности поведения и личности, сильные и слабые стороны каждого сотрудника, предпочтительные участки работы для каждого, что приведет к повышению производительности труда; эффективность деятельности сотрудника, конкретизировать должностные обязанности; уровень компетенции сотрудника; сопоставить индивидуальные результаты со стандартными требованиями (по уровням и специфике должностей); наметить перспективы карьерного роста отдельного сотрудника, определить программу обучения сотрудников необходимым навыкам; отследить изменения, произошедшие с сотрудником за период между аттестациями. Общепринято применять несколько методик оценки и учитывать при этом тип оценки. Обычно по результатам оценки строится индивидуальный план развития каждого специалиста, предусматривающий повышение его квалификации (семинары, тренинги, стажировки, консультации) и его карьерный рост [3].

В качестве примера приводятся результаты исследования оценки качества работы персонала одного из структурных подразделений вуза со стороны сотрудников, являющихся «клиентами» отдела. Для проведения оценки, сотрудникам университета была роздана специально разработанная анкета, состоящая из ряда вопросов, определяющих и характеристики респондентов (должность, стаж и место работы) и показатели работы сотрудников отдела. К каждому вопросу были предложены варианты ответов. Ответы расценивались по пятибалльной шкале. Итогом анкетирования являлось выяснение следующих вопросов: 1) удовлетворенность качеством работы персонала отдела со стороны сотрудников вуза и корректирующие мероприятия, которые на их взгляд необходимо провести для улучшения процессов подразделения; 2) исследование профессиональной компетентности работников отдела.

Респондентов, принявших участие в анкетировании, условно разделили на четыре категории в зависимости от занимаемой должности и соответственно «связи» с деятельностью рассматриваемого подразделения: 1-я категория (74,7 %) – профессора, доценты и старшие преподаватели; 2-я категория (17,9%) – преподаватели (ассистенты); 3-я категория (6,2 %) – заведующие кафедрами и 4-я категория (1,2%) – учебно-вспомогательный персонал. Естественно, что для оценки эффективности профессиональной работы персонала отдела, определяющим является не сам факт квалификации преподавателя, а его опыт, стаж работы в данном вузе. Естественно, что более точную оценку могут дать те респонденты, стаж работы которых в рассматриваемом вузе составляет от 5 лет и более (79,1% от количества опрошенных), так как вопросы анкеты призваны оценить не только настоящий момент, но и проследить работу отдела в динамике.

Обработка анкет показала следующие результаты. Полностью удовлетворены работой подразделения 91% респондентов: по категории «профессора, доценты и старшие преподаватели» средний балл – 4,4; по категории «преподаватель (ассистент)» – 4,8; по категории «заведующий кафедрой» – 4,4; четвертая категория «УВП» – 4,5. Вместе с тем, 4% опрошенных респондентов отметили «Работой скорее удовлетворен (а), чем нет»; 3% опрошенных респондентов отметили, что «Скорее неудовлетворен (а) работой отдела» и 2% отметили ответ «Меня совершенно не устраивает, как организована работа отдела».

Для уточнения причин, влияющих на формирование отрицательного имиджа, потребовалось включение конкретизирующих вопросов. Так для определения качества работы персонала, респондентам были заданы вопросы по двум основным процессам деятельности подразделения. Деятельность сотрудников строго разделена на составляющие именно по процессам. Анализ результатов по каждому рассматриваемому вопросу показал следующую совокупность оценок (по 1-му и 2-му процессам соответственно): «Оперативность работы» – 4,4/4,4 балла; «Правильность (четкость) исполнения возложенных обязанностей» – 4,4/4,5; «Внимательное и доброжелательное отношение сотрудников» – 4,5/4,4; «Возможность получить достоверную информацию» – 4,4/4,3; «Уровень компетентности сотрудников» – 4,4/4,3 балла. Здесь очевидно, что особое внимание руководителю подразделения следует уделить процессу под номером 2.

Таким образом, на основе проведенного исследования нами выявлено: оценка персонала дает много положительных моментов: повышение эффективности труда, повышение показателей за счет грамотной ротации кадров и их адресного развития. Вместе с этим, результаты проведенного анкетирования, даже на примере одного подразделения, позволяют поднять вопрос о повышении квалификации сотрудников отдела.

Согласно Трудовому кодексу Республики Казахстан (ст. 140 п.1 «Права и обязанности работодателя по подготовке, переподготовке и повышению квалификации» и ст. 141 «Профессиональная подготовка, переподготовка и повышение квалификации по направлению работодателя в организациях образования») работодатель не обязан, но имеет право за свой счет направлять работников не только на повышение квалификации или переподготовку, но и на обучение их новой специальности, необходимой ему в целях своей деятельности [1]. Как известно, профессорско-преподавательский состав ставит целью периодическое повышение квалификации, и в течение учебного года, преподаватели получают ряд сертификатов, удостоверяющих приобретение

дополнительных компетенций. К сожалению, схема подготовки, переподготовки и повышения квалификации для сотрудников отделов не работает так, как для ППС, и, безусловно, данный вопрос требует скорейшего решения при участии работников кадровых служб и работодателей.

Анализ результатов проведенного исследования позволяет дать следующие рекомендации для повышения эффективности работы сотрудников организации:

- включить в содержание трудового договора сотрудников подразделения факультативное условие об обязательном повышении их квалификации;

- в должностные инструкции сотрудников подразделения в раздел «Должностные обязанности» включить пункт об обязательном повышении квалификации сотрудников соответствующего структурного подразделения не реже 1 раза в два года;

- работникам кадровой службы разработать внутренний нормативный акт, описывающий процедуру повышения квалификации персонала организации, а также разработать механизм использования результатов повышения квалификации сотрудников в ежедневной деятельности организации.

Литература:

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан. – Алматы: ЮРИСТ, 2011.-112 с.
2. Трудовое право: Учебник/Под ред.О.В. Смирнова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ПРОСПЕКТ, 1999. – 512с.
3. Ресурсы сети Интернет: www.bereg.ru / Деловой мир.

Віра Шийко, Тетяна Оришин
(Івано-Франківськ, Україна)
Катерина Кузик
(Львів, Україна)

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ У ГАЗОТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ

Розвиток ринкової економіки, поглиблення інтеграційних та глобалізаційних процесів вимагає підвищення конкурентоспроможності національного виробництва, що може бути реалізоване шляхом проведення енергоефективної політики. В умовах постійного зростання цін на енергетичні ресурси та їх вичерпності, провідні країни світу з кожним роком докладають все більше зусиль для впровадження енергозберігаючих заходів. Слід відмітити, що у більшості з них відзначається значний прогрес у вирішенні проблем енергоефективності та пошуку джерел енергозабезпечення. Перш за все вирішення проблеми енергозбереження потребують ті галузі, які є гарантами енергетичної, економічної і як результат національної безпеки держави, сюди відноситься газотранспортна система України. Значне споживання системою газопроводів, а саме близько 10% від загального обсягу споживаного природного газу населенням вимагає негайного розроблення і впровадження заходів енергозбереження. Проте, загальновідомо, що розроблення та впровадження нової техніки і технології потребує фінансових затрат, а тому розроблення і використання ефективного дієвого механізму фінансування є запорукою реалізації енергозаощадження.

В Україні фінансування енергозбереження в основному проводиться за інвестиційними проектами – програмами енергозбереження, які розробляються на всіх ієрархічних рівнях.

Дослідження джерел та механізмів фінансування енергозбереження дало змогу згрупувати їх у дві системи: прямі та непрямі. До прямих відносяться ті джерела фінансування, з котрих виділяються безпосередньо грошові кошти на енергозберігаючі заходи це: державний і місцевий бюджет, державний фонд енергозбереження, власні кошти підприємства, інвестиційні ресурси, позикові кошти, кошти міжнародних організацій, безповоротне асигнування. Непрямі – здійснюються через посередників або виділяються у формі надання нових технологій чи техніки, а також нематеріальні активи: фонди енергозбереження на підприємствах, лізинг, перфоманс-контрактинг, договори енергоефективного підряду, кредити інформаційних банків з частковим відшкодуванням відсотків за рахунок коштів державного бюджету, державні закупівлі енергоощадного обладнання та технології, пільгове державне кредитування енергозбереження.

Важливим джерелом фінансування енергозбереження є інвестиційні ресурси, залучення яких є одним з найпріоритетніших напрямів механізму енергозбереження в державі. Проте під іноземними інвестиціями частіше за все розуміють не гроші, а устаткування, яке коштує набагато дорожче, ніж вітчизняне. Та його доводиться встановлювати, а потім віддавати кредити [1, с. 26]. Необхідним і найбільш актуальним джерелом фінансування енергозбереження є власні кошти підприємств, отримані з прибутку. В період економічної кризи існує брак цих коштів і фінансування за власний рахунок здійснює мало підприємств. Оскільки формування прибутку відбувається не безпосередньо на підприємствах УМГ а на рівні НАК «Нафтогаз», то відповідно ці кошти йдуть на компенсацію збиткових напрямків діяльності. Проте слід відмітити, що цей напрямок необхідно розвивати та вдосконалювати, що повинно відображатися у розподіленні таких напрямів діяльності як буріння, видобуток і транспортування. Ситуація, що склалася, є прийнятною, проте не в теперішніх умовах: а саме частина підприємств є так званими «донорами», а інші є «паразитами», які існують за рахунок інших.

Швидка окупність енергоощадних інвестиційних проектів стимулює фінансування енергозбереження через кредити комерційних банків з частковим відшкодуванням відсоткових ставок за рахунок коштів державного бюджету. Як одне із джерел фінансування можуть розглядатись витрати на паливо та енергію у структурі загальних матеріальних витрат на виробництво промислової продукції, складова яких протягом останніх років зросла втричі. Для цього необхідно передбачити створення фондів енергозбереження на підприємствах, наповнення яких здійснювати на основі пільгового оподаткування приросту прибутку підприємств, отриманого внаслідок ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів. Такий підхід є цілком ринковим, оскільки не зменшує базовий рівень надходжень до державного бюджету, а навпаки – стимулює їх зростання [4].

Фінансовий механізм енергозбереження являє собою систему методів, способів, інструментів та важелів впливу на розроблення, впровадження та реалізацію заходів енергозаощадження.

Важливою складовою ефективного механізму фінансування енергозбереження є заохочення суб'єкта підприємницької діяльності в енергозаощадженні. До найефективніших стимулів можна віднести: пільгове кредитування, податкові пільги, преміювання працівників.

Серед сучасних механізмів фінансування енергозбереження можна виділити:

- безповоротне асигнування або надання бюджетних коштів у формі позичок для здійснення переважно пілотних проектів на державних підприємствах. Це, перш за все, проекти, які задовольняють гостру потребу в енергоефективному обладнанні загальнопромислового призначення або дозволяють значно зменшити потребу в імпорті енергоресурсів;

- фінансування з залученням енергозберігаючих компаній, які працюють на основі перформанс-контрактингу та здійснюють лізингову діяльність в сфері енергозбереження.

- надання інвестицій-дотацій підприємствам-виробникам паливно – і енергозберігаючого обладнання;

- зменшення податків для підприємств-виробників енерго – та ресурсозберігаючого обладнання;

- надання кредитів для реалізації енергозберігаючих проектів;

- сплати частини відсотків за одержаний підприємством кредит для реалізації енергозберігаючого проекту;

- продовження строку повернення боргу;

- зменшення податків для підприємств, які впроваджують прогресивні енергозберігаючі технології.

- власних інвестицій підприємств і організацій;

- прямого фінансування з Державного та місцевих бюджетів;

- залучення енергозберігаючих об'єднань, компаній, концернів, фінансово-промислових груп тощо;

- залучення коштів загальнодержавного позабюджетного фонду енергозбереження;

- залучення приватних коштів й іноземних інвестицій;

- передачу енергозберігаючого обладнання в довгострокову оренду (лізинг) з поверненням наданих коштів за рахунок доходу від реалізації проекту;

- перформанс-контрактинг – форма контракту, за яким вартість переданого енергозберігаючого обладнання та послуг повертається за рахунок вартості виробленої або зекономленої енергії після впровадження проекту [2, 3].

Впродовж років незалежності усі перелічені джерела, окрім спеціальних фондів, діяли в Україні, однак обсяги здійснених інвестицій були замалими. Це пояснюється нераціональною структурою цін і тарифів на енергоресурси, жорсткою податковою політикою, відсутністю коштів у підприємств (об'єднань), відсутністю привабливого інвестиційного клімату в енергетичній сфері тощо.

Функціонування підприємств газотранспортної галузі в сучасних умовах формування енергоефективної та енергозберігаючої економіки розглядається в контексті раціонального споживання енергоресурсів. Воно забезпечується двома взаємопов'язаними процесами: розробленням та впровадженням енергозберігаючих заходів на підприємствах газотранспортної системи України на основі ефективного фінансування. Проведене дослідження показало, що й досі фінансування енергозбереження на підприємствах газотранспортної галузі здійснюється неефективно, що й призводить до зниження ефективності енергозберігаючої політики тому необхідно застосовувати ті механізми фінансування, які були б результативними.

Література:

1. Долінський А. Когенерація – нові потужності для енергетики / А. Долінський, В. Клименко // Вісн. НАН України. – 2002р. – № 4. – С. 26–32.
2. Богданович В. Ю. Механізми фінансування енергозберігаючих проектів у ринкових умовах господарювання / В. Ю. Богданович, О. М. Суходоля // Вісн. НАДУ. – 2003. – № 3. – С. 221–227.
3. Ляхова О. О. Проектне фінансування енергозбереження в Україні / О. О. Ляхова // Ефективна економіка. – 2012. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=997>
9. Шидловський А. К. Проект енергетичної стратегії України на період до 2030 року та дальшу перспективу [Електронний ресурс] / А. К. Шидловський та ін. // Електронний журнал «ЭСКО». – 2005. – № 11. – С. 242. – Режим доступу URL : <http://esco-ecosys.narod.ru/journal/journal47.htm>.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Юрій Бобровнік
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ВНЕСОК МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991-1996 рр.).

Утвердження нової незалежної держави вимагало багато зусиль від усіх верств суспільства, а від молоді якнайбільше. Проте в умовах падіння економічного благополуччя та стрімкого переходу на ринкові механізми розвитку господарства молодь виявилася найменш захищеною від економічних, соціальних та політичних потрясінь, що виникли в Україні на початку 1990 рр. Перед більшістю молодіжних громадських організацій постало завдання переорієнтуватися з боротьби за самостійність української держави на діяльність, спрямовану на розбудову суспільних інституцій нової демократичної країни, гостро постала потреба фінансового благополуччя членів організацій, що, звісно, негативно позначилося на активності молоді.

Проте з проголошенням незалежності в Україні постало загальнонаціональне завдання, яке полягало в необхідності вироблення державної молодіжної політики, успішне проведення якої сприяло б розвитку особистості молодої людини. Ця проблема на початку 1990-х рр. стала одним із пріоритетних та специфічних напрямів діяльності органів державної влади. Адже ще до проголошення незалежності України проблематикою формування ефективної молодіжної політики займалися альтернативні комсомолу молодіжні громадські організації, проте певні напрацювання в цьому напрямі мала й ЛКСМУ. У кінці 1989 р. – на початку 1990 рр. з ініціативи комсомолу та громадськості розпочали створювати комітети, відділи у справах молоді як структурні підрозділи виконкомів рад народних депутатів регіональних рівнів. Усе це фактично й стало початком для формування державної молодіжної політики в Україні.

Певного прискорення розвитку державної молодіжної політики надала прийнята Верховною Радою України Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 р. [6]. Даний документ визначив головні механізми формування державної молодіжної політики в Україні. Прийнятий 5 лютого 1993 р. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» на державному рівні орієнтував вищі органи влади на вироблення дієвих механізмів соціального захисту та становлення молодої особи в Україні [9].

Загалом перша половина 1990-х рр. характеризується наявністю певного пошуку та налагодження системи реалізації регіональної державної молодіжної політики, спрямованої на суттєве підвищення якості та ефективності її роботи. Спостерігалось глибше усвідомлення суб'єктами регіональної державної політики її сутності, вироблялися ґрунтовніші підходи до вирішення проблем, розширення сфери діяльності молодіжних структур, надання реальної допомоги конкретним молодим людям. Певного розширення законодавчому полю впровадження державної молодіжної політики надавали Закони України «Про органи і служби у справах неповнолітніх» від 24 грудня 1993 р. та «Про освіту» від 4 червня 1996 р. Проте існуюче правове поле не сприяло ефективній діяльності молодіжних громадських організацій, тому 3 грудня 1995 р. Президент України Л. Кучма видав Указ «Про Національну раду з питань молодіжної політики», який мав забезпечити раціональне формування державної молодіжної політики та створення необхідних умов для широкої участі молоді в усіх сферах життя і держави. Відповідно до цього документа було створено Національну раду з питань молодіжної політики при Президенті України [3, с. 69]. Вона визначалася як координуючий та консультативно-дорадчий орган, покликаний сприяти вдосконаленню державної молодіжної політики та забезпечувати участь молоді в усіх сферах життя українського суспільства [3, с. 69]. Основними завданнями були визначені вивчення, прогнозування соціальних та морально-політичних процесів у молодіжному середовищі; визначення і наукове обґрунтування пріоритетних напрямів державної молодіжної політики, концептуальних засад зміцнення правових та матеріальних гарантій молоді; участь у підготовці проектів законодавчих та інших нормативних актів, республіканських програм з питань, віднесених до компетенції Ради; координація дій з питань здійснення прав і свобод молоді, участі її в політичному, економічному, духовному становленні держави [3, с. 70].

Раді було надано право створювати в разі потреби тимчасові експертні та робочі групи, залучати до участі в них представників центральних та місцевих органів державної влади, наукових установ та громадських організацій; в установленому порядку безкоштовно одержувати необхідну для її діяльності інформацію і матеріали; заслуховувати на своїх засіданнях доповіді представників міністерств, інших центральних органів державної влади, керівників державних підприємств, установ і організацій з питань, що належать до компетенції Ради [3, с. 70]. У 1995 р. представники молодіжних громадських організацій отримали 12 місць із 31-го наявного. Перший склад Національної Ради з питань молодіжної політики при Президенті очолив Голова адміністрації Президента України Д. Табачник, який ще декілька років до цього працював консультантом у секретаріаті Комісії у справах молоді Верховної Ради України і скликання. Заступником Голови Ради став Заступник Міністра

Кабинету Міністрів України А. Толстоухов, який у складі парламентської комісії Верховної Ради України І скликання з молодіжної політики займав посаду секретаря. 14 травня 1996 р. відбулося перше робоче засідання Ради. Документи цього зібрання свідчать про серйозність намірів його учасників, які висловлювалися на підтримку прискорення розробки Законів України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про права дитини», «Про сприяння розвитку молодіжного підприємництва», Загальнодержавної програми «Молодь України», підготовки щорічних парламентських слухань про становище молоді [3, с. 75].

Незважаючи на соціально-економічні проблеми в державі, на початок 1992 р. молодь залишалася ще найбільш активною верствою українського суспільства. Так, за деякими соціологічними опитуваннями найвищий рейтинг популярності серед молоді мали масові суспільно-політичні рухи та молодіжні організації: екологічна асоціація «Зелений світ», Народний Рух, СНУМ та Союз Українських Студентів. Найнижчий рейтинг серед молодіжних організацій мав комсомол [5, с. 3].

Станом на вересень 1991 р. криза в комсомолі переросла в його розпад. 21 вересня ЛКСМУ (МДС) на своєму останньому з'їзді переродився у Спілку молодіжних організацій України (СМОУ), що мала об'єднувати в собі молодь різних переконань. На обломках комсомолу утворилися ціла низка самостійних молодіжних об'єднань. Проте він не припинив своєї діяльності. Тоді ж у Львові утворилася обласна організація комсомолу, що поставила завдання відновити свою діяльність у колишніх масштабах. Невдовзі Президія організації зареєструвала в Держкомпресі України свою газету «Ленінська молодь», що була органом Львівського обкому комсомолу з 1946 р. та друкувалася за межами Львова. 9 вересня 1993 р. львівська комсомольська організація була зареєстрована в обласному управлінні юстиції.

З кінця 1992 р. зі створенням Соціалістичної партії України (СПУ) постало завдання відродження і ЛКСМУ. Розпочалася робота щодо створення комсомольських організацій (цей процес активно проходив у Донецькій області). Невдовзі було налагоджено тісний зв'язок між комсомольськими організаціями Донецької та Львівської областей. 9 січня 1993 р. в Донецьку пройшов перший з'їзд комсомолу України, у роботі якого взяло участь 95 делегатів із 19-ти областей та Києва. На ньому делегати заслухали доповідь оргкомітету з відродження комсомолу України, прийняли постанову «Про відновлення діяльності Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України», а також Програмну заяву організації «Ідея плюс справа». У травні 1994 р. в Запоріжжі відбувся черговий, XXX з'їзд Спілки, який розглянув стан відродження комсомольських організацій в Україні, обрав новий склад керівних органів об'єднання на чолі з першим секретарем ЦК ЛКСМУ Ю. Феколкіним та підтвердив своє небажання змінювати назву організації [1, 22].

На першому етапі комсомол відроджувався за активної підтримки КПУ та СПУ. Однак на початку 1994 р. керівниками Соцпартії України було ініційовано створення Соціалістичного конгресу молоді (СКМ) як свого молодіжного партнера, почався тиск на соціалістів, що працювали в комсомолі. Колишній керівник комсомолу В. Савін приєднався до нової організації. Об'єднання проводило семінари, лекції, конференції для вивчення та творчого розвитку ідей наукового соціалізму. Організація намагалася сприяти створенню нових робочих місць для молоді та інтеграції української молоді в лівий та антиглобалістичний молодіжний рух. Серед членів організації перебувало 42 депутати місцевих рад та один народний депутат України. СКМ відразу стала членом Українського національного комітету молодіжних організацій (УНКМО) та тісно розпочала співпрацювати із Всесвітнім молодіжним об'єднанням «Революшін», молодіжною організацією «V Інтернаціонал», Світовим та Європейським соціальними Форумами, а також з партіями та блоками, що сповідували ліві та лівоцентристські погляди [10].

Натомість комсомол України встановлював зв'язки з подібними організаціями, що відродилися в республіках колишнього СРСР. Так, з часом відновлено тісні зв'язки з російськими та білоруськими комуністичними молодіжними організаціями. У 1995 р. за ініціативи ЛКСМУ керівниками лівих молодіжних організацій України, Російської Федерації, Білорусі і Вірменії було підписано декларацію про принципи створення Спілки Комсомольських Організацій – ВЛКСМ.

В умовах економічної кризи та політичної нестабільності в 1993-1995 рр. в Києві активно та успішно діяли не менше десяти об'єднань, що працювали серед молодих робітників, студентів та маргінальних нонконформістських молодіжних груп.

Найбільш дієвою ліворадикальною організацією була Революційна комуністична молодь (РКМ), що мала власну ідеологію маоїзму полпотівського взірця із синтезом анархістських, троцькістських, марксистсько-ленінських ідей, адже послідовники кожної з цих течій знайшли своє місце в РКМ. Фундаментом для утворення об'єднання стала київська організація «Всесоюзної комуністичної партії більшовиків» (ВКПБ) Н. Андреевої, яка відійшла від санкт-петербурзького центру через організаційні та ідеологічні розбіжності. Лідером молодіжної секції ВКПБ – «Всесоюзної молодіжної гвардії більшовиків» (ВМГБ) був Ю. Ернесто, який заявляв, що Україна повинна бути самостійною комуністичною державою. А серед членів організації популярною була теза, що «незалежність України більше відповідає інтересам її трударів, ніж відродження Російської імперії» [1, с. 21].

РКМ по суті контролювала студентську профспілку «Пряма дія», що відзначилася пікетуванням 31 жовтня 1995 р. київської мерії, вимагаючи безкоштовного проїзду в транспорті, та постійно відзначалася спробами апеляції до некерованої сили молодіжного бунту [1, с. 21].

Парадоксальною була ситуація, коли за умов втрати комсомолом авторитету серед молоді його члени на початку незалежності України зберегли за собою значний вплив на прийняття важливих суспільно-політичних рішень, особливо в регіонах. Так, наприклад, третину депутатів міськради Дніпропетровська становили комсомольці. У більшості обласних міст представники комсомолу виступили ініціаторами утворення обласних молодіжних комісій та створення різних молодіжних фондів і молодіжних підприємств. Так, у Дніпропетровську станом на початок 1992 р. було створено 12 молодіжних підприємств (МП) – від МЖК до юридичних консультацій. А взагалі в області діяло 133 МП, і в переважній більшості вони були комсомольськими. Характерно, що Міністерство в справах молоді та спорту України порекомендувало, як експеримент, створювати подібні центри в Одесі та Києві. Нерідко такі структури отримували фінансування з обласних бюджетів на мільйони карбованців [8, с. 3].

Проголошення незалежності України дезорієнтувало не тільки комсомол, але й молодіжні організації, що протистояли йому та виступали за незалежність України. Адже після того, як спала ейфорія перемоги, багато членів опозиційних молодіжних організацій повернулося до рутинної роботи, оскільки посилення економічної кризи змушувало по новому проводити організаційну діяльність. Більшість харизматичних лідерів не знаходили в собі вмінь працювати в незалежній Україні. Багатопартійність, плюралізм думок, політичні впливи із заходу в перші роки незалежності дещо дезорієтували молодіжних лідерів у питанні, як і куди потрібно рухатися. Відсутність досвіду менеджерської роботи в команді щодо вирішення соціальних молодіжних питань відштовхувала молодь від молодіжних організацій.

Проте однією з найактивніших все ж залишалася Українська студентська спілка. Після проголошення результатів референдуму 1 грудня 1991 р. Спілка розпочала роботу, спрямовану на державотворення. Зокрема, Спілка засудила 10 грудня цього року підписання Л. Кравчуком угоди «Про співдружність трьох держав», вважаючи її небезпечною для молодої Української держави, та звинуватила Президента в тому, що він «опосередковано заперечив підсумки референдуму», і висловила свій протест проти даної угоди [7, с. 134]. Після розвалу СРСР організація першою взяла під свій патронат оформлення пам'ятника студентам, котрі загинули в 1918 р. під Крутами [4, с. 3].

У серпні 1992 р. УСС розпочала кампанію зі збирання підписів за розпуск Верховної Ради України, що здійснювалась у межах коаліції «Незалежній Україні – новий парламент». Її члени розуміли, що тільки повне очищення новими виборами дасть змогу Україні знайти вихід із кризи, адже в ній продовжувала працювати комуністична більшість. До коаліції, крім Спілки, входили НРУ, Об'єднання «Нова Україна», Українська консервативно-республіканська партія, Українська соціал-демократична молодь, Спілка української молоді [11, арк. 177]. Прагнення коаліції неодноразово підтримувала й регіональна молодіжна преса [4, с. 3].

Спілка, будучи членом Союзу українського студентства (СУС), спробувала реанімувати масову молодіжну ініціативу, ініціювавши друге голодування студентів у Києві в жовтні 1992 р. Проте ця акція не стала знаковою подією в молодіжному середовищі.

14 травня УСС спільно із СУС, Спілкою української молоді, Українською молодіжною асоціацією, Комітетом української католицької молоді, Братства «Східний хрест», Скаутської організації «Пласт», Українська молодь – Христові та Фондом «Молода Україна», негативно оцінюючи роботу Комісії Верховної Ради України у справах молоді та Міністерства у справах молоді та спорту України стосовно формування та реалізації державної політики щодо соціального становлення і захисту молоді та розвитку демократичного молодіжного руху, утворили Український Національний комітет молодіжних організацій (УНКМО). Метою діяльності об'єднання проголосили: утвердження незалежності Української держави та продовження демократичних перетворень у ній; допомогу у становленні молодіжного руху в Україні; розробку програм та пропозицій до Президента, Уряду та Верховної Ради України з різних галузей молодіжної політики; представництво українських молодіжних організацій за межами України; сприяння участі молодіжних організацій України в міжнародних структурах; УНКМО проголошувалося відкритим для вступу всіх молодіжних об'єднань. Після першого свого засідання засновники об'єднання звернулися до Президента України з проханням продовження традицій круглих столів для обговорення питань молодіжної політики, а саме: кримської проблеми та ролі молодіжних організацій у її вирішенні; українського молодіжного руху і його стосунків з Президентом, Верховною Радою та Урядом України; створення УНКМО та його участь в побудові української держави. Також УНКМО проголошувався виразником інтересів більшості молоді України та пропонував владі допомогу у всіх заходах, спрямованих на становлення української держави [13, арк. 150 – 151]. Невдовзі після цих звернень з'явився указ Президента України Л.Кравчука «Про Український Національний комітет молодіжних організацій», за яким об'єднанню надавалося право представляти молодіжний рух України за кордоном відповідно до повноважень, визначених громадськими структурами, що входять до його складу. За указом Президента Кабінет Міністрів України мав вирішити питання про розміщення в м. Києві штаб-квартири УНКМО та центральних

органів республіканських молодіжних організацій, передбачити виділення коштів на реалізацію молодіжних програм, що відповідають засадам державної молодіжної політики і будуть підготовлені об'єднанням [13, арк. 108].

У листопаді 1993 р. з ініціативи організації створено інформаційну агенцію «УСС-прес», яка регулярно інформувала громадськість про події молодіжного та студентського життя в Україні, подавала оцінку молодих людей політичних, економічних та інших проблем. З проголошенням незалежності УСС головним завданням обрала не політичну діяльність. У травні цього ж року УСС спільно з партією Зелених проводить акцію «Повітря» з метою звернути увагу на перевантаженість автодоріг у Києві, протягом трьох днів перекиваючи найбільш забруднені автомагістралі. 25-27 червня 1993 р. УСС спільно із СУСом виступила організатором Першого об'єднаного Всесвітнього українського Конгресу студентів. Близько 180 делегатів від українських студентських організацій Західної Європи, США, Бразилії, Канади, Прибалтики, Росії та інших країн обговорили актуальні проблеми студентського життя, висловили своє ставлення до державотворчих процесів в Україні. Під час роботи конгресу було створено Всесвітній студентський інформаційно-координаційний центр – Центральний Союз українського студентства (ЦеСУС), штаб-квартиру якого перенесено з Нью-Йорка до Києва.

Делегати четвертого з'їзду УСС, що відбувся 30-31 жовтня 1993 р. в Одесі, закликали всі політичні партії та громадські організації об'єднатися задля перемоги демократичних сил, заявивши про наміри взяти активну участь у виборах. Після з'їзду об'єднання стає асоційованим членом Народного Руху України [2, с. 53]. Делегати V-го з'їзду організації, що відбувся в Тернополі 26-27 листопада 1994 р., підтримали курс Президента України Л. Кучми на проведення політичних та економічних реформ в Україні, прийняли нову Програмову декларацію УСС та резолюцію «Про соціальний захист студентів», у якій Спілка вимагала від Кабінету Міністрів України, розробити план заходів щодо соціального захисту студентів; забезпечити безкоштовне харчування в студентських їдальнях для дітей-сиріт та студентів із малозабезпечених сімей, передбачити надання пільг на проїзд студентів у міжміському транспорті протягом усього року.

У 1994 р. основним напрямом діяльності УСС стають вибори, керівництво висувало й активно підтримувало кандидатів на виборах до Верховної Ради та місцевих рад. 5 представників Спілки балотувалися до парламенту України, і більше 30 до міських рад, але лише тільки три члени УСС стали депутатами місцевих рад. У першому турі Президентських виборів 1994 р. Спілка підтримала В. Ланового. На літніх виборах активісти організації агітували за кандидата в мери Києва В. Черняка.

УСС брала активну участь у діяльності центрів «Молодіжна альтернатива» та «Свобода вибору», що вели широку рекламну кампанію задля залучення молоді до виборів та підтримки демократичних кандидатів. Спілка намагалася впливати й на міжнародну політику, провівши в січні 1994 р. пікетування в аеропорту Бориспіль зустрічі Президентів України та США, яка, на думку студентів, проходила в принизливій для України формі. У грудні 1994 р. спільно з «Молодим Рухом» її члени виступили з протестом біля посольства Росії, де вимагали виведення російських військ із чеченської території та початку повновартісних російсько-чеченських переговорів. З ініціативи організації чеченському питанню відводилося значне місце і на Конгресі молодих реформаторів Східно-Центральної Європи, який проходив у Києві в січні 1995 р. його організаторами були УСС та ЦеСУС. У ньому взяли участь делегати 13-ти країн регіону – від Албанії до Естонії. Загалом Конгрес став важливою подією для студентського об'єднання, адже Спілка змогла тісніше налагодити зв'язки з представниками молодіжних організацій посткомуністичних країн Європи. Не забувала Спілка і про студентські проблеми. Завдяки рішучому протесту делегатів V з'їзду УСС в Тернополі, молоді вдалося зірвати наміри уряду скасувати пільговий проїзд студентів у транспорті [12, арк. 79].

УСС активно домагалася підвищення студентських стипендій, створення системи безкоштовного харчування для студентів із малозабезпечених сімей та сиріт. Також Спілка приділяла увагу налагодженню роботи органів самоврядування у ВНЗ і закріпленню їх «вольностей» у статутах навчальних закладів та документах Міністерства освіти України [42, арк. 67]. УСС вдалося відновити на посаді ректора Київського інституту культури професора М. Поплавського, якого, на думку членів організації, було незаконно зміщено Колегією Міністерства культури України. Після активних студентських протестів в 1995 р. районний суд м. Києва визнав рішення Мінкультури не правомочним та поновив М. Поплавського на посаді ректора.

Більшість із проголошених Президентом програмових тез залишилися не виконаними, на думку членів Спілки, тому делегати VI з'їзду організації, що відбувся у м. Луцьку 25-26 листопада 1995 р., критикували неспроможність законодавчої та виконавчої влади стабілізувати політико-економічну ситуацію в державі. Делегати вважали, що виходом із кризи повинно стати ухвалення нової Конституції України шляхом всенародного референдуму та проведення парламентських виборів за пропорційною системою. З'їзд також висловив необхідність виробити механізм залучення студентів для участі у виробленні і здійсненні державної політики щодо студентства. Для цього УСС пропонувала провести в 1996 р. Конгрес студентів із представництвом на ньому обраних делегатів від студентських громад усіх ВНЗ України та створити на ньому Федерацію студентів України, що могла б репрезентувати українське студентство на національному та міжнародному рівні, брати участь у

виробленні державних програм щодо соціального захисту студентів, науки та освіти. Секретаріатом УСС було розроблено необхідну для цього проектно-нормативну документацію, яку було направлено на розгляд у Кабінет Міністрів, Верховну Раду та Національну Раду з питань молодіжної політики при Президентові України. Делегати з'їзду головою УСС переобрали Ю. Зубка, першим заступником обрали В. Терещенка з Донецька, Головою Секретаріату – К. Лигуна [2, с. 54].

У своїй діяльності Спілка приділяла увагу підтримці талановитої молоді. Популярним серед молоді став Всеукраїнський молодіжний фестиваль «Перлини сезону», фінал якого був присвячений Всесвітньому дню молоді та Міжнародному дню студента, який з 1995 р. щорічно проводили з 10-го по 17-те листопада УСС спільно з «Молодим Рухом» та Молодіжним Іноваційним фондом при підтримці державних органів влади та спонсорів. Фестиваль став помітним явищем у культурному житті України, уперше в рамках одного Фестивалю мали можливість заявити про себе молоді талановиті художники, журналісти, актори та режисери, виконавці в жанрах рок – та поп-музики, фольклорної пісні та розмовного жанру, проводилися також різноманітні спортивні змагання, зокрема Міжнародний студентський турнір з міні-футболу.

У 1996 р. для УСС найважливішою ділянкою роботи обрано ініціативи, пов'язані з прийняттям нової Конституції України. За ініціативою УСС та «Молодого Руху» у травні було створено Всеукраїнський громадський Молодіжний комітет на підтримку проекту нової Конституції України, який розгорнув діяльність в усіх областях України. Після значної кількості зустрічей із студентською молоддю для роз'яснення основних положень проекту розпочалася робота з реалізації широкомасштабних телевізійних та концертних молодіжних проектів. У квітні 1996 р. УСС спільно з «Молодим Рухом» провели представницьку Міжнародну конференцію «Україна на шляху до Європи» за участю провідних фахівців Міністерства закордонних справ України, адміністрації Президента, наукових установ, під час її роботи члени Спілки проголосили тезу про доцільність вступу України до НАТО [2, с. 56].

Таким чином, головний внесок у розвиток суспільно-політичного життя складався з двох частин: розвиток громадянського суспільства через організаційне оформлення та пошук стимулів до становлення вже існуючих організацій.

Література:

1. Бобровнік Ю.В. Громадські об'єднання молоді лівого спрямування в Україні (перша половина 199-х рр.) / Ю. В. Бобровнік // Проблеми та перспективи розвитку української науки на початку третього тисячоліття : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 14–16 груд. 2009 р. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 21–22. 304
2. Бобровнік Ю.В. Суспільно-політична діяльність української студентської спілки в Україні (грудень 1991 – червень 1996 рр.) / Ю. В. Бобровнік // Український науково-інтелектуальний простір : реалії та перспективи розвитку : матеріали І-ї Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 28–30 квіт. 2009 р., м. Переяслав-Хмельницький. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 52–57. 299
3. Бородин Є.І. Національна рада з питань молодіжної політики при президентові України (1995–2004) / Є. І. Бородин // Вісн. / Дніпропетровський ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 13 : Історія та археологія. – С. 68–79. 307
4. В Україні і в світі // Демократична Полтавщина. – 1992. – № 2 (13) січ. – С. 3. 102
5. Вишняк О. Молодь «позеленіла»? / Олександр Вишняк // Зелений світ : екологічна газета України. – 1992. – № 1-2 (січ.). – С. 3. 106
6. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 16 (20 квіт.). 54
7. Доній О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989–1999) : О. Доній, О. Синельников. – К. : Смолоскип, 1999. – 324 с. 62
8. Жердинський Ф. Рятуння потопуючих... Чиїх рук справа? / Фелікс Жердинський // Студ-кейс : незалеж. молодіж. газета. – 1992. – № 1. – С. 3. 141
9. Закон України «Про сприяння соціальному встановленню та розвитку молоді в Україні» від 20 квітня 1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. 1993. – № 16 (20 квіт.). 56
10. Спілка творчої молоді України «Ліга Артис». [Електронний ресурс] : довід. всеукр. молодіжних та дитячих організацій. «Хто є хто в молодіжній політиці». – Режим доступу : <http://www.whoiswho.org.ua/?pagelid=91> – Заголовок з екрану. 383
11. Спр. 19. Листування з політичними партіями, громадськими організаціями та рухами. 21 лютого 1992 р. – 29 грудня 1992 р., 215 арк. Фонд. 5233. Опис 1. Адміністрація президента України. Канцелярія. Служба президента по зв'язках громадськими організаціями, політичними організаціями та рухами. Юридична служба. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 47
12. Спр. 243. Юридична служба. 28.12 1992 – 8 .04 1993 рр., 202 арк. Фонд. 5233. Опис 1. Адміністрація президента України. Канцелярія. Служба президента по зв'язках громадськими організаціями, політичними організаціями та рухами. Юридична служба Центральний державний архів вищих

органів влади та управління України. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 49

13. Спр. 62. Листування Президента України з громадськими організаціями, політичними об'єднаннями і організаціями, рухами, творчими спілками. 18 січня – 6 липня 1992 р., 191 арк. Фонд. 5233. Опис 1. Адміністрація президента України. Канцелярія. Служба президента по зв'язках громадськими організаціями, політичними організаціями та рухами. Юридична служба. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 48

Ірина Верховцева
(Ізмаїл, Україна)

КОЛОНІЗАЦІЯ ВІРМЕНАМИ ПОДУНАВ'Я

Дев'ять південно-західних районів Одещини мають особливу історичну долю, через що в науковій літературі цей край отримав назву Українське Подунав'я [1, с. 48]. Його історико-культурний ландшафт відрізняється надзвичайним розмаїттям, адже специфічне географічне розташування регіону (у Північно-Західному Причорномор'ї, на перетині торговельних, міграційних шляхів, культурних контактів євразійського масштабу, в зоні динамічних геополітичних протистоянь між державами, що прагнули домінувати у Середземномор'ї та Причорномор'ї [2, с. 4-5]) обумовило чисельні переселення сюди народів з різних областей континенту. Одними з тих, для кого з давніх-давен Подунав'я стало зоною колонізації, були вірмени (самоназва – *хай*) [3, с. 37].

Знайомство з історією колонізації Подунав'я допомагає, за висловом сучасних дослідників, продукуванню смислів для культурної комунікації мешканців краю, наповненню цими смислами життєпростору регіону [4, с. 597; 5, с. 57], що сьогодні, у свою чергу, сприяє об'єднанню людей в регіональне співтовариство, формує у них почуття соціальної солідарності та відповідальності за теперішнє і майбутнє своєї малої батьківщини.

До вивчення історії вірменської колонізації земель у басейні Чорного моря доклали зусиль чимало дослідників [6 – 11], натомість колонізації вірменами дунай-дністровського пониззя уваги приділено замало. Не прагнучи усебічного висвітлення проблеми, спробуємо охарактеризувати основні етапи вірменської колонізації краю протягом давнини та середньовіччя, а також визначити значення цього явища у соціокультурному житті регіону.

Розташована на Вірменському нагір'ї історична Вірменія обіймала території, що, немов величезний коридор, поєднували народи Прикаспію, Південного Причорномор'я (у тому числі Малої Азії) з мешканцями басейнів Тигра та Євфрата. Як вказують фахівці, з сивої давнини ці землі були включені у грандіозну торговельну мережу, що об'єднувала Давній Схід від Тигру до Інду, від Окса та Євфрата до Нілу. Вірменія, будучи однією з областей Сходу (його північною околицею), не тільки пов'язувала між собою величезну територію, а й забезпечувала культурно-господарські зв'язки між Сходом та Заходом [9, с. 105]. У зону колонізації вірмен потрапили і землі Північного Причорномор'я, куди завдяки цьому народів проникали культурні та економічні досягнення країн Передньої Азії [9, с. 108].

Особливо цікавими є сторінки історії прадавнього населення історичної Вірменії, пов'язані з його впливом на формування славнозвісної Трипільської культури, пізні етапи існування якої (3 тис. до н.е.) представлені і в дунай-дністровському пониззі. Знахідки Б.Куфтіна, досліді Т.С.Пасека, сучасні дослідження антропологів та генетиків вказують на те, що трипільці мали у своєму корінні вірменські складові [11]. Отже, до початкових етапів вірменської колонізації Подунав'я варто віднести пізньотрипільські часи енеолітичної доби.

У ранньозалізні часи, за свідченнями історика і географа I ст. до н.е. Страбона, після завоювань Мітридата Євпатора і Тиграна Великого вірмени займалися комерцією по берегах Чорного і Каспійського морів, торгували з сарматами, сиракійцями, які мешкали поблизу ріки Танаїс, на Північному Кавказі і нижньому Подунав'ї [9, с. 105; 12, с. 17].

У середньовіччі падіння в XI ст. під ударами турків-сельджуків вірменської держави Багратидів та зруйнування її столиці міста Ані дало поштовх масовому розселенню вірмен у Причорномор'ї, в тому числі на берегах Дунаю [13, с. 91; 14, с. 7; 15, с. 201].

Загалом XI-XIV ст. стали періодом бурхливих змін в етнокультурному житті краю. Посилюється експансія тюрків, у протистоянні між слов'янськими, романськими, тюркськими народами в Подунав'ї формується новий політичний та культурний «клімат»: степові прибульці з Азії торують свої шляхи в Причорномор'ї, накидають владу тубільцям. На чималий відтинок часу землі краю стають зоною панування половців-кипчаків, пізніше – монголо-татар [16, с. 58]. Російський дослідник С.Карпов зазначає: настає «переломний час» в історії народів Європи, змінюється карта Причорномор'я. Половецька держава Дешт-і-Кипчак «вмонтовується» у татарську систему данництва та підлеглості, встановлюються нові політичні зв'язки. В гирлі Дунаю виникають генуезькі факторії Кілія та Лікостомо.

Постає нова система організації торгівлі [17]. Саме на ці часи, за свідченнями істориків, припадає найбільш активна міграція у північнопричорноморські землі вірмен.

Як стверджує А. Гаркавець, мешкаючи тривалий час на землях Подунав'я поряд з кипчаками-половцями, вірмени засвоїли їх мову, успадкували чимало традицій і перетворилися на тюркомовний народ [14, с. 5-7]. Встановивши зв'язки з генуезцями та співвітчизниками з вірменської діаспори Кілійського царства, вірмени заснували громади у Кілії та Акермані (сучасний Білгород-Дністровський). Т.Саргсян вказує, що після 1475 р. вірменська колонія Кілії суттєво збільшилась в результаті переселення сюди з Криму вірмен, які тікали від турецьких переслідувань [10, с. 247]. Пізніше, на зламі XVI та XVII ст., католицький єпископ Амелія Антонія-Марія Граціані (1537-1611) – секретар папського легата Коммедоне у творі «Чотири книги про життя кардинала Джіованні-Франческо Коммедоне» повідомляв після спілкування з вірменами Львова: тікаючи через утиски турків зі своєї батьківщини, вірмени дісталися гирла Дунаю, звідки попрямували у землі Русі та з дозволу королів оселились у Львові [7, с. 23].

В часи перебування Подунав'я у складі Молдавії її господарі в XV ст. усіляко сприяють торговельній діяльності вірменських колоністів, надають їм пільги. Зокрема, це зробив в 1401 р. Олександр Добрий, намагаючись з допомогою вірменських купців встановити зв'язки з Польщею [8 с. 173]. А Стефан III Великий навіть відзначив високою посадою за активну діяльність одного з них на ім'я Гоян [10, с. 247]. Вірменська громада Акермана (у XIV ст. він називався Четатя-Албе), що перебував на так званому «татарському торговельному шляху», стала «матір'ю» вірменських колоній, які утворились в на території Румунії, Молдови. За свідченнями історика П.Середжука, вірменські громади Подунав'я встановили міцні економічні зв'язки з торговельними осередками Галицького Прикарпаття [18, с. 135]. Поряд з Кафою, Стамбулом Кілія та Акерман належали до числа ключових пунктів міжнародної торгівлі на берегах Чорного моря. Ці міста, а згодом й Ізмаїл, стали вогнищами вірменської культури в Північно-Західному Причорномор'ї [10, с. 247; 14, с. 9]. Мешканці подунайських колоній займались не тільки торгівлею, а й ремісництвом, мали самоврядування [8, с. 172-173].

З переходом Подунав'я в XV-XVI ст. під турецьку владу торговельне і через це загалом економічне життя в краї занепадає: за свідченням вірменського історика Григора Даранагці (кінець XVI – початок XVII ст.), усіх вірмен султан переселив до Константинополя [10 с. 248]. Проте за свідченнями відомого турецького мандрівника XVII ст. Евлії Челебі, вірменські купці тими часами у краї мешкали, зокрема, в Ізмаїлі [19, с. 117].

Отже, в результаті колонізації вірменами Подунав'я з давнини, протягом античності та усього середньовіччя цей народ став активним учасником соціокультурних процесів у краї. Своєю торговельною діяльністю вірмени пов'язували Схід та Захід, сприяли імпорту до Європи культурних і господарських досягнень населення Стародавнього Сходу, не останню роль у чому відіграло Подунав'я. Зокрема, вірмени несли сюди досягнення, за висловом Гордона Чайлда, «міської революції» [20, с. 67], що у подальшому, в свою чергу, закладає в Подунав'ї підмурки міської культури.

Важливою рисою етнічної культури вірмен з початку IV ст. стала її приналежність до християнської традиції [21, с. 183]. Оскільки християнство для питомої ваги мешканців Подунав'я стало культуроутворюючою конфесією, а також становило вісь соціокультурної історії краю [22, с. 38], слід відзначити, що переселення сюди вірмен сприяло утвердженню «християнскості» регіону, робило його складовою християнського макрорегіону світу.

Література:

1. Верховцева І.Г., Луцьова О.К. Південний захід Одещини у вимірі локалістики: питання топоніму // Матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 29-31 липня 2012 р.) – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 47-50.
2. Верховцева І.Г. Природно-географические факторы социокультурного развития Украинского Приднестровья // Вестник гуманитарного научного образования: Научно-практический журнал. – Москва, 2011. – Ноябрь. – № 11 (13). – С. 3-8.
3. Наулко В. Формування сучасного етнічного складу населення України // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К.: Головне, спеціальне видавництво літератури мовами національних меншин України, 2001. – С. 13-46.
4. Зашкільняк Л. Метаморфози сучасної Клію (про нові тенденції світового історіописання на початку XXI століття) // Theatrum humanus vitae: Студії на пошану Наталії Яковенко. – К., 2002. – С. 595-604.
5. Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назви української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст. // Міжкультурний діалог. – Т. 1: Ідентичність. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – С. 57-95.
6. Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV – XIX веков (историографический очерк). – Ереван: Издательство Академии наук Армянской ССР, 1962. – 117 с.
7. Бэнэцяну В. Армянские колонии на территории Румынии по данным румынской топонимии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hpj.asj-oa.am/375/1/62-1%28171%29.pdf>

8. Мартиросян А.А. К предистории древнейших этапов культуры Армении. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hpj.asj-oa.am/165/1/60-1%2891%29.pdf>
9. Саргсян Т. Армянские эпитафии из Килии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.history.odessa.ua/publication10/72.pdf>
10. Євтух В. Б., Троцинський В.П., Галушко К.Ю., Чернова К.О. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. – К.: Наукова думка, 2004. – 343 с.
11. Лэнг Д. Армяне. Народ-созидатель. М.: Центрполиграф, 2008 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа. – <http://oldevrasia.ru/library/Armyane--Narod-sozidatel/>
12. Калустьян Л.Х. Армянская диаспора Одессы. – Одесса: Астропринт, 1999.
13. Мхеян А. Формування вірменських колоній в Україні // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – Вип. 42. – 2007. – С. 88-92.
14. Гаркавец А.Н. Загадочные украинские армяне, которые говорили, писали и молились по-кыпчакски и 400 лет назад напечатали первую в мире кыпчакскую книгу // Гаркавец А. Н. Кыпчакское письменное наследие. – Т. 1. Каталог и тексты памятников армянским письмом. – Алматы: Дешт-и-Кыпчак, 2002. – С. 5-28. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://turklib.ru/engine/includes/print.php?category=general_history-science-lingo&altname=kypchakское_pismennoe_nasledie_tom_1
15. Дашкевич Я. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. Збірник наукових праць. – Л.: Логос, 2012. – 1328 с.
16. Верховцева І.Г. Тюрки у Подунав'ї (етносоціокультурні аспекти) // Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (26-28 травня 2012 р.): 36. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 57-59.
17. Карпов С.П. Причерноморье как перекресток цивилизаций в Средние века. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Egipet/XV/Kalkaschandi/pred2.htm>
18. Сиреджук П. С. Расселение и численность армян в Галицком Прикарпатье в XVI – XIX веках. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hpj.asj-oa.am/3956/1/1984-1%28134%29.pdf>
19. Челеби Э. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641-1667 гг.). – Симферополь: Таврия, 1996. – 240 с.
20. Чайлд Г. Расцвет и падение древних цивилизаций. Далекое прошлое человечества. – М.: Центрполиграф, 2012.
21. Павлов С. В., Мезенцев К. В., Любичева О. О. Географія релігій: Навчальний посібник для студентів географічних і філософських факультетів вищих навчальних закладів. – К.: Артєк, 1999. – 504 с.
22. Верховцева И.Г. Христианское наследие Украинского Приднестровья и региональная идентичность населения края // Михаил-Архангельские чтения: Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции 17 ноября 2011 г. – Рыбница: Рыбницкий филиал ПГУ им. Т.Г. Шевченко, 2011. – С. 36-39.

Наталія Земзюліна
(Черкаси, Україна)

ВЗАЄМОДІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВЛЯЧИХ ПАРТІЙ ТА КООПЕРАЦІЇ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XX СТ.: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Суспільна актуальність дослідження кооперативного руху країн Центральної Європи у контексті політики комуністичних та аграрних партій у 20-х роках минулого століття зумовлена певними факторами. Останнім часом спостерігається обґрунтоване зростання уваги до потенціалу кооперації у вирішенні комплексу соціальних та економічних проблем, породжених ринковими трансформаціями останніх років у галузі сільського господарства. Адже за умов глобалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва дрібне селянське господарство може мати перспективу лише за умови широкого і різнобічного кооперування. Світовий досвід підтвердив успішність та результативність не лише збуто-постачальницької, а й кредитної кооперації селян-власників.

Мета роботи полягає у з'ясуванні історичного досвіду взаємодії кооперативного руху та політичних сил на прикладі вивчення теорії та практики кооперативної політики селянських та комуністичних партій Центральної Європи. Висвітлити процес ґенези та еволюції різних форм та видів європейського кооперативного руху в першій чверті XX ст.

Історіографія проблеми

Чисельні збірки документів присвячені кооперативному рухові, що вийшли друком у радянський час, готувалися відповідно до пануючих за однопартійного режиму ідеологічних імперативів. Відібрані у них документи мали вписуватись в офіційну схему перебігу історичних подій. Цей блок джерел репрезентований насамперед тематичними публікаціями присвячених

кооперативно-колгоспному будівництву в СРСР та окремих його республіках та регіонах [1; 2]. У зв'язку із зазначеними особливостями археографічних збірок радянської доби, особливий науковий інтерес становлять ті із них, які побачили світ за останні роки існування Радянського Союзу, адже у них, хоч і не повно, проте знайшла своє відображення реальна картина взаємодії між більшовицьким режимом та кооперативним рухом [3;4]. Загальнодоступними для дослідників є чисельні праці теоретиків комунізму та більшовизму, які визначали зміст партійно-державного курсу щодо кооперації [5; 6], а також функціонерів компартій країн Центральної Європи, які робили більш або менш вдалі спроби принатурення «генеральної лінії» до специфічних особливостей власних країн [7; 8; 9]. Натомість публікації праць теоретиків соціал-демократії, кооперативного соціалізму та аграризму, які висловлювали альтернативні офіційній компартійній лінії погляди на перспективи перетворення суспільства і роль кооперації у цьому процесі, репрезентовані або виданнями досліджуваного періоду, або публікаціями, які побачили світ уже після розпаду СРСР, чи, в крайньому випадку, за останні роки його існування [10; 11; 12; 13].

У 20-х роках XX ст. окремі селянські партії Центральної Європи отримали можливість для реалізації власної програми суспільної модернізації, важливою її складовою мало стати використання потенціалу різних видів кооперації. Проте, перш ніж перейти до розгляду здійснюваних перетворень, варто з'ясувати соціально-економічні та суспільно-політичні особливості, за яких вони відбувалися. Країни регіону залишалися у цей час переважно аграрними із домінуванням дрібновласницьких верств населення не лише у соціальній структурі села, а й міста. Наприклад, в Угорщині на початку 20-х років із 7,5 млн. жителів країни сільське населення становило абсолютну більшість – 4,2 млн. осіб. В містах мешкало лише 3,3 млн. [14, с. 61]. Кількість найманих працівників та службовців хоч і зростала з 1920 до 1930 рр. з 465 до 660 тис., проте більшість з них і надалі залишалась зайнятою у дрібновласницькому (кустарному) виробництві. У свою чергу 60 % робітників великих підприємств концентрувалися у межах Великого Будапешту. Серед селянства чітко виділялась група середньо заможних та заможних господарів, що володіли ділянками від 5 до 50 га землі. Охоплюючи понад 26 % усіх селян вони обробляли 37,5 % земельних угідь країни [14, с.61, 65]. У Польщі частка найманих робітників та службовців також зростала дуже повільно (з 27 % у 1921 до 30 % у 1938 рр.). При цьому і серед них традиційно домінували робітники дрібновласницьких (кустарних) підприємств та сільськогосподарські робітники. Лише 12 % усіх найманих працівників країни становили робітники великих підприємств, а це близько 3% населення країни.

Ще більш яскраво ці особливості виявляли себе у Болгарії, так на початку 20-х років проживало все ще менше 1 млн. осіб. У профспілках після завершення Першої світової війни налічувалося менше 40 тис. осіб, з 200 тис., найманих робітників у промисловості та ремеслах. У країні, населення якої значно перевищувало 4,8 млн. осіб робітниче населення становило менше 1% [15, с. 31–32]. У свою чергу найвпливовішою групою селянства в Болгарії були власники 5–30 га землі (52% усіх господарств та понад 70% землі), які у свою чергу, поділялись на групу середньозаможних (близько 35 % господарств та 35% землі, у середньому по 7,3га) та заможних (близько 17% господарств та 34% землі, в середньому по 15га) [33, с. 52]. Саме вони становили абсолютну більшість серед членів сільськогосподарської кооперації країни.

Відповідна специфіка позначилася на кооперативному русі. В усіх країнах регіону серед його членів домінували селяни. Проте, якщо у Чехословаччині це стосувалося лише сільськогосподарських кооперативів, то в Угорщині провідну роль відігравала селянська споживча кооперація, згуртована у спілці «Хангія», (понад 1 млн. членів). Серед членів споживчого руху Польщі (понад 0,8 млн. осіб) частка селян, хоч і поступалася міщанам, проте була значною [16, с.13]. Зокрема, у найбільшій у країні Польській спілці споживчої кооперації «Сполем», станом на 1923 р. фіксувалось майже паритетне співвідношення членів сільських та міських кооперативів (180 та 152 тис. відповідно). Схоже співвідношення спостерігалась і у Спілці споживчої кооперації Познані. У Румунії частка селянства у споживчій кооперації становила 75% [17, с. 38–39]. Подібна ситуація склалася і у Болгарії, де в сільській місцевості наприкінці 1922 р. концентрувалось майже 60 % загальної чисельності споживчих товариств. Щоправда більшість із них мала невелику кількість членів [16, с. 66]. Незначною була частка селянства лише серед членів споживчих товариств Чехословаччини. Це пояснювалось найвищим серед країн регіону рівнем урбанізації та індустріалізації. Відтак, саме в споживчій кооперації Чехословаччини склалась специфічна для регіону Центральної Європи ситуація, за якої наймані робітники та інші мешканці міст становили майже всю членську базу споживчої кооперації.

Кооперативний рух країн регіону впродовж 20-х років позначався організаційною неоднорідністю. Так, якщо в Угорщині він був не лише інтегрований до загальнонаціонального кооперативного центру – Угорської кооперативної спілки, а й структурований у консолідовані організації споживчої, кредитної та інших форм кооперації, то у Чехословаччині та Польщі процеси інтеграції кооперативного руху тривали у цей період. Це зумовлювалось як особливостями формування їх територій, так і національним складом населення. Зокрема, в Польщі давалось взяти тривале входження її територій до трьох сусідніх імперій (Російської, Австро-Угорської та Німецької), на яких і відбувалися процеси генези кооперативного руху наприкінці XIX ст. В результаті, у Польщі існували окремі взаємозалежні центри усіх видів кооперації, а у Чехословаччині окремі національні

об'єднання сільськогосподарської та споживчої кооперації. Процеси консолідації кооперативного руху наштовхувались на політико-ідеологічні суперечності між тими політичними силами, що контролювали ті чи інші центри. Саме з цієї причини роздробленість польської сільськогосподарської кооперації долалась повільніше, ніж чехословацької. Це зумовлювалось боротьбою за вплив у можливому єдиному центрі – Центральній спілці сільськогосподарських кооперативів. Великі землевласники – члени кооперації колишньої пруської Польщі – у Познані знайшли собі сильних опонентів у особі заможного селянства колишнього Царства Польського, згуртованого селянськими демократами [18, с. 6–8]. У результаті протистояння під егідою познанського центру об'єдналися три спілки сільськогосподарських товариств у всіх трьох частинах Польщі, а інші п'ять ревізійних землеробських спілок та дев'ять центральних кооперативів створили у червні 1924 р. альтернативне Об'єднання землеробських кооперативних спілок з центром у Варшаві.

У Чехословаччині позначався притаманний кооперації колишньої Австро-Угорщини поділ за національною ознакою. Селянська кооперація була об'єднана у створеній 1921 р. Союзі спілок чеських сільськогосподарських кооперативів, до якого входили сім обласних спілок. Його торговельним центром була Центральна спілка сільськогосподарських кооперативів. Німецька сільськогосподарська кооперація різних частин Чехії – Богемії, Моравії та Сілезії – об'єднувалась у альтернативні чеським Спілки, що, у свою чергу, були консолідовані у створеному 1920 року загальнодержавному Союзі спілок німецьких сільськогосподарських кооперативів [19, с. 48]. Загальна чисельність членів товариств, охоплених Центральною спілкою чеських споживчих і виробничих товариств, сягала на початок 20-х років 700 тис. осіб. До німецької Центроспілки належали 239 товариств, з яких 223 були споживчими. Загальна кількість членів німецької Центроспілки сягала 290 тис. осіб. Тут процеси консолідації гальмувалися гострою боротьбою між комуністами та соціал-демократами. Вплив комуністів був особливо значним у слов'янській частині чехословацької кооперації, а в німецьких абсолютно домінували помірковані соціал-демократи, які побоювались ініційованого комуністами злиття двох кооперативних центрів [19, с. 50–52].

Поряд із процесами консолідації кооперативного руху у країнах регіону спостерігалась і тенденція до організаційного виокремлення робітничої споживчої кооперації. Вона теж була зумовлена політико-ідеологічними мотивами, а саме: намаганням соціал-демократів, і особливо комуністів, уникнути розчинення нечисленних робітничих товариств у споживчій кооперації, серед членів якої домінували дрібновласницькі верстви села (насамперед Угорщина) та міста (насамперед Польща). Адже останні знаходились під ідейним впливом кооперативного соціалізму (в основному польська споживча кооперація). Насамперед відповідна тенденція знайшла свій вияв у організаційному виокремленні із споживчої спілки «Хангія» Спілки робітничої кооперації в Угорщині (1920) та протидії входженню Спілки робітничої кооперації Польщі до загальнонаціонального об'єднання споживчої кооперації країни «Сполем» у 1924–1925 рр.

У зв'язку з цим, можливості вирішення аграрного питання та реалізації власної програми суспільної модернізації у представників селянських політичних сил Польщі були мінімальними. Навіть закон про аграрну реформу був прийнятий лише у грудні 1925 р., та й то у поміркованій редакції, що зумовлювалось його компромісною природою: відчуженню підлягали лише землі тих маєтків, що мали понад 180 га (для західноукраїнських та західнобілоруських земель цей показник становив 300 га) [20, с. 85]. Коли ж, після чергових виборів, 10 травня 1926 р. був сформований новий уряд правочентристської більшості (так звана Хієна – «П'яст») на чолі з лідером консервативних сил В. Вітосом, військові під проводом Ю. Пілсудського, за підтримки лівих політичних сил, включно із представниками радикального крила – ПСЛ–«Визволення» – здійснили державний переворот. Щоб запобігти загостренню ситуації, обоє лідерів ПСЛ–«Пяст» – президент С. Войцехівський та прем'єр В. Вітос – заявили про свою відставку. Проте досить швидко представники ПСЛ–«Визволення», зрозуміли, що не отримають бажаного впливу на політику нового режиму, і також перейшли в опозицію.

Отже, як бачимо, соціально-економічні та політичні умови окремих країн регіону суттєво різнилися. У селянській, найбільш чисельній гілці руху, домінували соціалісти-революціонери, а у споживчій – прихильники ідей кооперативізму або кооперативного соціалізму. У робітничій кооперації провідні позиції займали помірковані соціал-демократи які розглядали кооперацію як позапартійну, незалежну від політичних течій організацію трудящих та саме з нею пов'язували сподівання про перебудову суспільства.

Найбільш сприятливими для реалізації кооперативної політики аграрних політичних партій були у Болгарія та Чехословаччина, на жаль популярні серед населення південної Європи аграрні партії впродовж 20-х років ХХ ст. так і не мали можливостей для впровадження в життя своїх теоретичних положень.

Аналізуючи політику лівих партій, важко не погодитись з В. Кабановим [2], що говорив про утилітарні підходи комуністів до кооперативного руху, вказуючи на те, що їх метою було встановити ідеологічний контроль над кооперованими масами. Дослідник наголошує на диференційованому підході більшовиків до потенціалу кооперації, яким так і не вдалось подолати упередженого ставлення до кооперації, що склалося ще до жовтневого перевороту. В той самий час ідея

«загальнонаціонального кооперативу» не містила нічого кооперативного, внаслідок чого класичні принципи кооперативного руху більшовики намагалися підмінити чужими, штучно прив'язаними, але відповідними доктринальними побудовами своїх ідеологів.

Література:

1. Кооперация в СССР за десять лет / Ком. акад. Кооп. секция. Центр. кооп. совет; Отв. ред. В.П. Милютин. – М.: Изд-во Ком. акад., 1928. – 330с.
2. Кооперирование и коллективизация бедноты в кустарно-промысловой кооперации. – Сборник материалов. 4-е изд., доп. и испр. – М.: РИО Всекопромсоюза, тип. «Рабочий коммунар», 1930. – 56с.
3. Кооперативно-колхозное строительство в СССР, 1917 – 1922: Документы и материалы / АН СССР. Ин-т истории ССР и др.; Отв. ред. В.П. Данилов. – М.: Наука, 1990. – 399с.
4. Кооперативно-колхозное строительство в СССР, 1923 – 1927: Документы и материалы / АН СССР. Ин-т истории ССР и др.; [Сост.: Е.А. Тюрин и др.]. – М.: Наука, 1991. – 426 с.
5. Андреев А.А. Кооперация в социалистическом строительстве / Андреев А.А. – М.: ГИЗ, 1924. – 118 с.
6. Каминский Г.Н. Сельскохозяйственная кооперация: Сводка к докладу о кооперации на XIV партконференции / Г.Н. Каминский. – М.: Коопиздат, 1925.
7. Ленин В.И. Полное собрание сочинений. Изд. 5-е / В.И. Ленин. – Т.37.: июль 1918 – март 1919. – М.: Политиздат, 1974. – 747 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-е. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т.36.: Письма Ф.Энгельса к разным лицам. Апрель 1883 –1887. – М.: Политиздат, 1964. – 805 с.
9. Горов М. Кооперация и борьба за крестьянство в Болгарии / М. Горов // Международная кооперация. – 1929. – №3. – С.12-19.
10. Зассен И. Развитие теории кооперации / И. Зассен. – Х.: Книгоиздательство «Союз» Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – 148 с.
11. Кауфман Г. Позиция социал-демократии в кооперативном движении / Г. Кауфман. – СП-б, 1911. – 118 с.
- 10.12. Тотомианц В. История, теория и практика потребительской кооперации / В. Тотомианц. – М., 1919. – 280 с.
- 11.13. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М., 1919. – 512 с.
- 12.14. Лацко М. Обострение внутренних противоречий социальной структуры в Венгрии (1919–1941) / М. Лацко // Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М., 1987. – С. 29–37.
14. Булацель А. Очерки социально-политической жизни современной Болгарии / А. Булацель. – М.: ГИЗ, 1925. – 136 с.
15. Бадулеску А. О кооперативном движении в Румынии / А. Бадулеску // Международная кооперация. – 1925. – № 9. – С. 35–44.
16. Иванюк В. Возникновение и современное положение кооперативного движения в Польше / В. Иванюк // Международная кооперация. – 1926. – № 7. – С. 15–23.
17. Махлин Б. Кооперативное движение в Польше / Б. Махлин // Международная кооперация. – 1925. – № 3–4. – С. 47–55.
18. Фишгендлер А.М. Кооперации в Западной Европе и СССР (Схема строительства) / А.М. Фишгендлер. – М.: Изд-во Центросоюза, 1925. – 74 с.
19. Айненкель А. Крестьянство и крестьянские партии в политической системе II Речи Посполитой / А. Айненкель // Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – 1987. – С. 79–91.
20. Кабанов В.В. Кооперация, революция, социализм / В.В. Кабанов. – М.: Наука, 1996. – 246 с.

СЕКЦИЯ: МАТЕМАТИКА

Айгуль Жунусова
(Талдыкорган, Казахстан)

ОБ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗНОСТНО-ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ (РДС) ПО ЧАСТИ ПЕРЕМЕННЫХ В ОДНОМ КРИТИЧЕСКОМ СЛУЧАЕ

В предлагаемой работе рассматривается задача об устойчивости решения РДС $(k+2+l)$ -го порядка по отношению $(k+2)$ -х переменных. Решена задача сведения вопроса устойчивости по части переменных тривиального решения РДС $(k+2)$ -го порядка к вопросу устойчивости «укороченной» системы второго порядка для критического случая, когда характеристическое уравнение имеет пару комплексно-сопряженных корней, по модулю равных единице, а остальные k - корней по модулю меньших единицы.

Рассматривается РДС $(k+2+l)$ -го порядка

$$\begin{aligned} x_{n+1} &= Ax_n + X(x_n, y_n) \\ y_{n+1} &= By_n + Y(x_n, y_n) \end{aligned} \quad (1)$$

где $n \in N \cup \{0\}$, $A = (a_{ij})$, $i, j = \overline{1, k+2}$, $B = (b_{\alpha\beta})$, $\alpha, \beta = \overline{1, l}$ постоянные матрицы

$$x_n = \begin{pmatrix} x_{1n} \\ M \\ x_{k+2n} \end{pmatrix}, \quad y_n = \begin{pmatrix} y_{1n} \\ M \\ y_{k+2n} \end{pmatrix}. \quad X \text{ и } Y \text{ есть соответственно } k+2 \text{ и } l - \text{ мерные вектор}$$

функции, разложения X по степеням переменных начинаются членами не ниже второго порядка.

Характеристическое уравнение

$$D(\lambda) = |A - \lambda E| = 0 \quad (2)$$

системы первого приближения

$$x_{n+1} = Ax_n \quad (3)$$

имеет пару комплексных корней, по модулю равных единице и k корней по модулю меньших единицы; $\lambda_1 = e^{i\alpha}$, $\lambda_2 = e^{-i\alpha}$; $|\lambda_j| < 1$, $j = \overline{3, k+2}$.

Предположим, что $\alpha \neq 0$, $\alpha \neq 2\pi p/q$, где p и q – целые взаимно простые числа. Вопрос устойчивости в данном случае не решается первым приближением. Цель предлагаемой работы – показать, что при сделанных предположениях задача устойчивости для (1) эквивалентна аналогичной задаче для РДС

$$\begin{aligned} \xi_{n+1} &= a\xi_n - b\eta_n + \varphi^{(0)}(\xi_n, \eta_n; z_n), \\ \eta_{n+1} &= b\xi_n + a\eta_n + \Psi(\xi_n, \eta_n; z_n), \end{aligned} \quad (4)$$

Пусть $U = \{u_1, u_2, \dots, u_k\}$ есть m – вектор форма m -го порядка переменных x_n , требуется определить условия, при которых существует другая k -вектор форма: $V = \{v_1, v_2, \dots, v_k\}$ того же порядка, удовлетворяющая уравнению

$$\Delta V_n = QV_n + U \quad (5)$$

где Q – есть $(\tau \times \tau)$ – постоянная матрица (a_{ij}) , $i, j = \overline{1, \tau}$, ΔV_n – первая разность вектор формы V_n в силу РДС (3).

Пусть λ_j , $j = \overline{1, k+2}$ – корни характеристического уравнения (2), а $\varkappa_1, \dots, \varkappa_\tau$ – корни уравнения:

$$D(\varkappa) = |Q - \varkappa E| = 0. \quad (6)$$

Теорема. Если между корнями уравнений (2) и (6) не существует никаких соотношений вида

$$\lambda_1^{m_1} \lambda_2^{m_2} \dots \lambda_{k+2}^{m_{k+2}} - 1 = 0; i = \overline{1, \tau} \quad (7)$$

где $m_1, \dots, m_{k+2}$ – целые неотрицательные числа, связанные соотношением $\sum_{j=1}^{k+2} m_j = m$,

то существует одна и только одна вектор-форма m -го порядка V_n , удовлетворяющая уравнению (5), которая решает устойчивость решений (1) по части переменных.

Доказательство. Пусть дана форма $h(x_n)$ порядка m , будем находить форму $g(x_n)$ порядка m , удовлетворяющую уравнению

$$g(Ax_n) - g(x_n) = h(x_n). \quad (8)$$

Приравнявая коэффициенты при одинаковых произведениях $x_{1n}^{m_1} \dots x_{k+2n}^{m_{k+2}}$, $m_1 + m_2 + \dots + m_{k+2} = m$, слева и справа в последнем уравнении, получим алгебраическую систему $\binom{k+2}{m}$ линейных неоднородных уравнений относительно коэффициентов формы $g(x_n)$

с матрицей $(S - E)$ порядка $\binom{k+2}{m}$. Лемма утверждает, что если выполнено условие

$\rho = \lambda_1^{m_1} \lambda_2^{m_2} \dots \lambda_{k+2}^{m_{k+2}} - 1 \neq 0$, для всех корней производного уравнения $|S - \rho E| = 0$, то существует единственная форма $g(x_n)$ порядка m , удовлетворяющая уравнению (8).

Действительно, при помощи неособого преобразования $V_n = BV_n^*$, где B есть $(k \times k)$ -постоянная неособенная матрица, такая, что матрица $C = B^{-1}QB$ имеет канонический вид, уравнение (1) будет иметь вид

$$\Delta v_{n(3)} = x_i v_{in} + v_{i-1n} + u_{in}, i = \overline{1, k}. \quad (9)$$

Из уравнения (9) на основании леммы 1 [2, стр. 3-12] очевидно, что формы v_{in} определяются единственным образом, если x_i не удовлетворяют соотношению (6), что и требовалось доказать.

Литература:

1. Малкин И.Г. Теория устойчивости движения. Физико – математическая литература. Москва 1966.
2. Бопаяев К.Б. «Устойчивость многомерных фильтров», Вестник ЖГУ №2, апрель-июнь 2009г., стр. 3-12

Дмитрий Зоткин
(Саратов, Россия)

О МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЯХ ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ НАДЕЖНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА

При проектировании организации реконструкции здания основной задачей является построение организационно-технологической модели, учитывающей структуру строительных потоков и их взаимодействие. Организационно-технологическая надежность в отличие от надежности строительных конструкций является показателем надежности строительного производства как критерия надежности конечного результата. При этом организационная надежность предусматривает принятие решений по реконструкции объектов, с заданной вероятностью обеспечивающих получение запланированного результата, а надежность технологических решений обеспечивает бесперебойное функционирование строительных процессов. При этом должен быть осуществлен выбор способов производства работ, позволяющий строительному потоку функционировать с заданными параметрами в определенных пределах несмотря на воздействие случайных производственных факторов.

Полное или частичное прекращение функционирования строительного потока или процесса, вызывающее отклонение от заданных параметров, является технологическим отказом. Они возникают в результате воздействия различных организационно-технологических факторов, дестабилизирующих производство работ. Причины отказов достаточно разнообразны, основные из них: технические (выход из строя машин, инженерных сетей, низкое качество материалов); технологические (нарушения регламентов производства работ, устранение брака, изменение состава исполнителей, нарушение правил техники безопасности); организационные (смещение сроков представления фронта работ, несвоевременное обеспечение документацией, изменение последовательности выполнения работ, перерывы с ресурсообеспечением, отсутствие рабочих требуемой квалификации); управленческие (нарушения производственной связи и информации, несвоевременное принятие решений, ошибки оперативного планирования, некомпетентность руководства); климатические, включая стихийные бедствия. Перечисленные факторы служат причинами внезапных, постепенных, частичных или полных отказов. Так как большинство производственных факторов являются случайными, то надежность строительного производства оценивается статистически, а критерии и количественные характеристики – вероятностными методами. Отказы характеризуются функциями распределения вероятностей.

Наиболее распространены законы распределения вероятностей отказов: нормальный и пуассоновский.

Плотность распределения нормального закона имеет вид:

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-(x-a)^2/2\sigma^2}$$

где $a = M[x]$ – математическое ожидание; $s = D[x]$ – дисперсия распределения.

Распределение зависит от параметров a и s . Кривая плотности распределения симметрична

относительно математического ожидания, и ее максимальное значение равно $\frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}}$.

Вероятность попадания случайных величин на заданный интервал измерения параметра x от a до b определяется интегрированием плотности распределения

$$P(\alpha < x < \beta) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_{\alpha}^{\beta} e^{-\frac{(x-a)^2}{2\sigma^2}} dx$$

или с применением функции Лапласа

$$P(\alpha < x < \beta) = \Phi[(\beta - a)/\sigma] - \Phi[(\alpha - a)/\sigma]$$

Закон распределения вероятностей Пуассона:

$$P_m = (\lambda t)^m e^{-\lambda t} / m!$$

Он наиболее успешно используется для определения вероятности дискретных событий (например, число отказов на монтаже элементов здания в смену, сутки, или число отказов башенных кранов в сутки и т.п.).

Показатель организационно-технологической надежности как функция, зависящая от многих параметров можно представить несколькими состояниями, зависящими от ресурсообеспечения принятой технологии производства работ и организационных факторов. Так, на рис.1 [1, с.114] приведены графические зависимости, свидетельствующие о влиянии ресурсосбережения на организационно-технологическую надежность (ОТН). Показатель ОТН более интенсивно стремится к предельному состоянию при достижении нормативных параметров ресурсообеспечения.

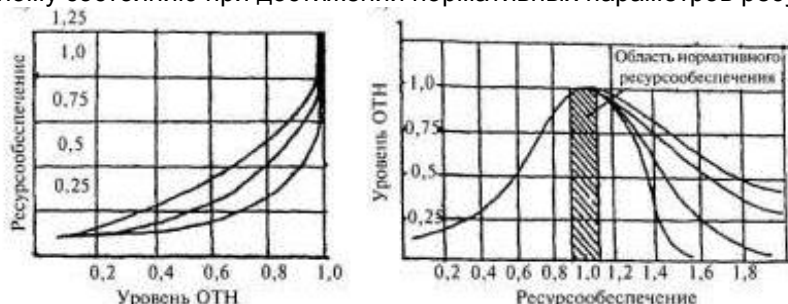

Рис.1 Рис.2

Возрастание ресурсообеспечения до определенного предела приводит к увеличению ОТН и последующему более интенсивному падению (рис.2).

При анализе факторов, влияющих на показатель организационно-технологической надежности, следует вывод о необходимости рационального использования различных видов

ресурсов при календарном планировании строительного производства с учетом вероятностной продолжительности выполнения работ.

Литература:

1. Реконструкция жилых зданий. Часть I. Технологии восстановления эксплуатационной надежности жилых зданий 01.01.2008
2. Интернет-ресурс: <http://ru.pgs.wikia.com/wiki>

Научный руководитель: Артамонова Е.Н.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Тамара Драч
(Львів, Україна)

ДУХОВНІСТЬ У ТАНЦЮВАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ СУЧАСНОСТІ

Серед інших мистецтв танцювальне мистецтво займає одне з провідних місць, набуваючи поширення та популярність серед людей, котрі прагнуть усвідомити природу власних рухів та їх грацію. Важливо помітити як людина може захоплюватися танцем, коли танцює – ніби відчуває подих вітру, особливості власного шляху та насолоду від експериментів у власних рухах, тож танець є не тільки фізичне, а й має духовне світовідчуття.

Існує думка, що танець не передбачає духовності, на погляд духовників, та чи дійсно це так? Можливо танець є субстанцією дійсно духовною та це просто не може розгледіти та зрозуміти духовенство, що засліплене консервативними поглядами минулого, продовжує вбачати у танці виключно елемент спокуси. Очевидне є те, що танець це творчість, досконалість у якому може досягнути людина виключної працьовитості, терплячості та розуму.

Тема актуальна тому, що зараз танець знаходиться у прерії пошуку, де існує велика розбіжність поміж танцювальним мистецтвом та аматорством, поміж витонченою досконалістю та розбещенням та пустотливістю. Саме цей пошук має на меті визначити подальший шлях танцювального мистецтва на майбутнє: що саме це буде? Гра особистості та прагнення досконалості чи руйнація моралі та етикету, (а також втрата витонченої внутрішньої субстанції, що склалася у теперішньому сьогодні), залежатиме від того, яку дорогу обере наука для відображення емоційних почуттів через рух.

Чи присутня духовність у танці? Християнська церква у сучасному світі, не завжди підтримує танцювальне мистецтво, вбачаючи у ньому щось «диявольське», розпусне. Але ж не всі напрямки хореографії направлені на розбещення та зваблення. Є і такі сценічні стилі хореографії як модерн, контемп, нарешті, класичний танець, у яких стриманий рух, граційність, елегантність, поєднується з відчуттям власної гідності, стриманості та інтелігентності. Чи можна казати про інтелігентність у танці? Так, гадаю що можна. Дійсно, танець може бути шляхетним та виваженим. Кожний стиль хореографії має свої нюанси. Так, оголюючи власне тіло людина спонукає до зваблення. Однак красу людського тіла неприхована. Танець сприяє прекрасному формуванню м'язів характерним чином саме для танцювального мистецтва, дає змогу оцінити естетику танцю, відчути власний стиль, знайти себе у танці та побудові власної свідомості та рухів.

Не можна звісно сказати, що не існує таких напрямків у хореографії, що не можуть піддаватися критиці з боку церкви. А саме, складно віднести до «богоугодних» такі напрямки хореографії як хіп-хоп, стрип-пластика чи, наприклад, східні танці, що несуть у власній ідеї – розбещення, блуд, або агресію. Якщо це хіп-хоп баттли, вони дійсно провокують іноді агресивне ставлення один до одного в танці, звабу, злість чи непокору встановленим порядком, однак у цьому протесті є вираження власного прагнення до свободи, розкутості та сміливості, що іноді так не вистачає у цілком «цнотливому» та стриманому церковному укладі.[1;с.12] Все ж таки, все, що створене та приносить радість від перегляду та сприйняття має свій духовний, точніше позитивний, вплив на свідомість. Коли людина щаслива, відчуває радість, прагнення до чогось нового, до нових відчуттів з точки зору емоційного стану – це можна назвати духовністю.

Вплив релігії на танцювальне мистецтво очевидний. Кожний, хто хоч раз танцював розуміє наскільки натхненням може бути танець. Танець дає змогу відчути себе вільним від умовностей. Відчути дихання повітря, а може в де-чому і зрозуміти себе. Церква та танець – це поняття не сумісні, однак можливо вони у чомусь і тотожні. Мабуть тому, що раніше, танець був частиною церковної служби. З історії відомо, що танець мав місце у містерії, у церковних виставах. Однак поступово, перейшовши рамки дозволеного, танець «відлучили» від церкви, так само як і осіб, що його прагнули виконувати на території храму, його зовнішній вигляд поступово змінився і перемістився на світські вечори.

Танцювальне мистецтво сучасності однак невід'ємно пов'язане з шоу-бізнесом. Поняття танець не є духовним зараз, слугуючи тільки на користь комерції та задоволення попиту тих, хто платить. Дійсно, з виникненням поняття капіталізм, танець набув іншого значення та змісту. Жодного сумніву не може бути в тому, зараз популярне саме те, що користується попитом, те, що має комерційну вигоду у різних соціальних верствах. Однак не всі йдуть тільки за попитом, є ті, що сприймають танець як мистецтво, як субстанцію духовну, і вкладають власний життєвий шлях, власну працю у розвиток танцю в собі, так само як науки танцю для інших. Якщо людина достатньо часу присвячує себе мистецтву вона, як правило, стає красивішою, бо внутрішнє формує зовнішнє, її власні відчуття допомагають їй у творчості та у житті, саме це робить людину особистістю. Тож має моду на ті чи інші стилі. Стилі зараз з'являються нові: такі як контемп, модерн, хіп-хоп, однак де ще можна

знайти стільки натхнення як у класиці.

Класичний танець несе собою такі високі почуття як інтелігентність, галантність, витонченість. Тому саме класичний танець можна назвати найбільш духовно піднесеним та спроможним викликати найвищі почуття. Саме класичний танець впливає на благородний розвиток особистості.

Досягнути довершеності у класичному танці не так вже і складно, потрібні насага, натхнення та віра у власні сили. Саме тому, зараз особливо стало популярним використання класичного танцю у фітнес-центрах, де вже, дорослі люди можуть навчитися танцювати класику, завдяки чому мати красиві витончені м'язи та струнке тіло, а також граційну осанку, та як це кажуть «апломб», що його називають у класичній хореографії. Таким чином формується не тільки осанка, але і правильна манера виконання, рухи формують відчуття людини, формують її внутрішній світ. Людина, що танцює класику, набуває певної витонченості і внутрішньої краси, таким чином можна через рух формувати особистість. Це саме той засіб досягнення внутрішньої і зовнішньої гармонії, що дуже потрібний для сучасного, сповненого грубостей, світу.

Досягнути довершеності у танцях не так вже й складно, в першу чергу потрібно відпрацьовувати певні рухи задля власного удосконалення.

Танцювати можна самому, або для когось. Танцювати можна на самоті або у переповненому багатотисячному залі. Головне дивитись в очі тому для кого танцюєш. Бо через очі передаються почуття. Ні, не потрібно гримас, що притаманні людині, яка вже засліплена сценічним освітленням, стандартними техніками та стандартною мімікою. Де кожна посмішка та кожний погляд завчений ніби у циркового міма. Коли дивишся на очі дитини, що танцює вперше, або у фітнес-клубі, де людина, що раніше не танцювала з задоволенням виконує якесь па. Це є творчість і це є духовністю у танці. Навіщо спостерігати за «прокуреними» балеринами, які виснажили себе дієтами та невтомними рухами. Це все одно що «їсти бролевське курча», яке промучилося все життя, замість того, щоб з'їсти смачну домашню курку, яка бачила світ, і отримала, хоч якесь задоволення від життя. Саме так людина що робить щось з задоволенням, ніби в перший раз приносить справжнє задоволення глядачу, ось таким має бути духовний танець. Так танцює лікар, або будівельник, або юрист... Всі ці люди не знають технік, і термінів танцю. Однак їх танець є тендітним, обережним, несміливим, і у той же час такий справжнім, яким саме і має бути мистецтво.

Погляньте на людину, що танцює вдома на святкуванні дня народження, у справжній дружній обстановці, та яким чином її пластика, та душа танцює. В спорті кажуть, в здоровому тілі – здоровий дух. Про танець, можна сказати – в танцюючому тілі – здорова душа.

Душа танцює тоді, коли хочеш висловити власні почуття, проникнутися якоюсь ідеєю, коли танцюєш про справжнє, про те, що дійсно відбулося чи є у житті. Так, як напевно, Пугачова, ніхто не співає, тому що її пісні не вигадані, а ті, що прийшли з життя, з власного досвіду та власних спостережень. Саме людська воля та цікаве життя дає натхнення для створення чогось нового. То ж, щоб танець був справжнім сюжет його краще не вигадувати, а взяти з самого життя, з того, що відбулося у житті виконавця, або постановника. Такий танець або навіть цілий балет буде зрозумілим та приємно виконувати його виконавцям. Саме через те, були так популярні балети Бежара, бо вони були створені на основі реальних подій, почуттів, можливостей виконавців та індивідуальностей, що траплялися на його шляху. Так само, коли працюючи зі студентами потрібно прагнути розкрити їх потенціал, на який вони здатні, їхні творчі можливості. Кожен балет може бути спільним доробком всіх виконавців, що беруть у ньому участь. Таким чином, виставу об'єднує та людина, що має бути добрим організатором.

Про це говорили неодноразово відомі балетмейстери Просвітництва; Про духовність у Танцях: Відомі праці Жана Жоржа Новера, Франца Хільфердінга, Гаспаро Анджоліні. Вони вимагали, щоб балетне мистецтво було насичене внутрішньою обоснованістю [2, с.45]. А також про постійний розвиток танцювального мистецтва, про те, що не можна зупинятися, десь в чомусь вони були так само праві, як і не праві. Будь яка творчість, яка осідає не підкріплюється новими елементами, є мертва, тільки справжня та що живе та що експериментує і та що розвивається.

Багато внутрішнього дав нам Схід. Він наповнив танець внутрішніми образами та філософією. Так можна розказати про контемп, що поєднав у собі елементи цигун, тайцзи-цюань та йоги. Так танцює танцівник Шанг Чі Сун, він додає у танець внутрішньої енергії, та символічних витоків стихій, це саме те, що потрібно навчати та поступово розвивати в студентах, в учнях.

Студент повинен відчувати не тільки власне «муштровку» під час занять, але й привчатися до самостійної творчості, до самостійного процесу самовдосконалення. Головною задачею вищих навчальних закладів є формування здатності студента до самоосвіти. Самоосвіта у танцях це постійний пошук власних відчуттів, нових танцювальних технік та правил. Танець – це наука про себе, в якій студента не можна проконтролювати і сказати йому, де він «сказав правду», чи де помилився. Тут регулюється тільки процес самовдосконалення вчителем. Якщо людина стоїть на місці, це видно, якщо рухається вперед, це також помітно. Однак у кожного цей рух особливий, кожна людина має свою межу, тож від одного можна вимагати чудес техніки, а від когось простоти у виконанні, це і є власне задача та проблема сучасного особистісного духовного розвитку.

Література:

1. Абрамович С.Д. Світова та українська культура. Навч. пос. для студ. ВНЗ/С.Д. Абрамович, М.Ю.Чікарькова. – Львів: Світ, 2004. – 342 с.
2. Жан Жорж Новерр – Письма о танце/ Пер. А.А.Гвоздевой, примеч. и статья И.И. Солертинского. – Л.: Academia, 1927. – 316 с.

Тетяна Уварова
(Одеса, Україна)

ВАРИАЦИИ РАКУРСОВ

Художественное творчество, в основе которого лежит использование выразительных возможностей фотографии – фотоискусство, занимает особое место в художественной культуре.

В последнее время художественная фотография превратилась в обширную, и всё еще раздвигающую свои границы область искусства. Находясь в стадии своего становления и развития, молодая и активно развивающаяся область художественного творчества еще только формирует свой методологический аппарат, поэтому ряд вопросов, касающихся специфики фотоискусства, его сущности и природы требуют искусствоведческого анализа и осмысления. Особенно актуальными они становятся сегодня, в период стремительно развивающихся технологий, в том числе и цифровых, которые возносят фотографию на качественно новый уровень. В связи с этим, актуализируется вопрос места и роли фотохудожника современном искусстве, дискуссионным остается соотношение художественного и документального в современной фотографии. А также, исходя из того, что «произведение искусства имеет бытие только в процессе эстетического восприятия» [2, 64], научный интерес представляет специфика зрительского фотовосприятия, вызванная качественными трансформациями в современном художественном творчестве.

Несмотря, что фотографию отличает непреложная документальность, и то, что она является воспроизведением техническими средствами того, что имело место на самом деле, фотография является лишь аналогом реальности (по Барту), «аналог этот настолько совершенен, что можно говорить о единственном изображении, не трансформирующем свой объект» [1, 130]. При этом, фотографическое сообщение посылается напрямую, минуя коды любого по необходимости искусственного языка.

Безусловно, что документальность не есть абсолютная ценность. Но, даже вынеся понятие документального за скобки, мы останемся с ощущением той «пуповины», которая прикрепляет изображение к своему объекту. У этого ощущения есть реальная физико-химическая подоплека, ведь на пленке фиксируется свет неравной интенсивности, испускаемый объектом, отчего фотография схватывает и сохраняет в буквальном смысле «кожу вещей».

Более того, по утверждению Барта «слагаемыми интенции «чтения» фотоизображений выступают Время и Случай: в настоящем снимка запечатлено неодолимо прошедшее» [1, 130]. То есть реальность, до которой уже нельзя дотронуться. В то же время фотография является тем уникальным устройством, которое позволяет вернуть утраченную реальность неповторимого момента. В этом и заключается сущность самой фотографии, в большинстве случаев неочевидная для нас. Это, безусловно, вопрос художественности в фотографии. Ведь «...фотография обретает немного того достоинства, какого ей недостает, когда она перестает быть репродукцией реальности, показывая нам вещи, которых больше нет» [3, 92].

В этом контексте целесообразны рассуждения Б. Гройса о цифровых технологиях, которые в ещё большей мере изменяют классический баланс «художник – зритель» и вносят свои коррективы в осмысление арт-практики. Апеллируя к фигуре фотографа, Гройс наделяет его особым статусом, фотограф постаёт в роли «стороннего наблюдателя, необходимо сопрягающий настоящее с прошедшим» [3, 92].

Более детальное осмысление этих и других актуальных вопросов, касающихся современного фотоискусства остается вне данной статьи, в силу ограниченности ее объема. В качестве одного из примеров позитивных качественных трансформаций в современном искусстве фотографии, приведем опыт взаимодействия и взаимообогащения фотоискусства и искусства театрального, который и стал основным посылом данной публикации.

Искусство изобразительное и искусство танца родственны по своей сути, в их природе много общего. Запечатлеть позы, жесты, успеть ухватить самый характерный миг танца, показать и продлить его, передать атмосферу – главное для фотохудожника. Этот процесс поиска и эксперимента, безусловно, бесконечен и привлекателен.

Многие фотографы любят снимать балет: лебединые шеи балерин, идеально выгнутые подъемы их ног, легкость прыжков, свободный полет вопреки законам гравитации, моменты преодоления физических возможностей человека. Все это не может не увлечь как художника, так и зрителя. Но, несмотря на такую популярность темы, существуют определенные трудности.

И, главная из них, на наш взгляд, заключается в том, что художник должен уметь скрывать сложные стороны профессии, показывая лишь пленительное, волшебное искусство, завораживающее, притягивающее внимание, каковым есть балет – пожалуй, единственный вид классического, традиционного искусства, где остались подлинная естественность, грациозность, красота в ее натуральном смысле. И именно эта непреходящая красота, на наш взгляд, и интересна зрителю.

Когда танец и фотография, движение и статичность сливаются воедино, результат может получиться очень интересным и превзойти все ожидания. Свидетельством этого является творчество талантливого одесского фотохудожника Кирилла Стоянова.

Несмотря на юный возраст, у Кирилла прошло несколько персональных фотовыставок. Две из них состоялись в муниципальном музее личных коллекций имени А. В. Блещунова: 2009 г. – персональный фотопроjekt «Полеты наяву» и в 2010 г. – персональный фотопроjekt «Вариации ракурсов» (к 200-му театральному сезону Одесского Национального академического театра оперы и балета). А третья фотовыставка – «Неповторимое мгновение», посвященная 90-летию одесской балетной труппы, прошла в рамках II Международного фестиваля искусств в Одесской опере в июне 2013 года.

В выставочных проектах фотохудожника представлено более тысячи фоторабот, сделанных на спектаклях. Портреты, фрагменты танцев и общие сцены снимались с разных точек: из зрительного зала и из-за кулис. Автор демонстрирует зрителю великолепие балета через многообразие образов, которые создают артисты на сцене. А неожиданность и разнообразие ракурсов позволяют раскрыть невидимые зрителю стороны жизни и творчества балетного театра.

Основной идеей всех фотопроjektов Кирилла Стоянова есть желание проникнуть в скрытый от зрительских глаз мир театрального закулисья. При этом фотографии талантливого автора не разрушают театральную магию, а поддерживают ее чары. Ведь известно, что магия оперного театра, не подвластна времени, моде, жизненной прозе. В таком театре нет обратной стороны, нет закулисья в привычном понимании этого слова. Здесь Закулисье – это Зазеркалье. Автору удастся, по-своему, восторженно и чувственно увидеть и передать этот нереальный, застывший в прошлом позитивный мир, который населен особыми, идеально красивыми людьми.

Эти работы выглядят классическими и актуальными одновременно. В них есть и ирония, и наблюдательность, и искреннее изумление, и ясно ощутимое любопытство, они – сочетание возвышенного и ординарного, так часто встречающегося и в искусстве, и в жизни. Фотохудожнику удастся добиться выразительности и зрелищности. Удастся передать уникальную атмосферу театрального действия, при этом создать в своих снимках ощущение интимной близости происходящего. А самое главное – через искусство фотографии передать свою влюбленность в театр и удивительный мир балета.

Литература:

1. Барт Р. Camera lucida. Комментарий к фотографии. Перевод М. Рыклина. М., 1997, с.130.
2. Groys B. The Artist as an Exemplary Consumer // Filosofsky Vestnik, 1999. № 2., с.64.
3. Цит. по: Ibid. P. 92.

СЕКЦИЯ: ПЕДАГОГИКА

Назгуль Аужанова, Сауле Дюсембинова
(Талдыкорган, Казахстан)

УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ШКОЛЫ

В психолого-педагогическом плане основные тенденции совершенствования образовательных технологий характеризуются переходом:

– от учения как функции запоминания к учению как процессу умственного развития, позволяющего использовать усвоенное; от чисто ассоциативной, статической модели знаний к динамически структурированным системам умственных действий;

– от ориентации на усредненного ученика к дифференцированным и индивидуализированным системам умственных действий; от внешней мотивации учения к внутренней нравственно-волевой регуляции.

В казахстанском образовании провозглашен сегодня принцип вариативности, который дает возможность педагогическим коллективам учебных заведений выбирать и конструировать педагогический процесс по любой модели, включая авторские. В этом направлении идет и прогресс образования: разработка различных вариантов его содержания, использование возможностей современной дидактики в повышении эффективности образовательных структур; научная разработка и практическое обоснование новых идей и технологий [2].

При этом важна организация своего рода диалога различных педагогических систем и технологий обучения, апробирование в практике новых форм – дополнительных и альтернативных государственной системе образования, использование в современных условиях Казахстана целостных педагогических систем прошлого. В этих условиях учителю, руководителю необходимо ориентироваться в широком спектре современных инновационных технологий, идей, школ, направлений, не тратить время на открытие уже известного. Сегодня быть педагогически грамотным специалистом нельзя без изучения всего обширного арсенала образовательных технологий. В своей работе я рассматриваю лишь небольшую долю уже известных педагогических технологий.

Проблемы образовательных технологий, огромный опыт педагогических инноваций, авторских школ и учителей-новаторов постоянно требуют обобщения и систематизации.

Педагогические системы могут быть описаны как целостные явления с помощью ряда признаков (по В.Г. Афанасьеву): интегративные качества (такие, которыми не обладает ни один из отдельно взятых ее элементов); составные элементы, компоненты; структура (связи и отношения между частями и элементами); функциональные характеристики; коммуникативные свойства (связи с окружающей средой); историчность, преемственность [1].

В качестве основы, системообразующего каркаса целесообразно использовать новые в педагогике понятия – «технология» и новый – «технологический» подход к анализу и проектированию педагогических процессов.

В настоящее время в педагогический лексикон прочно вошло понятие педагогической технологии. Однако в его понимании и употреблении существуют большие разночтения.

Понятие «педагогическая технология» в образовательной практике употребляется на трех иерархических соподчиненных уровнях:

1) **Общепедагогический уровень:** общепедагогическая технология характеризует целостный образовательный процесс в данном регионе, учебном заведении, на определенной ступени обучения.

2) **Частнометодический уровень:** частнопредметная педагогическая технология употребляется в значении «частная методика», т.е. как совокупность методов и средств для реализации определенного содержания обучения и воспитания в рамках одного предмета, класса, учителя.

3) **Локальный уровень:** локальная технология представляет собой технологию отдельных частей учебно-воспитательного процесса, решение частных дидактических и воспитательных задач.

Понятие педагогическая технология частнопредметного и локального уровней почти полностью перекрывается понятием методик обучения; разница между ними заключается лишь в расстановке акцентов. В технологиях более представлена процессуальная, количественная и расчетная компоненты, в методиках – целевая, содержательная, качественная и вариативно-ориентировочная стороны. Технология отличается от методик своей воспроизводимостью, устойчивостью результатов, отсутствием многих «если». Смешение технологий и методик приводит к тому, что иногда методики входят в состав технологий, а иногда, наоборот, те или иные технологии – в состав методик обучения [4].

Анализ научно-педагогической литературы позволил нам выявить, что технология в максимальной степени связана с учебным процессом – деятельностью учителя и ученика, ее

структурой, средствами, методами и формами. Поэтому в структуру педагогической технологии входят:

а) концептуальная основа;

б) содержательная часть обучения: цели обучения – общие и конкретные; содержание учебного материала;

в) процессуальная часть – технологический процесс: организация учебного процесса; методы и формы учебной деятельности школьников; методы и формы работы учителя; деятельность работы учителя по управлению процессом усвоения материала; диагностика учебного процесса.

Критерии технологичности. Любая педагогическая технология должна быть удовлетворять некоторым основным методологическим требованиям.

Концептуальность. Каждой педагогической технологии должна быть присуща опора на определенную научную концепцию, включающую философское, психологическое, дидактическое и социально-педагогическое обоснование достижения образовательных целей.

Системность. Педагогическая технология должна обладать всеми признаками системы: логикой процесса, взаимосвязью всех его частей, целостностью.

Управляемость предполагает возможность диагностического целеполагания, планирования, проектирования процесса обучения, поэтапной диагностики, варьирования средствами и методами с целью коррекции результатов.

Эффективность. Современные педагогические технологии существуют в конкурентных условиях и должны быть эффективными по результатам и оптимальными по затратам, гарантировать достижение определенного стандарта обучения.

Воспроизводимость подразумевает возможность применения педагогической технологии в других однотипных образовательных учреждениях, другими субъектами.

Технология и мастерство. Одна и та же технология может осуществляться различными исполнителями более или менее добросовестно, точно по инструкции или творчески. Конечно, результаты будут различными, однако близкими к некоторому среднему значению, характерному для данной технологии. Таким образом, технология работы опосредуется свойствами личности, но только опосредуется, а не определяется.

Любая современная педагогическая технология представляет собой синтез достижений педагогической науки и практики, сочетание традиционных элементов прошлого опыта и того, что рождено общественным прогрессом, гуманизацией и демократизацией общества. Источниками и составными частями педагогических технологий являются:

- социальные преобразования и новое педагогическое мышление;
- наука – педагогическая, психологическая, общественные науки;
- передовой педагогический опыт;
- опыт прошлого, отечественный и зарубежный;
- народная педагогика.

Любая технология исходит из представлений об источниках, первоисточниках, определяющих психическое развитие человека. В зависимости от основного ведущего фактора развития, на который опирается технология, можно выделить:

Биогенные технологии, предполагающие, что развитие психики определяется биологическим наследственным (генетическим) кодом; внешняя среда лишь реализует наследственные данные;

Социогенные, представляющие личность как «tabula rasa», на которой записывается социальный опыт человека, результаты обучения;

Психогенные, результат развития, в которых определяется, главным образом, самим человеком, его предшествующим опытом, психологическими процессами самосовершенствования.

В современной психологической науке существует ряд концепций, предлагающих свое внимание процесса усвоения общественного знания отдельным человеком и соответственно структуры его познавательных действий [3].

Ученые отмечают, что ассоциативно-рефлекторная концепция обучения опирается на основные представления условно-рефлекторной деятельности головного мозга, вскрытые Сеченовым И.М. и Павловым И.П. Их суть в том, что человеческий мозг обладает способностью не только запечатлевать сигналы органов чувств, но также устанавливать и воспроизводить связи (ассоциации) между отдельными событиями, фактами, в чем-то сходными и различными. Согласно ассоциативно-рефлекторной теории, усвоение знаний, формирование навыков и умений, развитие личностных качеств человека есть процесс образования в его сознании различных ассоциаций – простых и сложных.

По Ю.А. Самырину все ассоциации делятся на: а) «локальные» или «однолинейные», представляющие связь между отдельными фактами (восприятиями) безотносительно к системе данных явлений; б) «частносистемные», приводящие от восприятия к представлениям и понятиям; в) «внутрисистемные», обеспечивающие систематизацию ассоциативных рядов в единую систему в пределах темы учебного предмета; г) «межсистемные» или «межпредметные» ассоциации.

Объединение ассоциаций в системы (формирование интеллекта) происходит в результате аналитико-синтетической деятельности, совершаемой познающим субъектом. Именно эта деятельность определяет отношения значимости, смежности, сходства явлений или объектов и включает их в соответствующие ряды.

В ходе обучения ассоциации непрерывно изменяются, преобразовываются, расширяются и удлиняются ассоциативные ряды. Наивысший результат в обучении достигается при соблюдении следующих условий: формирование активного отношения к обучению со стороны обучаемых; подача учебного материала в определенной последовательности; демонстрация и закрепление в упражнениях различных приемов умственной и практической деятельности; применение знаний на практике. Виднейшими представителями и творцами этой концепции являются Сеченов И.М., Павлов И.П., Рубинштейн С.Л., Менчинская Н.А., Богоявленский Д.Н., Самарин Ю.А. и др. [1].

Технология и содержание образования. В настоящее время в педагогике утвердилось представление о единстве содержательных и процессуальных компонентов образовательной системы: целей, содержания, методов, форм и средств обучения. В процессе совершенствования и вариаций педагогических технологий их компоненты проявляют различную степень консервативности: чаще всего варьируются процессуальные аспекты обучения, а содержание изменяется лишь по структуре, дозировке, логике. В концептуальные подходы технологии В.М.Монахова входят следующие положения:

- проектируемая технология должна удовлетворять требованиям системности, структурированности, воспроизводимости, планируемой эффективности, оптимальности затрат;

- любая образовательная технология получает практическую реализацию на конкретной теме, конкретном уроке, дидактическом модуле – основной технологической единице дидактического процесса;

- каждый учитель, творя свою педагогическую деятельность, создает авторскую педагогическую технологию, заключающуюся в проектировании, создании и использовании последовательности дидактических модулей.

При выборе технологии В.М.Монахов опирается на:

- технологический подход к проектированию деятельности школы, отдельного учителя;

- принципы модульного проектирования учебно-воспитательного процесса и оптимально сбалансированного использования резервов традиционного обучения;

- каждый учитель является обладателем большого поля «рассеянных» методических знаний, которые он осознает лишь частично; в процессе проектирования технологии происходит применение – инвентаризация» этих «рассеянных» знаний;

- эффективности проектируемой технологии, получение оптимального результата по всем параметрам решаемой задачи достигается экспериментально методом последовательных приближений – итераций.

Литература:

1. Анцыферова Л.И. Психология формирования и развития личности. – М.: Наука. 1981. – 200 с.
2. Концепция развития системы образования Республики Казахстан до 2015 года. – Астана, 2004.
3. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Галым. 1998. – 320 с.
4. Энциклопедия современного учителя. – М.: Наука, 2000. – 333 с.

Назгуль Аужанова, Жемисжан Имангазинова
(Талдыкорган, Казахстан)

НОВЫЕ ПОДХОДЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

По мнению большинства педагогов (В.П.Беспалько, В.М.Монахов, Д.Б.Эльконин и др.) традиционная авторитарная педагогика обнаружила свою несостоятельность. Идеал традиционной педагогики сводится к системе контроля за определенными и однозначно предписанными действиями учащихся: повторением, запоминанием, воспроизведением, подражанием и т.д. – созданию жестких условий для учащихся. Рядом исследователей (Т.П.Зайцева, В.М.Монахов, Г.К.Селевко и др.) выявлены отрицательные моменты классно-урочной системы [6]:

- ослабление положительной мотивации;
- увеличение числа стрессов у детей;
- снижение уровня уверенности в своих силах;
- ухудшение систематичности в знаниях;
- снижение заинтересованности в знаниях;
- неосознанное отношение к своим возможностям;
- неадекватная самооценка.

Все это следствие несоответствия между фронтально-групповым способом бучения и индивидуальным характером усвоения информации. Успешность современного образования невозможна без пересмотра традиционного образовательного процесса: его содержания, форм, методов обучения, организации деятельности учащихся. Отсюда не случаен повышенный интерес к современным педагогическим технологиям, которые больше ориентированны на обучаемого, чем на учебную дисциплину, строятся с учетом интересов, склонностей, возможностей ученика, и гарантируют минимальный уровень обученности, обеспечивают повторяемость, воспроизводимость результатов.

Все современные педагогические технологии предполагают признание индивидуальности ученика, которая определяется в значительной мере направленностью его развития [3].

При использовании современных педагогических технологий в учебно-воспитательном процессе мы наблюдали:

- повышение уровня мотивации учения;
- ребенку легче учиться, так как задания составляются соответственно его уровню знаний;
- повышение уровня «Я – концепция»: сильные утверждают в своих способностях, слабые получают возможность испытывать учебный успех, избавляются от комплекса неполноценности;
- у учителя появляется возможность помочь слабому, уделять внимание сильному;
- нет необходимости в снижении общего уровня преподавания;
- появилась возможность более эффективно работать с трудными учащимися, плохо адаптирующихся к собственным нормам;
- повысился уровень активизации учащихся на уроках, а также непосредственно к предмету [4].

Если ранее учитель был главным источником все различных истин и правд, ученик в этом случае воспринимал, так сказать только разумом. Сейчас необходимо чтобы учитель был как маяк в море наук, к которому ученики стремились более самостоятельно, при этом воспринимая знания не голым разумом, а пропуская все через себя.

Для этого необходимо развивать и внедрять различные технологии, отходить от традиционной формы ведения урока и подачи информации, то есть более заинтересовывать учащихся и делать материал доступным.

Все современные педагогические технологии предполагают признание индивидуальности ученика, которая определяется в значительной мере направленностью его развития. Главной целью современных педагогических технологий является преодоление, сглаживание противоречия между усредненным подходом ко всем учащимся и индивидуальностью каждого ребенка.

Система образования, являясь социальным институтом общества, во многом отражает уровень развития этого общества и требования, которые оно к ней предъявляет [1].

Последние годы характеризовались значительными изменениями в области науки и техники, экономики и политики, в демографических и социальных структурах как в нашей стране, так и за рубежом. Определенные изменения происходили и в образовании, согласно традиционной практике реформирования, направленной главным образом на совершенствование и модернизацию образовательного процесса [2].

С начала 90-х годов казахстанская система образования подвержена значительным реформам, связанным с изменением индивидуального сознания, рынка труда и спроса на образовательные услуги. Реконструкция социально-политической системы настоятельно потребовала организационно-структурных изменений, пересмотра социального заказа, идеологических и стратегических установок [4].

Обусловленные объективными и субъективными причинами, структурные изменения, образовательной системы Республики Казахстан отмечены основными тенденциями: во-первых, появлением новых видов образовательных учреждений; во-вторых, появлением негосударственных образовательных учреждений, особенно гибко реагирующих на образовательный спрос населения [7].

Традиционная школа в большинстве своем претерпела значительные изменения. Для современной школы реформирование складывалось по организационно-правовым формам в:

1. провозглашение лицеев, гимназии, бакалавриата;
2. государственных и негосударственных образовательных учреждений;
3. специализации по программам эстетического, лингвистического, технического и другими направлениям.

Ключевой фигурой реформирования образовательной системы выступает учитель как творец педагогического процесса, как носитель и субъект общей и профессиональной культуры. Так возникает проблема обновления педагогического образования, его идеологии, содержания, технологии.

Учитель как субъект педагогического процесса является главным действующим лицом любых изменений в системе образования. Процессы кардинальных преобразований в современной школе требуют от учителя переориентации его деятельности на новые педагогические ценности, адекватные характеру педагогического творчества.

В условиях быстроменяющегося мира и увеличения потоков информации фундаментальные предметные знания являются обязательной, но не достаточной целью образования. Обучающиеся должны овладевать не просто суммой знаний, умений, навыков, на что была направлена система образования (знаниецентризм). Гораздо важнее и сложнее привить обучающимся умения самостоятельно добывать, анализировать информацию для максимальной самореализации и полезного участия в жизни общества (компетентность) [4].

В «Государственной программе развития системы образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы» отмечается, что казахстанская система образования продолжает развиваться в условиях устаревших методологической базы, структуры и содержания, не позволяющих ей занять достойное место в мировом образовательном пространстве [1].

Целью программы является модернизация национальной системы многоуровневого образования на основе приоритетов Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2015 года для повышения качества подготовки человеческих ресурсов и удовлетворения потребностей личности и общества.

Новыми подходами системы образования в современных условиях являются:

- обеспечение доступности качественного образования для всех слоев населения;
- совершенствование нормативной правовой базы функционирования национальной системы образования на основе дальнейшей демократизации управления образованием;
- воспитание казахстанского патриотизма, толерантности, высокой культуры, уважения к правам и свободам человека;
- приоритетное развитие государственного языка;
- обновление содержания и структуры образования на основе отечественных традиций, мирового опыта и принципов устойчивого развития;
- переход на 12-летнее среднее общее образование, реструктуризацию системы профессионального образования и подготовки кадров;
- создание целостной трехступенчатой модели подготовки кадров (бакалавриат – магистратура – докторантура), основанной на аккумулирующей кредитной системе обучения;
- повышение качества подготовки высококвалифицированных и конкурентоспособных кадров для всех отраслей экономики;
- интеграция с мировым образовательным пространством;
- создание национальной системы оценки качества образования;
- формирование единой образовательной информационной среды;
- совершенствование учебно-методического и научного обеспечения образовательного процесса;
- укрепления материально-технической базы системы образования;
- интеграция образования, науки и производства;
- создание механизмов привлечения ресурсов секторов экономики для повышения качества образования;
- повышение социального статуса педагогических работников, совершенствование финансового, кадрового обеспечения системы образования, подготовка менеджеров образования;
- обеспечение баланса государственного, общественного и личного интересов в системе многоуровневого непрерывного образования [2].

Учебный процесс должен быть направлен на:

- формирование потребности и умение самостоятельно добывать и применять знания на практике, целенаправленное и систематическое приобщение к научным способам познания;
- развитие ученика как личности и субъекта деятельности, формирование ценностных жизненных ориентиров;
- воспитание уважения к национальной культуре, формирование открытости по отношению другим культурным истокам;
- формирование основных понятий рыночной экономики и качества, умения их применять на практике;
- обеспечение предпрофильной подготовки на ступени основного общего и профильного обучения на ступени среднего общего образования.

Новый государственный общеобразовательный стандарт среднего общего образования будет устанавливать систему национальных целей образования, ориентированного на результат в виде базовой компетенции выпускников.

Для реализации вышеперечисленных новых подходов в системе образования одним из необходимых условий является внедрение новых педагогических, информационных и здоровьесберегающих технологий обучения.

Следовательно, современные педагогические технологии являются личностно-ориентированными и способствуют не только успешному усвоению предмета, но и развитию Личности в духовном и творческом плане.

Литература:

1. Государственная программа «Образование» УК. №41-42. от 20.11. 2000.
2. Концепция развития системы образования Республики Казахстан до 2015 года. – Астана, 2004.
3. Концепция педагогического образования. //Сост. Садыков Т.С., Хмель Н.Д. и др. АГУ им. Абая. – Алматы: Изд-во АГУ им.Абая, 2001.
4. Нурғалиева Г.К. Психолого-педагогические основы системы ценностного ориентирования личности. //Дисс. Док. Пед. наук. – Алматы. 1993. – 375с.
5. Педагогика. Курс лекций. // Авторский коллектив АГУ им. Абая. – Алматы, 2003.
6. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии./ Творческая педагогика. – 2002 – №3.
7. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя. – Алматы: Галым, 1998. – 320 с.

Нәзгүл Әужанова
(Талдықорған, Қазақстан)

«ДАРЫНДЫЛЫҚ», «ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАР» ТҮСІНІКТЕРІ ТУРАЛЫ

Бүгінгі таңда дарынды балалар мәселесін зерттеуге қатысты біршама философиялық, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік әдебиеттер жарық көрді. Бұл мәселенің түп тамыры ғасырлар тереңінде жатқаны да белгілі. Адамның психикалық ерекшеліктері жөніндегі идеялар, оның ішінде қабілеттілік туралы ойлар сонау ертедегі грек философтарының еңбектерінде, қайта өрлеу дәуірі ғалымдарының және алдыңғы қатарлы әр елдің озық ойлы педагогтарының еңбектерінде кездеседі [1, 2].

Таланттылық пен данышпандық туралы құнды пікірлер ерте грек философтарының еңбектерінде көптеп кездеседі. Бірақ, адам психикасы танымдық құбылыстың ішіндегі танып білуге, ұғынуға өте қиын мәселелердің бірі болғандықтан, жекелеген адамдардың табиғи ерекшелігі мен оларда ерекше табиғи қабілеттіліктің болуы құдыреті күшті құдайдың жарылқағаны деп есептеген. Платонның пікірінше, ақын туындылары өзінің өнерлігі мен білімінен емес, құдайдың құдыретінен, оның әркімге даруынан дейді. Ерте грек философтары дарындылықты құдайдың құдыретінен дей келе, оны дамытуда білім мен тәрбие берудің маңызын да жоққа шығармайды.

Қайта өрлеу дәуірінен бері ғылымдағы педагогика мен психологияның дифференциациясы негізінде адам психикасы мен қабілеттілігі жөніндегі көптеген ғылыми зерттеулер жүргізілді.

XIX ғасырда қазақ халық ағартушылары да халықты сауаттандыру, жеке тұлғаның қабілетін дамыту мәселелерін көтере бастады. Ағартушы Ы.Алтынсарин «Табиғи ақыл өзін қоршағанды ғана құшағына ала алса, оны дамытып, өзі көрмегенді де танып білуге мүмкіндік жасайтын тек қана өркениетке жетелейтін озық білім» дейді.

Абай Құнанбаев адамды қоршаған орта – табиғаттың бір бөлігі дей келе, табиғаттың адам баласына берген керемет сыйы – туылғаннан бастап білуге, түсінуге деген ұмтылысы деп есептейді. «Кей қасиет туа бітеді, ал, кейбірі еңбек арқылы қалыптасады» дейді.

Дарындылық мәселесі туралы зерттеушілердің еңбектері көп болғанымен, дарындылықтың мән-мағынасы жөнінде олар ортақ бір пікірге келе қойған жоқ. Сондықтан біз баланың дарындылығы деп, оны өз құрдастарымен салыстырғанда бірдей жағдайда білімді игеру деңгейінің жоғарылығы мен аса ерекше көзге ұрып тұрған шағармашылық қабілетінің байқалуы деп түсінеміз.

«Дарындылық» ұғымы «сый» («дар») деген сөзден шыққан, дамудың қолайлы ішкі алғышарттарын білдіреді. Бұл ұғымға педагогикалық энциклопедияда төмендегінше анықтама берілген: «Дарындылық – белгілі бір іс-әрекет саласында ерекше жетістікке жеткізетін адам қабілеті дамуының жоғары деңгейі».

Дарынды балаларды ерекшелендіретін белгілер [3, 6].

Ең бірінші мектеп кезіндегі ерекшеліктерді анықтауға тоқталайық.

1. Белгілі уақытта, белгілі ортада оқушы өз мүмкіндіктерінің жоғары даму деңгейіне жетеді, соған байланысты өз қатарластарынан биік деңгейде болады.

2. Мүмкіншіліктерді дамыту шеңберінде жеткен жетістіктер, оқушының зейіні, оның икемдігі бар пәнге тереңірек бағытталса, орташа мүмкіндіктерді дамыту деңгейіне қарағанда, ол үлкен жетістіктерге жетер еді, деген тұжырым жасалған.

3. Оқушы өз икемдігі бар салада интенсивті жұмыс істеу үрдісінде жоғары нәтижелерге жете алады, сонымен қатар оның басқа пәндерден үлгерімі орташа да болуы мүмкін.

Дарынды балалар өз іс-әрекеттер ерекшелігімен мұғалім, жаттықтаушыларының т.б. көзіне ерекше түседі. Мұндай балалардың дарындылық жақтарын зерттеген мұғалім кейіннен басқа балалардың қасиеттерін бірден ажырата алатындай болады. Бұл келесі ерекшеліктер:

1. Дарынды балалар әр уақытта қимыл-қозғалыста болып, бір нәрсеге қызығып отырады. Олар басқаларға қарағанда, көп жұмыс жасап, сабақтан тыс та жұмыстармен айналысады. Сырттай қарағанда олардың белсенділігі барлық пәнге жетпейтіндей көрінеді. Оларға ерекше бақылау қажет,

тым шаршатып алмай, белгілі бағдармен жұмыс істетіп отыру керек. Оқушының белсенділігін арттыру мақсатында, олардың өзіне деген сенімсіздігін тудырмау қажет.

2. Дарынды балалар алдына қойған мақсатына тезірек жетуге ұмтылады. Бұл ерекшелігімен олар мұғалімнің жақтыртпаушылығын тудыруы мүмкін, себебі, олар барлығынан қосымша ақпарат білгілері келеді. Бұл жағдайда ең, аз дегенде, қажетті әдебиеттерге сілтеме жасап отыру керек.

3. Олар оқып, нақты жетістіктерге жеткілері келеді. Оқу оларды қанағаттандырады және де олар оқу үрдісін өзіне деген тежеу деп сезінбейді.

4. Өз ерекшеліктеріне байланысты, олар басқалармен салыстырғанда өзіндік жұмыстармен айналыса алады. Бұл әсіресе әдебиеттермен жұмыста, эксперимент жүргізуде, ұйымдастырушылық шараларда анық көрінеді.

5. Олар қоршаған ортасына сын көзбен қарай алады және заттар мен құбылыстардың нақты түсінігіне жетуге тырысады. Қатарластарына бұл түсініктер жеткілікті болса да, жалпы түсініктер оларды қанағаттандырмайды.

6. Олар көптеген сұрақтар қойып, оларға толық жауап күтеді. Сабақта зерттеушілік әдісі қолданғанда, сабақ оларды ерекше қызықтырады. Оған қарағанда басқа оқушылар жақсы құралған, дайын материалды оқуды ұнатады.

7. Өз заман жаналықтарын жақсы білгендіктен, олар тез арада керекті деген мағлұматтарды бірден ажырата алады. Өз қатарластарымен салыстырғанда, олар индуктивті және дедуктивті түрде ойлап, логикалық операцияларды жүргізе білу және жүйелеу арқылы өздерінің білім деңгейін көтере алады.

Мұндағы берілген белгілер ғалымдардың өмірбаянынан және де педагог, психологтардың ғылыми зерттеулерінен алынған. Дарынды баланың тұлғасында бұл белгілер кей уақытқа дейін білінбеуі де мүмкін, немесе әртүрлі белгілермен комбинацияларда болуы да мүмкін [5]. Бұл белгілер дарындылықтың себептері де болуы мүмкін, бірақ оны толығымен дәлелдемейді. Оларға жататындар:

- Ойлау, іс-әрекетінің қызығушылығы, себеп-салдар, түсініктемелер ізденісі жананы ашып, зерттеуге ынталылығы, кең ауқымды білімі, жақсы есіне сақтаушылық қабілеті, фантазия байлығы;

- қиын ережелері бар және де ерекше зейінді қажет ететін ойындарға қызығушылығы (шахматы); өз бетімен ойнап, жұмыс істей алу, тілдің байлығы, оқу үрдісіне шыдамдылығы; оқуға қосымша шараларға қатысуға дайындығы, әртүрлі әдебиеттерді зерттеу (атлас, сөздік, т.б.);

- ғылыми жаңалықтарға, зерттеулерге терең қызығушылығы, кәсіби біліктілігі, әділеттілікке бейімділігі; жинақтаушылығы (коллекция), үй жағдайында эксперимент жүргізу, ұымдастырушылыққа қабілеті қалжыңды жақсы түсінушілігі, жауапкершілік сезімі.

Қалай мұғалім, ата-анасы және де ең басты оқушының өзі дарындылығын дамыта алады. Келесі кеңестердің жасөспірімдерге және ересек адамдарға қатысы бар [6].

Сонымен:

1. Баланың осы уақытқа дейін танытқан қабілеттіліктерін ескеру керек. Бірақ та баланың, мысал үшін, биологиядан аздаған түсінігі бар болса, оның болашақта атақты биолог болатынына дәлел емес. Кей жағдайларда бала жеке немесе қоғамдық себептерге байланысты осы уақытқа дейін танытқан қабілеттеріне қызығушылығын жояды, ондай жағдайда баланың қызығушылығын басқа жаққа бұру керек. Бірақ та оның айналысатын жұмысы, бірінші ізденушіліктерімен байланыста болуы керек. Егер де мұндай тікелей байланысты орнату мүмкін болмаса, онда тұлғаның басқа да қасиеттерін дамытуға бағыттау керек.

2. Қызығушылық деген алтын кілтті барынша пайдалану. Баланың дарындылығының дамуы оның жеке іс-әрекеттерімен байланысты. Ол белгілі жетістіктерге жету үшін, алдына мақсат қоя білу керек. Осыған байланысты ғалымдар бір тәжірибе жүргізді. Олар ересек адамдарға белгілі мәтінді балалар оны жаттап алғанша оқытылды. Содан соң балалармен қоса, ата-аналарынан да ол қайталанып сұранды. Соңғылары мәтінді жаттамағаны көрінді, себебі, олардың мәтінді оқыған кезде қойған мақсаттары басқа болды. Бұл тәжірибеден: алдына қойған мақсаты болмаса, істеген іс-әрекеті нәтижесіз болатыны көрінді. Сузуки деген жапондық, балалар скрипка оркестріне, бұл инструментте ерекше қасиеттеріне байланысты емес, барлық балаларды алады.

Сонымен қатар, балалар бірнеше апта скрипкадан басқа инструменттермен танысады. Сузуки бірнеше айдан кейін де скрипкаға қызығушылығы байқалмаған балаларды оқытпаған. Ал, қалғандары оқу үрдісінде жақсы нәтижелерге жеткен.

3. Үлкен жетістіктерге жету үшін мотивация қажет. Белгілі аумақта ерекше жетістіктерге жете алатын және ол үшін қажетті күшін салатын тұлғаны дамыту, әр іс-әрекетінің мақсаты болу қажет. Жас кезінен-ақ үлкен жетістіктерге мотивацияны дамыту қажет. Жасөспірім кезіне жеткен кезде ол жеткен жетістіктер нәтижесінде ылғи алға ұмтылуға үйренеді. Ол үшін әртүрлі олимпиада, спартакиада, байқаулар ұйымдастыру қажет.

4. Өзінің қоғамдық мағынасын түсіндіру. Тарихтан және қазіргі заманнан адам өзінің қоғам болашағына елеулі үлес қоса алатынын сезінсе, оның жұмысқа деген күш-жігері арта түседі.

5. Қабілетіліктердің даму үрдісін тұрақты түрде бағыттап отыру. Дарынды тұлғаны тәрбиелеу барысында ешқандай үрдіс байқалмайтын кезең болады. Осы кезде баланың жанында оны түсініп, көмектесетін адам болса, ол осы кезеңен қиналмай шыға алады.

6. Қабілеттіліктердің дамуын ұйымдастырып, кәсіп түріне орай бағыттау керек. Баланың өмірінің бірінші кезеңінде оның іс-әрекеттері белгілі бір бағытқа бағытталмау керек. Оның барлық сұрақтарына толықтай жауап беруге тырысу керек. Ол өмірлік тәжірибесін жинақтап, өз кәсібін өзінің қызығушылықтарына сәйкес таңдауы керек.

Дарынды оқушылармен жұмыс жүйесінде мұғалім маңызды орын алады. Оқушының болашақтағы мамандығына байланысты, яғни кәсіби тағдыры тек қана жақсы мұғалімге байланысты. Өкінішке орай дарынды баланы анықтау, дамыту, оған қолдау көрсету қазіргі уақытта білім жүйесіндегі қолға алынып жатқан өзекті мәселе екеніне қарамастан, еліміздегі жоғары оқу орындары осындай категориялы оқушылармен жұмыс істейтін мұғалімдерді даярлау мәселелері нақты, әрі мақсатты қарастырылмаған. Мектепте мұғалімдер мен психологтердің дарынды оқушылармен жұмыс істеу тәжірибелері жеткіліксіз. Дарынды оқушыны анықтау, дамыту және оқытуға арналған ғылыми-әдістемелік оқулықтар тапшы. Сондықтан әрбір мұғалім өзінің жинақтаған және семинарларда алған тәжірибесі деңгейінде ғана оқушымен жұмыс жасайды. Ал, бұл дарындылық мәселелерін толық шеше алмайды [5].

Дарынды оқушылармен жұмыс істейтін мұғалімге қойылатын педагогикалық-психологиялық талаптарды мынадай бөліктерге бөлуге болады.

1. Мұғалімнің бағыт-бағдарына байланысты талаптар [4]:

- дарынды оқушымен жұмыстың әлеуметтік қажеттілігін сезінуі; оқушыны жақсы көруі және қабілеті жоғары оқушылармен жақсы қарым-қатынаста болу;
- дарынды оқушымен жұмысқа тұрақты қызығу танытуы және нәтижелі әдіс-тәсілдерді талмай іздеу; дарынды оқушының ата-анасымен тығыз байланыс орнату; дарынды оқушымен жұмыс кезінде жоғары нәтижелерге жетуге ұмтылуы.

2. Мұғалімнің біліміне қойылатын талаптар:

- өзінің сабақ беретін пәнін мемлекеттік стандарт деңгейінен жоғары деңгейде білуі; қызмет нысанын, яғни біріңғай педагогикалық үрдісті білуі;
- оқушы дарындылығының моделін білуі; жеке тұлға теориясын, оны қалыптастырудың әдіс-тәсілін білуі;
- дарынды оқушыны анықтаудың психодиагностикалық әдіс-тәсілін білуі; қазіргі заманға сай оқытудың жаңа технологияларын білуі;
- дарынды оқушыны оқыту, тәрбиелеу үрдісінде үлгеріміне ғана көңіл бөлмей, оның басқа көрсеткіштерімен байланысына да көңіл бөлуі;
- дарынды оқушылардың ерекшелігін ескере отырып, оларға шығармашылықпен жұмыс жасайтын тапсырмалар дайындай білуі.

3. Мұғалімнің іскерлігіне қойылатын талаптар:

- дарынды оқушыны анықтау әдістерімен жұмыс жасай алуы; дарынды оқушыларды оқытуға арналған тереңдетілген бағдарлама құрастырып, сонымен тұрақты жұмыс жасай білуі;
- оқушы дарындылығын дамытуға қажетті зерттеу жұмыстарын жүргізе алуы; дарынды оқушыны зерттеуге психодиагностикалық күнделік жүргізуі;
- дарынды оқушыны оқытудың нәтижесін нақты бағалай білуі; дарынды оқушының ғылыми ізденіс жұмыстарымен айналасуына жетекшілік етуі;
- дарынды оқушыны олимпиадалар мен сайыстарға дайындауда биік жетістікке жете алатындай деңгейде жұмыс жасауы; дарынды оқушының ата-анасына әр түрлі педагогикалық-психологиялық кеңестер беруі.

Сондай-ақ дарынды оқушымен нәтижелі жұмыс жасайтын мұғалімнің кәсіби «келбеті» мынандай қасиеттерден тұрады: жоғары кәсіби біліктілік, даралық қасиет, білімпаздық, ойлап табуға және ғылыми зерттеу жұмысына қабілеттілік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бекжанова М.Б. Дарынды балалармен жұмыс – заман талабы. – Қазақстан орта мектебі, 2009, №5/6, 18-25 б.
2. Бектібаева З. Дарындылық дамытудың теориялық негіздері. – Қазақстан мектебі, 2009, №6, 71-73 б.
3. Елубаев А.О. Дарынды оқушыларды тану ерекшелігі. – Дарын, 2009, №5, 112-116 б.
4. Ерматов Ш.Р. Дарынды балаларға арналған мектеп оқушыларының шығармашылық белсенділігін дамыту туралы. – Білім-Образование, 2009, №5, 3-5 б.
5. Ерпенова А.Б. Дарынды балаларды анықтау әдістемесі. – Мектеп директорының орынбасары, 2009, №3, 9-10 б.
6. baxultanov.ucoz.kz/blog/ylymi.../2011-01-22-5

Нәзгүл Әужанова
(Талдықорған, Қазақстан)

ӨСІМДІКТАНУ ПӘНІНДЕ ТОПСЕРУЕНДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Мектепте биологиялық жұмыстар оқу тәрбиесі бойынша топсеруеннің ең негізгі міндеті болып табылады. Онда да сабақатғы сияқты талаптар қойылады. Топсеруеннің негізгі қағидасы қоршаған ортадағы өсімдік ағзаларын танып білу негізінде қалыптасады. Осының барлығын меңгерген соң қатысушылардың логикалық ойлау қабілеті дами түседі. Топсеруен қоршаған ортаны танудың өте белсенді түрі болып табылады, және тірі табиғатпен адам арасында тығыз қарым – қатынасты нығайтады. Топсеруен кезінде өте нақты білім қалыптасады. Мұғалім қаншалықты терең, жүйелі түрде топсеруенді жоспарласа, ол өте жақсы деңгейде өтеді. Өртүрлі деректерді іріктеп, топсеруенге қатысушыларды қызықтырып, тірі табиғат жайлы не білетіні туралы білімдерін тексерумен шектелмей, олардың қызығушылықтарын арттырады. Әрбір топсеруенде мұғалім оның мақсаты мен бағытын, көрсетіп отыруы керек. Әрбір мұғалім орта мектепте топсеруенді тым болмаса да бағдарламаның кішігірім көлеміндей өткізуге міндетті.

Топсеруенге дайындалу

Топсеруеннің нәтижелі, әрі сәтті өтуі тікелей даярлыққа байланысты, қаншалықты мұғалім күрделі дайындықтан өтсе, ол соғұрлым нәтижелі өтеді. Топсеруен даярлығын екі топқа бөлуге болады. Ол мұғалімнің даярлығы және қатысушылардың дайындығы. Ең бірінші, ол қойылған тақырып бойынша мақсат, міндет қойып, тақырып бойынша әдебиеттерді сараптауы керек. Әдебиетпен танысып болған соң мұғалім тақырып бойынша топсеруеннің бағытын белгілейді. Топсеруеннің жоспары бойынша ол бірнеше бөлімдерге бөлінуі керек, яғни қандай әдіспен жүргізу, қай жерде, және қандай бағыт бойынша. Одан соң мұғалім топсеруеннің алдында бағыттың жолын тексеріп шығады. Бұл топсеруенді мұғалім жермен танысып, бағытын нақтылап, ондағы объектілерді белгілейді. Топсеруенді жүргізу әдісі – ол, тақырыпқа, мақсатына және оған қатысушылардың білімі мен жасына байланысты болады.

Топсеруенде мұғалім белсенді тұлғалардың бірі, ол топсеруен кезінде түрлі өсімдіктер туралы мәліметтер береді. Егер қатысушыларда жаратылыстануға ынтасы зор болса, онда топсеруеннің нәтижелі екенін айтуымызға болады. Н.М.Верзилин ұсынған сызба нұсқасын пайдалануға болады (ол оқушылардың логикалық ойлау қабілетін арттырады):

Топсеруеннің логикалық бөлімі	Әдістемелік нұсқаулар	Бағыттау орны	Объекттер

Топсеруеннің әдістемесін қарастыра отырып, оның құрал-жабдықтарсыз өтпейтінін ескеруіміз керек.

Топсеруен өткізу жоспары:

1. Серуенге шығатын күн кестесін белгілеу.
2. Оқушыларға сақтық ережесін, сақтану тәртібімен таныстыру.
3. Серуенге шығатын киімдерге қойылатын талап.
4. Оқушыларды топқа бөліп, керекті оқу құжаттарынан не алу керек екендігін түсіндіру.
5. Серуеннің тақырыбы мен мақсатын, баратын жерімен таныстыру.
6. Серуен кезінде өз бетімен жұмыс істеп, қорытынды жасай білуді айту. Не көрдің? Не білдің?

7. Келесі сабақта жоспар бойынша әңгімелеу.

Әрбір топсеруен бірнеше бөлімнен құралады:

- мектептегі жиын және топсеруенге бару;
- қатысушылардың мұғалім мен жұмысы;
- топсеруеннен оралуды ұйымдастыру.

Топсеруеннің негізгі бөлімі көбінесе әңгімелесу түрінде өтеді. Әңгімелесу кезінде мезгілдің кезеңі, ауа райының жағдай жөнінде сөз қозғайды. Әңгімелесу тілі нақты, әрі түсінікті болуы керек. Егер әңгімелесу тура жұмыс үстінде өтетін болса, онда мұғалім әңгімесін айтып, қалай өсімдікті жинау керектігін көрсетеді. Осыдан соң топсеруеннің негізгі бөліміне көшеді – яғни жетекшінің жұмысын бақылау. Бұл жұмыс негізгі екі бағыттан тұрады: бақылауды жазып отыру және өсімдікті жинау. Өсімдіктанудың ең негізгі жұмыстарының бірі – ол өсімдік жинап, кеппешөп құрастыру.

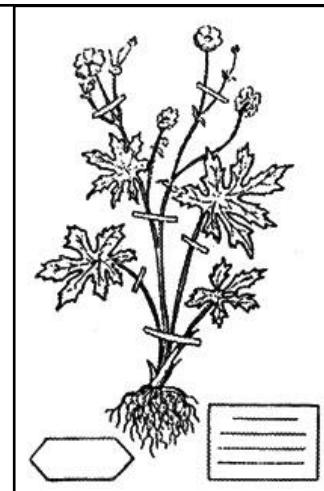
Топсеруенде жетекші келесі мынадай кеппешөпті жасау ережесін үйретуі керек. Кеппешөп үшін жиналатын өсімдіктердің тек белгілі түрі ғана алынады және ауруы, зақымы жоғын жинаймыз. Көлемі мен мөлшері жағынан орташа. Өсімдіктің тамаша фазасы – гүлдеген фазасында жинау. Сонымен қатар өсімдікте жеңіл болғаны да жөн болар еді. Көптеген крестгүлділер мен шатыргүлділердің жемістерін анықтау мүмкіндіктері бола бермейді.

Өсімдік толық мөлшерімен жиналу керек, тіпті, терең кеткен тамырымен қоса. Өсімдікті қазып алу үшін ең алдымен оның жан-жағын қазып ақырын тамырын топырағымен қосып көтеріп алып,

содаң соң ғана оның тамырын топырақтан тазалаймыз. Өсімдіктердің бірнеше түрлері жиналуы керек. Оған қосымша гүлдерін, жемістерін, тұқымдарын жинау керек. Егер өсімдік келесі жапыраққа дейін гүлдесе онда оны қайта жинау керек.

Екі-үш өсімдіктердің аталық пен аналықтарынан екі түрден жинау керек. Жинау науқаны – көктемнің құрғақ ашық ауа райы кезінде. Өсімдікті жинап алғаннан соң міндетті түрде өсімдіктің атауы жазылған этикеткасы болу керек. Этикеткада (белгісі):

- а) өсімдіктің нөмірі;
- б) өсімдіктің атауы (латынша, қазақша, орысша);
- в) тұқымдастардың атауы;
- г) орналасу мекені;
- д) тіршілік ортасы (нақты жері, қайдан табылды, қандай, экологиялық жағдайда);
- е) жинаған мерзімі;
- ж) жинаған адамның аты-жөні.

Кеппешөптің үлгісі

Кеппешөп этикеткасының мөлшері (10 x 12 см.). Ол кеппешөп қағазының төменгі бұрышының оң жағына жапсырылады. Кеппешөпті безендіріп болған соң өсімдіктердің тізімі толықтырылады. Өсімдіктердің тізім нөмірі этикетка нөмірімен сәйкес болуы керек. Өсімдіктердің тізімін бірыңғай пішінде толықтыру керек. Кеппешөптерді белгілі бір тақырыпта, мысалы: «Жай және күрделі жапырақтар» және т.б., дайындау үшін өсімдіктерді сол мезетте табиғатта құрастыруға болады. Мұғалімнің міндеті әңгімелесуді тұжырымдау, яғни жиналған материалды өңдеу нәтижесін қорытындылау.

Топсеруенге қатысушылардың талаптарды тиянақты және мүлтіксіз орындауы керек. Мұғалім тиым салған: ағашқа шықпау, суға түспеу, жоталардан төмен жүгірмеу сияқты талаптарды орындау керек. Себебі, жетекші мұғалім әрбір баланың денсаулығына жауапты. Жиналған өсімдіктерді құжаттау және өңдеу өте маңызды. Топсеруен кезінде алған білімдерін топсеруеннің қорытындысы бойынша өткізілетін конференцияда баяндап көрсетуіне болады. Жалпы сыныпаралық топсеруенді сабақ уақытында жүргізуге болады. Бірақ уақытты үнемдеп отыру керек. Сонымен қатар жақсы белсенділер мен көзге түскендерге жалпы пән бойынша баға қоюға болады. Материалдарды жақсы даярлау, яғни кеппешөптің сапасының жоғары болуын қадағалау, кептірудің маңызды, негізгі ережелерін ұстану сияқты жұмыстарға ерекше назар аудару керек.

Ол үшін жиналған өсімдіктерді міндетті түрде көлеңке шатыр астында кептіріледі. Жақсы әрі жедел кептіру үшін – вентиляцияның маңызы зор.

Жүк астына қояр алдында жапырақтарын жазу керек. Кептіру құралына салынған өсімдіктің алма кезек газетін 2 тәулікте бір реттен ауыстыру керек. Папкідегі өсімдікті үстің жауып, үстіне 16-20 кг салмағы бар жүк қояды. Осы кезде қағазын жиі-жиі ауыстыру керек. Себебі жүк түскен кезде өсімдіктің шырыны ағады. Өте нәзік өсімдіктерді кептірген кезде жүк салмағы аздау болуы керек.

Өсімдіктердің шырынды бөліктерін мақтаға салады. Нәзік гүлдерді мақтада немесе сүзгі қағазда кептіреді. Етті, әрі шырынды өсімдіктерді ыстық сумен бір рет шаю керек. Олар қордағы қорек арқылы гербариді өсіреді немесе нашар кебеді.

Қылқанды бұталардың кептірер алдында желімге немесе ыстық суға бір рет малып алу керек. Себебі кеуіп кеткен соң оның қылқандары түсіп қалады.

Өте жақсы көрнекіліктерді көлемді жасау үшін құмда кептіру тәсілін қолдануға болады. Бұл тәсілді бірнеше рет сумен шайылған өзен құмында жасау керек. Құмда кептірген өсімдіктер міндетті түрде герметикалық немесе тығыз жабылған шыны ыдыста сақталуы керек.

Топсеруен барысында әрбір оқушы:

Кеппешөпті жасаудың, консервациялау және құмда кептірудің, бояуын жоғалтпайтын ылғал препараттар мен ағашты өсімдіктердің кесіндісін дайындаудың қарапайым әдісін үйренуі керек.

Өсімдіктердің морфологиясы жөніндегі білімдерін жетілдіріп, оларды ботаникалық тұрғыдан қатесіз талдап, өсімдіктерді ажырата білуі қажет.

Өсімдіктердің өсуін, дамуын, гүлденуін, тозаңдануын және көбеюін байқап, оларды оқулықтан, сызба нұсқадан, фотосуреттен және кестеден ажырата білуі керек. Сондай-ақ, өсімдіктердің негізгі типтерін айыра білуі керек.

Топсеруен барысында жетекші әр оқушы топтарын дәрі-дәрмек аптекасымен қамтамасыз етіп, алғашқы көмек көрсету тәртіптерімен таныстыруы керек. Олар: сүйектің сынуы, қанның тоқтамауы, жылан немесе басқа улы жәндіктердің шағуы, улы өсімдіктермен улануы, т.б.

Сонымен бірге жетекші оқушыларға от жағуға, өзінен кейін қоқыс тастамауға, үлкен гүл шоқтарын жинауға және сирек кездесетін өсімдіктерді сындыруға болмайтынын ескертеді.

1. Топсеруен үшін.

1. Жинау кезінде өсімдіктерді салуға арналған қалың картоннан жасалған топсеруендік папка.
2. Пресс-сетка, өсімдіктерді буып, кептіру үшін пайдаланады.
3. Папка форматына сай өлшемді кептіргіш қағаз.

4. Кептіргіш (сушильная) жейде (рубашка) – екі еселенген сорғыш немесе газет қағазы.
5. Қалақ, шот, қазғыш, қашау немесе асханалық пышақ.
6. Этикетка үшін көлемі 10 см. х 12 см. қағаз қоры.
7. Жемістер мен тәжімдарға арналған пакеттер.
8. Графиттік қарындаш, жазу кітапшасы немесе клипбурт.
9. Жинамалы қалта лупасы, қалта пышағы.
10. Гигроскопиялық мақта, сабы бар ине.

II. Кеппешөптен жасалған көрнекі құрал үшін.

1. Тығыз қағаз немесе картон.
2. Желім, тушь, жіптер, өйнек.
3. Целлофан немесе полиэтилен.

III. Ылғал препараттарды дайындау үшін.

1. Өйнек банкалар, колбалар, цилиндрлер және басқа ыдыстар.
2. Фиксаторлар мен консервілеу сұйықтықтары.
3. Менделеев замазкасы, парафин немесе басқа қатырғыш заттар.

4. Картон (ұзындығы 42 см, ені – 28 см.) Картонға жапсырылатын қағаз этикетканың ұзындығы 12 см, ені – 10 см.

5. Өсімдіктің бір түріне арналған қатты қағаз немесе картон пайдаланылады. Оның ұзындығы 34,5 см, ені – 24,5 см.

Шабындық өсімдіктерді кесу үшін аспаздың немесе асханалық пышақты қолдануға болады. Қажет кезде жіптің көмегімен ағаштың бұтақтарын июге, ал, кейде сындыру үшін ара немесе қайшы-секатор болуы керек.

Жиналған өсімдіктер мен бұтақтарды газет беттерінің арасына салады. Папкадағы өсімдіктерді екі рамкалы сетка тартылған пресстермен кептіреді. Тірі өсімдіктерді келегімен бірге корзиналарға, ал кіші өсімдіктер: мүктер, қыналар, саңырауқұлақтарды қорапқа, банкаларға, немесе 4-5% формалин ертіндісіне орналастырады. Су өсімдіктері нәзіктігіне қарай, оларды жинау арнайы дайындықты қажет етеді.

Егер оларды судан алсақ солып қалады да, қайтып қалпына келмейді. Оларды сачокпен аулауға болады, ал, тамырын жерден багор немесе қармақтың көмегімен үзуге болады. Суырып алынған өсімдіктерді суы бар ыдысқа орналастырып, оның астына бір бет қағаз салады. Бұл үшін жылтыр немесе пергаменттік қағаздар қолданылады.

Фиксаторлардың құрамы

Ылғалды препараттарды дайындауға және өсімдіктердің табиғи бояуын сақтауға арналған арнайы фиксаторлар құрамы.

I. Сірке қышқылы. 1-5% ертінді қызғылт, ақ және сары түстерді сақтайды. 10-15% ертінді саңырауқұлақтардың түсін сақтайды.

II. Басқа заттар қосылған сірке қышқылы: а) 1% сірке қышқылы + 2% ағылшын тұзы. ә) 1% сірке қышқылы + 2% формалин. Б) 1% сірке қышқылы + 2% формалин + 1% ағылшын тұзы.

Барлық үш қоспа да қызғылт түсті бекітуге арналған. Объектілер сол ертіндіде сақталады.

III. Құрамында формалин бар фиксаторлар жасыл түсті сақтауға көмектеседі.

№1 Фиксатор: Су – 8 бөлім; 40% формалин – 1 бөлім; 4% сірке қышқылды мыс – 1 бөлім.

№1 фиксатор объектілерді сақтауға көмектеседі.

№2 Фиксатор: Мыс ертіндісінің концентрленген тотияйын – 750 мл.; Формалин тотияйыны – 50 мл.; Су – 250 мл. = Барлығы 1050 мл.

Объектілер фиксаторда екі апта ұсталады да, содан кейін сумен жуып, мыс купоросының бөлінуі тоқтағанша 2-6% формалин ертіндісіне салынады.

Әдебиет:

1. Агелеуов Е.А., Дөненбаева К., Агитова Г., Иманқұлова С.К. Ботаника. – Алматы: Санат, 1998.
2. Закиров М.Ж. Биология терминдерінің орысша-қазақша сөздігі. – Алматы: Рауан, 1991.
3. Полянский И.И. Ботанические экскурсии. – М.: Просвещение. 1968.

Назгуль Аужанова
(Талдықорған, Қазақстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ

В настоящее время уже недостаточно блестяще знать основы любой науки и иметь просто широкий кругозор. В современном технологическом обществе необходимо уметь применять свои знания на практике, уметь видеть и формулировать проблему, делать экспертизу системы или явления и находить различные пути решения проблемы [3].

Только тот человек может полноценно действовать в изменяющемся мире, изменить этот мир, внести в него что-то новое, который способен самостоятельно выйти за пределы стандартного набора знаний, навыков, умений, сделать самостоятельный выбор, принять самостоятельное решение.

Выпускники средней школы и вузов оказываются не готовы к решению тех задач, которые ставит перед ними современное общество. Поэтому основной задачей средней школы становится формирование творческой, разносторонне развитой личности, имеющей навыки и умения самостоятельной экспериментальной и исследовательской деятельности.

Для решения поставленной задачи необходимо использовать систему развивающего обучения, как на уроке, так и во время внеурочных занятий.

Урок должен наполниться не только новым содержанием, но должны изменяться формы и методы проведения урока.

Существенно изменился подход к организации урока. Основным требованием к его композиции стали целостность, основанная на определенной идее, вовлечении каждого ученика в активные формы деятельности на уроке, такие как: дискуссии, круглые столы, межгрупповой диалог, ролевые, дидактические игры [2].

Учитель на уроках не должен давать готовые знания, а лишь направлять, координировать поиск учащимися новых знаний. Знание, добытое самостоятельно, ценно вдвойне.

Необходимо развивать у школьников дивергентное мышление. Следует помнить, что для многих проблем не может быть единственного решения. Решений должно быть много, ибо способов выполнения полезной функции всегда может быть несколько. Основная задача учителя в системе развивающего образования – научить учащихся научным методам решения проблем, с помощью которых они могут предлагать несколько гипотез для каждой проблемы.

Для решения проблем в научной практике используются следующие группы методов:

- методы активации мышления, разработанные психологами (мозговой штурм, метод контрольных вопросов, синектика, прямая и фантастическая аналогия);
- системный анализ, разработанный Р. Винером, У. Эшби, В. Богдановым и М. Бертолонфи;
- метод «теория решения изобретательских задач» (ТРИЗ), разработанный Г.С.Альтшуллером.

Для обеспечения решения задач, рассмотренных нами ранее, уроки должны быть наполнены новым содержанием [1]. Наиболее творческими учителями разрабатываются авторские программы, направленные на развитие личности школьника.

Первый блок программ направлен на формирование нравственности, мировоззрения учащихся:

1. Основы нравственного поведения (1-4 классы).
2. Начальные философские знания (10-11 классы).
3. История мировых религиозных учений (10-11 кл).
4. Мир и человек (2-4 классы).
5. Углубленный курс биологии (8-11 классы).
6. Обычаи традиции казахского народа (5 класс).

Второй блок программ направлен на социализацию учащихся:

1. Психология общения: хочу, могу, умею (10 класс).
2. Человековедение (10 класс).
3. Ступени самопознания (7-9 классы).
4. Этика и психология семейной жизни (11 класс).

Третий блок программ направлен на эстетическое развитие школьников:

1. Мировая художественная культура (9,10, 11 классы).
2. Беседы по истории казахской национальной культуры (10 класс).
3. Основы дизайна (8-11 классы).

Огромные возможности для развития личности учащихся существуют во внеурочной работе.

1. Это прежде всего, всевозможные конкурсы, смотры знаний. В школах на протяжении многих лет проходит ежегодный Смотр Знаний, где дети могут проверить свои знания по одному или нескольким предметам. По итогам Смотра Знаний выявляются и поощряются грамотами и подарками лучшие ученики года по предметам и параллелям.

2. Предметные олимпиады различных уровней (внутришкольные, районные, областные, республиканские), которые помогают выявить одаренных учащихся имеющих логическое мышление, умеющих решать нестандартные задачи.

3. Научное общество учащихся (НОУ). В НОУ входят как ученики, так и учителя школы, которые работают, в различных секциях. У научного общества может быть и свой журнал «Ступени познания», в котором должна освещаться вся работа НОУ.

В рамках работы НОУ учащиеся приобщаются к исследовательской деятельности, пишут рефераты, защищают проекты, знакомятся с достижениями науки, осуществляют контакты с представителями науки, общественных движений, культурных учреждений.

По итогам года проводятся конкурсы проектов («Панорама проектов»), научно-практические конференции.

Опыт проведения конференций показал, что данная форма работы позволяет не только стимулировать самостоятельную научно – исследовательскую и творческую работу учащихся, но и формирует референтность (значимость) общности участников конференции через создание реальных межличностных коммуникативных и эмоциональных связей, терпимость к чужому мнению, уважение к иной позиции.

По итогам конференции администрация школ и НОУ может наградить участников дипломами, грамотами и денежными премиями.

В рамках НОУ могут работать факультативы «Культура познания» и «Научно-исследовательская деятельность учащихся», где учителя совместно с учащимися могут проводить теоретические и практические занятия по освоению новых технологий, знакомятся с основными закономерностями познания, изучают основные приемы и методы научного исследования и требования, предъявляемые к оформлению научных работ.

Еще одной формой работы НОУ участвующей в развитии личности школьников может стать научно-практический семинар, на котором учителя и учащиеся могут рассматривать наиболее интересные и актуальные проблемы современности, такие как «Теория катастроф», «Цифровое неравенство», «Новое в достижениях науки и техники» и другие.

Решение задач развития личности учащихся предъявляет особые требования к профессиональной подготовке учителя. Трансформация педагогической (технологической) идеи в школьную практику осуществляется двумя путями: через внедрение и освоение. В условиях демократизации школьной жизни внедрение уступает освоению. Освоение как добровольный, идущий от самих учителей акт.

В школе каждый учитель может выбрать актуальную тему и группу в которой он будет работать, например, по освоению новых технологий:

- метод проектов; работа в малых группах; дидактические игры;
- укрупнение дидактических единиц (УДЕ);
- проблемное обучение;
- интегральная образовательная технология.

1. Метод проектов. Данный метод является одной из самых передовых педагогических технологий, позволяющих использовать широкий спектр проблемных, исследовательских, поисковых методов, четко ориентированных на реальный практический результат, значимый для ученика. Он был предложен американским педагогом и философом Джоном Дьюи более века тому назад, получил второе рождение в 60-е годы прошлого столетия и постепенно завоевывает приоритетное направление и в нашей стране [4]. При работе над проектом у школьников вырабатываются умения:

- планировать свою работу, заранее просчитывая возможные результаты;
- использовать много источников информации; самостоятельно отбирать и накапливать материал;
- анализировать, сопоставлять факты; аргументировать мнение;
- принимать решение;
- устанавливать социальные контакты (распределять обязанности, взаимодействовать друг с другом);
- создавать «конечный продукт» – материальный носитель проектной деятельности (журнал, фильм, сценарий, аппарат и т.д.);
- представлять созданное перед аудиторией;
- оценивать себя и других.

Работа над проектом, его защита, участие в группе оппонентов и экспертов, просто присутствие при защите проектов быстро и эффективно воздействует на актуализацию и мотивацию способностей школьников, стимулирует развитие их духовного потенциала, их творческую активность, влияет на социализацию учащихся. Многие выпускники отмечают, что освоение проектной технологии оказывает им неоценимую помощь в дальнейшей учебе и работе.

Работа в малых группах. Групповое обучение предполагает отказ от диалога учитель-ученик переход к тройственным взаимоотношениям учитель – группа – ученик. Ведущая деятельность и мотивация обучаемых обуславливает необходимость группового обучения. Хотя ведущей деятельностью подростков является социально признаваемая и социально одобряемая деятельность, тем не менее, подросток, пытаясь занять значимое место в обществе, утвердить свою новую социальную позицию, стремится выйти за рамки ученических дел в какую-то новую среду, дающую возможность проявить себя, самоутвердиться. Поэтому подростки активизируют интимно-личностное и стихийно-групповое общение, как в школе, так и вне ее, а общение реализуется через группу численностью от 2 до 7 человек. Оптимальная величина такой группы на уроке как установили ученые, 5-7 человек. Уилкинс и Андерсон пришли к выводу, что в западноевропейских школах при групповом обучении с использованием принципа сотрудничества происходит значительное умственное развитие детей их социализация, активизируются творческие способности [5].

Укрупнение дидактических единиц ГУДЕ). Концепция укрупнения дидактических единиц, выдвинутая П.М.Эрдниевым ныне общепризнанна. Отчасти ее следствием было введение лекционно-семинарских и вообще цельноблочных технологий, в школах успешно применяется многими учителями.

3. Интегральная образовательная технология была создана в 1977-1984 г.г. для обучения математике и показала свою эффективность. Она является развитием цельноблочных технологий. В интегральной технологии планируемые результаты обучения представляются в виде трехуровневых систем задач, что дает возможность изменить подход к обучению от традиционного к организаторскому, обеспечивающему развитие учеников через деятельность по решению целесообразно подобранных задач на основе оперирования самостоятельно добываемой информацией. Вследствие этого и сам образовательный процесс строится как работа с задачами, оставляющая большой простор инициативе и самостоятельной деятельности учеников. Интегральная технология прошла многолетнюю проверку, показала свою эффективность для преподавания многих учебных дисциплин, обеспечивая личностно-ориентированное обучение [4, 5].

Основной закон личностного роста: если есть необходимые условия, то в человеке актуализируется процесс саморазвития, естественным следствием которого будут изменения в направлении его личностной деятельности. В школах создаются благоприятные организационные и управленческие условия для активной работы учителей по освоению нового (теоретические и практические отработки новых технологий, педсовет, САД – совместная аналитическая деятельность на уроках-практикумах и т.д.).

Литература:

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2000.
2. Концепция развития системы образования Республики Казахстан до 2015 года. – Астана, 2004.
3. Концепция педагогического образования. //Сост. Садыков Т.С., Хмель Н.Д. и др. – Алматы: АГУ им. Абая, 2001.
4. Педагогика. //Авторский коллектив АГУ им. Абая. – Алматы: Каз НПУ им Абая, 2003.
5. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Учебник в 2-х кн. – М.: ВЛАДОС, 1999.

Нәзгүл Әужанова
(Талдықорған, Қазақстан)

ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Эстетикалық тәрбие дегеніміз – қоршаған дүниенің, өнердің сұлулығын баланың көру және сұлулыққа талпыну қабілетін дамыту мақсатымен оның жеке басына ықпал етуге бағытталған, жүйелі үрдіс. Балаларды өнер құралдарымен тәрбиелеу – көркемдік тәрбие пәнін құрайды. Тәрбиеші баланы сұлулықты қабылдауға, оған эмоциялық ықлас білдіруге, сондай-ақ, эстетикалық ұғым, эстетикалық пікір, эстетикалық баға беру қасиетін қалыптастыруға жасау керек. Эстетикалық сезім дегеніміз – өмірдегі, көркем өнердегі әсемдікті қабылдаудан туатын эстетикалық нәр алу, толқу, рахаттану. Ол адам табиғатына ғана тән жоғарғы сезім [3].

Эстетикалық тәрбиенің мақсаты – баланың бойына эстетикалық құндылықтарды сіңіруді қажетсіну, оған деген қызығушылығын, эстетикалық талғамын дамыту, эстетикалық іскерлік пен дағдысын қалыптастыру. Баланың сезіміне әсер ету – шексіз жұмыс және тәрбие жұмысының күрделі саласы.

Эстетикалық сезім әлеміне қатысы бар құбылыстарды зерттейтін философияның бір саласы болса, эстетикалық тәрбие көбінесе адамның сезіміне тәрбиелеу арқылы санасына әсер етіп, іс-әрекетіне бағыт-бағдар беруді көздейді. Жүріс-тұрыс адамдар арасындағы қарым-қатынас талаптарын түсініп, сезіну оның эстетикалық жағын қамтиды. Этика мен эстетика іс-әрекет, жүріс-тұрыс, мінез-құлық көріністері арқылы бір-бірімен байланысып жатады. Әр нәрсенің мөлшері мен өлшемін білу эстетикалық жақтан сезіну арқылы келеді. Эстетикалық тәрбиенің басты мәселесі – сезім әлеміне әсер ету, оны дамыту, қалыптастыру. Сезім мен дағдылар арқылы сұлулықты түсіне-сезіне білуге тәрбиелеу баланың дара қасиеттерін, барлық мүмкіндіктерін қалыптастырады.

Баланың көркемдік-эстетикалық дамуы сәтті болу үшін тәрбиеші, педагог жас ерекшелігіне сай әртүрлі ойындар, сабақтардың түрлерін қызықты, әрі танымды өткізеді. Танымдық ықпалдар эстетикалық қобалжулармен неғұрлым байланыста болса, соғұрлым нәтижесі де, әсер етуі де жақсарады. Педагогтың балалар қажеттіліктерін, мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын ескере отырып, әр біреуімен жұмыс жасауы, бала тұлғасының дербестігін көркемдік шығармашылық арқылы айқындауы, баланың өзін-өзі көрсетуіне мүмкіндік береді.

Балаларға жағымды жағдай жасайтын болсақ, олар көркемдік-эстетикалық түсініктерді еркін меңгереді. Оқыту мен тәрбиелеу арқылы оларға білім беріп қана қоймай, тұлғалық дамуына жағдай жасай отырып, әрекеттілік қабілетін (интеллектуалды, эмоционалды, еңбектік, ерікті) дамыту керек.

Бала адекватты, өнімді және нәтижелі дамиды [1]. Осыған орай көркемдік-эстетикалық тәрбиенің мектеп алды мекемелерге қоятын міндеттері:

- Баланың қиялын, эстетикалық сезімін, қабылдауын жүйелі және биік мақсатқа бағытталған түрде дамыту; өнердің барлық түрі қажеттілік сияқты сезімдерді тудырады;

- Баланы өнер саласындағы әрекетке, алғашқы көркемдік білімді игеруге және көркемдік деңгейді бағалауға баулу.

- Балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Бала бақшалардағы көркемдік-эстетикалық оқу-тәрбие үрдісінің барлық жақтарымен тығыз байланысты. Көркемдік-эстетикалық тәрбие жұмысын нақты, нәтижелі ұйымдастыру үшін, оның мазмұнын әрбір жас ерекшелік талаптарын анықтап алу қажет.

Адамдардың эстетикалық сезімдері олардың күнделікті өмірінде зор рөл атқарады. Әсемдікті көріп, түсіне, бағалай білу адамның рухани өмірін байытады, қызғылықты етеді, одан ең жоғары рухани ләззат алуға мүмкіндік береді. Біз әр адамның адамгершілік, тұлғалық келбетін жан-жақты дамытуға ұмтыламыз, сондықтан әр баланың сезім нәзіктігін, көркемдікті, әсем нәрсені сүйетіндей етіп дамытуымыз керек. Адамның әсемдік пен жексұрындықты, адамгершілік пен ұждансыздықты, қуаныш пен қайғыны т.б. түсінуіне байланысты, оның саналы тәртібі мен мінез-құлқы айқындалады. Осыдан келіп адамның әсемділікке шынайы көзқарасы мен мұраттары болуы керек екендігі шығады.

Қазіргі кезде эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу – тәрбие барысында тұрақты зейін салуды, күн сайын талапты күшейтетін мәселе. Біздің қоғам адамына тек қана өнердің ғана емес, сондай-ақ еңбек, қоғамдық қатынастар, қоршаған орта, тәртіп, тұрмыс, табиғаттың да әсемдік жақтары да ықпал етеді. Эстетикалық көзқарастар адамның шындыққа деген бағамын анықтайды.

Адам өмірінде эстетикалық көзқарас әрдайым қуатты рухани күш ретінде көрінеді. Балаға балғын бөбектік кезеңінен бастап, әсемділікке ұмтылу тән нәрсе. Ол әрдайым бойларында әсемдік құндылықтары бар қатар – құрбыларына, ересектерге еліктейді. Балалардың өз еңбек іс-әрекеті тиімді және сапалы болуы үшін оның ұйымдастырылуы толысып, тамаша нәрсені оң қабылдау деңгейіне жеткені жөн. Балаға сонымен қатар жасампаздықтың да әсемдігі ашылады. Еңбек әсемдігін қабылдауды үйретіп, қоғамдық іс-әрекет әсемділігіне сезімталдығын тәрбиелеп, мұғалім балалардың еңбек белсенділігін кеңейтуге дем береді. Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің экономикалық мәселелерге әрі тікелей, әрі жанама қатынасы бар. Бұл біздің қоғамдағы қоғамдық өндіріс адамдардың өскелең рухани және материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталғандығынан туындайды. Сонымен оқушылардың эстетикалық көзқарасын тәрбиелеу – дамыған әсемдік сана мен талғамды, оны қабылдау және бағалау қабілетін қалыптастырудың мақсатқа бағыттала ұйымдастырылған үрдісі. Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу оқушыны жан – жақты үйлесімді дамытудың жалпы жүйесінде, ең алдымен өзіне тән қызмет атқарады. Ол іс-әрекеттің барлық түрлеріндегі әсемдік нышанын анықтап, оны оқушының әсемдікке көзқарасының дамуы, білім алу, қалыптасуы құралына айналдырады [2].

Кең ой-өрістілік сөйлеу, іс-әрекетінің мазмұнынан сөз өнерін, ақыл-ой еңбегін, шындықтың объективтік жақтарын, көркем сөз сұлулығын, бөліп қарайды. Еңбек іс-әрекетінде еңбек мақсаттары және процесі, оның нәтижесі, сұлулығы ерекше көрсетіледі. Құқықтық іс-әрекетінде қоғамдық мұраттардағы, дамудағы оның, ынтасы мен тәртібіндегі сұлулыққа баса назар аударылады. Бейнелеу іс-әрекеті барысында балаларға көзге көрінетін әлем, музыкада адам жасаған дыбыс үйлесімділігінің сұлулықтары ашылады. Дене тәрбиесі мәдениеті және гигиена негіздері арқылы бала адам денесінің тән және жан сұлулығын таниды т.б.

Оқушыны әсемдікке тәрбиелеудің, жан-жақты және үйлесімді дамытудың жалпы жүйесінде жанама қызмет те бар. Әсемдіктің адам үшін зор тартымды күші бола отырып, сонымен бірге оның іс-әрекетінің белсенді және тиімді дем берушісі де болады. Оқушы өнегелілігінің әсемдігі, оның жан дүниесінің байлығы, шешендігі оны басқа адамдарға тартымды етеді. Оқушылар алдында ашық көрініс берген еңбек әсемдігі, оның еңбегін тартымды етеді және еңбек іс-әрекетінің үрдісін жеңілдетеді. Ерлік пен шын азаматтық әсемдігі адамдарды қоғамдық тәртіп және құқықтық әрекеттерін орындауға жетелейді.

Баланың эстетикалық көзқарасын тәрбиелеу, әсемділік қасиеттері бар әртүрлі өмірдегі қатынастар мен әсерлер ықпалымен жүзеге асырылады. Кіші мектеп жасындағы балалардың эстетикалық көзқарасы үздіксіз дамиды. Оған себеп болатын нәрсе – оқу, қоғамдық және тұрмыстық еңбектің жаңа жүйе деңгейіне көтерілуі.

Эстетикалық көзқарасты тәрбиелеудің негізгі құралы – өнер. Ол шындықты көркем, сезімді қабылданылатын бейнелер арқылы бере отырып және осылар арқылы адам сезімі мен санасына әсер етіп, оның өмірлік көзқарасын қалыптастыруға жәрдем етеді. Педагогикада эстетикалық көзқарасты тәрбиелеу тәрбиенің басқа салаларымен тығыз байланыста қаралады. Балалардың ақыл-ой тәрбиесін, зерттелген құбылыстар әсемдігін ашпай жүзеге асыру мүмкін емес. Еңбекке тәрбиелеу – адамдардағы әсемдікті, еңбек мазмұны мен үрдісін танымай саналы тәртіп пен мінез құлықты тәрбиелеу мүмкін емес. Сондай-ақ, әсемдікке көзқарасты тәрбиелеуді өмірден, белсенді іс-әрекеттен және мұраттарға жету жолындағы күрестен оқшау қарауға болмайды. Мектеп оқушыны әсемдікті

өмірден, адамдар қылықтарынан, еңбек іс-әрекетінен, еңбек нәтижесінен көруді және ләззат алуды үйреніп қана қоймайды, күнделікті өмірде осы әсемдікті жасау ынтасы мен талпынысын тәрбиелейді.

Сонымен эстетикалық тәрбие – табиғаттағы, өнердегі, еңбектегі, өмірдегі ең жақсыны қабылдау, одан ләззат алу. Эстетикалық тәрбие адамды дүниедегі әдемілік атаулыны бағалай білуге үйретеді. Өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге баулиды.

Эстетикалық тәрбиенің өзіне тән міндеттері бар. Олардың бірі – эстетикалық сезімді және эстетикалық қабылдауды тәрбиелеу. Өмірдегі, өнердегі әдемілікті сезу және көру адамдарда әртүрлі болады. Біреулер әдемілікке үңіле қарап, оның сырын білуге тырысады, ал, кейбіреулер оған онша мән бермейді, қалай болса солай қарап, жанынан өте шығады, әдемілікті сезу үшін, оны түсіну үшін ең алдымен бейнелеу өнері, музыка және ән саласы бойынша әрбір адамда түсінік, білім болуы қажет. Білім адамды әдеміліктің объективтік критерилерімен қаруландырады. Білімді адам сұлулықты бағалай біледі, түсінеді. Айналадағы дүниеге сезімталдық, эстетикалық қабылдау қырағылығы, ықыластылық, қамқорлық баланың эстетикалық дамуының негізі болады.

Эстетикалық ұғымды, пайымдауды, баға беруді қалыптастыру – эстетикалық тәрбиенің тағы да бір міндеті. Әдемілікті сүю, оған түсіну үшін балаға негізінен көмектесетін білім. Сондықтан бала бейнелеу өнері саласындағы ырғақ, үндестік, музыка мен әндегі дыбыстарды және өнер әдістері туралы білімді игеруі қажет. Осыған байланысты ол эстетикалық терең түсінуге тырысады, пайымдай және бағалай алады.

Көркемдікке және сұлулыққа баға беру үшін эстетикалық танымның маңызы өте зор. Эстетикалық таным – бұл өмірдегі, еңбектегі және табиғаттағы сыртқы әдемілік пен нағыз сұлулықтың аражігін ажырата білу, өнер шығармаларына жоғары талап қою.

Қазіргі жағдайда біздің қоғамдық өміріміздегі қажетті мәселелердің бірі баланың эстетикалық белсенділігін тәрбиелеу. Ол әдемілікті сезіп және оның заңдарын түсініп қана қоймай, осы заңдар бойынша өзін қоршаған айналага өзгеріс жасауы қажет. Өмірге кіріккен эстетика (еңбек, табиғат эстетикасы, адамдар қатынасы және жай-жағдай эстетикасы) адамды сүйсіндіреді. Адам белсенді түрде өмірдегі әдемілікке, көркемдікке өз үлесін қосып, оны көріксіздіктен, ұсқынсыздықтан қорғауы қажет.

Балаларды эстетикалық белсенділікке тәрбиелей отырып, оларды өздігінен ілтипатты оқырман, қайырымды көрермен, сезімтал тыңдаушы болуға баулу керек. Балалар әдебиетті оқуға, кинофильмді, теледидарды, спектакльді көруге, музыканы тыңдауға өте ынталы болады. Әртүрлі әдеби, музыкалық шығармалардағы іс-әрекеттің оқиға желісін дұрыс түсіну үшін балаларды көп ізденуге үйрету, бағыт беру ұстаздардың басты міндеті.

Эстетикалық тәрбиенің маңызы міндеті – өнер және әдебиет салаларында балалардың қабілетін, ынтасын және бейімділігін дамыту. Осыған орай, мектепте оқушылардың ықтимал мүмкіндіктерін және қабілетін барынша анықтау керек.

Эстетикалық тәрбиенің негізгі құралдары – әдебиет және өнер. Олар зор идеялық тәрбиелік роль атқарады. Әдебиет пен өнер адамдарды қуанышқа бөлейді, жігерлендіреді, олардың идеялық жағынан баюына игі әсер етеді. Өнер және әдебиет адам санасына белгілі көзқарастарды әртүрлі құралдар арқылы (әдебиетте – проза, поэзия; кескіндеме жанр, баталия, пейзаж; мүсінде – бюст, т.б; музыкада – симфония, оратория, ән енгізіледі). Белгілі орыс суретшілері П.А.Федотовтың, В.Г.Перовтың, И.Е. Репиннің, В.В.Верещагиннің, И.И.Шишкиннің, И.Н.Левитанның және қазақ суретшілері Ә.Қастеевтің, М.Кенбаевтың, Қ. Шаяхметовтың т.б. шығармашылығы биік талғам деңгейлікке көтерген бейнелеу өнері адамдардың тәрбиесіне үлкен ықпал етеді.

М.Горький, Н.А.Островский, А.А.Фадеев, М.А.Шолохов, М. Әуезов, Ғ.Мүсірепов, С.Мұқанов, т.б. еңбектеріндегі адам баласының бақыты және бостандығы үшін күрескерлердің бейнелері жастарды үлкен ерліктерге рухтандырады.

Сонымен өнер және әдебиет шындықты түсінудің және танудың бірдең-бір құралы. Өнер мен әдебиет адам дамуының және рухани өсуінің басты шарттарының бірі болып табылады.

Әдемілікті сезуде, эстетикалық көзқарасты қалыптастыруда табиғат зор роль атқарады. Табиғат адамды қуанышқа бөлейді, сезімін дамытады, эстетикалық түсінігін байытады. Адам табиғаттағы бақылаушы ғана емес, ол тұтынушы, сұлулықты жасаушы шығармашылық тұлға. Сондықтан өзінің күшін, қабілетін адамдар бақыты үшін табиғатқа өзгеріс жасауға жұмсауы керек. Мысалы, қала мен селоны, тұрғын жерлерді көгалдандыру, бақ және гүлдер өсіру, мәдениет және демалыс орындарын безендіру – бұл маңызы зор эстетикалық шаралар [3].

Мектеп оқушыларының эстетикалық түсініктері, олардың еңбекке әсемдік тұрғысынан қатынасы, өзіндік белсенді іс-әрекетімен байланысты екенін көрсетеді. Мәселен өзі шешу мүмкіндігі болғанда ғана оның әрі мінез-құлықты, әрі әсемдік көңіл-күйі жай табады.

Оқушылардың оқу еңбегіне талғампаздық көзқарасын дамыту, білімдегі оқудың қозғаушы күші, дем берушісі ретінде пайдалану үшін балалардың өзіндік белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру, көркемдік ләззат және құлықтық әсер алуды қамтамасыз ететін еңбектің нәтижесіне жетуіне көмектесу қажет.

Әдебиет:

1. Алмаханова Х. Жас өспірімдерге эстетикалық тәрбие. Әдітемелік нұсқау. – Алматы, 1990.
2. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. – Алматы, 1990.
3. Ұзақбаева С.А. Эстетикалық тәрбие негіздері. 13 Дәріс. – Алматы, 1991.

Назгуль Аужанова
(Талдықорган, Казахстан)

ОРГАНИЗАЦИЯ «ПРАЗДНИКА УРОЖАЯ» В ШКОЛЕ

Учитель: История развития растениеводства и сельского хозяйства уходит вглубь веков: еще пять тысяч лет назад китайский ученый Иен Ти сделал попытку научиться точно распознавать виды полезных растений. Еще большего достигли народы Индии в познании растений и всей пышной растительности, которая их окружала. Они уже давно разводили сахарный тростник и хлопчатник, употребляли чайный лист, знали многие лекарственные растения, позднее эти наблюдения были систематизированы и обогащены. Так были описаны свойства и способы культуры пшеницы, ячменя, риса, сорго, гороха, проса, бобов, хлопчатника и др. А на берегах Нила, в древнем Египте, люди вводили в культуру другие растения, 5-6 тысяч лет назад египтяне уже возделывали пшеницу и ячмень, чечевицу и горох, бобы и клеверину, и виноград. Позднее был введен в культуру лен, затем начали выращивать финиковую пальму, инжир. Еще больше знали о растениях жители древней Греции и Рима. В связи с этим, что не было больших территорий для посева, полевых культур, там преимущественно развивалось садоводство, виноградарство [1].

Великие географические открытия XV-XVI веков оказали большое влияние на растения полезных человеку. Европейцы стали вывозить из Америки картофель, кукурузу, табак, подсолнух, томаты. А в Америку переселились неизвестные там растения: пшеница, рожь, овес, ячмень, рис, яблоки, черешни и др. Если выйти летом на огород, то увидишь, сколько там «иноземцев». Различные сорта капусты, родом из средиземноморья, огурцы родом из Индии, картофель из Америки, свекла из Ирана. Сколько существует человек, столько он использует растения. Однако он не только их использует, но и изменяет их, создает лучше, более урожайные сорта. Очень многие растения давно не похожи на своих диких предков. Гремели войны, человек изобрел алфавит, открыл укроп, побывал на луне, но забота о выращивании хлеба, овощей, фруктов не забывал. И сегодня народ ставит главной своей задачей получение высоких урожаев, культурных растений. Но что бы получить высокий урожай, нужно потрудиться. Как мы живем сегодня и будем жить завтра – это зависит от нас самих, от наших трудовых успехов (рассказ о трудовых делах школы, работа в поле и на пришкольном участке).

Всем, что родина имеет
Сообща народ владеет
Счет ведет полям, лесам
Нивам, пастбищам и водам

Шахтам, копиям и заводам
И в пример другим народам
Управляет ими сам.

Картошка! Все мы едим и любим картошку. Кто не ел её жаренной, печенной, отварной? В годы блокады в воронках от взрывов на картофельном поле матери искали картошку, чтобы накормить детей. Картошку не случайно называли вторым хлебом. А знаете ли вы, как, где и откуда появилась картошка? Не знаешь?

Вот сегодня мы и расскажем об этом [3].

Это было давно, более 400 лет назад. Европейец Воскоде Бальбоа услышал рассказ о сказочной стране Перу. Бальбоа построил каравеллу, чтобы плыть на поиски Перу, но соперники убили его, прежде чем он успел поднять паруса. А через несколько дней товарищ Бальбоа – Фрольциско Пизарро отправился в Перу. Среди них находился мальчик, тайком пробравшийся на корабль. Звали его Педро Мон де Съеза. Достигнув Перу, Мон увидел индейцев, которые выкапывали из земли картофель. Оказывается картофель – иностранец. Родина его Перу и Чили. Там он рос в диком состоянии. Позднее перуанцы стали сажать его у своих жилищ. Климат в Перу своеобразный, днем жарко, а ночью морозно. Индейцы по ночам замораживали картофель, а днем сушили его на солнце и называли его гунью, а клубни картофеля – паппо, собрав урожай картофеля, индейцы устраивали праздник.

Ведущий: А в Россию картофель был завезен Петром I. Путешествуя по Голландии, Петр I прислал мешок картофеля с приказом: «Приглашать населения заниматься разведением картофеля».

Выходят горожане, духовенство. Расталкивая их, идет офицер, за ним солдаты с мешком картофеля.

Офицер: Дорогу, дорогу!

Поп: Что, сын мой несете?

Офицер: Графу Шереметьеву царь Петр I прислал мешок картофеля, чтобы разводить его в России. Солдаты пытаются уйти, но их останавливают.

Горожанин: Не откажите посмотреть солдатики, что за диковина этот картофель?

Солдат: Посмотреть можно (дает клубень и он переходит из рук в руки).

Горожанка: Круглый как яблоко, хоть говорят что он в земле растет.

Поп: Потому в земле растет, что не простое это яблоко, а чертово запрещенный плод. Запрещенный!

А будете сажать, будете черта веселить,
Богом проклято в землю загнано! (Бросает картофель).

Все: Ой страсти какие! (солдат уходит).

Ведущий: В 1842 после указа Николая I об обязательной посадке картофеля возникли народные волнения. Его разводили очень неохотно из-за суеверного страха перед ним.

Дети поют:

Ну, спойте-ка, ребята
Жили в лагере мы как
И на солнце, как котят
Грелись этак, грелись так.
Наши бедные желудки
Были вечны голодны
И считали мы минутки
До обеденной поры.

Дым костров, углей сиянье
Серый пепел и зола,
Дразнит наши обонянье
Дух картошки у костра.
Здравствуй милая картошка
Низко бьем тебе челом
Даже дальняя дорожка
Нам с тобою нипочем!

Выходят и рассаживаются «овощи». Появляется картофель. Овощи показывают на него и на председательское кресло.

Ведущий: Пишут нам, недавно состоялось общее собрание овощей: были там и перец и петрушка, огурец, салат и лук-порей.

Председатель – Господин картофель страшно был доволен и польщен тем, что избран единогласно. Открывал и вел собрание он. Поблагодарив всех за доверие. Начал председатель свой доклад...

Картофель:

Знают обо мне все – все на свете
Богачи, и те, кто не богат.
Всяк меня по своему готовит.

Жарит кто, кто варит и печет,
Но едят меня повсюду и повсюду
Мне за это слава и почет.

Мы сюда собрались, чтобы каждый о себе немного рассказал.

Боб:

Приношу большую пользу людям
Многие болезни я лечу
А как средство против лихорадки
Я известен каждому врачу

Из меня супы готовят
Кашу варят и кладут в салат
И, всегда, поэтому на рынках
Мы бобы, бываем нарасхват.

Морковь:

Я давно себя снискала
У людей всеобщую любовь
Без меня хозяйка суп не сварит

И не приготовит винегрет
Ни в одной семье не обойдется
Без меня ни ужин, ни обед.

Тыква:

Вешу я 14 кило
Вряд ли поднимусь я на трибуну

И прошу мне слово не давать.

Лук:

Я известен всем вам злюка
Стоит вам отвесть лука –

Слезы потекут рекой
Я на грядке самый злой!

Кочан:

Поглядите, я кочан!
Я кочан капустный!
Сто одежек и тюбан
И внутри не пусто

Хоть варите, хоть солите,
Поступайте, как хотите
Я хрустящ и свеж – режь ножом и ешь!

Помидор:

Помидором все довольны
В помидорах витамины.
Поет помидор из «Чипполино».

Я исполню номер сольный потому, что я
один!

Огурец:

Я превосходный огурец
Зеленый, крупный, сладкий

Мне надоело, наконец
Лежать на черной грядке.

Картошка:

Хоть хвалиться не прилично
Но должен я вам сказать
Без картошки на отлично
Ни поесть, ни поплясать
Даже вкусный огурец
Лишь с картошкой молодец
Хоть сердит зеленый лук,
А картошка лучший друг
Из картошки там и тут
Нужный делают продукт
И недаром ведь картошку
Вторым хлебом все зовут!

Все танцуют

На этом празднике можно организовать различные игры.

Некоторые игры требуют от учащихся определенных знаний, заставляют их искать ответы в научной и справочной литературе, что положительно сказывается на общем развитии школьников. Еще больше будет пользы тогда, когда учитель направит учащихся на составление подобных игр. В таком случае составителю придется изучить много литературы, сделать подбор материала по теме, определить форму и основное направление игры. То, что учащиеся основательно проработали, долго сохранилось в их памяти [2].

Важно отметить, что в любых условиях применение познавательных игр способствует развитию внимания, сообразительности, слуха, зрения и других чувств, что очень важно с педагогической точки зрения, так как это положительно влияет на общее развитие учащегося и способствует лучшему восприятию учебного предмета в школе.

Среди познавательных игр по биологии нередко встречаются и биологические лото. Темы могут быть самыми разнообразными.

Лото «Культурные растения»

Для игры составляют 4 карточки, на которых изображены плодово-ягодные растения, хлебные растения, овощные растения и декоративные растения. В специальном конверте подготовлены названия растений, которые после тщательного перемешивания ведущий вытаскивает и объявляет играющим, например: роза, груша, виноград, нарцисс и т.д. У кого из играющих раньше других будут названы растения, указанные в карточке, тот и выигрывает.

Большое значение во внеклассной работе отводится КВН (клуб веселых и находчивых). Вариантов проведения этой игры множество и зависят они от темы и возврата учащихся, будут отличаться как по форме ведения, так и по содержанию. В любом случае, будь это праздник урожая, праздник цветов, соревнование команд – игра должна быть содержательной, увлекательной, будить творческую мысль и инициативу участников.

Такой перечень биологических игр говорит о большой возможности использования их в учебно-воспитательном аспекте. Любой вид познавательной игры приносит пользу учащимся, которые проверяют свои силы, способности. В свою очередь в игре учащиеся стараются еще больше узнать о жизни природы.

Биологические викторины

Эти игры проводятся по-разному, но во всех случаях они активизируют мыслительную деятельность играющих, дают возможность проверить знания по важным вопросам из жизни природы. Построение вопросов викторины зависит от аудитории. Если, например, проводится общешкольное мероприятие, то вопросы нужно подобрать такие, чтобы ответы были на них были краткими. Например: «Какой сорт капусты является однолетним растением?» (*Цветная капуста*).

Будь внимателен

Играющие становятся в круг, и ведущий дает каждому название растения, например: сосна, фиалка, пшеница, рис и т.д.

Затем ведущий называет растение и говорит, где оно растет. Если он правильно сказал, то играющий должен сказать «да», а если неправильно, то говорит «нет». Например: если ведущий говорит: «Пшеница растет на болоте», а играющий говорит «нет», он продолжает участвовать в игре. Выигрывает тот, кто без ошибок провел игру.

Поставь на место

Цель игры – проверить, как играющие различают плодовые, овощные, декоративные и сорные растения. Для этого делается несколько однотипных карточек куда заносятся названия растений в произвольном порядке. Например: сурепка, яблоня, помидор, хризантема, цинния, огурец, ярутка, осот, алыча, перец, флокс, гладиолус, амброзия, черешня, лук.

Играющие, получив такие карточки, должны сгруппировать названия растений в четыре колонки, заполнив графы: плодовые, сорные, декоративные, овощные. Кто из участников первый закончит заполнение колонок, тот и выигрывает. На первый взгляд такие игры для среднего школьного возраста кажутся простыми, но в их ходе учащиеся думают, сопоставляют, проверяют, свои знания и получают новые.

Для индивидуальной и коллективной работы с учащимися можно составить разнообразные виды электровикторин или викторины-загадки.

Подобные викторины дают интересные сведения о растениях и животных, что в свою очередь побуждает учащихся к познавательной деятельности и тот, кто не сможет дать ответ, будет стараться запоминать ответы товарищей.

Литература:

1. Касаткина Н. А. Внеклассная работа по биологии. – Волгоград: Учитель, 2004.
2. Аужанова Н.Б. Конкурсные игры по биологии. Метод. рекомендации. – Алматы: Бастау, 2002. – 30 с.
3. Аужанова Н.Б. Организация внеклассной работы по биологии. – Алматы: Алатау, 2004. – 120 с.

Валентина Горленко
(Гомель, Беларусь)

БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-НРАВСТВЕННАЯ ЦЕННОСТЬ

Интенсивное развитие концепция безопасности личности получила в 90-е гг. XX в., когда началась публикация Докладов ООН по развитию. В них выдвигались идеи о том, что развитие должно быть нацелено на людей, на развитие здравоохранения, образования и политической свободы в дополнение к экономическому благосостоянию. В 1994 г. доклад Программы ООН по развитию был посвящен исключительно безопасности в гуманитарной сфере. В докладе предлагалось развивать идею расширенной трактовки концепции безопасности личности. Были выделены пять элементов личностной безопасности: 1) экологическая, личностная и физическая; 2) экономическая; 3) социальная; 4) политическая; 5) культурная. Затем исследователями данной проблемы дополнительно в список были включены психологическая и духовно-нравственная безопасность [1].

Под *психологической* безопасностью понимается «совокупность базисных убеждений, смысложизненных и ценностных ориентаций, которые способствуют сохранению адаптации личности в социальной среде, устойчивости к психотравмирующим воздействиям и отражаются в переживании защищенности» [2, с. 122]. Как видим, психологическая безопасность связана не только с внешними, но и внутренними факторами социально-безопасного поведения, которые проявляются в способности человека отражать неблагоприятные воздействия и угрозы.

Ученые выделяют четыре основных компонента психологической безопасности. Во-первых, это устойчивость личности в среде: умение контролировать себя, управлять своим поведением, эмоциями, адекватность самооценки. Во-вторых, сопротивляемость внешним и внутренним воздействиям: удовлетворенность собой, экспрессивность, склонность к эмпатии, чувство контроля, коммуникативные навыки. В-третьих, переживание защищенности/незащищенности: психические состояния, эмоциональное беспокойство, тревожность. В-четвертых, эффективность деятельности: психологическая безопасность рассматривается через показатель успешности деятельности, в которую личность включена. Эти компоненты с успехом могут служить *педагогическим ориентиром* в вопросах формирования у личности психологической безопасности.

Понятие *духовно-нравственной* безопасности еще не приобрело стабильного сущностного и содержательного определения, однако основные его компоненты просматриваются достаточно рельефно. В общем плане духовно-нравственная безопасность – это состояние защищенности общественного сознания и морального здоровья нации, ее духовных ценностей и уклада жизни от внешних неблагоприятных влияний. С более широких ценностных позиций рассматривает духовно-нравственную безопасность О. А. Павловская. «Духовно-нравственная безопасность, – отмечает она, – представляет собой систему социальных условий и факторов, обеспечивающих состояние защищенности и самозащищенности человека, его сознания, отношений с окружающим миром от воздействия различного рода угроз, что способствует возвышению человеческой духовности, гармонизации межличностных отношений, формированию благоприятного социально-психологического климата, стабилизации в целом общественных отношений» [3, с. 6].

В содержательном отношении духовно-нравственная безопасность включает в себя следующие структурные компоненты: а) достаточно развитый духовно-нравственный потенциал человека, который он сознательно и добровольно реализует в личностно и социально значимых целях в своей деятельности, отношении с другими людьми; б) систему нравственных ценностей, отвечающих духу времени и целям социокультурного развития; в) отлаженный механизм моральной регуляции; г) благоприятный морально-психологический климат общества; д) эффективную систему нравственного воспитания и самовоспитания; е) этические профессиональные кодексы.

Попытки исследователей определить содержание категории «безопасность личности» свидетельствуют о феноменологии данного понятия, его актуальности в различных сферах науки и практики. Надо сказать, что единой трактовки понятия «безопасность личности» не существует. Однако в словарных статьях можно найти более или менее сходные его трактовки. Так, в энциклопедии «Глобалистика» безопасность личности определяется как «состояние защищенности жизни и здоровья человека, его целей, идеалов, ценностей, интересов, свобод и прав от опасных воздействий (духовных, этнокультурных, социальных, экономических, медико-биологических, военных и т. д.)» [4, с. 63]. В Большой энциклопедии, подготовленной российским издательством «ТЕРРА» читаем: «Безопасность личности – защищенность условий, обеспечивающих реализацию прав и свобод личности, возможности для ее саморазвития» [5, с. 291].

Рассматривая сущностно-содержательную характеристику понятия безопасности личности, Н. А. Кора подробно анализирует ее двухуровневую систему [6]. *Первый* (внешний) уровень основывается на том, что безопасность личности является той ценностью, с помощью которой можно достичь всех других свобод и общественных благ, т. е. она выступает в качестве средства, а не цели. *Второй* (внутренний) уровень личностной безопасности концентрируется на основных человеческих потребностях, исходя из чего ее связывают с качеством жизни людей. Считается, что все, что снижает это качество, является угрозой безопасности и, напротив, все, что может повысить это качество, увеличивает личностную безопасность.

Личностная безопасность имеет как количественные, так и качественные аспекты. Количественный аспект связан с материальной достаточностью, качественный – с защитой человеческого

достоинства, которое включает в себя личную автономию, контроль над собственной жизнедеятельностью и участие в жизни общества. На этом основании многие исследователи считают, что безопасность достигается, прежде всего, благодаря личностной активности. В связи с этим Т. И. Овчинникова пишет: «Опасности, стрессы, конфликты – неизбежны, до некоторой степени полезны, а иногда играют мобилизирующую роль в деятельности человека... Поэтому проблема безопасности может быть определена как активное действие по установлению защиты от опасности» [7].

Человек может обеспечить личную и общественную безопасность только тогда, когда будет обладать определенным мировоззрением, т. е. иметь систему знаний и умений о всех видах безопасности и систему действий, навыков, отработанных в многочисленных жизненных ситуациях. Вот почему становится актуальной проблема обучения населения всех категорий, и особенно подрастающего поколения, безопасному поведению. Требуется обновление содержания образования, развитие широкой образовательно-воспитательной области педагогики, которая соответствовала бы потребностям человека и общества.

Педагогическая общественность предлагает назвать это направление «педагогикой безопасности». «Педагогика безопасности, – пишет В. Емельяненко, – зарождающаяся новая ветвь общей педагогики об обучении и воспитании человека правам и нормам безопасной жизни. Она ориентирована на каждого человека и должна обеспечивать развитие в нем механизма самовоспитания, самообразования и самообучения, способствовать постоянному повышению общей культуры в области безопасности жизнедеятельности» [8, с. 37].

Вполне понятно, что наиболее результативно обучение личности безопасного типа может осуществляться через общее образование. Школьный возраст наиболее благоприятен для формирования человека и гражданина, интегрированного в современное ему общество. У детей и подростков легче развивать мотивацию, в основе которой лежит соблюдение норм и правил безопасного поведения дома, на улице, в школе, на природе и т. д. Итогом целенаправленной работы со школьниками в этом плане должно стать формирование *культуры безопасности жизнедеятельности*. Это понятие означает такое состояние развития человека, которое характеризуется положительным отношением к вопросам обеспечения безопасной жизни и требует активной практической деятельности по снижению уровня опасности.

Одним из компонентов формирования культуры безопасности личности является *обучение безопасному поведению*. Под этим термином понимается система взаимосвязанных действий и поступков, осуществляемых субъектом под влиянием факторов внутренней и внешней среды для обеспечения защищенности во всех сферах жизнедеятельности. Безопасное поведение включает в себя предвидение и прогнозирование опасности, систему действий по предотвращению опасности, опыт безопасного поведения.

Предвидение и прогнозирование опасностей предполагает: знание опасностей, окружающих человека, и их физических свойств; предвидение опасностей от окружающей среды и от себя; умение оценить ситуацию, спрогнозировать возможные последствия при взаимодействии с данной ситуацией. *Система действий по предупреждению* опасности включает: умения адекватного поведения в соответствии со степенью опасности; навыки способов защиты; навыки само – и взаимопомощи. *Опыт безопасного поведения* позволяет снизить силу отрицательных эмоций, нормализовать психическое состояние, укрепить уверенность в собственных силах.

Формирование безопасного поведения личности рассматривается в педагогике с точки зрения профилактического, развивающего, личностно ориентированного и культурологического подходов. *Профилактический подход* предполагает создание системы мер, направленных на выявление и устранение причин, вызывающих опасное поведение. *Развивающий подход* делает акцент на развитии способностей, позволяющих субъекту адекватно действовать в опасных ситуациях. В рамках *личностно ориентированного подхода* поставлена проблема формирования личности безопасного типа. *Культурологический подход* основан на формировании культуры безопасности личности, который позволяет не только обогащать личность знаниями, умениями и навыками безопасного поведения, но и развивать способность предотвращать возникновение опасностей.

Указанные подходы проясняют проблему *научения* личности безопасному поведению. Его можно определить как достаточно устойчивый во времени процесс изменения поведения человека на основе опыта, отражающего его действия и реакцию окружения на эти действия. В практической педагогической деятельности сложились следующие формы научения безопасному поведению: а) сообщающее (информационное, вербальное); б) копирующее (викарное, наглядное, имитационное); в) самостоятельное.

Сообщающее научение осуществляется исключительно посредством словесных воздействий и проводится через пропаганду и информирование с помощью средств массовой информации и коммуникации, а также организованного обучения. *Копирующее научение* основано на механическом перенесении субъектом способов и приемов поведения в опасной ситуации, разработанных другими людьми. Данная форма научения может быть реализована с помощью применения метода анализа конкретных ситуаций, решения ситуационных задач, использования имитационных и ролевых игр, упражнений, тренингов. *Самостоятельное научение* безопасному поведению базируется на том, что человек, делая выводы из последствий своего предыдущего опыта, осознанно корректирует и меняет свое поведение.

Значительное место в формировании безопасного поведения человека принадлежит влиянию социальной среды. Первый жизненный опыт такого поведения ребенок получает в микросоциальной

среде семьи, которая становится образцом для всего дальнейшего его поведения. Особая роль в формировании опыта безопасного поведения отводится дошкольным учреждениям, где дети приобретают общие представления о том, что «можно» и что «нельзя» делать для своей безопасности, учатся простейшим умениям ограждать себя от опасностей окружающей среды.

Однако самый существенный вклад в процесс подготовки к безопасной жизнедеятельности вносит общее образование. С одной стороны, это связано с тем, что процесс обучения и воспитания подрастающего поколения наиболее эффективен в период активного развития личности. С другой стороны, именно в учреждении образования можно наиболее полно, целенаправленно, комплексно и контролируемо реализовать этот процесс. Поэтому перед системой образования стоит задача – сформировать готовность обучающихся к безопасному поведению в окружающей среде, создать условия для развития и становления личности безопасного типа.

Литература:

1. Доклад о человеческом развитии за 1994 г. Программа развития ООН Канады [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hdr.undp.org/reports>. – Дата доступа : 15.07.2013.
2. Костина, Л. М. Продуктивная социально востребованная деятельность – основа психологической безопасности личности / Л. И. Костина, И. А. Хоменко // Народное образование. – 2012. – № 7. – С. 267–269.
3. Павловская, О. А. Система духовно-нравственной безопасности современного общества / О. А. Павловская // Безопасность Беларуси в гуманитарной сфере : социокультурные и духовно-нравственные проблемы / О. А. Павловская [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2010. – С. 164–177.
4. Глобалистика : Энциклопедия / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чушаков. – М. : ОАО Изд-во «Радуга», 2003. – 1328 с.
5. Большая энциклопедия : в 62 т. / науч.-ред. совет : акад. Г. А. Месяц [и др.]. – М. : ТЕРРА, 2006. – Т. 5. – 592 с.
6. Кора, Н. А. Генезис исследования проблемы личностной безопасности / Н. А. Кора // Теория и практика общественного развития. Философские науки. – 2012. – № 4. – С. 34–36.
7. Овчинникова, Т. И. Экономика личностной безопасности / Т. И. Овчинникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://referent.mubint.ru/secunity/8/5591/1>. – Дата доступа : 16.07.2013.
8. Емельяненко, В. Педагогика безопасности : учебная дисциплина XXI века / В. Емельяненко // Основы безопасности жизнедеятельности. – 2008. – № 4. – С. 36–38.

Світлана Заскалета
(Миколаїв, Україна)

СПІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ

Актуальність і перспективність дослідження професійної підготовки фахівців аграрної галузі в країнах ЄС як явища зумовлюється високими темпами соціально-економічного розвитку країн ЄС; розвитком аграрної галузі виробництва; структурними змінами в сфері зайнятості; процесами глобалізації; міжнародним співробітництвом та інтеграцією України в європейський освітній простір; приєднанням України до Болонського, Копенгагенського процесів; розвитком інформаційних технологій; розбудовою громадянського суспільства; створення навчального середовища для сільської групи населення; створення умов для отримання освіти за допомогою дистанційних форм навчання. Можливість використання позитивних здобутків цих країн, допомагає виявити тенденції розвитку професійної підготовки фахівців та визначити прогностичні напрями її розвитку в Україні.

Соціально-економічні трансформації в нашій країні привели до потреби у модернізації професійної підготовки фахівців аграрної галузі, що відповідали б актуальним вимогам як професійної, так і суспільної діяльності. Ось чому на рубежі століть виникло усвідомлення того, що професійній підготовці фахівців аграрної галузі потрібна концептуалізація. Звернення до досвіду країн ЄС зумовлено причинами, серед яких головними є такі: активізація контактів в країнах Європейського Союзу та його сусідами у сфері освітньої політики; вплив освітньої політики розвинених країн на освітні програми східноєвропейських країн; орієнтація України на освітні програми країн Європейського Союзу; модернізація системи професійної підготовки фахівців аграрної галузі.

Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що наукові положення і висновки, які характеризують розвиток професійної підготовки фахівців аграрної галузі, заклали наукові праці видатних діячів науки, керівників освіти, представники вітчизняної суспільної і педагогічної думки. Серед них: С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва та ін. Неперервна професійна освіта розглядалась у роботах С.І. Архангельського, Ю.К. Бабанського, І.Д. Бежа, І.А. Зязюна, В.І. Лугового, Н.Г. Ничкало, П.І. Підкасистого, В.В. Рибалка, О.Я. Савченко, С.О. Сисоєвої, Я.В. Цехмістера та ін. Дослідженню проблем університетської освіти присвітили свої наукові праці О.В. Глузман, О.П. Мещанінов. Визначення шляхів формування світового освітнього простору знайшло відображення в працях Б.Л. Вульфсон, С.І. Змейової, З.О. Малькова, Л.П. Пуховської. Проблеми модернізації професійної підготовки фахівців в країнах Європейського Союзу були у центрі уваги досліджень Н.М. Бідюк, О.А. Бочарової, Л.М. Ляшенко. Дисертаційні дослідження проблеми модернізації

вищої освіти в країнах Європейського Союзу здійснили О.А. Бочарова, П.В. Кряжев, О.В. Матвієнко, В.В. Олійник. Тенденціям розвитку цілей освіти в розвинених країнах світу і Україні присвятив своє дослідження А.Г. Кирда [2]. Проблеми професійної освіти у країнах Східної Європи розглядав Т.М. Десятов [1]. Реформуванню професійної освіти у Фінляндії присвятила своє дослідження Л.М. Ляшенко [3]. Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України були висвітлені у дослідженні Г.Г. Поберезької [4]. Звертає на себе увагу робота Т.В. Фінікова, в якій проаналізовано світові тенденції сучасної вищої освіти [5] та їх вплив на систему освіти України. Варті на увагу дисертаційні дослідження з економіки Г.П. Педченка щодо адаптації аграрних ВНЗ до підготовки спеціалістів сільського господарства у ринкових умовах; Є. О. Маруняк щодо впливу глобалізації на розвиток регіонів України.

Аналіз розвитку професійної підготовки фахівців аграрної галузі в країнах ЄС [6] дає підстави визначити чинники, які зумовлюють функціонування професійної підготовки фахівців аграрної галузі. Ними є: соціально-економічні та науково-технічні перетворення в країнах ЄС; загальноєвропейські тенденції розвитку системи професійної підготовки фахівців аграрної галузі, їх глобалізація та інтернаціоналізація; розвинуте соціальне партнерство в розробці стратегії реформування професійної підготовки фахівців аграрної галузі; співвідношення національних культурних цінностей зі світовими загальноцивілізаційними надбаннями людства. Вивчення досвіду європейської системи професійної підготовки фахівців аграрної галузі свідчить про те, що вона дає можливість оперативно і кваліфіковано здійснювати перебудову структури, форм і методів навчальної, дослідної, виховної роботи у закладах професійної підготовки фахівців аграрної галузі [6].

Професійна підготовка фахівців аграрної галузі в країнах Європейського Союзу базується на принципах співпраці між країнами. Міжнародна діяльність має на меті: удосконалення системи професійної підготовки фахівців аграрної галузі; розвиток європейського виміру професійної підготовки фахівців; пропаганду обміну студентів закладів аграрної освіти; визнання у навчальних закладах дипломів та періодів навчання; розвиток співпраці між навчальними закладами; пропаганду навчання упродовж життя.

Усвідомлюючи роль міжнародної співпраці та необхідність широкої інтеграції в європейський освітній простір, держави зазначеному напрямку діяльності приділяють особливу увагу. Здійснено комплекс заходів, що забезпечило стабільне просування системи професійної підготовки фахівців аграрної галузі до інтегрованого міжнародного освітнього простору. Головним пріоритетом реформи при втіленні усіх принципів є якісна еволюція національної системи професійної підготовки фахівців аграрної галузі задля удосконалення професійної підготовки фахівців аграрної галузі та розвитку партнерства з європейським співтовариством.

Завданням XXI століття, яке стоїть перед професійною підготовкою фахівців аграрної галузі країн ЄС є перехід: від виробництва до продуктивності; від потреб сьогодення до довгострокового сталого розвитку; від дисциплінарного до міждисциплінарного викладання та наукових досліджень; від ієрархічної організації до розвитку сільських регіонів.

На рівні *навчальних закладів сільськогосподарського профілю* рекомендується: розробити гнучкі методи набору студентів з метою залучення сільської молоді, особливо жінок, до навчання в заклади сільськогосподарської освіти; покращити методи набору персоналу до початку роботи та підвищення кваліфікації на всіх рівнях; створити умови для можливості покращення кар'єрних перспектив та професійного визнання; налагодити більш тісні зв'язки між закладами освіти й службами зайнятості з метою задоволення реальних потреб регіону або країни через адаптацію навчальних програм та методів викладання для задоволення цих потреб; здійснити оновлення навчальних програм і ввести нові предмети; розробити закладами сільськогосподарської освіти методів навчання, адаптованих до потреб різних цільових груп населення. Дані методи повинні включати в собі неперервну освіту, модульні курси, дистанційне навчання та неформальні методи освіти; впровадити в сільськогосподарську освіту педагогічні дисципліни; удосконалити зв'язків між освітою, науковими дослідженнями та продовженням (розширенням) освіти; покращити фінансову, адміністративну та освітню автономію закладів сільськогосподарської освіти.

Проблеми, принципи, рекомендації, представлені різними «круглими столами», а також зауваження та висновки експертів щодо сільськогосподарської освіти та професійної підготовки фахівців в країнах Європейського Союзу можна узагальнити як Хартію ФАО сільськогосподарської освіти та професійної підготовки. Основними її принципами є:

- сприяння програмам сільськогосподарської освіти, які зорієнтовані на задоволення реальних потреб громад регіонів та країн;
- сприяння професійній підготовці кадрів аграрної галузі, направленої на задоволення потреб приватного сектору та підготовці студентів до підприємницької діяльності;
- надання підтримки в сприянні укладання угод про співробітництво на міжвузівському та міжнародному рівнях, особливо у сфері обміну викладачами, студентами, інформацією, досвідом.

Для сприяння розвитку професійно-технічної освіти та професійної підготовки фахівців аграрної галузі передбачається вжити ряд організаційно-педагогічних заходів:

- орієнтувати професійно-технічну підготовку (розробку програм, структур і методів навчання) на місцеві проблеми малих і середніх фермерських господарств, які здійснюють свою діяльність у тісному співробітництві з сільською громадою;
- сприяти розвитку освіти шляхом використання державних ресурсів, а також ресурсів приватних осіб, консультантів, вчених, фермерів та ін;

- сприяти наданням можливостей викладачам та інструкторам у підвищенні кваліфікації;
- заохочувати організацію інтегрованої модульної системи освіти, яка дозволить здійснювати обмін студентами закладами до вузівської підготовки.

Здійснюючи аналіз тенденцій професійної підготовки фахівців аграрної галузі в країнах Європейського Союзу, ми прийшли до висновку про те, що існують загальні тенденції для всіх країн ЄС. Основними є такі: зменшення кількості бажаючих отримати професійну освіту; професіоналізація вищої освіти; стрімкий ріст кількості студентів університетів; надання широкого спектру сільськогосподарських спеціальностей; поява в країнах ЄС нових, нетрадиційних форм професійної підготовки фахівців аграрної галузі: післядипломна освіта, дистанційне навчання, університети третього віку, бізнес школи, внутрішньо фірмове навчання, служби дорадництва тощо; поява нових спеціальностей, які відповідають сучасним потребам галузі (у тому числі для органічного сільського господарства); встановлення міжнародних зв'язків і участь у міжнародних програмах; розвиток дистанційної освіти для аграрної галузі та сільського розвитку; розповсюдження процесу інтернаціоналізації; міжнародне співробітництво в галузі вищої сільськогосподарської освіти; професійна підготовка фахівців для органічного сільського господарства (органічне сільське господарство потребують фахівців з середнім або вищим рівнем освіти); формування спільної політики у професійній підготовці фахівців аграрної галузі; співробітництво між різними органами: університетами, дослідними інститутами, дослідними станціями та розповсюдження інформації про органічне сільське господарство.

Порівняння тенденцій розвитку професійної підготовки фахівців аграрної галузі в країнах ЄС дає підставу стверджувати:

- сільське господарство залишається одним із основних галузей економіки більшості країн ЄС;
- науково-технічний прогрес вплинув на зміни у сільськогосподарському секторі країн ЄС;
- можливості працевлаштування випускників закладів сільськогосподарської освіти поза підприємствами сільського господарства виявляються більш широкими.

Література:

1. Десятов Т.М. Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина XX століття): Автореф. дис. ...доктора пед. наук./ Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006.-35 с.
2. Кирда А. Г. Тенденції розвитку цілей освіти в розвинених країнах світу і Україні (друга половина XX століття): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.Г. Кирда; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 26 с.
3. Ляшенко Л.М. Реформування професійної освіти у Фінляндії в умовах глобалізаційних процесів: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Л.М. Ляшенко; АПН України. Ін-т вищої освіти. – К., 2003. – 20 с. – укр.
4. Поберезська Г.Г. Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 [Електронний ресурс] / Г.Г. Поберезська; АПН України. Ін-т вищ. освіти. – К., 2005. – 22 с.
5. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна – К.: Таксон, 2002.-176с. С.3.
6. Papadaki-Klavdianou A., Menkisoglou-Spiroudi O, Tsakiridou E. Quality of agricultural products and protection of the environment: training, knowledge dissemination and certification. // Synthesis report of a study in five European countries. Cedefop Referenceseries; 38, Luxembourg: Official Publication of the European Communities, 2003.

Александр Канишев
(Чернигов, Украина)

ПРАЗДНИК ДРЕВОНАСАЖДЕНИЯ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ВНЕШКОЛЬНОГО ЗЕМСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КРЫМУ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Анализ архивных материалов и историко-педагогической литературы, показал, что содержание деятельности крымских земств в отрасли народного образования заключалось не только в «устройстве школ», но и в открытии библиотек, музеев, организации образовательных мероприятий и праздников.

Для земских школ исследуемого периода, было характерным и проведение разнообразных праздников. Тщательным образом были продуманы вопросы методики проведения «выдающихся исторических дат». В дни памятных исторических событий в определенное время в актовом зале собирались все ученики школы, директор, инспектор, преподаватели. Директор или кто-нибудь из преподавателей коротко рассказывал о событиях, объяснял их историческое значение с целью актуализации важности события и формирования в детях патриотических чувств и воспитанию будущего гражданина страны. Проведение памятных дней отечественной истории сопровождалось соответствующей молитвой, пожеланием многолетия государю-императору и его семье, хор учеников исполнял национальный гимн, читались тематические стихи [2].

С конца XIX века весной проходил праздник древонасаждения. Традиция эта повелась со школьных праздников древонасаждений, когда школьники вместе с родителями и учителями сажали деревья рядом с гимназиями и школами, во дворах, и ближайших скверах. Все это активно

поддерживалось и поощрялось государством [6]. В Толковом словаре русского языка под ред. Д. Н. Ушакова ДРЕВОНАСАЖДЕНИЕ дано в двух значениях, как посадка молодых деревьев и Праздник древонасаждения [1].

Обычай устраивать праздники Дней древонасаждения возник в Соединенных Штатах Америки. Одним из первых организаторов праздника считают Дж. Стерлинга Мортон, администратора штата Небраска на севере США, впоследствии занимавшего пост министра земледелия. Хотя сама традиция ритуального древонасаждения была позаимствована и развита Стерлинг-Мортоном у древних ацтеков, которые торжественно высаживали деревья в каждый день рождения своих детей. По инициативе Дж. Мортон в 1874 г., в первый День древонасаждения в штате Небраска было посажено более 12 миллионов саженцев. Спустя два десятка лет там уже росло 350 миллионов деревьев. После чего праздничек древонасаждения распространился в соседних штатах Айова, Канзас, Мичиган и Огайо, а через некое время охватил всю страну. К началу XX века он стал активно проводиться в странах Европы, Азии, Индокитая. В праздник организуется бесплатная доставка саженцев, а среди населения ведется пропаганда посадки деревьев, озеленения родных мест и облесения территорий. Если Вы посадили дерево, значит, Вы были участником праздника. И по сей день этот праздник одни отмечают в последнюю пятницу апреля, другие – как День Земли 22 апреля, в день рождения Дж. Мортон [7]. Среди школьников Америки был организован Союз оберегания деревьев. Для народных школ начали устраивать весенние праздники, сначала в разные дни, а потом остановились на последней пятнице апреля. К проведению Праздника древонасаждения подключаются детские организации, Нью-Йоркское Общество детских садов и комнатных растений. Его руководители раздают ребятам на День леса саженцы цветов, а затем осенью награждают тех, кто вырастил лучший цветок. Цель праздника: пропаганда посадки деревьев, облесение территорий и украшение родных мест. Если Вы посадили дерево, значит, вы отметили этот день [9]. Как указывает А.Л. Рейман Школьные праздники древонасаждения, которые принято относить к традициям 1920–1930-х годов, на самом деле восходили к самому концу XIX века [7].

По данным Хлюстова В.К., первоначально датой проведения праздника был определен день 1 августа (по старому стилю) или 14 августа (по новому стилю). Он связан с православным праздником – Днем происхождения Честных Древ Животворящего Креста Господня, который отмечался в это время. Этот день являлся профессиональным праздником лесоводов. Так, в 1898 году в честь столетия Лесного департамента России празднование Дней древонасаждения стало отмечаться в конце апреля – начале мая. Студенты и профессор Лесного института Санкт-Петербурга, чиновники Лесного департамента, более 1500 учеников городских училищ приняли участие в первом празднике Дней древонасаждения. Праздник начался утром возле пристани на Неве рядом с Летним садом. Под звуки марша все двинулись к «Дубкам» – роще, которую когда-то посадил Петр I. Протоирей Николай Розанов сказал на открытии праздника: «Кто сам посадил дерево и ухаживал за ним, тот никогда не станет неосмотрительно ломать и истреблять деревья» [9].

Как указывает Хлюстов В.К., инициатором Дней древонасаждения был первый декан лесного отделения Петровской земледельческой и лесной академии Василий Тарасович Собичевский. В столичных газетах сообщалось: «Предложение вице-директора Лесного департамента В.Т.Собичевского считать посадки деревьев началом ежегодных российских праздников, Дней древонасаждения, присутствующие встретили дружным одобрением». В.Т.Собичевский вспоминал: «Самое пылкое воображение не в состоянии представить всей прелести ожившей перед нами картины, когда сотни ребятишек, оставив школьные скамьи, с невыразимым удовольствием под руководством своих наставников для общего дела, для общего блага сажали деревья». В эти дни особое внимание уделялось массовости, проводились народные гуляния. [9].

По данным исследований Рейман А.Л. [7] и Канишевой М.А. [2] в Черниговской и Таврической губернии, в частности в Крыму, намного раньше, чем в других земствах стали популярными «праздники древонасаждения». Так, в газете «Крымский вестник» (Севастополь) от 15 июля 1899 г. писали, что праздники древонасаждения, получили в Крыму значительное распространение, начинали проникать они и в сельскую среду полуострова. «Об этом довольно деятельно хлопочут учителя некоторых земских школ и в этих праздниках видят средство к выполнению грандиозных задач по облесению наших сел. Как на характерный в этом отношении пример, мы можем указать на поступившую в уездную земскую управу пространную докладную записку учителя Насыпкойской земской школы господин Татаринова, тракующую об устройстве праздников древонасаждения. Ссылаясь на предложения инспектора народных училищ Таврической губернии об устройстве таких праздников, господин Татаринов, после разъяснения цели их и значения, ясно указывает на то, что он видит в них средство к облесению наших пустынных сел, деревень, их площадей и дорог.... Господин Татаринов указывает на ряд посадочных работ, которые он намерен произвести при помощи учащихся во время «праздников древонасаждения», а именно обсадить церковную ограду в Насыпи Кое, произвести двухрядное насаждение шелковицы по двум сторонам сада владельца экономии, обсадить деревенское кладбище и даже обсадить по обе стороны шоссе, начиная от экономии Насыпи-Кой до города Феодосии, т.е. на протяжении 8 верст... Будучи, очевидно, вполне уверенными, что земская управа отнесется с полным одобрением к этим предначертаниям, г. Татаринов, увлекаясь сам, стремится еще увлечь и других.... г. Татаринов, устроивший прекрасный школьный сад, считается в этом деле довольно компетентным и с его мнением, вероятно, будет считаться и земство» [2].

В отчете о состоянии Черниговской губернии за 1899 год губернатор сообщал, что в городе, как и «во всех уездных и некоторых заштатных городах были устроены для учеников весенние праздники

древонасаждения и что дети с удовольствием насаждают деревья, а затем с любовью ухаживают за своими посадками...». В связи с этим начинанием император наложил резолюцию: «Желательно, чтобы этот добрый почин прочно у нас привился». Позже один из популяризаторов идеи отмечал: «Такое внимание со стороны Престола, к недавно зародившемуся у нас делу, придаст этим праздникам общегосударственное значение». В 1901 году, во исполнение высочайшей воли, министр народного просвещения предлагал обсудить вопрос «о способах устройства для учащихся в средних и низших всех типов, учебных заведениях Санкт-Петербургского учебного округа праздников древонасаждения, с тем, чтобы при первой ближайшей возможности применить выработанное к выполнению в текущем году» [9].

Большое внимание празднику уделяла Православная Церковь. К 1902 году праздник проводился более чем в сорока регионах России. Основными организаторами их стали лесничие и учителя местных школ. Почти везде в праздновании участвовали священнослужители. Свое содействие оказывали губернаторы, земские и волостные начальники, а помещики выделяли бесплатные саженцы участникам Дней древонасаждения. Подготовку к праздникам проводили специальные комиссии, куда входили представители различных обществ и частные лица, вносившие на проведение праздников значительные средства. Главными участниками Дней древонасаждения были учебные заведения. Организаторы торжеств считали, что посадка саженцев лучше всего помогает достичь главной цели праздника – воспитания у подрастающего поколения любви к природе, понимания важности сохранения садов и парков. Все это способствовало существенному обустройству населенных пунктов, приданию им эстетической привлекательности. Размах озеленения, проводимого в России, оказался настолько велик, что на заседании Санкт-Петербургского лесного общества в 1906 г. рассматривалось предложение об открытии Общества покровительства древонасаждениям. Лесное ведомство получило реальную пользу от праздников Древонасаждения: в начале века были приняты правительственные решения о развитии лесной науки, об укреплении Корпуса лесничих и привлечении земств к лесным делам [8].

В соответствии «Циркуляру о проведении праздника древонасаждения» школьная комиссия привлекала учеников городских училищ не только к посадке деревьев, но и к делу ухода и надзора за ними. Ученики с энтузиазмом высаживали деревья и на дому. Подготовку к празднику проводили специальные комиссии, куда входили представители различных обществ и частные лица, вносившие на проведение праздников значительные средства. После праздника устраивались концерты и лотереи [6]. Особое внимание уделяла празднику городская общественность (представители общественных организаций и органов городского самоуправления, учителя местных школ, священнослужители).

Датой проведения школьных праздников древонасаждений могли быть весенние, летние и осенние дни (1 августа по старому стилю, что было связано с православным праздником – Днем происхождения Честных Древ Животворящего Креста Господня, в конце апреля – начале мая после столетия Лесного департамента России в его честь, а также в сентябре, а иногда и в октябре – в соответствии с природно-климатическими условиями) [3].

Большую воспитательную роль этому празднику придавали и в России. Так, в начале XX в. в России была популярна книга известной детской писательницы, педагога, члена Русского женского благотворительного общества Клавдии Лукашевич «Праздник древонасаждений», в которой повествовалось о морально-нравственной пользе праздника, содержались материалы и предложения по его организации. Автор книги начинает свое изложение, вспоминая народную мудрость: «Кто посадит дерево, того благословят внуки», «Без труда – нет плода», «Лес да вода – поле красят», «Лесу нет, и гриб не родится», «Безлесье – неугожее поместье» [8]. В переписке между Главным Управлением землеустройства и земледелия и Министерством народного просвещения отмечалось: «...весьма полезно воспитывать в населении здравые понятия о лесе, о необходимости бережного отношения к лесным богатствам, накопленным природой в течение долгих лет, и любовь к лесу. Эта любовь с наибольшим успехом может быть воспринята детьми школьного возраста, и за последнее время на эту сторону воспитания уже обращено внимание; некоторые земства и частные лица организуют для детей в свободное от школьных занятий время так называемые праздники древонасаждения, и лесное ведомство всегда идет навстречу этим начинаниям, отпуская бесплатно, по возбужденным ходатайствам, потребный посадочный материал». Главное Управление землеустройства и земледелия обращалось в Министерство народного просвещения с ходатайством «об организации в учебных заведениях праздников древонасаждения в определенный для каждого климатического района день», а лесное ведомство обязалось помогать в бесплатном отпуске посадочного материала. Министерство народного просвещения призывало «озаботиться более широкой и правильной организацией в свободное от учебных занятий время праздников древонасаждения для учащихся в средних и низших учебных заведениях округа». В русле этой политики главными участниками праздника были представители учебных заведений [3].

По данным Хлюстова В.К., после революции 1917 года православная традиция отмечать День Происхождения Честных Древ Животворящего Креста Господня в России была нарушена. В 1920 году в Москве станция юных любителей природы в Сокольниках возродила проведение Дней древонасаждения. Но с 1922 года в стране стал отмечаться День леса, который также сопровождался посадкой лесных культур. Как и в старые времена, работники лесного хозяйства отмечали праздник очень торжественно. Вывешивались флаги, сочинялись песни и стихи, выпускались специальные сборники. О значении Дня леса не приходится говорить, во многих городах именно в эти дни закладывались городские скверы, парки, аллеи [9].

Таким образом, проанализированный материал позволяет заключить, что в начале XX в. праздник древонасаждения стал заметным явлением в общественной жизни не только Крыма, но и всей Российской империи, и будучи важным элементом общественной природоохранной и соответствующей просветительской деятельности. Думается, что использование исторического опыта, форм и способов пропаганды идей охраны окружающей среды среди населения и соответствующих праздничных форм полезно и в современных условиях, когда в Крыму возрождаются многие исторические традиции. Сегодня настало время Возрождения Дней древонасаждения, которое должно осуществляться по инициативе областных администраций, мэров городов, руководителей предприятий и учебных заведений. У нас ещё есть возможность сохранить окружающую среду, пока проводятся подобные праздники, а тем более, если прививать подобные традиции с детства

Литература:

1. Большой толковый словарь русского языка / [под ред. Д.Н. Ушакова]. – М.: Издательства Астрель, АСТ, 2009. – 1280 с.
2. Канишева М.А. РАЗВИТИЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КРЫМУ КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX СТОЛЕТИЯ). Монография. – Х. Издательство «Экспресс книга», 2011. – 257 с.
3. Праздник древонасаждения. – Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. СПб., 1908, № 8, с. 392.
4. Праздник древонасаждения в дореволюционной России .statehistory.ru/.../Prazdnik-drevonasazhdeniya-v-dorevolutytsionnoy-Ros.
5. Праздник древонасаждения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://krskru.wordpress.com/2011/10/25/prazdnik/>
6. Праздник древонасаждения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.absent.ru/articles/prazdniki/prazdniki_ameriki/prazdnik_drevonasazhdeniya
7. Рейман А.Л. "Праздник древонасаждения". [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://nickolaynew.ya.ru/replies.xml?item_no=40
8. Школьный праздник древонасаждений. Сост.: Кл. Лукашевич. СПб., 1911, вып. 5, с. 3.
9. Хлюстов В.К. Из истории празднования Дней древонасаждения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://denlesa.forest.ru/news/?id=7>

Научный руководитель:

член-корреспондент НАПН Украины, доктор педагогических наук, профессор, ректор Черниговского Национального педагогического университета имени Т.Г. Шевченко, Носко Н.А.

Марианна Канишева
(Ялта, Украина)

ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ ДЛЯ КРЫМСКОТАТАРСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛ В XIX – НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ

Украина имеет богатый опыт деятельности учебных заведений занимающихся подготовкой педагогических кадров для национальных школ Крыма, результат которых проверен временем. Становление и развитие подготовки педагогических кадров для крымскотатарской национальной школы имеет глубокие исторические корни и связана с образованием крымскотатарского народа как самостоятельного этноса, с политической и экономической самостоятельностью.

История становления и развития педагогического образования, в XIX – начале XX столетия раскрыта в трудах известных отечественных педагогов, общественных деятелей, историков, представителей культуры. Вопросы развития и структуры конфессионального образования, дающего право работать учителями в начальной школе и духовных училищах, в Крыму XIX – начале XX столетия рассматривались в отдельных работах Ф. Андриевского, Э. Бекировой, У. Боданинского, С. Вишневого, В. Ганкевича, И. Гаспринского, В. Григорьянца, И. Зайченко, Д. Прохорова, Л. Редькиной, С. Тигранян, Т. Шушары и др.

Роль национально-религиозных обществ и духовенства в подготовке педагогических кадров, содержание и характер их деятельности в Крыму в XIX – XX вв. отражены в трудах Ф. Андриевского, У. Боданинского, Е. Бойцовой, А. Булатова, В. Ганкевича, И. Гаспринского, Н. Остроумова, Л. Редькиной, М. Хайрулдинова и др. В конце XIX в. в Крыму появляется ряд работ крымскотатарских ученых, посвященных подготовке педагогических кадров для национальных школ (Т. Бояджиев, А. Боданинский, И. Гаспринский, А. Медиев и др.). Педагогическая деятельность И. Гаспринского, педагогические персоналии, которые внесли существенный вклад в подготовку педагогических кадров для крымскотатарской школы, исследована в работах Д. Абибуллаевой, Э. Аблаева, А. Беннигсена, В. Ганкевича, С. Гафарова, Н. Горошкова, Ю. Кочубея, А. Куркчи, Ю. Османова, Д. Прохорова, М. Прохорчик, Ш. Рамазанова, Д. Урсу, Р. Фазыла, С. Червонной и др. Структура государственной системы образования крымских татар в XIX в., в частности, Симферопольской татарской учительской школы, исследована в трудах Д. Абибуллаевой, Э. Бекировой, В. Ганкевича, Б. Змерзлого, Д. Прохорова, М. Скипи, М. Эрденмеза и др. Вопросы реформирования этноконфессиональных учебных заведений мусульман, которые осуществляли подготовку педагогических кадров в Таврической

губернии в XIX – начале XX вв., раскрыты в трудах В. Ганкевича, подготовки педагогических кадров в государственных заведениях – Д. Абибуллаевой и Э. Бекировой.

Как указывает в своём исследовании Э. Бекирова, с развитием и становлением системы национального крымскотатарского образования возникает потребность и в подготовке педагогических кадров для крымскотатарских школ, которая в своем развитии прошла несколько этапов.

I этап – XIII-XV вв. – распространение ислама, возникновение национальной школы, подготовка священнослужителей для обучения мусульман чтению Корана.

II этап – XVI – XVII – распространение образовательных идей в Крымском ханстве; открытие учебных заведений (медресе, мектебе); включение в планы учебных заведений предметов светского характера (география, история, астрономия, математика).

III этап – XVIII – начало XX вв. – присоединение Крыма к Российской империи, русификаторская политика в отношении образования нерусских народов, доступ в высшие учебные заведения представителям татарского народа, открытие государственных учебных заведений по подготовке педагогических кадров, в том числе и для крымскотатарских школ.

IV этап – конец XX в. – открытие национальных школ, культурно-просветительских обществ; крымскотатарская школа и подготовка педагогических кадров в годы депортации; возрождение национальной школы, педагогической мысли и системы подготовки педагогических кадров с возвращением в Крым крымских татар [1].

Рассмотрим состояние образования и вопрос подготовки педагогических кадров для крымскотатарских национальных школ в XIX – начале XX столетия.

Подготовка педагогических кадров у крымских татар до середины XIX в. в основном осуществлялась в медресе и мектебе, но уже отделение татарского класса при Симферопольском уездном училище было открыто в 1810-1811 уч. гг.

Татарское отделение по подготовке преподавателей для татарских школ было открыто только 14 февраля 1827 года при Симферопольской гимназии. В проекте Положения о татарском училищном отделении указывалась главная причина организации этого учебного заведения: незнание крымскими татарами русского языка, столь необходимого для общения с россиянами, в особенности для понимания татарами постановлений и российских законов. Цель его состояла в подготовке татарских учителей из молодых людей. По окончании обучения их направляли учителями в города и селения по усмотрению начальства в татарские школы и медресе. В это учебное заведение согласно положению Министерства народного просвещения, должны поступать татарские дети в количестве 20 человек, в возрасте от 8 до 12 лет, которые по окончании получали право работать учителями в начальных национальных школах [3].

27 марта 1872 года было утверждено «Положение о татарских учительских школах в городах Уфе и Симферополе», что ознаменовало начало подготовки педагогов для начальных училищ татар в государственных учебных заведениях. 12 декабря 1872 г. по распоряжению попечителя Одесского учебного округа С. Голубцова была открыта Симферопольская татарская учительская школа (далее СТУШ), как государственное учреждение, которое сыграло огромную роль в развитии национального педагогического образования крымскотатарского народа [7]. СТУШ подчинялась попечителю Одесского учебного округа и находилась в ведомстве Министерства народного просвещения. Это учебное заведение пользовалось правами, утвержденными 30 июля 1871 года уставом ведомства Министерства народного просвещения, имела печать с государственным гербом и надписью «Симферопольская татарская учительская школа» [6, л.1-6].

Устав Симферопольской татарской учительской школы был разработан согласно Положению о татарских учительских школах с некоторыми изменениями, согласно которым обучение составляло 5 классов: четыре первые класса с предметами общеобразовательного цикла, а пятый предназначался для изучения основ педагогики и практики в преподавании. При учительской школе состояло татарское начальное училище для практических занятий. За счет казны в этом училище должны были содержаться 30 учащихся. При наличии помещений в СТУШ могли принимать стипендиатов земства, разных обществ и учреждений, а также частных лиц. Что касается национального состава, то студентами СТУШ могли быть только юноши-татары всех сословий в возрасте от 13 до 18 лет включительно [5, л.18-19]. Деятельность учебного заведения строго регламентировал Устав, по которому учебный год в СТУШ начинался в августе; занятия проводили шесть дней в неделю (кроме пятницы и праздничных дней). Летние каникулы длились с пятнадцатого июня по первое августа. Устав также предусматривал следующий состав должностных лиц: почетный попечитель, инспектор, преподаватели и воспитатели, врач, эконо́м [4, л.18-19]. В Положении о татарских учительских школах в Симферополе и Уфе был четко определен круг обязанностей инспектора, согласно которому «... инспектор был ответственным начальником учительской школы и руководителем педагогической практики воспитанников. В порядке службы инспектору подчинялся весь личный состав учительской школы и начального училища, где проводилась педагогическая практика» [5]. Что касается штатов СТУШ, то инспектора учительской школы избирал и утверждал в должности попечитель учебного округа. На должность инспектора назначали лиц, имеющих высшее образование и практическое знание татарского языка. Инспектор подчинялся непосредственно попечителю учебного округа, а ему подчинялся весь личный состав школы. Кроме того, на него возлагалось преподавание в учительской школе педагогики и дидактики [1].

На основе государственных документов (Устав о народных училищах 1786 г., Устав 1804 г., «Правила о мерах к образованию населяющих Россию инородцев» 1870 г.), регулирующих открытие и функционирование учебных заведений в Крыму, в XIX в. были открыты:

- отделение татарского класса при Симферопольском уездном училище (1810-1811 гг.);
- Татарское отделение при Симферопольской гимназии (1827-1859 гг.);
- Симферопольская татарская учительская школа (1872 – 1917 гг.);
- Русско-татарские министерские училища.

Эти учебные заведения готовили педагогические кадры для национальной крымскотатарской школы со второй половины XIX в. до начала XX в. Опыт их деятельности в Крыму в XIX – начале XX столетия позволяет раскрыть особенности становления и развития педагогического образования на конкретном историческом этапе; обосновать основные тенденции и особенности становления педагогического образования в Крыму на фоне общего развития системы образования в империи; актуализировать и творчески использовать опыт становления учебных заведений прошлого, который приобрел в современных условиях характер пандемических процессов, обусловленных глобализационными факторами. Особое место в этом процессе занимает Крым, т.к. именно в Крыму были заложены основы педагогического образования малых этносов [2].

Анализ архивных материалов позволил выявить тенденции подготовки педагогических кадров для крымскотатарских национальных школ:

- борьба за светское образование;
- борьба за преподавание на родном языке;
- признание необходимости включения в учебно-воспитательный процесс этнонациональных традиций;
- использование идей народности;
- поиск новых форм профессиональной подготовки педагогов с учетом потребностей региона;
- повышение требовательности к личности учителя;
- разработка учебно-методической литературы для национальных школ с учетом достижений отечественной и мировой педагогической науки [1].

Анализ деятельности учебных заведений начала XIX-конца XX вв. в Крыму, готовивших педагогические кадры для татарских национальных школ (СТУШ, РТМУ), свидетельствует, что их функционирование носило позитивный характер: доступность для всех слоев населения, применение в учебном процессе новых методик, изучение наряду со светскими дисциплинами основ вероучения и родного языка, возможность получения образования женщинами.

Задачи, стоящие перед учебными заведениями, готовившими педагогические кадры для крымскотатарских школ, заключались в усвоении татарами государственного языка, профессиональном, интеллектуальном, духовном их росте. Решение этих задач успешно осуществлялось в Симферопольской татарской учительской школе – единственном учебном заведении светского характера, которое готовило учителей для крымскотатарских школ в конце XIX-начале XX вв. Выпускники СТУШ овладевали новыми формами, методами, приемами обучения и воспитания детей в национальной школе на основе этнонациональных традиций татарского народа, достижений педагогической мысли России и Европы, что свидетельствовало о достаточно высоком уровне подготовки национальных педагогических кадров. Заслугой СТУШ является формирование крымскотатарской педагогической интеллигенции, среди которой известные представители народа: А. Абиев, У. Балич, А. Боданинский, У. Боданинский, О. Заатов, А. Чергеев, И. Леманов и др.

К новому типу учебных заведений государственной системы народного образования крымских татар относятся созданные со второй половины XIX века русско-татарские министерские училища, которые способствовали русификации татарского населения и решению политических задач российского правительства.

Во второй половине XIX века, не взирая на попытки правительства по усовершенствованию подготовки педагогических кадров, учебными заведениями, готовившими учителей начальных школ, по-прежнему оставались мектебе и медресе, которые открывались по разрешению Духовного магометанского правления и не подчинялись Министерству народного просвещения.

Включение в программу конфессиональных учебных заведений наряду с предметами религиозного характера светских дисциплин способствовало реформированию медресе и мектебе. В конце XIX в. подготовка учителей для национальных школ в основном осуществлялась в мектебе-руштие, деятельность которых была основана на учении джадидизма, основателем которого был И. Гаспринский. Своеобразие мектебе-руштие заключалось в том, что основными предметами были татарский, арабский и русский языки, математика, основы вероучения, Коран. Борьба джадидистов во главе с И. Гаспринским с официальными властями за реформирование конфессиональных мектебе и изучение наряду с религиозными предметами математики, русского и татарского языков способствовала появлению «Правил о начальных училищах для инородцев» 1907 г., которые предусматривали расширение программ обучения; издание учебных пособий на родном языке; освобождение национально-конфессиональных учебных заведений от контроля Министерства народного просвещения. Однако, законодательные акты («Правила о мерах к образованию населяющих Россию инородцев» 1870 г.; «Правила о начальных училищах для инородцев» 1907 г.), принятые Российским правительством, тем не менее оказали позитивное влияние на развитие государственной системы образования крымских татар, т.к. на их основе была расширена программа подготовки учительских кадров и введена педагогическая практика в программу обучения.

Таким образом, во второй половине XIX в. активизировалась деятельности царского правительства по организации обучения нерусских народов России. Им неоднократно предпринималась попытка преобразовать и существовавшую систему подготовки национальных педагогических кадров.

На основе анализа архивных материалов выделены типы учебных заведений, которые в начале XIX-конце XX вв. в Крыму осуществляли подготовку педагогических кадров для крымскотатарской национальной школы. К концу XX века подготовка педагогических кадров для крымскотатарских национальных школ осуществлялась в метебе-руштие и в Сиферопольской татарской учительской школе, носила светский характер, способствовала формированию национальной интеллигенции.

Литература:

1. Бекірова Е.Ш. Підготовка педагогічних кадрів для національної кримськотатарської школи (початок XIX – кінець XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед наук: 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Е.Ш. Бекірова. – К., 2007. – 20 с.
2. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. АР Крим / Ред. рада вид.: В.Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: О.В. Глузман (гол.) [та ін.]. – К.: Знання України, 2009. – 295 с.
3. ГААРК, ф.100, оп.1, д.7 Письма Директору училищ Таврической губернии.
4. ГААРК, ф.100, оп.1, д.1346 О татарской учительской школе в г. Симферополе. Материалы об открытии учительской школы (27.04.1870).
5. ГААРК, ф.100, оп.1, д.2462, л.3-3 Татарские училища (сведения о состоянии училищ и об открытии училищ и классов русского языка и др.)
6. ГААРК, ф.111, оп.1, д.5, л.1-44 Дело об открытии в г. Симферополе татарской учительской школы.
7. Открытие Симферопольской татарской учительской школы // Одесский вестник. – 1872. – №105. – 23 декабря.

Людмила Ковалевская
(Гродно, Беларусь)

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

В современном обществе востребован специалист, для которого характерен высокий уровень профессионализма, готовность к самообразованию и самосовершенствованию, академическая и социальная мобильность. В связи с этим концепция самостоятельной работы студентов требует существенного переосмысления: необходимо пересмотреть подходы к планированию, формам и методам ее организации, методике отслеживания результатов. Самостоятельная работа – это средство достижения глубоких и прочных знаний, основанных на понимании и применении, способ повышения мотивации к процессу обучения, приобретению компетенций. Проблема эффективной организации самостоятельной работы приобретает особую актуальность в настоящее время, когда осуществляется переход от парадигмы «образование на всю жизнь», к парадигме – «образование через всю жизнь», т.е. к непрерывному образованию в течение всей жизни.

Мы считаем, что условием эффективной организации самостоятельной работы, является применение педагогической диагностики.

Педагогическая диагностика позволяет:

- определить мотивацию и профессиональную позицию будущего специалиста; – уровень готовности к самостоятельной учебной деятельности и степень владения необходимыми для успешного обучения знаниями, умениями и навыками;

- на основании полученных данных разработать систему заданий и создать адекватные условия для познавательной деятельности с целью достижения высоких результатов обучения.

Впервые термин *педагогическая диагностика* в своей работе применяет немецкий педагог К. Ингенкамп [1], считая, что в процессе педагогической диагностики можно, с одной стороны, установить предпосылки к обучению отдельных учащихся или группы в целом, с другой, определить условия для организации педагогического процесса, провести его анализ и определить результаты обучения. В настоящее время из множества различных трактовок данного понятия, можно выделить такие аспекты, как: научная теория (А.С. Белкин, К. Ингенкамп, Е. Михайлычев и др.), вид познания (Б.П. Битинас, Н.К. Голубев и др.), педагогическая деятельность (А.И. Кочетов, В.С. Аванесов, Л.Н. Давыдова и др.).

Мы рассматриваем педагогическую диагностику как *познавательно-преобразующую деятельность*, направленную на получение объективной и достоверной информации об образовательном процессе с целью оптимизации личностно-ориентированного обучения, определения наиболее эффективных приемов организации самостоятельной деятельности обучающихся, повышения качества обучения.

Для эффективной организации и управления самостоятельной работой студентов необходимо определить дидактические условия применения педагогической диагностики и разработать модель организации самостоятельной работы студентов.

В результате исследований, проведенных на факультете биологии и экологии Гродненского государственного университета имени Янки Купалы, нами были выделены следующие дидактические условия:

- комплексное применение методов педагогической диагностики для определения мотивации, уровня готовности студентов к самостоятельной учебной деятельности и уровня сформированности общеучебных умений и навыков;
- определение уровня обученности и трудностей в обучении с целью разработки дифференцированных заданий;
- применение тестовых технологий для управления познавательной деятельностью обучающихся;
- формирование у студентов культуры учебной деятельности и навыков научной организации труда;
- системное применение педагогического мониторинга.

Предлагаемая модель содержит следующие компоненты.

Субъектный компонент включает студента как активного участника самостоятельной работы и преподавателя, как организатора и координатора. Межсубъектные отношения заключаются в опосредованном управлении деятельностью студента через систему дидактических условий на основе педагогической диагностики.

Мотивационно-диагностический компонент. Мотивация – важнейший психологический фактор, характеризующий качество личности и влияющий на ее деятельность. Мотивация учебной деятельности заключается в принятии студентом учебных целей как лично значимых, когда обучение рассматривается как необходимый фактор успешности, а не только получение хорошей отметки. При организации самостоятельной работы необходимо учитывать социальные мотивы, связанные с возможностью самореализации, престижем и одобрением, желанием приобрести определенный статус в группе или на курсе; учебно-познавательные – направленные на приобретение и применение знаний; профессиональные – формирование профессиональных компетенций, способных обеспечить успешность будущей профессиональной деятельности.

Диагностический компонент является основополагающим при организации самостоятельной работы. В академической группе обучаются студенты с разным уровнем подготовки: они отличаются как по степени обученности, так и по степени готовности к самостоятельной учебной деятельности, степени сформированности общеучебных умений и навыков. Для проведения диагностики и получения необходимой информации используются анкеты, опросники, тесты достижений. Анализ результатов диагностики позволяет разделить студентов на группы по уровню подготовки и применить дифференцированный подход к обучению.

Содержательный компонент определяет объем и структуру учебного материала, знаний, умений и навыков в соответствии с образовательным стандартом. Содержание учебных элементов, выделенных для самостоятельного изучения, должно определяться с учетом логической структуры всего изучаемого материала. При разработке заданий для самостоятельной работы необходимо учитывать, что основные понятия, теории и законы рассматриваются на лекционных занятиях. На самостоятельное изучение выносятся материал, требующий углубленного изучения, практического применения. При этом, исходя из общего уровня подготовленности, для студентов с низким уровнем предлагаются задания репродуктивного, фактологического характера; для студентов со средним уровнем самостоятельности – задания продуктивного характера: применение полученных знаний на практике, расширение и углубление понятий; для студентов с высоким уровнем самостоятельности – творческие задания: проблемные, исследовательские задачи, применение полученных знаний в новой ситуации.

Деятельностно-диагностический компонент определяет методы, приемы, формы организации самостоятельной работы студентов, а так же методы и средства самодиагностики с целью определения уровня подготовки и коррекции приобретенных знаний. Знание и понимание учебного материала требует хорошего владения понятийным аппаратом. Поэтому обязательным для всех групп студентов является задание на составление глоссария по изучаемому материалу. Для студентов с низким уровнем обученности задания носят репродуктивный характер: составление текстового конспекта, выполнение заданий по заданному образцу. Студентам со средним уровнем обученности предлагаются задания репродуктивно-продуктивного уровня: представить изученный материал в виде опорного конспекта, структурно-логической схемы, сравнительной или обобщающей таблицы, составить вопросы, подготовить сообщение. Студенты с высоким уровнем обученности выполняют творческие задания: составление интеллектуальных карт, создание информационных блоков, решение проблемных ситуаций и заданий, составление проблемных вопросов и познавательных задач.

Контрольно-диагностический компонент. Получение информации об усвоении материала, организация контроля и самоконтроля – обязательная составляющая образовательного процесса. Контроль позволяет оценить эффективность самостоятельной работы, определить пробелы в усвоении и провести самокоррекцию знаний, коррекцию организации самостоятельной работы в целом.

Для определения уровня успешности обучения, степени сформированности предметных и общеучебных умений и навыков проводится оперативная (текущая) и промежуточная диагностика. Дидактическими средствами осуществления диагностики являются критериально-ориентированные педагогические тесты, письменный и/или устный контроль, выполнение заданий самостоятельной работы, самодиагностика через составление заданий в тестовой форме по каждому блоку учебного материала.

Оценочный компонент. Подведение общих итогов, определение эффективности и результативности самостоятельной работы необходимо как для студентов, так и преподавателя.

Критерии определения эффективности работы основываются на прогнозируемых целях обучения, и должны быть конкретными и понятными студентам. Итоговый контроль усвоения всего учебного материала осуществляется в форме экзамена, состоящего из трех частей: тестовый контроль, письменный и/или устный ответ, выполнение практического задания.

Таким образом, применение педагогической диагностики в процессе организации самостоятельной работы студентов способствует формированию навыков самоконтроля и самодиагностики учебной деятельности, умения грамотно организовать свою работу и управлять временем, что является необходимым условием успешности обучения и постоянного профессионального роста.

Литература:

1. Ингенкам К. // Ингенкам К. Педагогическая диагностика: пер. с нем. – М.: Педагогика, 1991. – 240с.

Зауре Қанапьянова
(Талдықорған, Қазақстан)

ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ТАҚТАНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ақпараттық технологияларды қолдану жұмысты автоматтандырады, өңделіп жатқан ақпараттың көлемін үлкейтуге мүмкіндік туғызады. Осы аймақтағы компьютерлік технологияларды қолданудың бір бағыты – білім беру сапасын арттыру үшін қолдану болып табылады. Интерактивті тақта сабаққа қатысушылардың барлығының ойын бір ортаға жинақтап, қажетті ақпаратты өңдеу арқылы жалпыланған ақпараттық біліктілікті қалыптастыратын тиімді құрал болып табылады. Алдын ала дайындалған оқу материалдары – презентациялар, флипчарттар, мәтіндік, графикалық ақпараттық объектілер сабақтың жақсы өтуін және барлық ақпарат түрлерін қолдануды қамтамасыз етеді. Сонымен, «Активті экран» кешенін қолдану оқыту үрдісінде жаңа дидактикалық мүмкіншіліктерді ашуға мүмкіндік береді.

Инновациялық оқу жұмысы оқу процесіне нәтижелі білім алуға бейімдейтін, жаңа технологияларды орынды енгізумен тұжырымдалады. Бұлар – кабельдік және спутниктік теледидарлар, бейнеконференциялар, телефорумдар, телемарафондар, портфолио сияқты инновациялық технологиялар, оқудағы және тәрбиелеудегі, өмірлік дағдыларды қалыптастыру жөніндегі тренингтер, соның ішінде әлеуметтік тәлімдегі және т.б. жеке-дара жетістіктер. Инновациялық тәсіл оқу процесіне – тіршілік және әрекет етудің даму динамикасы ерекшелігіне, қашықтан оқудың өзгешелігіне және жеке тұлғалардың, қоғамның және мемлекеттің талаптары мен әлеуметтік пайдалы білім алуына, сеніміне, мінез-құқықтың сапасы мен өзгешелігіне, тәлім тәжірибесі мен қатынасына негізделген жаңалық енгізуге бағыттайды. Негізгі әдістемелік инновациялар бүгінгі таңда оқытудың интерактивті әдістерін қолданумен байланысты. «Интерактив» сөзі бізге ағылшын тілінің **«interact»** деген сөзінен келген. **«Inter»** – бұл **«өзара, «act» – әрекет ету** дегенді білдіреді. Интерактивті сөзі – өзара әрекет ету бейімділігін білдіреді немесе әңгімелесу, әлде кіммен (адаммен) не болмаса әлде немен (мысалы, компьютермен) сұхбаттасу режимінде болады. Демек, интерактивті оқыту – бұл, ең алдымен, сұхбаттасып оқыту, оның барысында оқытушы мен оқушының өзара әрекет етуі жүзеге асырылады.

Интерактивті оқытудың мәні мынада, оқу процесі іс жүзінде барлық оқушы таным үрдісіне тартылатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, олардың осыған байланысты не біледі, нені ойлайды түсінуге және рефлекстеуге мүмкіндігі болуы тиіс. Таным процесінде оқушылардың біріккен іс-әрекеті, әркім өзінің жеке-дара үлесін қосатын, оқу материалдарын меңгеруді білдіреді, білімдерін, идеяларын, іс-әрекет тәсілдеріналмасу жүргізіледі. Және де бұл мейірімділік пен өзара бір-біріне қолдау көрсету аясында болады, ол тек қана жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қоймайды, таным әрекетінің өзін де дамытады, оны қызметтестік пен кооперацияның әлде қайда жоғары нысандарына ауыстырады.

Интерактивті әдістердің мәндік ерекшелігі, сипаттамасы – бұл субъектілердің өзара әрекеттестігінің бір бағыттағы белсенділігінің жоғарылығы, қатысушылардың өзара әрекеттестігі, рухани бірігуі [1].

Елбасының «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты жолдауында: «Біз бүкіл еліміз бойынша әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін көрсетуге қол жеткізуіміз керек» – деп атап көрсетілгендей бүгінгі күні білім беру жүйесі жаңа педагогикалық технологияға негізделуін және ақпараттық құралдардың кеңінен қолданылуын қажет етеді. Осылайша оқу – тәрбие үрдісінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану заман талабынан туындап отыр.

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық – құрылымдық ойлау қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын қалыптастырып, ақпараттық қоғамға бейімдеу. Олай болса, ақпараттық бірліктердің білімге айналуы әлемнің жүйелік – ақпараттық бейнесін оқушылардың шығармашылық қабілеттері мен құндылық бағдарларын дамыту арқылы қалыптастыруды көздейтін, адамның дүниетанымының құрамдас бөлігі болып табылатын интеллектуалды дамуды қалыптастырудың бір жолы.

Қазіргі кезде сабаққа дайындалу барысында мұғалім сабақ мазмұны оқушылар үшін танымдылығы жағынан қызықты әрі жаңаша өтуі үшін өзінің бағалы уақытын қажетті материалды іздеу мен жүйелеуге жұмсайды. Ал жекелеген курс бойынша мәселелік – бағдарлы оқу бағдарламалары пакетінің болуы мұғалімге «мұғалім – оқушы» жүйесінде ақпаратты беруді, өңдеуді және қайталауды

жаңаша ұйымдастыруына мүмкіндік береді. Бірақ, мұның барлығы жүзеге асуы үшін мұғалім компьютерлік оқыту технологиясы бойынша білімдер мен іскерліктерді игеруі қажет. Бұл дайындық дифференциалдық болуы тиіс. Себебі, әрбір пән мұғалімдері үшін компьютерді оқыту үрдісінде пайдалану әр түрлі сипатқа ие.

Қазіргі таңда компьютер өмірдің барлық саласына кеңінен енуде. Білім берудің ақпараттандыру процесі пән мұғалімдеріне жаңа ақпараттық технологияны жан-жақты пайдалану саласына үлкен талап қояды. Өз іс-тәжірибемде интерактивті құрылғылардың барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оқушылардың шығармашылық даралығын қалыптастыру үшін сабақта төмендегі іс-шаралардың қолданудың маңызының зор екенін байқадым.

1. Оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалдарды меңгеруге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту процесіне интерактивті құрылғылардың мүмкіндіктерін пайдалану.

2. Оқытудың жаңа әдістері мен формаларын (проблемалық, ұйымдастырушылық іс-әрекетін компьютерлік ойындар және т.б.) сабақта жиі қолдану.

3. Проблемалық зерттеу, аналитикалық және модельдеу әдімтерін қолдану арқылы классикалық әдістерді жетілдіру.

4. Жаңа ақпараттық технология құралдыран пайдалану арқылы оқу процесінің материалдық-техникалық базасын жетілдіру.

Компьютер және интерактивті құралдар арқылы жасалып жатқан оқыту процесі оқушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстармен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде –өздерінің кәсіби потенциалдарының қалыптасуына жол ашу керек. Бүгінге таңдағы ақпараттық қоғам аймағында, оқушылардың ойлау қабілетін қалыптастыратын және компьютерлік оқыту ісін дамытатын жалпы заңдылықтардан тарайтын педагогикалық технологияларды ғана тиімді деп санауға болады.

Интерактивті құралдар оқыту формасын ұйымдастыруды түрлендіруге, дәстүрлі оқыту әдістеріне жаңа элементтер енгізуге мүмкіншіліктер жасайды. Бұл оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырады [2].

Интерактивті тақта – бұл компьютердің қосымша құрылғыларының бірі және де дәріс берушіге немесе баяндамашыға екі түрлі құралдарды біріктіретін: ақпараттың кескіні мен қарапайым маркер тақтасын біріктіретін құрал.

ACTIVstudio PE программасы арнайы презентацияларды өткізуге және оны сабақ барысында қолдануға негізделген программа. Бұл программа ACTIVboard және ACTIVpen қаламымен жұмыс жасау үшін жасақталған. ACTIVstudio программасының мүмкіндіктері өте көп. Атап айтқанда, презентацияларды құруға, өткізуге, материалдарға арнайы эффектілер қосуға, негізгі кезеңдерді көрсетуге, көрсеткіштерді қосуға, қосымша ақпараттарды енгізуге және басқа да көптеген мүмкіндіктері бар.

ACTIVstudio бағдарламасын іске қосқаннан кейін, таза ақ бет ашамыз – ол флипчарт деп аталады.

Флипчарт – бұл бірнеше қажетті беттерден тұратын негізгі жұмыс аймағы. Бұл аймақта презентацияны құруға және оны көрсетуге қажетті құралдардың барлығы көрсетіледі. Бірнеше флипчарттарды бірден ашып, бір флипчарттан келесі флипчартқа, объектілерге сілтемелер қоюға немесе объектілерді бір мезетте келесі бетке көшіруге болады. Флипчартты басу құрылғысынан шығаруға немесе әр түрлі форматтарда экспорттауға болады.

Жаңа флипчарт құру.

Жаңа флипчарт құру үшін, *Меню – Флипчарт – Құру* командасын орындау керек. Содан кейін параметрлер менюінің тізімінен өлшемі таңдалады.

Экран өлшемі. ACTIVstudio алдыңғы экранның көлеміндегідей жаңа флипчарт құрады. Мысалы: компьютерде 640x480 пиксел орнықтырылған болса, онда флипчарттың көлемінің ені – 640, ал биіктігі – 480 пиксел болады. Бұл өте ыңғайлы және экранның көлемін білуге мүмкіндік береді.

800x600. Стандартты флипчарттың көлемінің ені – 800, ал биіктігі – 600 пиксел болады.

1024x760. Стандартты флипчарттың көлемінің ені – 1024, ал биіктігі – 760 пиксел болады.

Баптау... Сұхбат терезесінің көмегімен флипчарт бетінің көлемін құруға мүмкіндік береді

Флипчартты жабу.

Тақырыптың оң жақ шетіндегі «Жабу» батырмасын басу керек. Флипчарттағы кез келген өзгерістер сақталмаған болса, онда сақтауға сұраныс шығады.

Сақталған флипчартты ашу.

Меню – Флипчарт – ...ішінен Ашу командасын орындағанда келесі параметрлердің бірін таңдау қажет:

Менің Кітапханам ресурсының бөлімінен «Менің флипчарттарым ... ресурсым» бумасына өту. Флипчарт файлын таңдап, онда *Ашу* батырмасын шерткеннен кейін жаңа флипчарт ашылады.

Қорыта келгенде, интерактивті тақтаны оқытуда пайдалануда кейбір себептер айқындалды: біріншіден, терминдер мен басқа да ақпараттарды тақтаға жазу, сол сияқты графиктік элементтерді сызу көп уақыт алады. Сонымен қатар, кейде тақтадан өшіп қалған бейнелерге байланысты сұрақтар туады, сол кезде оларды қайтадан сызуға тура келеді. Интерактивті тақта мен оның құралдарын пайдаланғанда алдыңғы жұмыстың ешбірін өшірмей-ақ кез келген уақытта пайдалануға болады; егер сабақ кезінде қандай да бір оқушы экрандағы барлық ақпаратты көшіріп немесе тапсырмаларды орындап үлгермесе,

онда ол интерактивті презентациялардағы қажетті материалды қайта шығарып алып, сабақтан кейін де орындауына болады; оқушылардың кейінірек берілуге тиісті ақпаратпен сабақ басталар алдында танысып алуға мүмкіндігі бар; түсті ерекшелеу, қаріпті өзгерту, анимация және т.б. көмегімен оқушының назарын басты мәселеге аудартуға мүмкіндік бар.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е.Петров. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учебное пособие для студентов пед.вузов и системы повышения квалификации педагогических кадров, под редакцией Е.С.Полат – Академия, 2001. С.272
2. Әсел Құрманғалиева, №9 орта мектептің мұғалімі «Интерактивті құралдарды қолдану әдістері», Информатика негіздері ғылыми-әдістемелік журналы №3 2011ж Б. 5-6.

Света Қосыбаева
(Қазақстан Республикасы, Ақтөбе)

БАЛАБАҚША МЕН ОТБАСЫ АРАҚАТЫНАСТАРЫН ЖАҚСARTУ ЖОЛДАРЫ

Бала әке-шешеге берілген аманат. Бала тәрбиесі қай кезден басталатындығы жөйлі көптеген пікір – таластар бар. Кейбіреулер тәрбие тал бесіктен басталады десе, келесісі бала ес біліп, етек жеңін жиып, ержеткен соң тәрбие ала бастайды дейді. Ал, ғалымдар болса: «бала ана құрсағында пайда болған кезден-ақ оның тәрбиесі басталады» – деп айтады.

Шындығында «бала ақыл тоқтатып, есеймей тұрып-ақ көргенін істей бастайды....үлкендер не қылса, соны қылады. Жақсы істесе жақсы, жаман істесе жаман істейді. Бұлай болғанда, бала тәрбиелеудің негізі ата-анасында».[2-292 б]

Ата-бабаларымыз сан ғасырлар бойы ұрпақтарын «сегіз қырлы, бір сырлы», өнегелі де өнерлі, иманды да инабатты, ар-ожданы жоғары, намысқой етіп тәрбиелеп келді. Ол кезде салт-дәстүр, наным – сенім, әдет-ғұрып, жора-жосын, үлгі-өнеге арқылы ешкімнен кем – қор болдырмай тәлім – тәрбие берген.

Адам биологиялық тіршілік иесі ретінде дүниеге келеді. Оның тұлға болып жетілуі үшін тәрбиелеу керек. Тәрбие адамды ізгілендіріп, оған қажет қасиет, сапаларды қалыптастырады.

Адам тәрбиелеу жөніндегі ғылым – педагогика. Ол өз атамасын грек сөздері: «пайдес» – балалар және «аго» – жетектеу деген сөздерден алған. Тікелей аудармасында «педагогика» сөзі бала тәрбиесін бағыттау дегенді аңдатады. Ал «педагог» сөзі бала жетектеуші мәнін білдіреді.

Қазіргі заман педагогикасы үлкен қарқынмен дамудағы ғылым. Сол дамуға байланысты өзгерістердің ізімен асығу қажеттігі пайда болып отыр. Педагогикалық іркіліс, кешеуілдеу адамдардың даму дағдарысына алып келеді, ғылыми – техникалық прогрестің табандауына соқтырады. Сондықтан да педагогика қалаған дерек көздерінен жаңа білімдерді теріп, жинақтап отыруы қажет.

Осы уақытқа дейін тәрбиелік қызмет мұншама қиын, күрделі және жауапкерлі болып көрген емес. Бұрын дүние басқаша кейіпте болды. Онда бүгінгі балалар тәрбиесіндегі қиындықтардың кейбір түрлері тіпті болмаған. Отбасында, мектепке дейінгі балалар мекемелерінде, мектепте болашақ азаматқа қандай негіз қаланса, болашақ өмірі мен бақыты, бүкіл қоғамның берекесі соған тәуелді. Бұл ретте бала бақшаларының атқаратын ролі жоғары.

Балабақша – мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелейтін мекеме. Мұндай мекеменің ең алғашқы үлгісін неміс педагогы Фребель (1702–1852) ұйымдастырған (1837). Еліміздегі тұңғыш балабақша Алматы қаласында 1917 жылы ұйымдастырылып, онда 100-ге тарта бала тәрбиеленді. 1919 – 1920 жылдары Қызылорда, Торғай, Орынбор, Орда, Қостанай қалаларында 115 Балабақша жұмыс істеді. 1997 жылы ҚР бойынша барлығы 1419 Балабақша жұмыс істеп, 162.2 мың бала тәрбиеленді. Олардың 425-і (18,2 мың бала) қазақ, 994-і (114,0 мың бала) орыс тілдерінде тәрбие жұмысын жүргізді. [2] Қазақ энциклопедиясында осындай деректер келтірілген.

Мектепке дейінгі балалық шақ – жеке тұлғаның дамып, қалыптасуындағы ерекше кезең. Бұл кезеңде бала айналасындағы ересек адамдарға тәуелді. Мысалы, ата-анасына, балабақша тәрбиешісіне, т.б. Осы жаста дұрыс көрсетілмеген күтім, берілмеген тәрбие келешекте үлкен проблемаларға соқтырады.

«Білім туралы заң» мен мектепке дейінгі білім беру мекемесінің типтік ережесіне сәйкес, баланың толыққанды дамуын қамтамасыз ету үшін балабақша алдында тұрған негізгі міндеттің бірі-отбасымен қарым – қатынасқа түсу. Бала қалыпты даму үшін балабақша мен отбасында теңдей жағдай жасалуы керек. Отбасының тәрбиелік қызметі-баласына мейірімді ана және әке болуда ғана емес, отбасы «қоғаммен байланысы бойынша өсіп келе жатқан ұрпақтардың әлеуметтенуін, қоғамның жаңа мүшелерін дайындауды қамтамасыз етеді» [3-344 б].

«Бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде, оның дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады»[4\62б.2т.].

Ата – ана бірінші педагог болып табылады. Осыған сәйкес мектепке дейінгі мекеменің отбасымен жұмыс жасаудағы ұстанымы өзгеруі керек. Балабақшалар балаға тәрбие беріп қана қоймай, ата-аналарға тәрбие жөнінде кеңестер де беріп отыруы қажет. Ал ата-аналар «балаларды оқыту мен тәрбиелеуде білім беру ұйымдарына жәрдем көрсетуге» міндетті. [5\49б.2 т.].

Өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуде бұрыннан қалыптасқан екі бағыт бары белгілі: отбасылық және қоғамдық. Қазіргі кезде отбасы тәрбиесін тіпті жоғары дәрежелі балабақша мен мектеп алмастыра алмайды деген пікірлер жиі айтылып жүр. Қосылуға болады. Дегенмен, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының негізінде «балаларды тәрбиелеу, оқыту, дамыту және сауықтыру тұтастығы принциптерін ескере отырып, мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз етуге»[6\156.2 т.] білім беру ұйымдары да бoryшты.

Біздің №21 «Кәусар бұлақ» мектепке дейінгі гимназиясында 10 топта 358

бала тәрбиеленуде. 2012-2013 оқу жылында: «Ойын арқылы балалардың ой-өрісін және тілін дамыту» және «Отбасы-тәрбие бастауы» деген екі бағдарламамен жұмыс жасап жатырмыз. Осы барысында «Жаңа оқу жылы мектепке дейінгі гимназия табалдырығында», «Тәртіптің ең тамаша мектебі – отбасы» тақырыптарында педагогикалық кеңестер өтті. Біріншісі дөңгелек үстел, екіншісі дәріс-тренинг пішінінде өткізілген бұл шараларда жалпы ақпараттық сауалнамалар жүргізіліп, тәрбиешілердің іс-тәжірибесінен слайдтар көрсетілді.

Бақшамызда баланы еңбексүйгіштікке баулуда ата-аналармен бірлестікте біраз шаруалар атқарылды. Баланы өзіне өзі қызмет етуге үйрету, үй шаруашылығында еңбекке баулу сияқты шаралар екі жақты ынтымақтастықта жүргізіледі. Педагогика саласында ойын арқылы балаларды еңбекке дағдыландыруды алғаш рет мәселе етіп көтерген Н.К. Крупская. Сондай-ақ ол өзінің педагогикалық шығармаларында ата-ананың да білім деңгейін көтеру керектігі, оларды балабақша өміріне араластыру қажеттілігі жайлы да атап көрсеткен. Себебі баланы қалай тәрбиелеу керектігін білмейтін ата-аналар кездеседі ғой.

Атқарылатын істер жүйелі жүру үшін алдымен ата-аналар арасында сауалнама жүргізіліп, мекемеіздің даму деңгейі, отбасымен жұмыс мазмұны анықталады. Әрі қарай білімдік қызмет көрсетуде ата-аналардың қажеттілігін зерттеу, ата-ананың педагогикалық және құқықтық мәдениетін көтеру мақсатында ағарту шаралары жалғасады. Жарты жыл сайын отбасы мен балабақша ынтымақтастығын айшықтайтын шаралар көрсетілімімен таныстыратын бейнероликтер дайындалады.

Ата-аналармен тығыз байланыста болу үшін алдағы күндерде біріккен іс – шараларды жиі өткізу, ата-аналарды МДГ өміріне белсенді араластыру мақсатында баланың жеке тұлғасын бірігіп зерттеу және қалыптастыру, баспасөз құралын шығару қолға алынбақ.

Ойымызды қорытындылар болсақ, бала балабақшаға қуана келіп, үйіне қуанып қайтуы керек. Балабақшада жайлы, көңілді, қызықты болатынын, достары көп екенін, ал үйде оны отбасы жақсы көретінін, үлкендердің оны асыға тосып отыратынын сәби сезсе балабақша мен отбасы арақатынасының дұрыс жолда екендігі анық.

Пайдаланылған ақпараттар тізімі:

1. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы: Бірінші том \ Ред.алқасы Шаяхметов Ш.Ш. т.б. Құраст. Қ.Жарықбаев, С.Қалиев.-Алматы, Рауан, 1994-320 бет.
2. Қазақ энциклопедиясы, 2 том
3. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2007. – 344 бет
4. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы, 1998 жылғы 17 желтоқсан N 321-І . Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1998 ж., N 23, 62-бап 2 тармағы
5. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. Астана, Ақорда, 2007 жылғы шілденің 27-сі. № 319-III ҚРЗ, 49-бап-2 тармағы сонда. 15-бап-2 тармағы

Ольга Лучанинова
(Дніпропетровськ, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА ВТНЗ

Сьогодні, враховуючи гуманістичний підхід до навчання, виховання слід розглядати не як вплив на особистість з метою формування потрібних викладачу, навчальному закладу або суспільству якостей, а як створення умов для саморозвитку в процесі навчання, особливо у вищій школі, а також реалізації природних сил та максимально можливої самоактуалізації студентської молоді. Безперечно, виховання є найважливішою функцією суспільства з часів виникнення людської цивілізації.

Гуманітарний вектор сучасної вищої освіти передбачає фундаментальну підготовку майбутніх фахівців, самоосвіту та самовдосконалення інтелектуальних, креативних і фізичних можливостей студента.

Це включає формування широкого культурницького світогляду, національної самосвідомості та дбайливого ставлення до власного здоров'я як вагомих складових способу життя, що є визначальним у досягненні кар'єрного та життєвого успіху [1].

Гуманізація в цьому аспекті виступає обов'язковою умовою педагогічних технологій навчання та виховання, бо гуманізм за своєю природою – діяльність, в яку викладач вкладає частку своєї душі. Педагогічна доцільність полягає в тому, що навчальний процес – не епізод, а зміст життя як студентів, так і викладачів.

Головна мета української системи освіти згідно Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ столітті – «створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України,

формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянської освіти» [1]. Нині дуже багато досліджується, говориться, рекламується ідей саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення – в аспекті індивідуалізації й диференціації навчання. Все частіше погляди педагогів звернені до історії педагогіки, до філософського переосмислення виховних завдань. Таким чином, говорячи про цілі й цінності в площині виховання, ми закономірно переходимо до більш широкої науково-практичної проблеми – проблеми національної ідеї, національної педагогіки, національного виховання.

Практично в усіх країнах світу йде інтенсивний пошук нових ідей та гуманістичних підходів до організації навчально-виховного процесу, розробляються й впроваджуються у практику інноваційні проекти і програми з виховання. Використання нових досягнень та методик, переорієнтація ціннісних мотивацій із матеріальних на загальнолюдські дозволяють корінним чином змінити на краще спосіб життя сучасної молоді. Але виникає потреба вивчення новітніх технологій навчання та їхньої відповідності психозберігаючим ознакам.

Треба наголосити, що у світі вже проголосили зміну домінант – від «виховуючого навчання» до «навчаючого виховання». Процес виховання завжди спрямований на зміну поглядів, переконань, ідеалів, звичок, поведінки. Сутність виховання з точки зору філософії визначається як перетворення культури людства в індивідуальну форму існування. Сутність виховання з точки зору педагогіки полягає у привласненні соціального досвіду. Зміст цього процесу полягає в тому, щоб те зовнішнє, об'єктивне, найкраще, що є в соціальному досвіді, стало суб'єктивним, тобто перетворилося на погляди і переконання, вчинки і поведінку особистості. Виховання як першорядний пріоритет в освіті має стати органічною складовою педагогічної діяльності, інтегрованої в загальний процес навчання і розвитку майбутнього фахівця.

Найважливіші завдання виховання – формування у студентів громадянської відповідальності та правової свідомості, духовності та культури, ініціативності й самостійності, толерантності, здатності до успішної соціалізації в суспільстві та активної адаптації на ринку праці. Треба навчити студентів людинознавству, бо знання мають цінність лише у тому разі, коли вони допомагають людині стати людянішою. Гуманність, милосердя, любов до людей – це царина моральних принципів, відкрита ще християнством і поставлена ним в основу побудови нової культури. У педагогічному процесі основна вихідна педагога у діяльності – це вміння любити.

Основна мета освіти – формування особистості, здатної до постійної самореалізації. І головним у процесі навчальної, освітньої діяльності між студентом і викладачем повинно бути так зване діалогічне поле, в межах якого вільно може відбуватися проектування вихованої людини та фахівця.

Обґрунтовуючи нову парадигму самореалізації особистості студента в процесі навчання, можна відзначити, що освіта лише один із векторів самореалізації людини. Але переваги цього фактора полягають у його цілеспрямованості, теоретичному конструкті. Отримуючи вищу освіту, майбутній фахівець включається у творчий процес суспільних перетворень. Відбувається соціалізація молоді у вигляді засвоєння нею моральних норм, цінностей, правил поведінки, засвоєння соціальної ролі. Самореалізація є одним із головних критеріїв стратегії життя людини, що відповідає виховним завданням держави й освіти. Студент формує високий професіоналізм, активність, діловитість, мобільність, почуття відповідальності, вміння працювати, швидко орієнтуватися у сформованій ситуації, приймати самостійні рішення, шанувати працю, формувати потребу в постійному відновленні знань і самовдосконаленні, поліпшувати культуру міжособистісного спілкування.

Організація процесу виховання у сучасного студента технічного вищого закладу ціннісного ставлення до знань передбачає перебудову навчально-пізнавального процесу (цілей, завдань, змісту, форм та методів) і спрямування його на самоактуалізацію особистості студента, вмотивоване оволодіння знаннями, вміннями, навичками щодо навчальної діяльності як цінності, розвиток та саморозвиток особистісних та професійно значущих якостей студентів (дослідницьких здібностей, креативності, професійної спрямованості, педагогічної майстерності тощо). Виховання ціннісного ставлення до знань студента технічного вищого закладу – пріоритетне завдання педагогів у підготовці конкурентоспроможного фахівця.

Виховання у вищій школі є цілеспрямованим процесом, який відбувається з врахуванням особливостей кожного конкретного навчального закладу, зокрема професіоналізму професорсько-викладацького складу, який значною мірою є носієм духовно-моральних, етичних, ділових якостей, рівня його взаємодії зі студентами-вихованцями і впливу на їх свідомість з метою формування у них виваженої життєвої позиції, вміння сприймати, використовувати, поширювати і здобувати необхідний досвід, здатності бути носіями провідних ідей, організаторами суспільно-політичного життя в країні [2].

Найбільшу увагу слід звернути на виховні аспекти підготовки фахівців у вищих навчальних закладах різних типів: впровадження світоглядно-виховних предметів, піднесення загальної культури, відродження національних традицій, плекання провідних рис національного менталітету тощо. Змінювати слід і саме ставлення до праці: студент має усвідомлювати, що не йому дають знання, а він їх здобуває, що він має вимагати знань від викладачів, студент гарно працевлаштується, якщо матиме якісну фахову підготовку. Виховання студентів відбувається і в позааудиторний час через конкурси та гуртки художньої самодіяльності, студентський психолого-педагогічний клуб, бібліотеку, органи студентського самоврядування. Особливістю цього напрямку виховної роботи є його планомірний і змістовний характер організації виховних заходів. Саме через них розвивається духовність, художньо-естетична культура, реалізуються творчі можливості студентів. Слід заохочувати і активніше впроваджувати проекти різноманітної тематики, цікаві та сучасні за формою проведення (екскурсії,

експедиції, дебати, семінари, тренінги, конференції, «круглі столи», фестивалі, літературно-музичні композиції, аудіо – та відеопроєкти тощо).

Виховання включає принципи інтеграції традиційних і нових форм виховної роботи, вмілого поєднання кращих традицій вітчизняного досвіду з новими напрямками у молодіжній політиці. Інноваційна модель майбутнього фахівця має включати перелік якостей особистості, професійно, соціально і особистісно значущих для майбутнього фахівця-професіонала.

Література:

1. Виховна робота зі студентською молоддю: навч. посібник для вищих навч. закладів / Т. Ю. Осипова [та інші]; за заг. ред. Т. Ю. Осипової; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Фенікс, 2006. – 288 с. – Бібліогр.: с. 261-280 (251 назва).
2. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання [Текст]: Навч. посібник для пед. навч. закладів / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 1997. – 304 с.

Галина Маль, Наталья Болдина
(Курск, Россия)

ОТ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ К ПРАКТИКЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

Современная система образования, глубинная основа которой была заложена более 200 лет назад, пришла в противоречие с требованиями жизни и запросами российского общества [1, с. 12]. Настоящее время характеризуется революционными изменениями в системе образования на всех его этапах. Концептуальной основой современного образования на глобальном, национальном и региональном уровнях является инновационная парадигма, предполагающая интенсивные изменения, ведущие к обновлению содержания образования, его принципов и методов, а также форм обучения [4, с. 46].

Современное образование ориентируется на коммуникативно-деятельностный и компетентностный подходы, которые помогают эффективно развивать творческие способности человека, грамотно и своевременно решать различные профессиональные и социальные задачи [8, с. 57].

Новые информационные и коммуникативные технологии позволили приступить к реализации фундаментальных целей образования: формирование мировоззренческих и ценностных ориентиров личности, общекультурных и профессиональных компетенций, развитие интеллектуальных возможностей человека [5, с. 78].

Очевидно, что современная модернизация системы образования немыслима без широкого использования новейших технологий, которые создаются усилиями ученых. Глобальная компьютеризация, единая социальная сеть инициируют любые системные изменения в области образования. Компьютерные и коммуникативные технологии обеспечивают компетентные действия человека как в его профессиональной области, так и в культуре в целом, способствуют его карьерному росту и творческому развитию [6, с. 18]. Созданные на их основе обучающие программы обеспечивают развитие навыков самостоятельного мышления, умение рассуждать на заданную тему и аргументировать свою точку зрения. Инновационная методика обучения способствует развитию глубинных творческих способностей человека, его природных талантов, что представляет возможность на ранних этапах обучения в вузе приблизить процесс обучения к научному поиску [7, с. 112].

Традиционная система высшего медицинского образования тяготеет к информационной, репродуктивной модели, основывается на устоявшихся научных знаниях и научных достижениях. Современные технологии нацелены на опережающий характер образования. Только тогда, когда студенты будут непосредственно работать с современными технологиями, участвовать в актуальных научных проектах, создавая при этом важность практического применения полученных научных результатов, образование приобретет опережающий характер [1, с. 108].

Новый технологический уровень развития содержания образования обеспечивает новое качество обучения. Инновационный процесс становится закономерностью в развитии системы современного образования, которой свойственна гибкость и чуткое реагирование на веяния времени. При этом значение фундаментальных знаний не обесценивается, а только возрастает [3, с. 56].

Поддержание медицинского вуза в актуальном состоянии сегодня становится возможным только с использованием компьютерных коммуникаций, которые обеспечивают быстрый, беспрепятственный и интерактивный обмен информацией со средой жизнедеятельности. Интернет сегодня является неотъемлемой частью жизни цивилизованного общества [8, с. 89]. Он представляет собой удобный и почти всегда доступный источник разнообразных сведений, качественно меняющий всю систему накопления, хранения, распространения и использования коллективного человеческого опыта. Освоение Интернета – это освоение новой информационной среды со специфическими средствами деятельности в ней. Интернет представляет собой один из наиболее успешных примеров того, какую пользу могут принести долгосрочные вложения, поддержка исследований и разработка информационной инфраструктуры. Глобальная сеть дает возможность персонализированного сбора, переработки, потребления и систематизации огромного объема информации [6, с. 64].

Телекоммуникационная сеть Интернет находит самое разнообразное применение в процессе совершенствования современной технологии обучения на начальном, среднем, высшем и последипломном этапах образования. Ее использование является эффективным дополнением к традиционным видам обучения, что позволяет значительно обогатить и усовершенствовать преподавание в медицинском вузе. С развитием Интернета можно говорить о формировании глобального образовательного пространства, включающего все современные средства телекоммуникации, например, электронные учебники, электронные словари и справочники, фонды электронных библиотек [2, с. 35].

Необходимым элементом инновационной парадигмы современной системы образования становится дистанционное обучение, которое особенно активно внедряется в образовательный процесс [1, с. 54]. Основу образовательного процесса в дистанционном обучении составляет целенаправленная и контролируемая интенсивная самостоятельная работа обучаемого, который может учиться в удобном для себя месте, по индивидуальному расписанию, имея при себе комплект специальных средств обучения и согласованную возможность контакта с преподавателем.

Дистанционное образование – особая усовершенствованная форма на основе новых информационных технологий и систем мультимедиа. Современные средства телекоммуникаций и электронных изданий позволяют преодолеть недостатки традиционных форм обучения, сохраняя при этом все их достоинства. При дистанционном обучении преподаватель остается главным звеном в обеспечении высокой эффективности образовательного процесса. У студентов дистанционная методика обучения помогает в большей степени развить собранность и организованность, привычное умение работать самостоятельно [4, с. 113]. Принципиально важно, что дистанционный вид обучения базируется на принципе целесообразности, безопасности, комфортности получения знаний. Необходимо отметить, что в системе дистанционного обучения имеются реальные возможности контроля за обучением, позволяющие своевременно оценивать объем и качество знаний студентов, трудности, возникшие в процессе обучения. Для современного образования характерно довольно интенсивное развитие его дистанционных форм повсеместно [8, с. 30].

Таким образом, можно с полной уверенностью сделать вывод о том, что компьютеризация, использование телекоммуникационных сетей, развитие дистанционного образования – это основные направления концепции высшего российского образования. Новая образовательная парадигма высшего образования продиктована взаимодействием с мировым сообществом. В центр системы образования ставится приоритет человеческой личности, его духовного роста и профессиональной состоятельности [9, с. 8]. Образование способствует гармонизации отношения человека с современной социальной, научной и культурной средой, развивает в человеке потребность непрерывного самообразования. Вопрос о том, для чего и ради чего осуществляется та или иная образовательная деятельность, выбор той или иной формы обучения, выбор преподавателя, учебного курса, учебного заведения, выбор профессии находится в плоскости ценностных отношений. В рамках такого подхода мир рассматривается уже не сам по себе, а в его отношении к человеку, к субъекту, к его интересам, потребностям и стремлениям.

Процесс использования передовых компьютерных и телекоммуникационных технологий, использование дистанционных форм обучения в современных моделях непрерывного образования является одной из ключевых составляющих оценки потенциального вклада новейших технологических средств в реализацию программ стабилизации и устойчивого развития российского общества [7, с. 108].

Стабильность системы образования является объективным условием эффективности процессов модернизации всех сфер жизнедеятельности человека.

Литература:

1. Латышина Д.И. История педагогики: История образования и педагогической мысли: Учеб.пособие. – М.: Гардарики, 2003. – 178 с.
2. Педагогика: учеб. пособие для вузов // В.И. Сластенин, В.А. Исаев, А.И. Мищенко [и др.] – 4-е издание. – М.: Школьная Пресса, 2004. – 280 с.
3. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учебник для студ. вузов: В 2 кн.: Кн.1. – М.: Владос, 2004. – 376 с.
4. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб пособие для студ. пед. вузов. – М.: Академия, 2003. – 256 с.
5. Агафонова А.С. Практикум по общей педагогике: Учеб.пособие. – СПб.: Питер, 2003. – 165 с.
6. Бордовская Н.В. Педагогика: Учеб.для вузов. – СПб.: Питер, 2003, 2004.
7. Воспитательная деятельность педагога: учеб. пособие для студ. вузов /И.А. Колесникова и др. – М.: Академия, 2005. – 432 с.
8. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб.пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалификации. Пед.кадров/ Под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2002. – 568 с.
9. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: Учеб.пособие для студ.вузов. – М.: ВЛАДОС-Пресс, 2004. – 323 с.

Ирина Стефанович
(Гродно, Республика Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РОДИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Основные проблемы семейного воспитания обусловлены отсутствием родительского опыта и преемственности между поколениями у большинства современных родителей. К сожалению, образование родителей происходит скорее стихийно, чем целенаправленно и организовано. Если обучение, воспитание и образование будущего поколения являются приоритетными государственными задачами, то подготовка и воспитание хороших родителей и их педагогическая и психологическая компетентность является проблемой самих родителей. Непонимание состояния ребенка, дефицит любви и отсутствие знаний о воспитании и развитии ребенка приводят к таким отрицательным явлениям современной действительности, как падение уровня физического и психологического здоровья детей, понижение их интеллектуального потенциала и духовно-нравственных ценностей, усложнение процесса адаптации к дошкольному учреждению и т.д.

На основании исследований специалистов, нами было определено, что родительская компетентность включает в себя знания, умения, навыки по вопросам развития, воспитания и обучения ребенка. Способность родителя анализировать и объективно оценивать свои воспитательные возможности, понимать ребенка, знать его особенности и учитывать их при взаимодействии с ним. Самопознание и саморазвитие родителей ученые считают важными компонентами родительской компетентности. Несмотря на различия в определении компонентов, специалисты едины в том, что знания и умения являются ядром (основой) компетентности [3, с. 25].

Актуальность проблемы формирования родительской компетентности в условиях взаимодействия дошкольного учреждения и семьи, определяется основными тенденциями развития дошкольного образования в Республике Беларусь. На партнерские отношения с родителями, на сотрудничество и сотворчество ориентирует педагогов и новая программа дошкольного образования. Именно в процессе такого взаимодействия совершенствуется педагогическая позиция родителей и педагогов, формируется единство взглядов на ребенка как самоценность и уникальность, формируется родительская компетентность – особо значимая функция взаимодействия специалистов дошкольного учреждения с родителями.

В Дошкольном центре развития ребенка № 98 г. Гродно нами было проведено исследование с целью изучения уровня родительской компетентности, под влиянием которой, происходит формирование личности ребенка. В исследовании приняли участие родители воспитанников из двух групп младшего дошкольного возраста ($n = 80$). Для определения уровня родительской компетентности (знаний, умений и навыков) по вопросам воспитания, обучения и развития детей мы использовали разработанную нами анкету для родителей «Родительская компетентность». Анкета содержит вопросы о психическом и физическом здоровье детей и его укреплении. А также вопросы связанных с познавательным, социально-личностным, художественно-эстетическим развитием детей дошкольного возраста. По нашей просьбе родители изучили вопросы в таблице и оценили свои знания и умения по 10 – балльной шкале. 0 баллов – нечего не знаю, не умею; 9 баллов – очень хорошо знаю и умею.

Обработка полученных данных позволила распределить респондентов по группам в соответствии с уровнем родительской компетентности:

- к первой группе (высокий уровень) относилось – 35%;
- ко второй группе (средний уровень) относилось – 45%;
- к третьей группе (низкий уровень) относилась – 20%.

Таким образом, диагностика показала, показала, что уровень родительской компетентности в некоторых семьях недостаточен для гармоничного воспитания ребенка. Следовательно, имеется необходимость формирования у родителей способность увидеть мир с позиции ребенка, желания узнать сильные и слабые стороны его развития. Поэтому в организации работы дошкольного учреждения необходимо значимую роль отводить выбору эффективных форм сотрудничества по повышению родительской компетентности.

Положительные результаты в воспитании детей достигаются при умелом сочетании разных форм и методов взаимодействия всех членов коллектива дошкольного учреждения и членов семей воспитанников. В настоящее время актуальными задачами продолжают осваиваться индивидуальная работа с семьей, дифференцированный поход к семьям разного типа, забота о том, чтобы не упустить из поля зрения и влияния специалистов не только трудные, но и не совсем благополучные в каких-то конкретных, но важных вопросах семьи [2, с. 358].

Нами определены направления сотрудничества и соответствующие им формы работы с семьей, ориентированные на формирование родительской компетентности такие как:

- *консультативно-рекомендательная деятельность*: консультации специалистов, беседы, диспуты, круглые столы, семейные педсоветы, вечера вопросов и ответов и др;
- *просветительская деятельность*: дни открытых дверей, родительские собрания, конференции, семинары-практикумы, выпуск «Домашней родительской папки», стендов, оформление родительских уголков в группах, тематические выставки;
- *практические занятия с родителями*: педагогические тренинги, семейный клуб, мастер-класс;

– *совместная деятельность родителей и детей*: родительские гостиные, творческие мастерские, клубы по интересам, викторины, праздники, смотры-конкурсы, выставки, выпуск газет, оформление фотоальбомов;

– *индивидуально-консультационные занятия с родителями и их ребенком*: развивающие занятия в триаде «родитель – ребенок – воспитатель», консультации для родителей.

Родительские собрания проводятся групповые и общие (для родителей всего учреждения). Общие собрания организуются 2-3 раза в год. На них обсуждают задачи на новый учебный год, результаты образовательной работы, вопросы физического воспитания и проблемы летнего оздоровительного периода и др. На общее собрание можно пригласить врача, юриста, детского писателя, а также выступления родителей.

Групповые собрания проводятся раз в 2-3 месяца. На обсуждение выносят 2-3 вопроса (один вопрос готовит воспитатель, по другим можно предложить выступить родителям или кому-то из специалистов). Ежегодно одно собрание целесообразно посвящать обсуждению семейного опыта воспитания детей [2].

Родительские конференции. Основная цель конференции – обмен опытом семейного воспитания. Родители заранее готовят сообщение, педагог при необходимости оказывает помощь в выборе темы, оформлении выступления. На конференции может выступить специалист. Его выступление даётся для того, чтобы вызвать обсуждение, а если получится, то и дискуссию. К конференции готовятся выставка детских работ, педагогической литературы, материалов, отражающих работу дошкольных учреждений, и т.п. Завершить конференцию можно совместным концертом детей, сотрудников дошкольного учреждения, членов семей.

Конференция с родителями. На конференции в занимательной форме педагоги, профильные специалисты и родители моделируют жизненные ситуации, проигрывая их. Это дает возможность родителям не только накапливать профессиональные знания в области воспитания детей, но и устанавливать доверительные отношения с педагогами и специалистами.

Педагогические консультации – одна из традиционных форм, давно используется в практике. Нужно знать заранее уровень педагогической просвещённости родителей. Встречаются как высокий, так и средний и даже низкий уровень. В зависимости от этого педагог, готовя консультацию для родителей с высоким и средним уровнем, выбирает групповую форму. Для низкого уровня – индивидуальную консультацию в форме советов, инструкций, вопросов к родителям, совместного анализа проблем данной семьи [2, с. 189].

Для повышения эффективности консультаций можно использовать ряд специальных оценочных показателей, которые помогут вносить коррективы:

– изменение потребностей родителей в педагогических знаниях (появляется ли интерес, задают ли вопросы);

– самостоятельное стремление родителей к своему ребёнку;

– появляющееся у родителей умение оценивать свои педагогические способности;

– стремление родителей обсуждать с педагогами новинки педагогической литературы.

Обычно составляется система консультаций, которые проводятся индивидуально или для подгруппы родителей. На групповые консультации можно приглашать родителей разных групп, имеющих одинаковые проблемы или, наоборот, успехи в воспитании. Целями консультации являются усвоение родителями определённых знаний, умений; помощь им в разрешении проблемных вопросов.

Тематические консультации. Консультации близки к беседам, главное их отличие в том, что педагог, проводя консультацию, стремится дать родителям квалифицированный совет. Консультации могут быть *плановыми и неплановыми, индивидуальными и групповыми*.

Плановые консультации проводятся в детском саду систематически: 3–4 консультации в год в каждой возрастной группе и столько же общих консультаций по детскому саду согласно годовому плану. Продолжительность консультации 30–40 минут. *Неплановые* возникают нередко во время общения педагогов и родителей по инициативе обеих сторон. Консультация, требует подготовки для наиболее содержательных ответов педагогов родителям [1].

Беседы проводятся как индивидуальные, так и групповые. И в том и в другом случае чётко определяется цель: что необходимо выяснить, в чём хотим помочь. Содержание беседы лаконичное, значимое для родителей, преподносится таким образом, чтобы побудить собеседников к высказыванию. Педагог должен уметь не только говорить, но и слушать родителей, выражать свою заинтересованность, доброжелательность [1].

Диспут – размышление по проблемам воспитания – одна из интересных для родителей форм повышения педагогической культуры. Он проходит в непринужденной обстановке, позволяет всех включить в обсуждение проблем, способствует формированию умения всесторонне анализировать факты и явления, опираясь на накопленный опыт, пробуждает активное педагогическое мышление. Участники диспута сами, разбившись по группам, могут сформулировать наиболее интересные вопросы, а затем отобрать и предварительно обговорить те из них, которые можно вынести на коллективное обсуждение. Такой способ позволяет всех включить в поиск наиболее правильного решения вопроса, помогает родителям занять определенную позицию, предоставляет возможность каждому высказаться. Для подведения итогов совету дела, педагогу или кому-то из родителей нужно подготовить заключительное сообщение. Предметом подобных обсуждений, дискуссий могут быть конкретные ситуации из жизни группы, семьи, просмотренные вместе спектакли или кинофильмы [2].

Круглые столы, вечера вопросов и ответов. Организуются в форме свободного или регламентированного общения педагогов с родителями, во время которого последние имеют возможность получить ответы на интересующие их вопросы, высказать свое мнение по заявленной или волнующей проблеме.

Мастер-класс: предполагает организованное коллективом дошкольного учреждения долговременное обучение взрослых для передачи родителям психолого-педагогических знаний о дошкольном детстве с помощью различных форм: лекций, семинаров, тренингов, игр и т.д. [1].

Выставки: предполагают представление результатов индивидуальной и совместной деятельности дошкольников, родителей и педагогов, цель которых – развитие творческих способностей воспитанников.

Таким образом, родительская компетентность – это сложная деятельность, требующая определённых теоретических знаний, умений и навыков в области воспитания обучения и развития ребенка. Значительная роль в развитии родительской компетентности отводится сотрудничеству семьи и учреждения образования. Планируя работу с родителями, педагогам важно направить усилия на установление доверительных отношений с ними, создать условия для самопознания, самообучения, саморазвития родителей, постоянно совершенствовать формы и методы взаимодействия по вопросам воспитания и обучения воспитанников.

Литература:

1. Бабунова, Т.М. Дошкольная педагогика. / Т.М. Бабунова. – М.: ТЦ Сфера, 2007. – 208 с.
2. Козлова, С.А. Дошкольная педагогика: учебник для студентов сред. проф. учеб. заведений / С.А. Козлова, Т.А. Куликова. 7-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2007. – 416 с.
3. Овчарова, Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2003 – 317 с.

Научный руководитель:

зам. декана по науке педагогического факультета, кандидат педагогических наук, доцент
Тарантей Л.М.

Ольга Тельна
(Харків, Україна)

ГРУПОВІ ФОРМИ РОБОТИ ЯК СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ-ІНТЕРНАТІ ДЛЯ НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ

Інноваційний урок української літератури – поліфункціональне, багатоаспектне явище; він активно впливає на розвиток пізнавальних і творчих здібностей особистості. На уроці розкривається краса і багатство української мови, культурно-історична спадщина народу та створюються умови для їх засвоєння учнями й користування у своїй комунікативній діяльності [2]. Однак навчання учнів шкіл-інтернатів для незрячих дітей характеризується певною специфікою, зумовленою, з одного боку, особливостями психофізичного розвитку дітей і, з іншого, корекційною спрямованістю навчально-виховного процесу.

Видатний дефектолог Л. Виготський, розглядаючи фундаментальні аспекти психічного розвитку нормальних і аномальних дітей, теоретично й експериментально довів, що вищі процеси мислення дитини виникають під час її соціального розвитку шляхом перенесення на себе тих форм співробітництва, які вона засвоює під час взаємодії зі своїм соціальним середовищем [3]. Це стосується й розвитку таких фундаментальних вищих психічних функцій, як увага, пам'ять, практичний інтелект дитини та її сприймання. Учений наголошував на тому, що скрізь і завжди розвиток дитини являє собою похідну від її соціальної поведінки, "...скрізь спостерігаємо той самий закон перенесення соціальних форм поведінки в сферу індивідуального пристосування" [4, с. 76].

Вбачаючи у розвитку понятійного мислення основний шлях компенсації наслідків сліпоти, Л. Виготський зазначав, що формування поняття, як і інші вищі психічні функції, розвивається лише в процесі колективної діяльності дитини. Лише співпраця веде до утворення дитячої логіки, тільки соціалізація дитячого мислення веде до утворення поняття.

Отже, колективне мислення є провідним джерелом компенсації наслідків сліпоти. Розвиваючи колективне мислення, ми мінімізуємо вторинні наслідки сліпоти, "...розвиваємо в цьому найслабшому місці весь ланцюжок негативних наслідків дефекту, видаляючи таким чином саму причину недорозвинення вищих психічних функцій незрячої дитини" та відкриваючи для неї неосяжні можливості самореалізації та інтеграції в загальне суспільство [4, с. 97].

Принцип особистісно-орієнтованого навчання, що активно запроваджується в сучасній школі, значно розширює можливості учнів із вадами зору у створенні власної освітньої траєкторії. Оскільки навчальний процес набуває особистісного спрямування, то всі зміни в системі освіти мають розглядатися в контексті удосконалення змісту і структури уроку, методів і прийомів його проведення. Інноваційні педагогічні технології, в яких домінують форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, максимально забезпечують не лише засвоєння матеріалу всіма школярами, але й сприяють інтелектуальному розвитку особистості, її самостійності, гуманності у ставленні до інших учнів,

озброюють уміннями відповідально діяти в життєвих ситуаціях. Особистісно-орієнтований підхід передбачає допомогу незрячій дитині в усвідомленні себе особистістю, у виявленні та розкритті можливостей, у створенні умов для самовираження і реалізації внутрішнього потенціалу [5].

На уроках української літератури в школі-інтернаті для незрячих дітей надзвичайно продуктивною є технологія організації групової навчальної діяльності. У такій формі роботою кожного учня керує вчитель опосередковано, через завдання, які він пропонує групі та які регулюють діяльність учнів. Педагог безпосередньо втручається у роботу груп тільки в тому разі, якщо в учнів виникають запитання і вони самі звертаються по допомогу до вчителя.

У груповій навчальній діяльності незрячі учні показують високу результативність засвоєння знань і формування вмінь. Це пояснюється тим, що в цій роботі слабкі учні виконують за обсягом будь-яких вправ на 20-30 % більше, ніж у фронтальній роботі. Важливу роль групова діяльність відіграє у досягненні виховної функції навчання, адже у дітей формується колективізм, моральні, гуманні якості особистості. Важливу роль у формуванні цих якостей відіграють особливості організації групової роботи: розподіл функцій і обов'язків між учасниками діяльності, обмін думками, взаємна вимогливість і допомога, взаємоконтроль і взаємооцінка.

Окрім того, групова навчальна діяльність виконує організаційну функцію, котра полягає у тому, що учні вчаться самостійно розподіляти обов'язки, розвивають уміння продуктивного спілкування, розв'язують конфлікти, що виникають у спільній діяльності. У груповій роботі дитина бере на себе функції вчителя і виконує «дорослі» види діяльності [5].

Таким чином, групова форма навчальної діяльності в порівнянні з іншими організаційними формами має низку значних переваг:

- за той самий проміжок часу обсяг виконаної роботи набагато більший;
- висока результативність у засвоєнні знань і формуванні вмінь;
- формується вміння співпрацювати;
- формуються мотиви навчання, розвиваються гуманні стосунки між дітьми;
- розвивається навчальна діяльність (планування, рефлексія, самоконтроль, взаємоконтроль)

[1].

Таким чином, урок української літератури має бути ефективним, а також оптимальним за своєю структурою. На кожному уроці мусить даватись учням час для роздуму, переживання, вибору позиції й обов'язково словесного вираження власних думок [6].

Інноваційні прийоми активізації пізнавальної діяльності незрячих учнів на уроках української літератури – це особисті асоціації, які допомагають розвинути творчі здібності, інтелект, нестандартність мислення, уяву, фантазію, орієнтують на пошук нових ідей, фактів, образів тощо.

При введенні нового матеріалу або узагальненні вивченого застосовується опорна схема – блок-схема.

На сучасних уроках літератури, за твердженнями вчених [7], мають переважати колективні форми роботи, адже в співпраці дитина може зробити більше, ніж самостійно. Особливо важливою колективна діяльність є для учнів із глибокими порушеннями зору, оскільки вона виконує ще й реабілітаційну функцію, адаптуючи дітей до майбутньої соціалізації.

Однак необхідно зауважити, що на уроках літератури деякі інтерактивні методи мають незначну частоту використання («карусель», «акваріум», «броунівський рух», «ажурна пилка» тощо), Водночас доволі часто використовуються такі прийоми, як робота в парах і малих групах, «мікрофон», «незакінчене речення», Прес, рольові ігри та дискусії [6].

Наприклад, методи «Мікрофон» і «Незакінчене речення» використовуємо у ході аналізу повісті І.Франка «Захар Беркут ». Після опрацювання теоретичного матеріалу пропонуємо закінчити речення: «Громада – це ...».

Роботу в парах можна проводити на будь-якому етапі уроку. Отримавши завдання, учні активно співпрацюють упродовж наперед визначеного часу (до 3 – 5 хвилин). Учасники обмінюються думками, щоб потім озвучити їх перед усім класом. По закінченні, озвучуються результати роботи. Серед завдань можуть бути такі: обговорити питання, взяти інтерв'ю, розробити план, порівняти, заперечити одне одному тощо.

На уроці розгляду творчості та життєвого шляху письменників актуалізуємо опорні знання. Пропонуємо одному учаснику бути письменником, а іншим – кореспондентами. «Кореспонденти» ставлять запитання «письменнику» (за вивченою біографією). зауважимо, що в даному випадку метод «робота в парах» органічно поєднується з методом «рольова гра».

При обговоренні дискусійних питань використовується метод «Прес», коли треба зайняти й чітко аргументувати визначену позицію з проблеми, що обговорюється. Метод навчає учнів виробляти й формувати аргументи, висловлювати думки з дискусійного питання у виразній і стислій формі, переконувати інших. Свою думку учні починають словами: Я вважаю, що... Потім пояснюється причина появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази (...тому що...). Наводяться приклади, додаткові аргументи на підтримку власної позиції (...наприклад...). Узагальнюється думка (...отже..., ...таким чином...).

Виявити різні позиції з певної проблеми або з суперечливого питання допоможе дискусія. Школярі пригадують правила культури ведення дискусії. Учитель заздалегідь пропонує тему і план дискусії, учні самостійно готуються, опрацьовуючи додаткову літературу. Після закінчення дискусії роблять узагальнення, підбивають підсумки.

Рольові ігри імітують реальність шляхом проживання ситуації у ролі, надають учням можливості діяти «як насправді». Учень повинен чітко дотримуватися своєї ролі, намагатися слухати партнерів, не коментувати діяльність інших, перебуваючи в ролі; вийти з ролі по закінченні сцени; взяти участь в аналізі. Учитель розподіляє ролі, дає час на обмірковування. Після закінчення гри проводиться ретельний і поглиблений аналіз побаченого і почутого. Бажано, щоб кожен учасник відповів на питання:

- Як ви себе почували в тій чи іншій ролі?
- Що вам подобалось під час гри, а що – ні?
- Як може вплинути ця роль на ваше подальше життя?

Для того, щоб зібрати якомога більше ідей від усіх учнів упродовж обмеженого часу щодо розв'язання проблеми, варто використати «мозковий штурм», який спонукає учнів виявляти творчість, дає змогу вільно висловлювати свої думки. Назвавши проблему, учитель пропонує учням висловити ідеї, коментарі тощо. Усі пропозиції записуються на дошці без зауважень, запитань. Так, після прочитання «Давньої казки», Лесі Українки на обговорення учнів виносяться питання: Чому лицар Бертольдо негідно повівся з поетом? Хто в цьому винен?

Шкільна практика доводить, що використання на уроках української літератури різноманітних групових форм виробляє стійкий інтерес до предмету, усуває одноманітність навчального процесу, мобілізує вольові та інтелектуальні зусилля незрячих учнів, розвиває їхню соціальну активність. Групові форми роботи можуть практикуватися на всіх етапах уроку літератури: на початку уроку замість опитування, одразу після викладу учителем нового матеріалу, а також під час повторення та узагальнення знань.

Отже, можна зробити висновок, що грамотне поєднання різних форм групової роботи на уроці української літератури багато в чому забезпечує його інноваційність, особистісну спрямованість навчання і сприяє нормалізації психофізичного розвитку незрячих учнів. Інтерактивна та комунікативна сфери соціальної активності незрячих учнів прямо пов'язані з рівнем їхньої мовленнєвої компетентності, підвищення якого є основною метою навчальної діяльності на уроках мови та літератури. Добре сформовані інтерактивні вміння та комунікативні навички, разом із розвиненим світоглядом, здатністю працювати в команді, самостійно приймати рішення та відповідати за них, створюють міцне підґрунтя для здійснення подальшої продуктивної життєдіяльності та успішної соціальної інтеграції дітей із вадами зору в суспільстві зрячих.

Література:

1. Богданова І.М. Педагогічна інноватика: Навчальний посібник // І.М. Богданова. – Одеса: «ТЕС», 2000.
2. Васьков Ю.В. Сучасні освітні інноваційні концепції // Ю.В.Васьков / Педагогічні теорії, технології, досвід. – Харків, 2000
3. Выготский Л.С. Коллектив как фактор развития аномального ребёнка / Л.С. Выготский // Собр. соч. – М.: Педагогика, 1982. – Т.5.
4. Выготский Л.С. Слепой ребёнок / Л.С. Выготский // Собр. соч. – М.: Педагогика, 1989. – Т.5.
5. Освітні технології: Навчально-методичний посібник // О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін. [За заг. ред. О.М.Пехоти]. – К.: «А.С.К.», 2001.
6. Токмань Г. Методи викладання літератури в їхній особистісній спрямованості на учня // Г. Токмань / Дивослово. – №2, 2004.
7. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання // О.Пометун, Л.Пироженко. – К.: «А.С.К.», 2004.

Владимир Топольский
(Талдыкорган, Казахстан)

ЛОКАЛЬНОЕ ДОПОЛНЕНИЕ ДИСТАНЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

В этом году у нас в колледже прошел второй выпуск студентов, обучавшихся по дистанционной технологии. Что хотелось бы отметить в данной статье. Одним из условий при поступлении студентов на отделение дистанционного обучения является наличие интернет-связи для выполнения программы. Это условие, конечно же, выполняется. Но дело в том, что эта связь не всегда может быть студенту-дистанционнику доступна. Не будем вникать в подробности, примем это как факт и постараемся решить вопрос: как же студенту быть в данной ситуации?

Можно было бы посоветовать приобрести ту литературу, которая рекомендована в учебных программах, но это было бы шагом назад (и немалым). Да и этически неверно советовать студенту-дистанционнику использовать «твердые» копии.

Выход в следующем: сделать локальную копию учебного сервера. И при ежедневном обращении студента к учебной информации в процессе обучения ему (студенту) не придется прибегать к услугам «всемирной паутины». Достаточно будет запустить приложение на своем компьютере и интерфейс учебно-методического комплекса (УМК) «Электронный учебник» появится на мониторе.

Конечно, можно было бы сделать проще: снабдить каждого студента необходимой литературой в электронном формате. И пусть себе учится. Но как быть с методическим, раздаточным, тестовым материалами? Изобретать форму для их применения для каждого студента? Ничего этого делать не надо, т.к. все это уже сделано в УМК. Да и интерфейс, с которым студент будет работать

самостоятельно, точно такой же, что и в УМК по той простой причине, что студент и будет работать с УМК, только локально.

Дальше, как говорится, дело техники, т.е. технические подробности. Как реализовать серверную часть на клиенте? Пути реализации могут быть самыми разными: можно, к примеру, порекомендовать студенту скачать и установить *какую-нибудь* виртуальную машину, затем установить на ней *какую-нибудь* операционную систему, затем развернуть на ней *какой-нибудь* сервер, затем... Впрочем, ясно, что это будет сложно, даже при самой тщательной разработке инструкции пользователя.

Я хотел бы предложить следующий способ для решения поставленной задачи. Повторюсь, это лишь вариант, подобных которому может быть довольно много. И он (этот вариант) ни в кое мере не претендует на истину в последней инстанции. С этого года мы начнем его внедрять в процесс обучения. И через семестр-два будет ясно, в каких местах узко, а где просто рвется.

В интернете существует очень хороший способ изучить Windows-альтернативные способы создания баз данных, веб-сервера: речь идет о комплексе Дмитрия Котерова **denwer**, с которым можно познакомиться по адресу <http://www.denwer.ru/>. [1]

Буквально небольшое отступление от темы. Хотя и реализовано упомянутое программное обеспечение для операционной системы Windows, но после некоторого знакомства с **denwer** задаешься вопросом, а зачем создавать государство в государстве. Не лучше ли работать и с базой **MySQL**, и с сервером **apache**, и с языком **php** в UNIX? В свое время мне пришлось переходить с **Окон** на **Пингвина**, затем к **Дракону**. И именно **denwer** был тем переходным мостиком, который помог этому переходу, за что большое спасибо автору. Но, к делу!

Напомню, что учебный сервер существует и расположен он по адресу: <http://tptk.kz> – это сайт Талдыкорганского политехнического колледжа. На домашней странице есть ссылка **Вход в УМК**, по которой можно перейти к учебно-методическому комплексу «Электронный учебник». Именно он – УМК и будет использоваться локально студентами-дистанционниками.

Процесс установки и разворачивания сервера на основе **denwer** очень подробно описан по выше приведенному адресу (<http://www.denwer.ru/>) и поэтому нет смысла приводить его здесь. Хотелось бы отметить другое: процесс работы на локальном сервере ничем не будет отличаться от подобного в глобальной сети. Знакомство с материалом, его закрепление будет происходить точно таким же образом. После твердого усвоения материала можно перейти к тестированию, но уже на учебном сервере через интернет. Только на это время необходимо будет соединиться с сервером колледжа. Поскольку время тестирования ограничено получасом, а попыток – две, то студенту придется затратить на интернет-общение не более часа на каждую тему. Очевидно, что такая «библиотека» на своем компьютере очень удобна и выгодна.

Занимая что-то около 200 Мб, подобная локальная версия легко может уместиться на любом внешнем носителе информации. Получить ее студент может, как на отделении дистанционного обучения, так и удаленно, войдя в свой личный кабинет УМК. В качестве демонстрации приведу инструкцию по установке локальной версии УМК на компьютер.

Порядок запуска приложения «Локальный электронный учебник»

Скопировать архив (в данном случае **leb8_2.rar**) в любое место, можно на рабочий стол.

Распаковать архив (на рабочем столе должна появиться папка **leb8_2**).

В появившейся папке запустить приложение **PStart Server.exe**. Возможны проблемы с запуском указанного приложения из-за установленного антивирусного оборудования. Но в любом случае нужно создать правило исключения, которое позволит устранить эти проблемы.

После запуска приложения появившиеся диалоговые окна командной строки (черный фон) удалятся сами.

В диалоговом окне Win-приложения (рис 1.) Окно главного меню

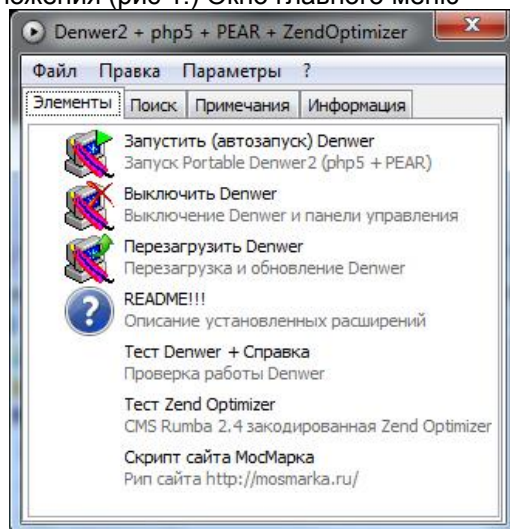

Рисунок 1 Окно главного меню

выберите и запустите двойным щелчком пункт **Тест Denwer + Справка**

После этого запустится браузер с учебником. Далее действуйте по обстановке: запустите дисциплину, щелкнув по ссылке и т.д. (рис 2 – 6)

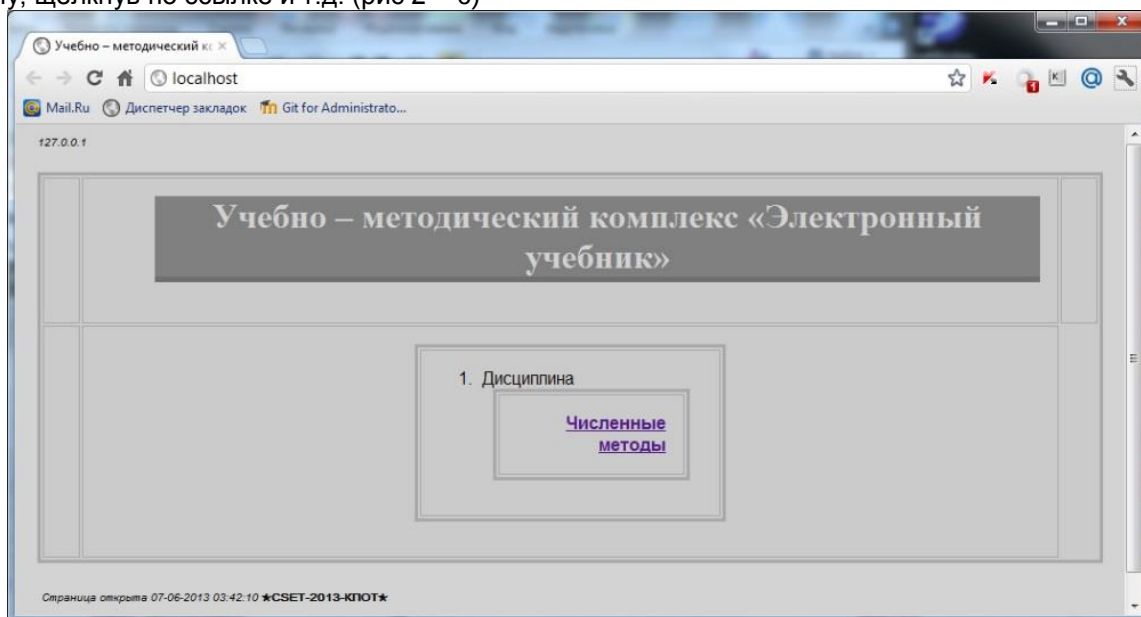

Рисунок 2 Домашняя страница учебника

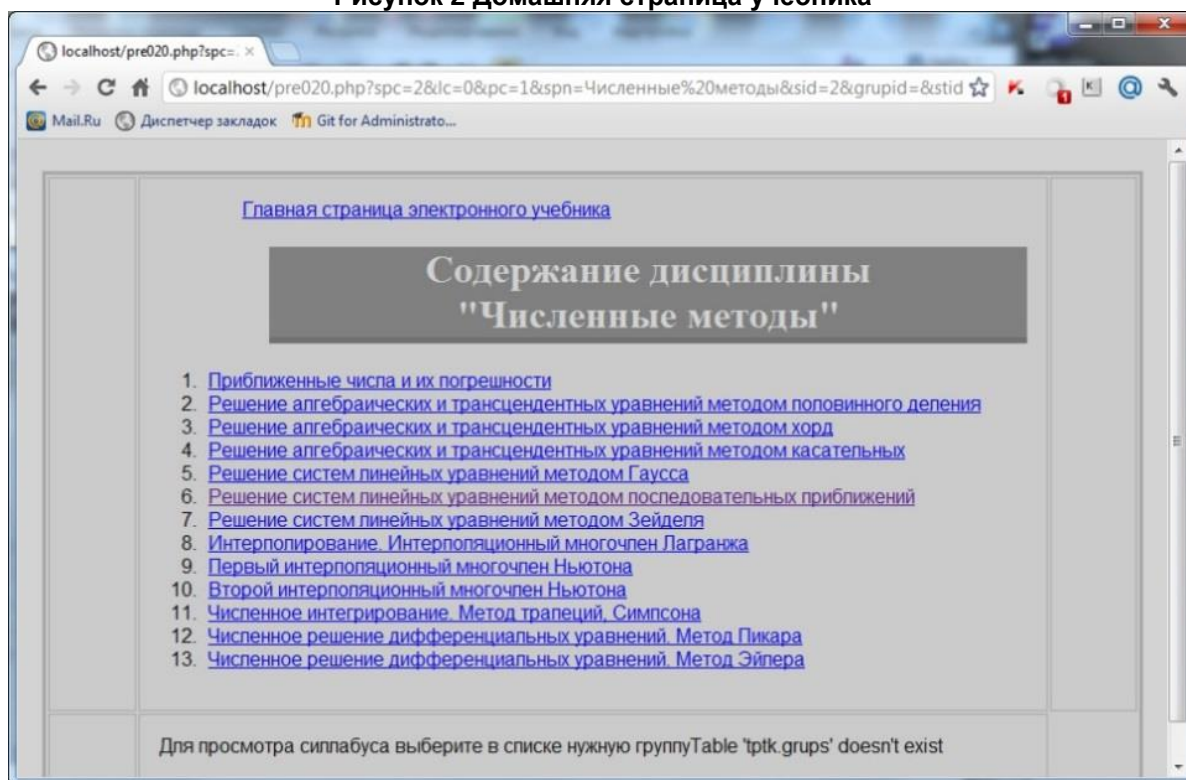

Рисунок 3 Перечень тем дисциплины

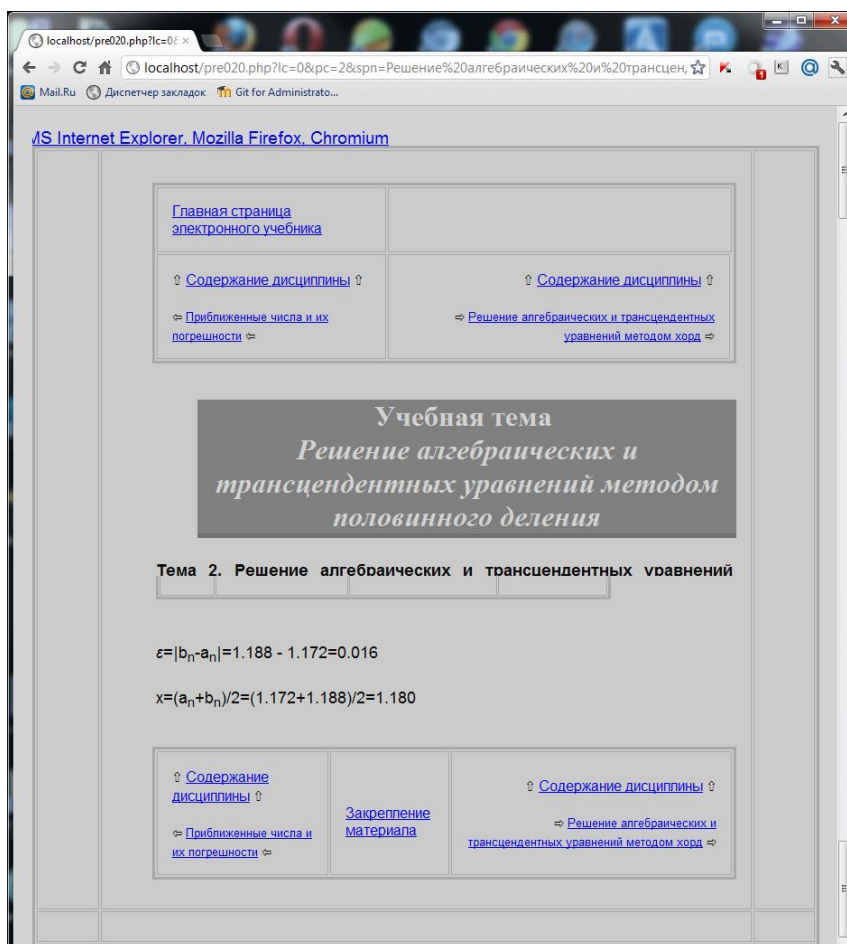

Рисунок 4 Окно с содержанием учебной темы

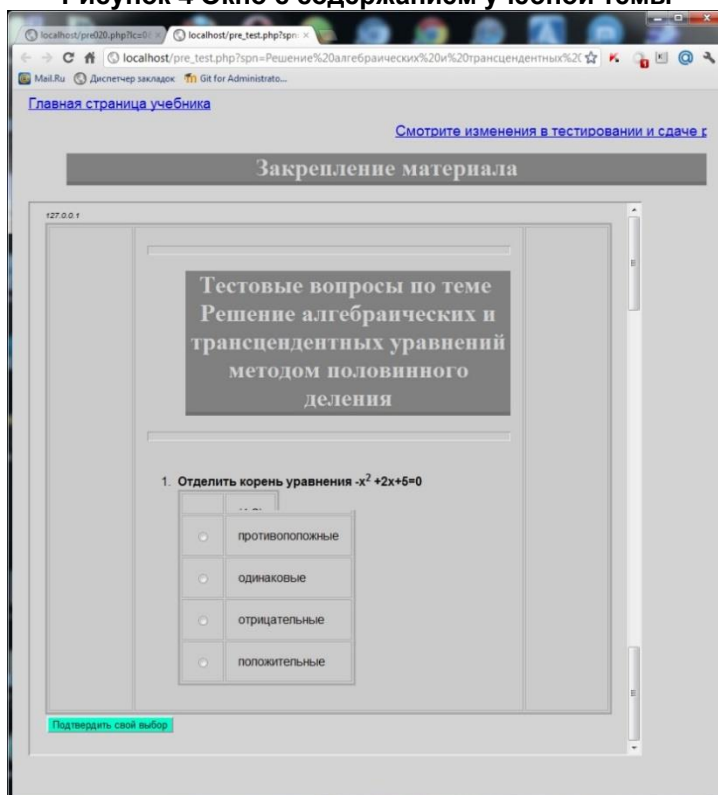

Рисунок 5 Окно с содержанием тестовых вопросов

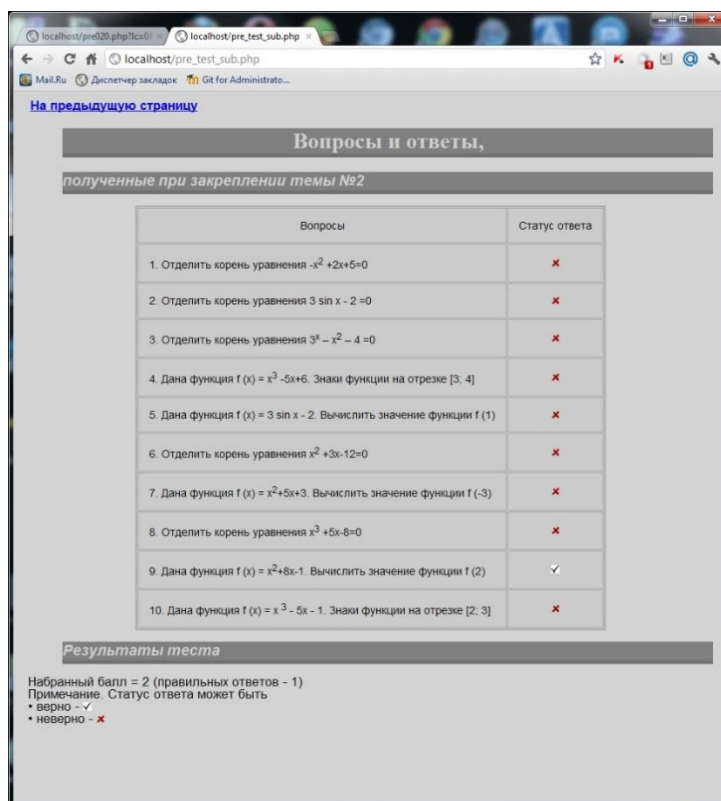

Рисунок 6 Окно с итогами закрепления материала

Для выхода из учебника, закройте окно браузера. И выберите в Окне главного меню (рис 1) пункт Выключить Denwer. Дальнейшие действия пройдут автоматически.

При этом для каждого студента реально разработать свою программу обучения. Но это уже совсем другая история, о которой мы поговорим в другой раз.

Литература:

1. Денвер – локальный сервер. Скачать Денвер, установить WAMP сервер для localhost (PHP 5.3.13, MySQL 5.1, PostgreSQL 8.4 etc.) <http://www.denwer.ru/>

СЕКЦИЯ: ПРАВО**Анна Москалева
(Курск, Россия)****ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В РОССИИ**

В настоящее время одной из самых важных государственных проблем в Российской Федерации становится проблема, связанная с женской преступностью. Стоит отметить, что это связано, прежде всего, с формированием в последнее десятилетие интенсивного роста этого вида преступности в стране. В настоящее время женщины стремительно догоняют мужчин, а по числу некоторых преступлений занимают главенствующую позицию.

Особый интерес к феномену женской преступности объясним, так как женщина в общество занимает достаточно важное положение, выполняя при этом особые социальные функции и роли. Кроме того последствия криминальных форм поведения женщин достаточно губительны. Они значительно влияют на нравственное состояние общества, ставя под угрозу безопасность жизни, здоровья и собственности отдельных граждан.

Проанализировав историю, отметим, что женская преступность явление само по себе достаточно изменчивое. Кроме того, женская преступность является составной частью общей преступности, однако обладает определенными особенностями [1, с. 14]. Эти особенности чаще всего связаны с психофизиологическими характеристиками и, в большой степени, обусловлены социальным положением. Из-за глубоких перемен в XX – начале XXI в., женская преступность приобрела особый характер. Напрямую это связано с тем, что в обществе изменились социальные роли женщин, и закрепился определенный социальный статус.

Отметим, что в России достаточно длительный период времени женская преступность не выделялась как самостоятельный вид преступности, а была всего лишь подтекстом мужской преступности [1, с. 15]. Это зависело от того, что ранее считалось, что женщина не способна совершить тяжкие преступления, а могла лишь причинить вред небольшой тяжести. Ж. Кетле, бельгийский статистик, в своих работах малую долю преступлений, совершенных женщинами, объясняет как ограничение правового статуса женщины, а также отрешенность общественной жизни женщины в данный период время [3, с. 41].

С. В. Познышев, исследователь в области женской преступности, большое внимание уделяет социальной стороне, а именно социальной роли женщины в обществе [3, с. 42].

Стоит заметить, что женщина по своей природе несет достаточно важную социальную функцию. Определяющими функциями для женщины является роль матери, а также воспитание детей, сохранение семейного очага. Именно поэтому прецеденты женской преступности оказывают негативные последствия, как на отдельные личности, так и на семьи, а значит и на все общество в целом. От уровня женской преступности зависит показатель духовного и нравственного здоровья общества.

Выявив некоторые аспекты женской преступности, можно с уверенностью отметить, что характер преступлений имеет свои физиологические и психические особенности. При этом она отличается своими масштабами, выбором жертвы, а также сферой, в которой происходит преступление. Кроме того женская преступность отличается количественными показателями [1, с. 15].

Долгова А.И. отмечает, что структура женской преступности представлена в большинстве своем корыстными преступлениями, а именно преступлениями имущественного характера. Причиной такого рода преступлений становится материальное положение, зависть и корысть [6, с. 167].

Несмотря на это, в настоящее время женская преступность вызывает особую тревогу. Связано это, прежде всего, с тем, что статистика информирует о значительном увеличении насильственной преступности. Так, в 2012 г. абсолютные показатели такого рода женской преступности значительно превысили мужскую, составив, тем самым, 14 % в структуре всей женской преступности [4, с. 24]. В качестве жертв, в подобного рода преступлениях, чаще всего выступают мужья или сожители, а также родственники, знакомые и соседи.

Причиной совершения такого рода преступлений служат семейные конфликты, бытовые неурядицы, а также интимные переживания.

Возвращаясь к вопросу об психофизиологическом состоянии, необходимо отметить, что женщины более ранимо и эмоционально восприимчивы. Некоторые женщины не в состоянии пережить семейные конфликты, разводы, а также неурюченность личной жизни и именно на этой почве совершаются насильственные преступления. Кроме того, поведение таких преступниц характеризуется особой жестокостью и дерзостью, что категорическим образом идет вразрез с традиционным понимаем гендерных отличий. Таким образом, насильственные преступления ставят под угрозу базовые институты и гуманитарные ценности общества в целом.

При оценке корыстных преступлений, совершенных женщинами, необходимо отметить тот факт, что наблюдается тенденция стабильного роста преступлений в сфере мошенничества. Мужской показатель преступности в сфере мошенничества тоже велик, однако, наблюдается значительный прирост доли лиц женского пола, совершивших данное преступление.

Отметим, что число официально зафиксированных преступлений значительно ниже, чем в действительности, а количество латентных деяний с каждым годом увеличивается. Кроме того, женская преступность характеризуется высокой степенью латентности, примерно 54 % от всей преступности [4, с.

25]. При этом на долю мошенничества выпадает 75-83 %. Ученые отмечают, что официально незарегистрированная часть совершенных преступлений в сфере мошенничества в несколько тысяч процентов превышает официальную. Таким образом, в различных регионах латентность варьируется от 1000% до 9400 %. Причинами этого могут служить не только достаточно высокий интеллектуальный уровень мошенников, но и низкий профессиональный уровень сотрудников органов внутренних дел, а также длительность расследования и сложность доказывания уголовных дел, связанных с мошенничеством. Нередко мошенники пользуются тем, что мошеннический способ хищения сложно отличить от неисполнения гражданско-правовых обязательств [6, с. 171]. Кроме того, нежелание пострадавших обращаться в правоохранительные органы и отсутствие веры в то, что преступление будет раскрыто дают мошенникам очередной шанс на совершение подобного рода преступлений.

Кроме этого, необходимо обратить внимание на то, что 8% совершенных преступлений приходится на участие женщин в грабежах, а 5,5 % в разбойных нападениях [2, с. 194]. В последнее время женщины стремительно догоняют в совершении данного рода преступлений мужчин, организовывая группы лиц и комплекс действий, входящих в объективную сторону грабежа, а также разбойного нападения.

Особое внимание в настоящее время привлекает женская преступность в сфере экономической деятельности. В структуре всей преступности в целом экономические преступления занимают порядка 18,9 % [4, с. 27]. Характеризуются они чаще всего налоговыми преступлениями, предпринимательской деятельностью, а также преступлениями, связанными с нарушением прав потребителей. Причиной совершения данного рода преступлений служат: неблагоприятные условия жизни, ограниченность возможности трудоустройства, снижение уровня благосостояния и т.д. Таким образом, женщины все чаще подвержены совершению экономических преступлений.

Таким образом, проанализировав характер, совершенных преступлений женщинами отметим, что рост женской преступности несет весьма серьезную угрозу. С каждым годом увеличивается рост насильственной преступности, а это значит, что преступное поведение женщин вносит разлад в повседневную жизнь обычных граждан, нанося невосполнимый ущерб окружающим, в первую очередь, детям. Что же касается мошеннических посягательств, отметим, что для эффективного предотвращения преступлений подобного рода необходимо учитывать объективные закономерности совершения преступлений, а также количественные и качественные стороны этих явлений, механизмы совершения преступлений.

Однако в настоящее время, к сожалению, в российском законодательстве существует достаточно малое количество нормативных правовых актов, которые регулируют положение женщин в системе уголовного правосудия. Существующие нормативно правовые акты зачастую не учитывают гендерную специфику совершения преступления и поэтому количество преступлений, совершенных женщинами, растет. Именно поэтому целесообразно на законодательном уровне разработать ряд нормативно правовых актов, учитывающих физиологическую и психологическую составляющую, присущую женскому полу. Разработка подобного рода актов внесет свою положительную лепту и уменьшит количество совершаемых преступлений.

Литература:

1. Гармаш А., Королева С. Женщина в системе уголовного правосудия // ЭЖ-Юрист. 2012. № 14. С. 14-18.
2. Берсей Д.Д., Сербина И.А. Алкоголизм и насильственная преступность женщин в семьях // Общество и право. 2009. № 5. С. 193 – 200.
3. Осипян Н.Б. К вопросу об актуальности исследования психологических особенностей женской насильственной преступности // Юридическая психология. 2010. № 3. С. 40-50.
4. Синьков Д.В. Некоторые социально-экономические детерминанты женской преступности // Российский следователь. 2009. № 18. С. 24 – 30.
5. Шевченко И.С. Потерпевшие от тяжких насильственных преступлений, совершаемых женщинами // Общество и право. 2009. № 4. С. 202 – 206.
6. Шиян В.И. Состояние и динамика мошенничеств, совершаемых женщинами // Общество и право. 2010. № 5. С. 167 – 171.

Научный руководитель:

кандидат юридических наук, зав. кафедры уголовного права и процесса КГУ,
Афанасьев Анатолий Николаевич.

СЕКЦИЯ: ПСИХОЛОГИЯ**Александра Бугославская
(Армянск, Украина)****ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОЗИЦИЯ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЕГО
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Общественно-политические и экономические преобразования, происходящие в нашей стране, существенно укрепили и повысили статус психологии как профессиональной деятельности. Как отмечает В. Рубцов, «психологическая наука становится неотъемлемой частью современной социальной практики, ее системообразующим ядром. Ведь трудно сегодня представить себе любую область деятельности, не включала бы в качестве активного ее участника профессионального психолога».

В профессиональном взаимодействии компетентного психолога с людьми, имеющими другое образование, мировоззрение, на первый план выходит личностная составляющая специалиста. В связи с этим при подготовке профессиональных психологов особое внимание необходимо уделять не только приобретению студентами высокой квалификации, но и формированию профессиональной позиции, личностного отношения к предстоящей деятельности.

Как отмечает Г. Абрамова, профессиональная деятельность человека состоит в том, что она предусматривает обязательное рефлексии на содержание предмета профессиональной деятельности [1, с. 381]. Однако содержание профессиональной деятельности студента-психолога отличается своей специфичностью, поскольку студент находится на этапе профессионального развития. Профессиональное развитие рассматривается как появление в психике человека его новых качеств личности, как овладение человеком новыми профессионально важными качествами, как изменение ранее сложившегося соотношения профессионально важных качеств личности, а также становление профессиональной позиции самого студента-психолога.

Разработкой понятия «позиция» в различных аспектах в отечественной психологии занимались такие психологи, как К. Абульханова-Славская, В. Бедерханова, А. Бодалев, Л. Божович, Э. Зеер, А. Леонтьев, О. Соколовская и др. Позиция личности занимает важное место и в структуре личности и в структуре деятельности.

Наиболее общее понимание дефиниции «позиция» в современном научном тезаурусе рассматривается как: «положение», «угол зрения, отношение к чему-либо, что определяет характер поведения, действия» [3, с. 642]; «устойчивая система отношений человека к определенным сторонам деятельности, проявляется в соответствующем поведении и поступках; позиция – образования, развивается; зрелость ее характеризуется непротиворечивостью и относительной стабильностью» [9, с. 347].

Позиция как «устойчивое внутреннее образование», для которого свойственны активность и инициативность, является неотъемлемой, наиболее обобщенной характеристикой личности. С. Рубинштейн указывал на то, что позиция является связующим звеном между сознанием и личностью, где личность благодаря сознанию занимает определенную позицию во взаимоотношениях между человеком и миром, т. е. личность формируется только осознавая и утверждая свою позицию по отношению к людям, обществу, на основе собственного видения мира и понимания взаимодействия с ним, через систему ценностного отношения к окружающей действительности и к самому себе [7, с. 436].

А. Леонтьев считает, что именно позиция является предпосылкой и условием развития личности. Справедливость такого понимания значения позиции находит доказательства повсеместно в жизни. Следует выделить активную и пассивную позиции личности. Пассивная позиция ведет к разочарованию, к потере индивидуальности, развитию негативных психических состояний – злоба, мстительность и т. д. Такой человек теряет смысл жизни или не находит его вообще. Такая позиция ведет к деградации личности. Активная позиция направлена на реализацию способностей личности. Смысл жизни такого человека заключен в деятельности, которую он совершает на благо обществу, в творениях, которые он дает миру и (или) в эмоционально – ценностных отношениях к миру, к людям, к себе. Только позиция субъекта, активно участвующего в своем образовании и несущего ответственность за это образование, может обеспечить качественное профессиональное развитие специалиста. Это значит, что основой профессионального роста и становления является активное и заинтересованное субъектное отношение к своему образованию.

В. Бедерханова считает, что позиция всегда является результатом самоопределения, т. к. самоопределение есть процесс изменения позиции. В слове понятие «самоопределение» определяется как осознанный акт выявления и утверждения собственной позиции в проблемной ситуации [9, с. 375]. В юности в период профессионального образования происходит самоопределение в учебно-профессиональном пространстве. И в этом случае, по мнению Э. Зеера, под самоопределением понимается «не просто выбор профессии или альтернативных сценариев профессиональной жизни, а своеобразный творческий процесс развития личности» [4, с. 114]. Позиционное самоопределение личности тесно связано и определяется мировоззрением личности, профессиональными установками,

индивидуально-типологическими особенностями личности, темпераментом и характером, ее ценностными ориентациями.

Процесс самоопределения, как и самопознание и саморазвитие, обязательным образом включает в себя внутренний диалог. А. Бодалев отмечает, что именно во внутреннем мире человека происходит субъективный отбор и интеграция знаний об окружающей действительности. Именно во внутреннем мире складываются и существуют его подлинные отношения к разным сторонам действительности. Именно в нем человек создает сценарий своей жизни на ближайшее и более отдаленное будущее и определяет пути его осуществления. В этом контексте особое значение приобретает позиция психолога, которую А. Бодалев трактует как целостное психическое образование, включающее конкретные установки и ориентации, систему личных отношений и оценок опыта, реальности, перспектив, а также собственных притязаний [6, с. 18]. Эта позиция выражает способ самоопределения психолога, принятия и реализации им собственной профессионально-деятельностной концепции. Выражает его самооценку, уровень профессиональных притязаний, мотивированность деятельности и понимание своего назначения. Если в основу общей ориентации психолога положены социально значимые ценности, а сферу своей деятельности психолог считает жизненно важным приоритетом и если на практике психолог реализует современную профессиональную культуру, лучшие традиции и продуктивные инновации современной психологии, то такая позиция может считаться оптимальной.

О. Соколовская в структуре профессиональной позиции выделяет три компонента:

- отношение к людям в профессии, располагающее в континууме негуманный – гуманный;
- отношение к будущей профессиональной деятельности, отражающее способы освоения и реализации профессиональной деятельности, располагается в континууме пассивный – инициативный;
- отношение к себе как к будущему психологу: непринятие себя – принятие себя, позитивная оценка как будущего психолога.

Автор отмечает, что профессиональная позиция студента-психолога связана с его личностными особенностями: «отношение к людям» связано с позитивным самоотношением, самоинтересом, просоциальными ценностями благополучия всех людей, ценностями самостоятельности; «отношение к будущей профессиональной деятельности» связано с самоуважением, креативностью, просоциальными ценностями благополучия всех людей, достижения и безопасности; «отношение к себе как к будущему психологу» связано с позитивным самоотношением и просоциальными ценностями узкого круга. У студентов-психологов с высоким уровнем общей интернальности, интернальности в области достижений и межличностных отношениях выражены все компоненты профессиональной позиции [8, с. 166].

Таким образом, профессиональное развитие будущего специалиста происходит в двух видах деятельности: в познавательной, в процессе приобретения необходимых знаний, умений и навыков, способов мышления и в практической профессиональной, в процессе непосредственного включения в профессиональную деятельность. То, в какой степени личность включится в эти виды деятельности, зависит от той позиции, которую она займет по отношению к ним. А от позиции личности во многом будет зависеть профессиональное развитие специалиста. Профессиональная позиция, являясь позицией личности в профессиональной среде, не должна противоречить принципам жизненной позиции. Только их общность и согласованность может гарантировать становление специалиста как профессионала.

Литература:

1. Абрамова Г. С. Практическая психология: Учебник для студентов вузов / Г. С. Абрамова. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 480 с.
2. Бедерханова В. П. Становление личностно ориентированной позиции педагога / В. П. Бедерханова. – Краснодар: КубГУ, 2001. – 220 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В. Т. Бусел. – К.–Ірпінь: Перун, 2005. – 1021с.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1997. – 304 с.
6. Рабочая книга практического психолога: Пособие для специалистов, работающих с персоналом / Под ред. А. А. Бодалева, А. А. Деркача, Л. Г. Лаптева. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2001. – 640 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб: Издательство «Питер», 2000 – 712 с.
8. Соколовская О. К. Особенности профессиональной позиции студентов-психологов / О. К. Соколовская // Психология XXI века: Материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых «Психология XXI века» 22–24 апреля 2010. Санкт-Петербург – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2010. – С. 165–167.
9. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Харків: Прапор, 2005. – 347 с.

СЕКЦИЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Айгүл Елепбергенова
(Талдықорган, Казахстан)

БАТЫРМАЛАР ҚҰРУҒА АРНАЛҒАН ҚОСЫМША

Оқу жүйесінде ақпараттық технологияны жалпы қолданудың мазмұнынан гөрі оны пайдалану ісі білім беру жүйесіндегі қойылған талаптарға қаншалықты жауап бере алатыны маңыздырақ. Сондықтан электронды оқыту әдісін жүзеге асыру жалпы білім беру әдісін жетілдіру тәсілдерімен бірге онымен тығыз байланысты. Білім беру аясындағы мәселелерді ақпараттық және компьютерлік технология көмегімен шешу мүмкіндіктері жайлы соңғы кезде жиі естіміз. Компьютер қазіргі кезде оқытудың ең керекті жабдығына айналды, бірақ оны тиімді түрде пайдалану жолдарының әлі ашылмаған тәсілдері, күнделікті сабақтарға қолдану үшін әлі де айқындалатын жақтары көп екені бізге белгілі.

Қазіргі таңда электронды түрде өңделген сабақтар оқытудың жаңа әдісі болып табылады. Электрондық оқыту – кешенді емес біртұтас, дидактикалық, әдістемелік, интерактивті бағдарламалық жүйе және ол оқу материалында кездесетін қиындықтарды артта қалдырады әрі мультимедианың соңғы мүмкіндіктерін қолданып, ғылыми-зерттеу әдістерін толықтырады.

Электрондық оқыту, негізінен, үш бөліктен құрастырылады: негізгі ақпараттық курс бөлімінен тұратын презентациялық бөлім, алған білімдері бойынша бекітілген жаттығулар, оқушының білімін көлемді түрде бағалау үшін тесттер. Компьютерлік оқыту негізгі оқулықты, анықтаманы, есептеуішті, зертханалық жұмыстарды бір-бірімен байланыстырады.

Электронды сабақ – бұл электронды білім беру бағдарламаларын қолданатын оқушының өздік жұмысы [1]. Мұндай сабақтарда мысалы, электрондық оқулықтарды, оқытушы бағдарламаларды пайдалануға болады.

Кез-келген электронды сабақты құру кілттік компоненттерді айқындап, оларды жеке блоктарға біріктіруден басталады.

Электронды сабақ өңделетін оқулықтар мен әдістемелік нұсқауларды талдау сияқты шаралар қызметтік мүмкіндіктерге бағыттауға көмектеседі:

1. қосымша білім алуға;
2. кәсіби қызметке дайындыққа;
3. пән бойынша алған білімдерін тереңдетуге.

Электрондық сабақ функциялары оның мақсаты мен міндеттерін анықтауға септігін тигізеді. Мақсаттарына материалды жүйелеу және қорытындылау, біліктілікті қалыптастыру, білімдерін кеңейту және тереңдету, пәнге деген қызығушылықтарын арттыру т.б. жатады.

Пән аралық байланысты, сонымен қатар мақсаттарын анықтап және нақтылап алғаннан кейін сабақ құрылымын ойластыру қажет.

Электронды сабақ мүмкіндіктері материалды баяндау мен демонстрациялаумен шектелмейді, олар оқушылардың қызығушылығын арттыруға арналған.

Электронды оқулықтар, көмекші құралдар, компьютерлік тапсырмалар, лабораториялық жұмыстар, педагогикалық программалық шаралар бұларды оқытушылар өздері құрады және пайдаланады.

Қазіргі талаптарға сай электрондық оқулық жасап шығаруда программалау тілдері (Delphi, Visual Basic, C++, HTML, Java Script т.с.с.) және FrontPage Express, Microsoft Publisher программалары да информациялық байланыстарды гиперсілтемелік ұйымдастыру орталары және информацияны бейнелеудің мультимедиялық құралдары сияқты жаңа компьютерлік технологияларды пайдалану арқылы ғана жүзеге асыруға болады.

Электронды оқулық құру барысында қарапайым батырмалардың орнына әдемі, эффектілі батырмаларды пайдалануға болады, ол үшін Button Shop бағдарламасын қолдануға болады.

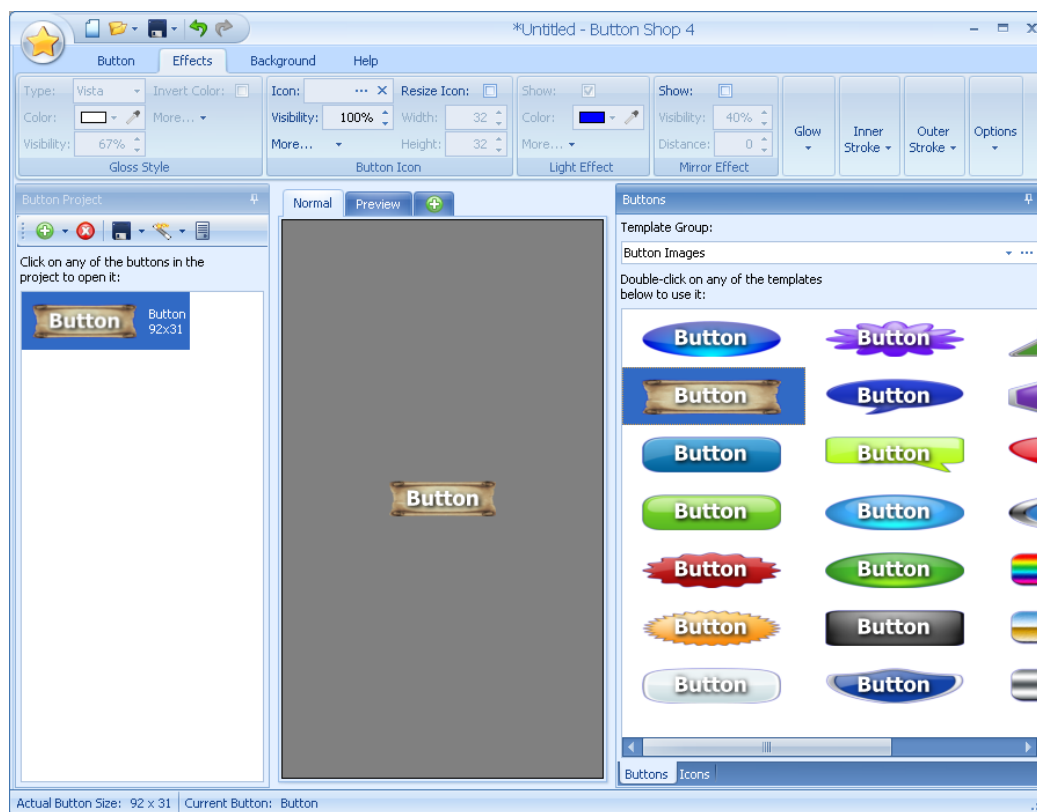
Button Shop – бұл программалар мен вебсайттарға эффектілі батырмалар құруға арналған қарапайым қосымша. Қосымшада 50-ге жуық батырмалар шаблонын пайдалануымызға немесе жеке батырма құруымызға болады [2].

Button Shop бағдарламасының артықшылықтарына тоқталып кетейік:

- Mac OЖ стиліндегі әдемі батырмаларды жеңіл құру;
- Vista және XP themed батырмалар құруға болады;
- Шаблондар жеңіл әрі тез әдемі батырмалар құруға мүмкіндік береді;
- Батырмалар эффектілері: штрих, көлеңке және т.б.

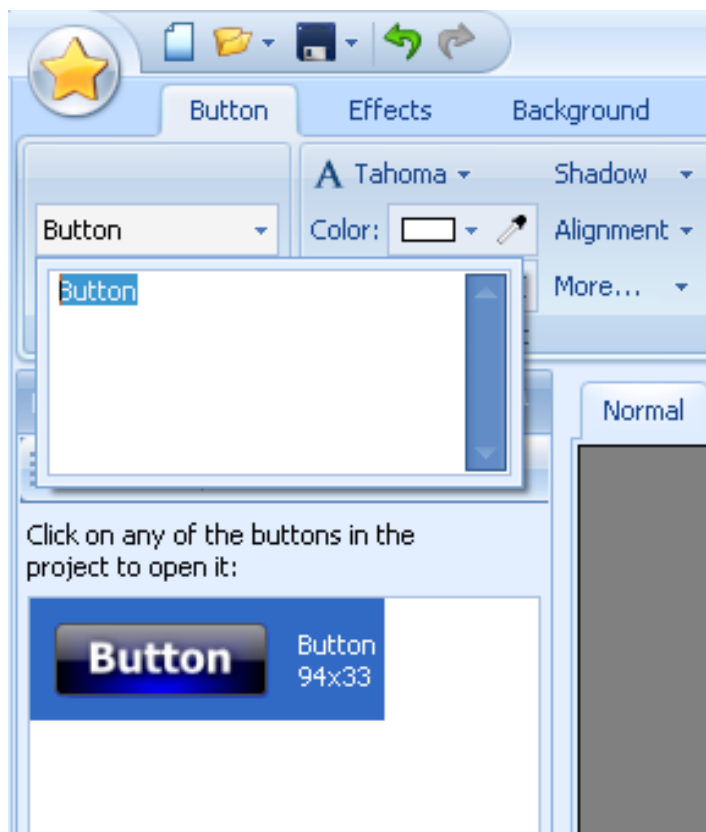
Батырмаларыңызды эмблемалармен, символдармен безендендіре аласыздар.

Төмендегі суретте бағдарлама интерфейсі көрсетілген (1-сурет):

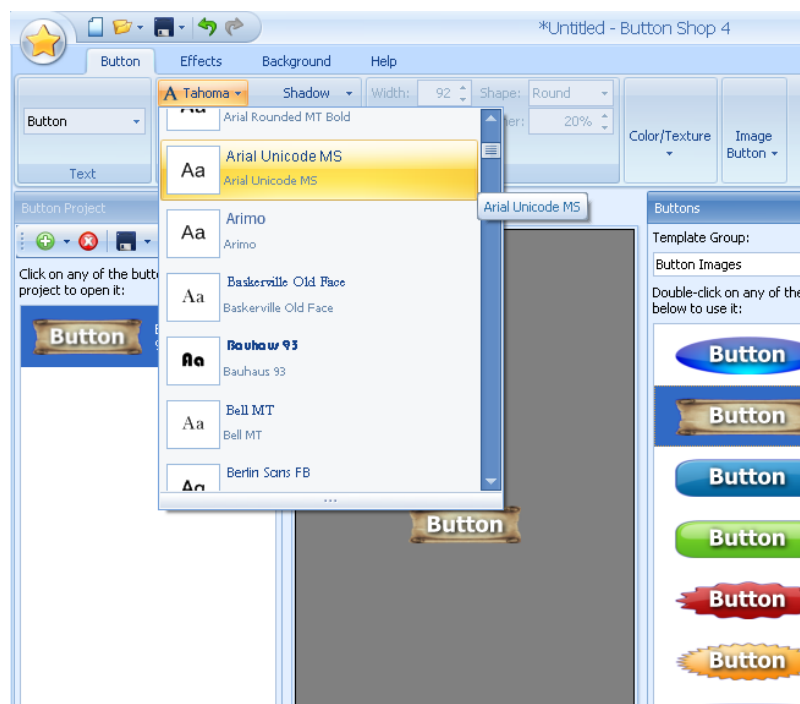
1-сурет. Button Shop қосымшасы

Батырмаға мәтін енгізу үшін Button мәзіріндегі Text ішкі бетін пайдаланымыз, төмендегі суреттен көруімізге болады (2-сурет):

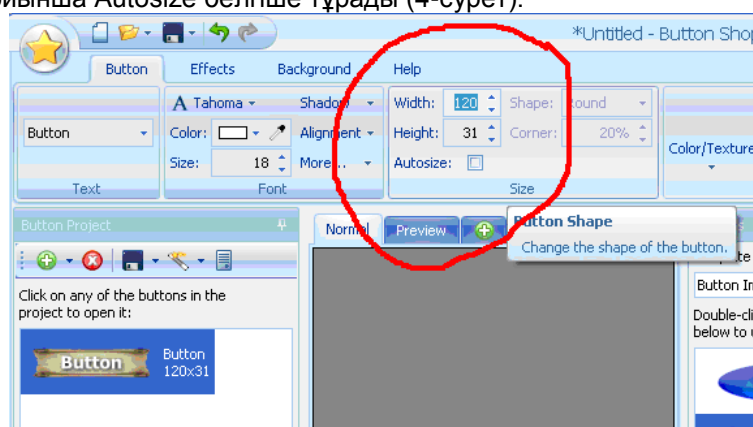
2-сурет. Мәтін енгізу

Бұл бағдарламада да Button мәзірінде форматтау жұмыстарын орындай аламыз, яғни шрифт түрін, өлшемін, түсін беруіміз әбден мүмкін (3-сурет):

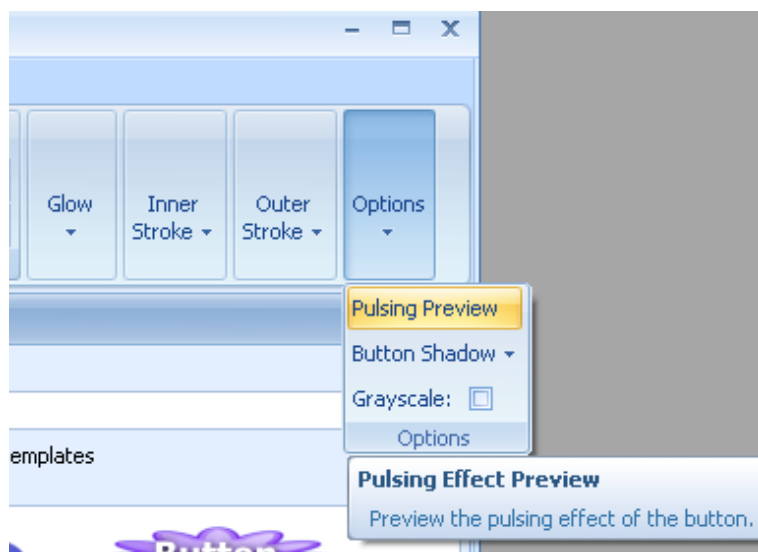
3-сурет. Шрифтті форматтау

Ал батырма өлшемін өзгерту үшін Button мәзіріндегі Size ішкі бетінде Width және Height мән береміз, ал үнсіз келісім бойынша Autosize белгіше тұрады (4-сурет):

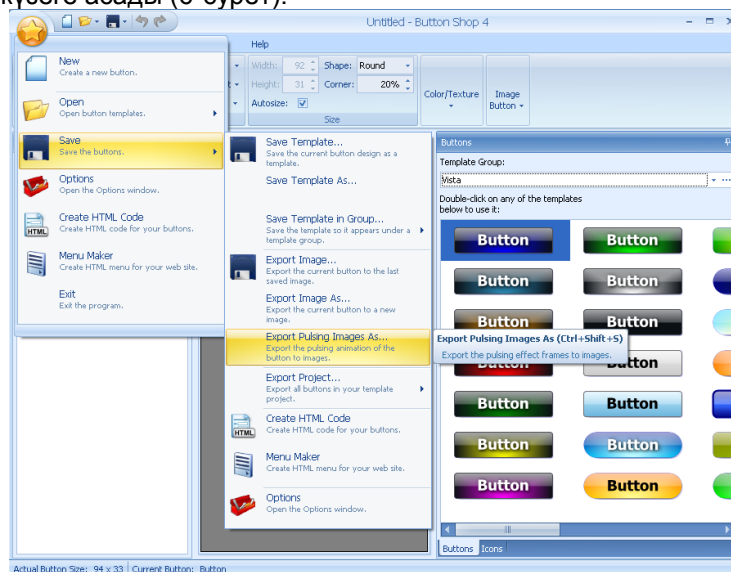
4-сурет. Батырма өлшемін өзгерту

Батырмаларға анимациялық эффекті беру үшін Effect – Options – Pulsing Preview командаларын орындаймыз (5-сурет):

5-сурет. Батырмаға эффект беру

Бұл бағдарламада жасалған батырмаларды JPEG, BMP, TIFF, EXIF, GIF, PNG, WMF, EMF, ICON форматтарда, сонымен қатар GIF форматындағы анимацияланған сақтай аламыз. Ол мына командалардың көмегімен жүзеге асады (6-сурет):

6-сурет. Батырманы сақтау

Қорыта келгенде, оқытушы үшін электрондық сабақ бұл күнбе-күн дамытылып отыратын ашық түрдегі әдістемелік жүйе, оны әрбір оқытушы өз педагогикалық тәжірибесіндегі материалдармен толықтыра отырып, ары қарай жетілдіре алады. Сол себепті электронды сабақтарды әзірлеп оны дамытудағы негізгі мақсат – түсіп жатқан ұсыныстар мен пікірлер арқылы электронды сабақтар мен оқулықтардың тиімділігін бірте-бірте арттыру.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Вишненко Т.В. Методика создания электронного урока. Государственное образовательное учреждение начального профессионального образования профессиональное училище №41 Ростовской области (ГООУ НПО ПУ №41), г. Батайск.
2. <http://rsload.net/soft/graphics/10697-button-shop.html>.

СЕКЦИЯ: ФИЛОЛОГИЧНИ НАУКИ**Рысгуль Абилхамитқызы
(Астана, Казахстан)****КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТЕГІ КЕЙІПкерлерді бейнелеу тәсілі мен әдебиеттанудағы
персоносфера ұғымы**

Қазіргі гуманитарлық ғылымдар саласында «персоносфера» ұғымына бір ғана анықтама берілген. «Персоносфера – әрбір халықтың әдебиетіндегі, тарихындағы, фольклор және діни шығармалырындағы кейіпкерлер сферасы» деген анықтаманы орыс зерттеушісі Г. Хазагеров берген болатын [1, 134]. Қазақ ауыз әдебиетінде де бұл ұғымның өзіндік орны сақталған. Қазіргі әдеби даму, көркемдік ізденістер әдебиеттану ғылымының алдына күрделі міндеттерді шешуді қойып отыр. Сондай міндеттердің бірі әдебиеттегі – кейіпкерлер сферасы.

Орыс әдебиетінде персоносфера мәселесін зерттеген Г.Хазагеров, Д.С.Лихачев, С.Г. Бочаров, А. Бочаров, С. Е. Шаталов, В. Н. Белопольский, тағы басқа ғалымдардың пікірлерін қолдай отырып, біз де адам персоносферасының концепциясы дегеніміз жазушы жасаған бүкіл характерлердің негізін құрайтын және олардың ерекшеліктерін айқындайтын бастапқы тезистердің жүйесі деген тұжырымға тоқталамыз. «Персоносфера – кең ауқымды, бәрін қамтушы ұғым. Әрине, реалистік шығармашылықтың, оның ішінде роман жанрының негізгі мақсаты – жаңа да айқын әрі тұтас, сонымен бірге күрделі адам болмысын жасау». Қазақ әдебиетінде персоносфералық талдаудың элементтерін басқа туындылардан табуға болады (М.Әуезов, Ә.Нұрпейісов т.б.). Персоносфера жүйесін Мұхтар Әуезовтің «Абай жолындағы» кейіпкерлер құрайды. Эпопеядағы әр кейіпкер бір-біріне мүлде ұқсамайды. Әрқайсысының өз орбитасы бар. Әркім – өзгеше бір әлем. Жүсіпбек Аймауытовтың «Ақбілек» романындағы кейіпкерлер тұлғасы жеке алдына бір зерттеу нысаны. Персоносфера – әдеби әлеммен бірге қоғамдық болмыста өмір сүретін тұлға. Персоносфера да заман ағымына байланысты түрленіп, өзгеріске ұшырап отырады. Осы жөнінде М.Храпченко: "Персоносфера әртүрлі бағытта кездесуі мүмкін: бір ақынға характердің сыртқы белгілері, екіншісіне қоғамдық қарым-қатынас пен өмір тартысының сол характерге жасайтын әсері мәндірек, үшіншіге-сезім мен әрекеттің байланысы, төртіншіге – құмарлықты талдау қымбат, ал граф Толстой үшін ең маңыздысы – персоносфераның өзі, соның формалары, заңдары", – [2,36] деп айтады. М.Храпченко Н.Гоголь шығармашылығын зерттеп, типологиялық персоносфераны айрықша атап көрсетеді.

Қазіргі қазақ жазушыларына бүгінгі уақыт талабына сәйкес үлкен міндеттің бірі – "адам тұлғасын" ашу. Нақтырақ айтқанда, кейіпкердің ішкі рухани әлеміне үңілу, болмысына талдау жасау үшін терең толғану, тынбай іздену керек болып отыр [3, 142]. Қаламгерлер алдына қойылатын шарттың мәні мынада деп ойлаймыз, атап айтқанда, "ол – жазушы үшін толыққанды образ, өміршең тұлға жасаудағы бірден бір қолайлы да, оңтайлы тәсіл". Шындығында да, образ, характер жоқ жерде көркем шығарма рухы тұрмақ, оның елесі де болмайды. Осы туралы сөз қозғаған Ю.В.Чепель: "Персоносфера жасау – характер жасаудың ішкі заңы" [4, 31], – деген болатын. Оған жету үшін ахиптендіру қажет. "Типизм – творчествоның негізгі заңының бірі, онсыз творчество жоқ" [5,32]. Яғни, персоносфералық талдаудың негізгі мақсаты – кейіпкер тұлғасын даралаудың басты сипаты.

Көлемді көркем туындыларда бірнеше адамның бейнесі мүсінделеді. Мәселен, Толстойдың «Соғыс пен бейбітшілігі» шығармасында бірнеше кейіпкер бар. Бұл шығармадан қайсысы басты кейіпкер екендігін айту қиын. Әдебиет пен көркем өнерде кейіпкердің тұлғасын, мінезін суреттеу өзгешелігі қолданылатын әдіске сәйкес болады. Мәселен, реалистік (оның ішінде сыншыл реализм) әдебиеттегі кейіпкерлерді бейнелеу әдісі мен романтизм әдісі қолданылған шығармадағы кейіпкерлерді суреттеу екі түрлі сипатта. Бүгінгі әдебиет пен көркем өнерде кейіпкерлердің тұлғасын, мінез-әрекетін мейлінше шынайы суреттеуге бейім.

Персоносфераның ең бір ұтымды тұсы – адам мінезін, тұлға, бейнесін өзгеріс, даму үстінде алып, өмірлік күрес-тартыспен ұштастырып көрсету. Персоносфера – белгілі бір заманда, қоғамдық ортада қалыптасқан тұлға. Сонымен қатар, жалпы адамзатқа тән сипат-қасиеттер де айқын танылатын, типтік персоносфера дәрежесіне көтерілген әдеби бейнелер баршылық. Персоносфералық дәрежеге көтерілген бейнелер гуманизм мен әділетсіздік, махаббат, зұлымдық, қызғаныш секілді жағымды және жағымсыз мінез, іс-әрекеттер арасындағы қайшылықты, тартысты көрсетеді. Қаншама уақыт өтсе де, ғасырдан ғасыр ауысып, заман өзгерсе де, бұл персоносфералар өз мәнін жоғалтпайды.

Персоносфера жүйесі бір халықтың әдебиеті көлемінде ғана қалмай, дүниежүзі мәдениетінде танымал бейнелерге айналады. Кейіпкер тұлғасынан оларға айрықша тән мінез-сипат, өзіндік кейіп айқын аңғарылады. Классикалық әдебиетте персоносфера кейде көбінесе бір қырынан, бір мінезімен танылады. Мәселен, Отеллоның бойынан алдымен бірбеткейлікті, қызғаншақтықты байқасақ, Ягоның мінезінен, іс-әрекетінен қызғаншақтықты, әзәзілдікті, азғырғыштықты аңғарамыз. Ал, Дон-Кихотқа адалдық пен аңғалдықты көрсек, Гобсекке сараңдық айрықша сипат тән.

Бұл персоносфера жүйесінен өмір шындығын, адамның мінез-құлқын терең ашып көрсететін кең мазмұндылығын да ескеру шарт. Жоғарыдағы кейіпкерлер тұлғасынан мінезі мен бейнесі сан қырлы, жан-жақты бола тұра, әр қайсысы өзіне тән, анық та айқын, даусыз, ой-санаға орнаған қалып-тұрпатымен танылады. Орыс әдебиетіндегі Онегин, Печорин, Базаров бейнелерін осы персоносфера қатарына

жатқызамыз. Қазақ әдебиетінде батырлық бейнені Алпамыс, Қобыланды, Қамбар батыр, Ер Тарғынмен байланыстырса, сұлу, нәзік әрі ақылды ғашық қыз туралы сөз қозғалғанда Қыз Жібек, Баян сұлу, Гүлбаршын, Ақжүніс еске түседі. Керісінше, зұлымдық бейнесі Бекежанмен, сараңдық Қарабай мен Шығайбай арқылы байланыстырылады.

Әр халықтың әдебиетінде кездесетін кесек тұлғалы, нанымды жасалған персонификация жүйесі өткенді ғана емес, бүгінгі өмірде де аса керек. Ерте ғасырдағы кейіпкерлер тұлғасына үңілсек, Одиссей сергелдеңге түскен батыр бейнесі, Прометей адам үшін азап шеккен жан ретінде есте сақталып қалды. Адамзат баласының әділдікке, адамгершілікке, таза махаббатқа ұмтылуы, сол биік идеалдар үшін күресі ешқашан жоғалмайтынын мойындасақ, мұндай танымдық, көркемдік сипаты жоғары персонификациялар да адам қауымымен бірге жасайды және ешқашан ескірмейді.

Әлем әдебиетінде он сегізінші ғасырда Лоренс Стерннің «Тристам Шенди, джентельменнің өмірі мен пікірлері» романынан басталған проза жанрындағы персонификация Шкловскийше айтқанда, «адамның ойын психологиялық, мінездік толқыныстар тұрғысында көрсетті». Адамның сезім күйін, толғанысын, қуаныш-қайғысын барлық қайшылығымен, персонификацияны терең ашып бейнелеудің үлгісін Толстой романдарынан айқын көреміз. «Анна Каренинадағы» Анна терең психологизм, кейіпкердің ішкі сезімінің нәзік иірімді, құпия сырлы персонификация. Жазушы әсерлі суреттеу арқылы персонификацияны шынайы болмысын көрсетуге мүмкіндік берді.

Персонификацияның бар болмысын ашып беру арқылы жазушы қоғамдық өмірдің қайшылықтарын, адамгершілік пен қатыгездіктің қақтығысынан туған трагедиялық жағдайды әсерлі бейнелеп береді. Л.Толстой – кейіпкердің көңіл-күйін тікелей суреттеуде де, іс-әрекеті немесе оның толғанысы, ішкі монологы арқылы көрсетуде де асқан шебер жазушы. Достоевскийдің персонификацияны бейнелеудегі жаңашылдығы – романдағы өмірдің сан алуан құбылыстарын өзінше сезінуі, олардың әр қилы, тіпті, бір-біріне мүлде қайшы дүниетанымын, көзқарасын үңіле зерттеп, сипаттауынан анық байқалады.

Кейіпкердің өмір болмысы, адам тағдыры, дүние, жаратушы туралы белгілі бір шешімнің, нақтылы түйіннің аясына сыймайтынын байқаймыз. Көркем шығармаға көп үнділік, яғни, полифониялық қасиет дарытатын сан алуан толғаныстарынан жеке адамның ой-санасы, ішкі сезімі бүкіл әлеммен, бүгінгі ғана емес, өткен өмірмен де, болашақпен де жалғасып жатқанын аңғарамыз. Тахауи Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» дилогиясында соғыс пен әйел тақырыбын жан-жақты саралай отырып, суреткер әйел жанының терең қалтарыстарына арыдан зерделейді. Жазушы әйел сезімінің ешбір қоғам идеологиясына, жағдайға мойынсұнбайтын құпия құдіреттерін ашып береді.

Яғни, персонификация дүниеге келу үшін белгілі бір архетип керек. Мәселен, қара нәсілділердің құқығы шектелмегенде, Гарриет Бичер-Стоу «Том ағаның күркесін», Достоевский қамауда, айдауда болмағанда «Нақұрысты», Дидро көрші келіншектің өмір жолы мен оның өмірбаянын естімегенде «Сопы әйелі» өмірге келмес еді. Князь Мышкинді көріп жазушының өзі бірден еске түседі. Достоевский ар мен ұятты жоғары қойып, ақша мен даңққа аса ден қоймайды. Князь бұл өмірден бар қорлықты көреді. Тіпті өлер алдындағы сезімі де аса аянышты да керемет суреттелген. Өмірде ондай ойланып-толғанатын адамдар аз өте аз.

Архетиптенген персонификация Федор– князь, Мышкин– Нақұрыс, Нақұрыс – князь, Мышкин – Федор. Бір шығармада тоғысқан үш кейіпкер. Романды оқу барысында үшеуінің жиынтығын күрделі образ князьдан көруге болады. Бейнебір қисық айна сияқты, әркім әр адамды әр қырынан көреді. Мұнда мәселе оқырман қай ракурстан қарайтындығында жатыр. Карамзин «Бишара Лиза» атты повесінде өз еңбегімен күнелткен кедей қызды жанашырлық сезіммен бейнелеп, оның жан дүниесінің нәзіктігін, тереңдігін суреттеп көрсетеді.

Кейіпкерді персонификациялау – заман талабы. Қазақ әдебиетінде сом да алып образға қарап, сол кезеңнің бейнесін көреміз. Қаһарман Бауыржан Момышұлының белгілі бір кезеңді, сұрапыл 1940-жылдарды суреттеген өмірбаяндық әрі документалды «Мәскеу үшін шайқас» шығармасының айрықша ерекшелігі – сәтті жазылуы мен нанымды, шынайы суреттелуі. Себебі, батыр Бауыржан өз көзімен көрді, сезінді және оны бар болмысымен суреттей алды. Және өз бейнесі персонификация дәрежесінде көріне алды. Г.Хазановтің пікірінше: «Персонификация – уақытқа сай өзгереді. «Бір кездері керегі де болмауы мүмкін» [6, 124], – дейді.

Түркі халықтарында әйелдер бейнесі де персонификацияға айналған архетиптер молынан кездеседі. Үнділердің «Ведалар» кітабында әйелге сезім жетегіндегі мақұлық есебінде қараған, ежелгі қытай деректерінде «Будда» әңгімесінде әйел баланы өкелері саудаға шығарып сататын тұтқын есебінде ұстаса, Ысраил дерек көздерінде жамандыққа итермелелгені үшін әйел азаптауға лайықты делінеді.

Әйелге құнсыз мал-мүлік есебінде қарайтын әдет ежелгі Грек, Римде де етек алған. Платон «әйел – тозақтың есігі» десе, Аристотель «әйел жаратылмағанда, еркектер тәңірге айналар еді» деген. «Әйел – жаратылыстың қатесі». Бұл ауыр сөздің иесі – «Жоғалған жұмақ» кітабының авторы Дж.Мильтон. Тіпті Ф.Ницше сияқты философтар да әйелге деген нашар көзқарастан арыла алмай: «Әйелмен сөйлесетін болсаң, таяқты қолыңа алуды ұмтыпа!» – деген. Әйелді кемсітетін сөздер Лев Толстой туындыларынан да ұшырасады.

Ал, қазақ әдебиетінде мәселен, Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясындағы Зере, Ұлжан бейнелері – нағыз персонификация. Ұлжанды айтқанда, көз алдымызға отбасының жүрек жауһарларын сақтайтын Темірқазығы мүбәрак әйел келеді. Аналық сүйіспеншілігімен қатар, тілегін де, үмітін де ақтаған Абайдай перзентіне шарапаты өз алдына жеке әңгіме. Құнанбай Меккеге қажылыққа аттанып бара

жатқанда, зайыбына талай зәбір көрсеткеніне қапаланып, ғафу өтінеді. Сондағы жауаптасуда Ұлжанның «жаратылыстың арғы жағынан» біткен мейірімділігі мен кешірімділігін ұлы жазушы М.Әуезов асқан шеберлікпен жеткізеді. «Жастықта адамға төсек те, үй де, тіпті дүние де тар екен. Ал, егде тартып, зауал шағына бейімделген сайын кеңіе береді екен... Ұзақ дәурен кешіп келіп бүгін ырзалық айтып аттансаң болады. Мен сенімен енді көп кінәласам ба, мырза!» – деген сөздері арқылы Мұхтар Әуезов Ұлжандай кейіпкерінің мұсылмандық ақ жүрегін ардақ тұтып суреттеген.

Ал, Зере – аналық, әжелік мейірбандыққа қосымша, әлеуметтік сана, ел татулығын ойлайтын қоғамдық зерде өрнектелген кейіпкер тұлғасы. Шығармада бұл бейне Құнанбай тұлғасында жинақталған қаталдық, кешірімсіздік секілді мінездерге қарсылық пікірде ашылады. Абайға әкесіндей мінезді бере көрме деп, Алладан сұранған ақ тілеші бейне ретінде жарқын көрініс береді. Әрбір қаламгер көпшіліктің эстетикалық мұратын әсемдік тәжін әйел қауымынан іздейтіні табиғи нәрсе.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Хазагеров Г.Г. Два свойства персониферы. <http://www.litmir.net/br/>
2. Храпченко М. Структурный и социально-ориентированный подходы в классификации персонажей // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2006. – № 1.
3. Пірәлиева Г. Ізденіс өрнектері: Әдеби сын. Зерттеу. Сұхбаттар. - Алматы: 2001-776
4. Ю.В. Чепель Некоторые свойства персониферы // Теория языка и межкультурная коммуникация №2, 2011
5. О.С.Зубкова Терминологическая специализация метафоры-энграммы как феномена лингвосомиотического пространства профессиональной метафоры
6. Хазагеров Г. Маргиналии в области тропов как контекстуальный феномен // Виноградовские чтения. Текст и контекст: лингвистический, литературоведческий и методический аспекты. Том 1. М., 2007

Жанаргуль Бейсембаева
(Астана, Казахстан)

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОБРАЗЫ УИЛЬЯМА ШЕКСПИРА В ПЕРЕВОДАХ А.ШАРАКШАНЭ

Уильям Шекспир – это одна из самых крупных фигур в мировой классической литературе, которая до сих пор для многих исследователей является загадкой, неразгаданной тайной. Особую загадочность в поэтическом наследии великого драматурга представляет собой его сонетный цикл, который впервые был опубликован в самом начале XVII века.

Созданные У.Шекспиром художественные образы в сонетах часто становились предметом научных изысканий литераторов, лингвистов и переводоведов. Новые переводы произведений У.Шекспира позволяют возобновлять и продолжать подобные исследования, где методом сравнительно-сопоставительного анализа можно выявить примеры трансформации образности и, тем самым, проследить литературные нити между народами сопоставляемых языков.

Переводы сонетов Александра Шаракшанэ были опубликованы в 2009 г. и, по нашему мнению, олицетворяют собой «новое», «современное» видение литературного наследия У.Шекспира.

Переходя собственно к анализу художественных образов У. Шекспира в переводах А. Шаракшанэ, считаем необходимым отметить следующее: художественный образ – это основная категория литературы как искусства, которая в свою очередь представляет собой необъятное поле для деятельности переводчиков художественной литературы. Поэзия, как особый вид художественной литературы, является наиболее сложным для перевода жанром, что обусловлено присущими только этому виду искусства характеристиками, такими как сложная образная система, облаченная в определенную устоявшуюся форму повествования. Кроме того, что переводчику приходится соответствовать всем требованиям жанра в своем переводе, ему приходится решать и переводческие задачи, обусловленные различием языковых структур языков, с которыми он имеет дело, а это еще более усложняет основную цель, поставленную перед ним – адекватное воспроизведение художественных образов оригинала с сохранением формы первоисточника. «Переводчиков увлекает трудная задача – найти в русском поэтическом языке адекватные средства, чтобы представить читателю лирику великого Барда в ее истинной глубине и сложности. Возможно этот поиск никогда не закончится – мы всегда будем перечитывать бессмертные стихи, открывать в них что-то новое ...» [1, с. 27].

В сонете № 3 У. Шекспир изображает образ молодости, юности как «lovely April» («милый апрель»), что в переводах А. Шаракшанэ уже представлено как «дни златые». В данном случае переводчик использовал такую переводческую трансформацию, как прием генерализации (обобщение), заменив конкретный месяц года неопределенным, обобщенным периодом времени. Использование устаревшее поэтическое «златые» позволяет А. Шаракшанэ воспроизвести дух далекого шекспировского времени, елизаветинской эпохи.

В сонете № 5 образ старости представлен «hideous winter» («ужасная, отвратительная зима»), которая покрывает все вокруг морозом, а ее снега отнимают красоту листьев. Переводчик предлагает адекватный перевод данного эпитета, использовав переводческий прием смыслового развития: у А.

Шаракшанэ художественный образ старости – это не просто «ужасная» или «отвратительная» зима, а зима «злая».

Образ восходящего солнца в сонете № 7 воплощен Шекспиром в «пылающую голову/burning head», которая сопоставляется с «sacred majesty» в оригинале (перевод: «святое величие») и с «богом» в переводах А. Шаракшанэ.

Образ смерти в оригинальном 12-ом сонете (а также на протяжении всего сонетного свода) и его переводе – это «Время с косой» («Time's scythe»), от которого нет спасения или защиты («And nothing 'gainst Time's scythe can make defence»). Здесь же этот образ далее описан как «Время ... с колючей белой бородой» («Time ... with white and bristly beard»). В данном примере перевода мы видим лишь перестановку двух прилагательных, что, по нашему мнению, было продиктовано требованиями создания рифмы в данном катрене.

На протяжении всего 21 сонета Шекспир описывает образ красоты следующими примерами метафоры и эпитета: ... with sun and moon, with earth and sea's rich gems, with April's first-born flowers... Перевод А. Шаракшанэ терцета с данными строками звучит следующим образом: ... Луной и солнцем, перлом недр и вод, апрельским цветком... Мы видим использование устаревшего «перл», что позволяет русскоязычному читателю ощутить оттенки старого века. В данном случае перевода использована такая переводческая трансформация, как конкретизация: если Шекспир дает обобщенное «rich gems» («драгоценные камни»), то в переводах А. Шаракшанэ это уже конкретный вид драгоценных камней – «перл» или «жемчужина». Прием опущения использован при переводе «April's first-born flowers», что дословно означает «апрельские первые цветы», а также грамматическая замена множественного числа (flowers) единственным числом (цветок).

В 35-ом сонете мы видим образ «греха» (faults), представленный «отвратительной червоточиной» (loathsome canker), которая живет в сладостном бутоне. А. Шаракшанэ легко решил переводческую трудность, заменив место обитания червяка самим существом: «И в сладостный бутон червяк проник». Образная картина полностью сохранена и воспроизведения переводчиком, т.к. если мы видим червоточину, это говорит о том, что в ней живет червяк.

Образ «человеческого желания» или «страстного стремления» изображен Шекспиром в сонете № 51 как «fiery race» (в переводе: «огненная гонка») и как «быстрый огонь» в переводе А. Шаракшанэ. Здесь явно происходит частичная трансформация образности, ведь переводчик заменяет образ «гонки, гонения, скорости» образом «огня». Компенсация образа первоисточника «гонка» воспроизведен в прилагательном «быстрый»: «быстрый огонь».

В 58-ом сонете нет отчетливого описания образа безответной любви. Шекспир употребляет такие строки, как «... позволь мне страдать, быть в твоём распоряжении, терпеть страдания и ждать...». Этот образ гораздо четче можно проследить в рассматриваемых переводах, где А. Шаракшанэ представляет его уже «узником», который ожидает высшей воли, привычно унижения терпя, при этом, не упрекая боли. Этот пример сопоставления оригинала и его перевода позволяет выявить пример создания образа в тексте перевода, тогда как в первоисточнике он либо отсутствует, либо изображен менее яркими стилистическими средствами.

Образ скоротечного времени представлен в переводе сонета № 60 «волнами», бегущими, теснясь, на скалистые утесы, тогда как в оригинале это тоже «волны» («waves»), которые направляются берегу, покрытому галькой («the pebbled shore»). Сопоставление двух способов создания образа скоротечных минут позволяет увидеть различие: если в оригинале волны направляются к берегу и уступают очередь друг другу (each changing place with that which goes before), то в переводе это уже волны, которые бегут к утесам и уступают права друг другу (Спешит к концу, где каждая уступит свои права другой, и все уйдут.).

Ярко представлен художественный образ сомнения в 70-ом сонете: The ornament of beauty is suspect, A crow that flies in heaven's sweetest air. Сомнение в поэзии Шекспира – это ворон, который летает в сладостном небе рая. В переводах А. Шаракшанэ этот образ полностью сохранен: А подозренье, спутник красоты, – Ворона, что летает в небе ясном.

Оппозиция «король – нищий» использована в переводе последнего терцета 87-го сонета для описания образа «взаимной любви» и «любви безответной». Однако мы видим, что данные образы были созданы А. Шаракшанэ в его переводах, т.к. в оригинальном терцете нет выше указанной оппозиции: In sleep a king, but, waking, no such matter.

В сонете № 98 описывается одиночество автора и разлука с любимой. Образ разлуки представлен «весной» («spring») и одиночества «зимой» («winter»), которые на протяжении всего сонета сопоставляются с летом: «... пенье птиц и все цветы земли, с обильем запахов и красок разных...».

Один и тот же образ любви изображен двумя разными способами в сонете № 115. Если в первом катрене Шекспир называет любовь «ярким пламенем» («full flame»), то в последнем терцете этот же образ представлен «малышом» («a babe»). Этот образ полностью сохранен в рассматриваемых переводах: ... что огонь мой ярче разгорится... Она ж дитя – что все растет на диво.

Сопоставление двух образов мы видим в 124-ом сонете: образ чести как «weeds among weeds» («сорняки среди сорняков») и образ униженья как «flowers with flowers» («цветы с цветами»). В переводах А. Шаракшанэ мы видим замену цветов розами «жизнь среди роз», что говорит об использовании переводческой трансформации конкретизации, а образ униженья сохранен максимально близким к оригиналу «обитание среди сорных трав».

Сравнительно-сопоставительный анализ позволяет выявить случаи трансформации образности при переводе поэтического произведения. Это происходит по многим причинам: такие характеристики поэтического текста как рифм, ритм, размер и др. существенно ограничивают свободу переводчика, помещая его в жёсткие рамки зачастую весьма специфичного слога; в каждой литературе существуют свои художественные образы, концепции, т.к. каждому народу присуща своя картина мира. При переводе неизбежна утрата некоторых элементов и появление новых, как, например, в случае создания образа в переводе при его полном отсутствии в оригинале. В целях осуществления адекватного перевода поэтического текста (в частности, сонета), поэт-переводчик А. Шаракшанэ использует ряд переводческих трансформаций: генерализацию, конкретизацию, грамматические замены и т.д.

Литература:

1. Шекспир У. Сонеты. Пер. с англ. / Вступ. статья, комментарий и подстр. пер. А. Шаракшанэ. – М.: Издательство «Менеджер», 2009. – 752 с.

Богдан Возний
(Київ, Україна)

АКРОНІМ ЯК ВИД СКОРОЧЕННЯ СКЛАДНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

З розвитком науки і техніки, завдяки збільшенню відсотка перекладеної літератури, в українській мові з'явилося багато складних лексичних одиниць. Як результат, для спрощення комунікації складні технічні поняття та явища почали скорочувати різними методами. Дві найпоширеніших форми скорочення лексичних одиниць – аббревіація та акроніми. Аббревіатури утворюються внаслідок складання перших літер складників лексеми, в той час як акронім може бути утворений внаслідок поєднання кількох частин, або слів повністю.

Процес утворення акронімів у повсякденному спілкуванні розглядався відомими мовознавцями дуже фрагментарно, без акцентування уваги на акронімі як невід'ємному елементі нинішнього обміну інформацією. Саме тому наше дослідження має певну новизну.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі акронімів в процесі скорочення складних лексичних одиниць в сучасній англійській мові.

Поставлена мета передбачає виконання наступних завдань: визначення акронімів як способу скорочення складних лексем; з'ясування місця акроніму серед інших способів скорочення; особливості використання акронімів в сучасному спілкуванні.

Об'єктом дослідження є найбільш поширені в онлайн-просторі та повсякденному спілкуванні акроніми англійської мови.

Предмет дослідження – правильне сприймання і розуміння основних принципів створення акронімів в сучасній англійській мові, а також їх використання на практиці.

Лексична одиниця – словосполучення, що утворюється із двох або більше слів, і його зміст не може бути пояснений через пояснення складових. Рігз Ф. висловлює думку, що лексична одиниця відокремлена від ідіом, фраз, або лексем, адже дає ширше або вужче поняття номінації, ніж окреме слово, що є її складовою. [1,199] Розділимо цю думку, проте зауважимо, що саме потреба в номінації є поштовхом до створення складних структур.

Процес створення та трансформації складної лексеми має певну специфіку. Ця одиниця утворюється внаслідок словоскладання, і весь процес можна поділити на три стадії. Перша стадія полягає в складенні двох слів, і трансформуванні їх спільного значення в нове, незалежне від значень складових. У другій стадії складові лексичної одиниці поєднуються відповідно до морфосинтаксичних вимог. І третя стадія полягає у кінцевому формуванні нової лексичної одиниці, яка придатна для подальших процесів скорочення чи розширення. Завдяки такій класифікації, ми можемо чітко розрізняти акроніми, аббревіатури, скорочення і, не такий поширений різновид перетворення, телескопію.

Для порівняння, візьмемо перших два типи скорочення лексичних одиниць. Аббревіація – найпростіший процес, він полягає у створенні складної одиниці із перших літер слів, що її формують. Наприклад, НТУУ «КПІ», СРСР, АЗЛК тощо.

Акроніми мають багато спільних рис із аббревіатурами, проте можуть складатися не лише із перших літер, а і частин слів, а інколи із цілих слів. Крістал Д. наголошує на визначенні акронімів як аббревіатури, що утворена із перших літер її складових, і може читатися як за алфавітним звучанням (BBC, EEC), так і за правилами орфоєпії (NASA, NATO) [2,342]. Також характерною відмінністю є крапки після кожної букви в аббревіатурах, і їх відсутність в акронімі (V.I.P. та VIP – аббревіатура і акронім відповідно). Завдяки цьому, акронім сприймається як цілком самостійне слово, а не набором букв, і це є його головною відмінністю від аббревіатури. Акронім – середня ланка між словоскладанням і аббревіацією, що робить його дуже широкою, і майже невичерпною темою для досліджень мовознавців з різних країн.

В сучасній англійській мові акроніми зустрічаються скрізь. Завдяки розвитку таких комунікаційних технологій як SMS (що теж є акронімом), Інтернету та соц. мереж зокрема, популярність акронімів постійно

зростає. Для економії часу в он-лайн спілкуванні, багато користувачів скорочують типові слова і навіть репліки до кількох літер. Наприклад такий поширений серед англомовної спільноти вигук, як «oh my God» трансформувався в «OMG». «Bye-bye» тепер частіше можна побачити як просто «bb». Давайте розглянемо найпоширеніші акроніми та їх значення. Чи не найуживанішим і найпопулярнішим акронімом є ОК «Okay», що означає «так, добре, гаразд», і використовується у простому спілкуванні щодня.

1: OK, I will go there; 2: OK, I've finally watched that movie;

Також ОК може бути використаний якщо автор повідомлення цікавиться станом здоров'я співбесідника. Як відповідь також можна використати ОК. Наприклад: Pers.1: Are you OK? Pers.2: Yes, I'm OK, thank you.

Другим за популярністю акронімом є «lol», що розшифровується як «Laughing out loud» або «Lots of Laughs», і в перекладі має значення «голосно сміятися». Він вживається у випадках, коли читач повідомлення хоче показати авторові як сильно його насмішили слова останнього. Наприклад:

Pers.1: Have you ever rip your jeans trying to tie shoelaces? I did.

Pers.2: LOL

Одним із популярних акронімів в Мережі є «imo (imho)» – in my (humble) opinion, що має значення «на мою (скромну) думку», який використовується автором повідомлення для акцентування уваги саме на ненав'язливості і персональності думки. Наприклад:

1: IMO, the sky is blue;

2: IMHO, the film would be better without this actress;

Складна лексема ASAP («as soon as possible»), «якомога швидше», висловлює надію автора на першочергове виконання доручення реципієнтом повідомлення. Наприклад:

1. Call me back ASAP;

2. Please remind him to check the post ASAP;

Як не дивно, «асапом», і деякими іншими акронімами, користуються вже навіть в ділових паперах США.

HAND (have a nice day) – «вдалого дня» можна побачити навіть на пакетах у деяких супермаркетах навіть в Україні. Зазвичай, акронім супроводжується зображенням привітно піднятої руки, яка носить символічний характер (слово hand – «рука»).

1: OK, see you later. HAND.

Доволі часто в мережевому спілкуванні користувачі скорочують прості слова англійської мови навіть до однієї букви. Так слово «бачити», «See» перетворюється відповідно до звучання на літеру С («сі»), атрикль «age» замінюють літерою R, займенник «you» стає просто U, дієслово «ненавидіти», «hate», трансформується у комбінацію першої літери і цифри 8 («ейт») – H8, що в результаті дає необхідне звучання. Так само утворюється акронім слова «fate» – F8, «please» зазвичай виступає як «plz», а «тому що» пишуть не «because», а просто «cuz».

Таким чином ми можемо «акронімізувати» останній приклад ще сильніше, замінивши усі слова акронімами, і навіть не втратити зміст:

OK, C U L8R, HAND.

Розшифровуватися дана лексична одиниця буде як «Okay, see you later, have a nice day» – «Гаразд, побачимося пізніше, вдалого дня». Такий метод передачі повідомлень економить час на їх набір більш ніж в два-три рази, і не спотворює зміст.

Далі приведемо список інших популярних акронімів, що утворюються за такими ж принципами, що і викладені вище. AFK /AFTK – Away from the keyboard – відійшов від клавіатури. Вживається коли автор хоче повідомити, що протягом певного часу не зможе відповісти на вхідні повідомлення. ANY1 – Any one – Кожен. Складається з частки «any» і 1, що читається як «one», в результаті отримуємо необхідне звучання. Акронім подібний до «some1» і «no1». BBIAM – Be back in a minute – повернусь за хвилину. Акронім має синонімічне значення з AFKB тому вони використовуються майже однаково часто. Акронім GTG – «I got to go» іноді також використовується в цьому значенні, але більше призначений для неозначеного проміжку часу відсутності автора. CU/CYA – See you – до побачення, побачимось. Фіксована форма вже згаданої комбінації акронімів C та U. F2F – Face to face – віч-на-віч. Натяк, що розмова має відбуватися лише при особистій зустрічі. В такому разі може бути використаний акронім «IRL», «in real life» – в «реальному» житті.

В українській мові майже немає відповідників до запропонованих акронімів, тому цю сферу мовознавства ще слід досліджувати на предмет вживання та перетворення англомовних акронімів в нашому повсякденному житті. Акроніми та аббревіатури доволі міцно зайняли своє місце як в Інтернет-спілкуванні, так і в буденному «реальному» обміні інформацією.

Дослідивши представлені вище акроніми, було помічено їх у вживанні різними соціальними прошарками суспільства, представниками різних вікових категорій та професійного спрямування. В інших країнах акроніми вживаються навіть в назвах магазинів, ресторанів, і у назвах деяких товарів.

Сучасні англомовні письменники вживають популярні акроніми в своїх творах. З їх допомогою автори передають атмосферу сучасності, і навіть певні риси деяких персонажів. Що робить акронім більш вагомим елементом, наприклад, при перекладі. Адже допомагає більш повноцінно розкрити характер того чи іншого героя твору.

Отже, в процесі нашого дослідження було визначено акроніми як один із методів скорочення складних лексем. Його було порівняно з аббревіацією та скороченням, і визначено головні притаманні риси та відмінності, серед яких найголовнішою є сприйняття готового акроніма як нового самостійного слова. Було приведено приклади утворення та використання акронімів в повсякденному спілкуванні, та онлайн-переписках.

Завдяки нашому дослідженню, кожна пересічна людина зможе розуміти, використовувати, і навіть створювати свої акроніми в процесі комунікації, що неминуче призведе до розвитку нової ланки в системі мовлення.

Література:

1. Riggs F. Social Science Terminology: Basic Problems and Proposed Solutions. In: "Terminology Application in Interdisciplinary Communication" Amsterdam; Philadelphia, 1993.
2. Crystal D. An Encyclopaedic Dictionary of Languages, 1994.
3. <http://www.urbandictionary.com>
4. <http://www.multitrans.ru/>
5. Дюжикова Е.А. Аббревиация сравнительно с словосложением: структура и семантика: Дис. док. филол. наук. Москва, 1997. 350 с.

Науковий керівник:

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри видавничої справи та редагування,
Сегол Радміла Ігорівна.

Богдан Возний
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТВОРАХ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ АНТРОПОНІМІВ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ «ТАЧКИ»)

Сучасний аудіовізуальний простір в Україні базується на запозиченій продукції, серед якої вагомі позиції належать американським продуктам. Чільне місце серед всього широко спектру творів американських авторів становлять мультиплікаційні проекти, які майже щотижня з'являються в українському кінопрокаті і заслуговують на увагу з боку фахівців в усіх сферах комунікації, адже такі продукти потрапляють як до дорослого населення, так і до дітей, які знаходяться на стадії формування мовного тезаурусу, моральних та естетичних принципів та комунікаційних традицій. Будь-яке спотворення первинного продукту може викликати не тільки подальший збій у комунікації, а й призвести до докорінної зміни дитячого світогляду. Для повноцінного дослідження мультиплікаційного продукту з лінгвістичного боку, перекладач повинен мати знання та уявлення, щоб зрозуміти головне повідомлення твору. Таким чином, слід зазначити, що переклад аудіовізуальних творів подібний до перекладу художньої літератури і ставить за мету передання не лише дотримання адекватності лексики та сюжету, а й неповторного авторського стилю. Однією з ключових проблем перекладу є переклад власних назв, які є вмістилищем інформації, що сприяє відтворенню атмосфери продукту, культури, побуту та реалій країни-виробника.

Переклад є процесом міжмовної і міжкультурної комунікації, під час якого на основі перекладацького аналізу первинного тексту створюється вторинний, перекладений, який замінює оригінальний варіант у новому мовному і культурному середовищі зі своїми відповідниками власних назв та ключових слів.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розробки алгоритму якісного перекладу власних назв, який дасть змогу якомога адекватніше передати їх в аудіовізуальних творах і мультфільмах зокрема.

Мета статті полягає в аналізі семантичної основи власних назв при перекладі антропонімів в мультфільмі «Тачки» студії Disney та створення фахових настанов для перекладачів та редакторів перекладу під час опрацювання цієї лексичної групи.

Мета передбачає вирішення наступних завдань: визначення особливостей перекладу антропонімів, виокремлення складнощів процесу, формулювання методики їх перекладу.

Об'єктом дослідження є власні назви мультфільму, які розглядаються як компресовані тексти, що містять кодовану когнітивну інформацію.

Предмет дослідження – робота перекладача та редактора перекладу у процесі адаптації власних назв у аудіовізуальному друготворі.

Наукова новизна дослідження полягає в удосконаленні методики перекладу антропонімів, що базується на розкритті образів героїв з боку походження й конотації їх імен. Більшість наукових праць трактують переклад лише методом транслітерації або транскрипції, без поглиблення у закодовану у власній назві інформацію.

Отже, власні назви – це індивідуальні найменування одиничних об'єктів. Ця частина лексики пов'язана з потребами людства в індивідуалізації, і обумовлена в більшій мірі соціокультурними факторами.

С. Влахов та С. Флорін стверджують, що власні імена становлять особливу цікавість, і часто виконують роль лаконічних характеристик персонажа. Власні назви – основа образної системи твору, і дослідження їх семантики є першочерговим завданням перекладача, адже саме це дозволить цілісно побудувати систему образів твору [2, с. 216]. Зазвичай, при наданні персонажу імені, автор закладає в нього певне значення, яке відповідає характеру героя.

В переладі велику роль відіграють реалії, які характерні для певних явищ у іншій культурі. До такого типу реалій відносяться імена та прізвища людей, власне, антропоніми. Працюючи з цією групою, перекладач має концентрувати увагу на культурно-історичній, лінгво-культурологічній інформації, що закодована у цих словах. Вдало перекладений антропонім сприяє більш повному сприйняттю образу персонажа, він стає певним маркером, і доповнює цілісний образ в уяві глядача.

Власні назви відносяться до без еквівалентної лексики, тому існують труднощі при їх перекладі. П. Ньюмарк зауважує, що власні імена передають енциклопедичну інформацію, у них немає ні семантичного значення, ні додаткової конотації, тому найбільш оптимальний спосіб їх перекладу – відтворення графічної оболонки слова з мови першотвору на мову друготвору [3, с. 70]. Власна назва виконує символічну функцію, і стосується одного певного персонажа. І звучання, і значення, і походження імені героя має безпосереднє відношення до формування його образу. К. Б. Зайцева вважає, що правильно підібране ім'я не лише показує зв'язок форми і значення, але й підсилює емоційне враження [4, с. 6]. Розділимо думку дослідниці, в процесі обробки власної назви перекладач має звернути увагу на семантичне походження імені чи назви.

Внаслідок проведених досліджень, було встановлено, що найкращим методом перекладу є алгоритм М. С. Зарицького перекладу ключових слів, який полягає у знаходженні відповідника у мові перекладу, який мав би те саме емоційне та контекстне забарвлення, що оригінальна мовна одиниця. Після кількох трансформацій, методику можна застосовувати і для перекладу власних назв, а конкретно – антропонімів.

Мультіплікаційний фільм «Тачки» («Cars», 2006) має історичне значення в практиці перекладу аудіовізуальних творів в Україні: це був перший повнометражний мультфільм, перекладений на українську мову. Автор перекладу, Олекс Негребецький, зробив справжній прорив в перекладацькій діяльності, адже показав світові, що Україна також може професійно опрацьовувати останні новинки кіно. Незважаючи на новизну процесу, переклад виконано на високому рівні, проте присутній ряд недоліків, серед яких і недоцільний переклад антропонімів. Деяку кількість з них ми розглянемо далі.

У мультфільмі «Тачки» варто простежити походження імен наступних героїв, аби створити адекватний переклад і перенести їх в українську мову без втрати будь-якого зі складників первинного повідомлення.

Lightning McQueen – ім'я головного персонажа мультфільму, дослівний переклад якого «Блискавка МакКвін». «Блискавка» в даному творі вживається як специфічне ім'я і характеризує персонажа як надзвичайно швидкого, непередбачуваного та імпульсивного гонщика. Саме тому в україномовному варіанті перекладача Олекс Негребецького ім'я не зазнало змін, адже воно є повною характеристикою образу. Таке рішення є дуже вдалим.

У першій частині твору ми зустрічаємо двох коментаторів перегонів – Bob Cutlass та Darrell Cartrip, які у вищезгаданому перекладі представляються як Боб Картер та Дарелл Кардан. Тут слід дослідити походження оригінальних імен коментаторів: Cutlass – це марка автомобіля 1961-1999рр. випуску. До цієї марки і належав перший коментатор. Прізвище Cartrip утворено з двох слів – «car» та «trip», що означає «подорож автомобілем». Якщо поглибитися у дослідження характеру персонажу, то можна визначити, що він власним ходом подорожував від одного місця змагання до іншого, і, як сам каже, «намотав не одну сотню кілометрів».

Зважаючи на походження імен коментаторів, переклад пана Олекс не зовсім доцільний. У цьому перекладі використовується автомобільна термінологія, яка цільовій аудиторії мультфільму (10-12р.) буде просто не зрозуміла. Кардан (карданний вал) в автомобілі служить для передачі крутного моменту між валами, а картер – нижня частина двигуна. Більш точним перекладом з даним походженням прізвищ був би варіант: «Боб Запорожець» («наша» марка автомобілів тих же часів), і «Дарелл Самохід». Таким чином, було б досягнуто більш близьке сприйняття українською аудиторією американської реалії.

Далі слід звернути увагу на головного спонсора перегонів – провідної події мультіплікаційного фільму – компанію Dinoco, яка в перекладі звучить як «Дайношось». Цей варіант перекладу також не можна назвати вдалим, адже оригінальна назва складається з символу нафтової корпорації Sinclair Oil Corporation (динозавр) і фірми, що постачає паливо для перегонів NASCAR, Sun-Oco. В такому випадку краще підійшов би варіант зі сполученням назви однієї з провідних автозаправних станцій України з додаванням закінчення «ко». Проте через простіше використання назви як бренду, слід просто транслітерувати – «Діноко». Прикладом вдалого перекладу антропоніма у «Тачках» може слугувати переклад власної назви Snot Rod, що дослівно перекладається як «сопливий стержень», а у перекладі Негребецького звучить як «Шмаркач». Суть імені полягає в тому, що персонаж страждає на хронічний нежить і щоразу як чхає – впорскує рідкий азот у двигун, що призводило до викиду снопів полум'я і

прискорення руху. Через часту повторюваність чхання і спроби героя втримати позив, варіант «Шмаркач» є дуже вдалим.

Також слід згадати буксирний автомобіль «Сирник» або «Tow Mater» в оригіналі. «Tow» означає «буксир», а «Mater» це ім'я цього буксира. За оригінальною версією, коли він представлявся головному героєві, він відкинув першу частину, тобто «буксир» і представився просто – Метр. У перекладі Негребельного частина «Mater» не використовується взагалі, проте момент з «відкиданням» все ж таки присутній. Як результат цього перетворення: «буксирник» без перших трьох літер – Сирник. Це вдало передало комедійність персонажу і майже ототожнює значення перекладу до оригіналу.

Таким чином, з'ясування походження антропонімів призводить до знання закодованого змісту імені. Наступним етапом є обрання доцільного способу перекладу. Виділимо два типи:

1. Транскрипція – саме перекодування іншомовних слів у свої з наступним записом за допомогою літер алфавіту приймаючої мови без використання якихось додаткових знаків та без придання літерам додаткових значень [6, с. 260]. Цей прийом відповідає основній вимозі дублювання – лабіальній синхронізації. Спосіб транскрипції у мультфільмі застосований при перекладі таких імен, як : McQueen (МакКвін), Mia (Міа), Tia (Тіа), Fred (Фред), DJ (ДіДжей) та ін.

2. Транслітерація (за визначенням М. С. Зарицького) – це переклад на рівні графем, політерне відтворення назв літер однієї системи письма назвами літер іншої системи письма. [7, с. 36]. Так, у «Тачках» способом транслітерації перекладено імена: Kori Turbowitz (Корі Турбович), Lizzie (Лізізі), Harv (Гарв) та ін.

Фонографічні варіанти відповідників іншомовних антропонімів обумовлюються звуковими та письмовими трансформаціями лексичних іншомовних слів, усталеністю та надійністю орфографічних правил для їх запозичень.

Перекладацький аналіз власних назв передбачає вивчення їх структури і походження, урахування позамовного оточення – поп-культурних реалій та різноманітних асоціацій. Семантика антропоніма відбиває головні риси персонажа, тому це важливий момент для розуміння як загального контексту, так і міжкультурних алюзій.

Найуживанішим способом перекладу власних назв у мультфільмі є транслітерація. Проте деякі варіанти, запропоновані О. Негребецьким, можуть бути вдосконалені.

Подане дослідження дозволяє виокремити наступну послідовність дій для перекладу антропонімів у мультфільмі та їх подальшого опрацювання перекладачем та редактором перекладу:

- З'ясувати походження власної назви.
- Дослідити якомога більше можливих варіантів.
- Обрати доцільний відповідник.
- Узгодити відповідність реалій мови оригіналу з реаліями мови перекладу.
- Узгодити знайдений відповідник з вимогами правопису.
- Оцінити ступінь передання контексту відповідником та максимально наблизити його навантаження до оригіналу внаслідок недостатності.

Отже, процес перекладу власних назв становить складність під час опрацювання та потребує удосконалення наявної методики опрацювання із подальшим впровадженням у практиці, особливо, коли йдеться про переклад аудіовізуальних творів. Для досягнення задовільного результату перекладач має провести дослідження наявних у тексті власних назв і мати глибокі знання культури країни мови-оригіналу. Кожен антропонім є вмістилищем кодованої інформації не лише про героя, а й про країну, що створила його, її культуру та традиції. Тому робота перекладача полягає не лише в розкодуванні цієї інформації, а й перетворенні її у сприятливу для розуміння і закодуванні у відповіднику мови-перекладу.

Література:

1. Бока О. В. Власні імена як компресовані тексти-носії когнітивної інформації / О. В. Бока. – Вісник СумДУ, 2008. – №1. – С. 15-19. – (Серія «Філологія»).
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 340 с.
3. Зайцева К. Б. Английская стилистическая ономастика : Тексты лекций / К. Б.Зайцева. – Одесса, 1973. – 63 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В.Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
5. Зарицький М. С. Переклад: створення та редагування: Посібник / М. С. Зарицький. – К. : Парламентське видавництво, 2004. – 120 с.

Науковий керівник:

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри видавничої справи та редагування,
Сегол Радміла Ігорівна/

Сурайё Гафурова
(Фергана, Узбекистан)

ИЗ ИСТОРИИ УЗБЕКСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

В истории языкознания известные лингвисты признают, что при изучении уровней языка немаловажное значение имеют связи одного значения слова с другим. В связи с этим основоположник языковой теории В. Фон Гумбольдт отмечал что: «Формы в языке не живут изолированно, а возможно существуют в части от целого».¹

Узбекская лексикография имеет долгую и богатую историю, которую можно разделить на три этапа (эпохи):

1. Древние словари. Одним из самых древних словарей, созданных в XV веке является известный труд Махмуда Кашгари «Девону лугатит турк».² Второй словарь «Таржумон турки ва ажами ва мугули» был создан в XIV веке, автор данного труда до сих пор не известен.³

2. Словари, составленные по произведениям Алишера Навои. Непревзойденный мастер слова, султан газелей Алишер Навои был не только поэтом, но и государственным деятелем. Огромный интерес к его творчеству, в том числе и созданию словарей на основе его произведений был ещё при жизни поэта, который всё усиливается, развивается и после кончины великого поэта. Это можно рассмотреть на примере нескольких словарей, составленных на основе произведений Алишера Навои. В период правления тимуридов художественные произведения ошибочно считались «чагатайской литературой», а их язык – «чагатайским языком».

Профессор А.К.Боровков в своей статье «Лексикографические традиции в словарях чагатайского языка» широко рассматривает несколько словарей, составленных по произведениям А.Навои.⁴

Как известно, одним из них является «Бадоеъ ул-лугат», составленный Толеъ Имоний Хиравий, по заданию Хусейна Байкары.⁵ Подобного типа словари были изучены и опубликованы несколькими русскими и европейскими учёными-востоковедами. А.К.Боровков в вышеуказанной статье подробно описывает данный факт.

Доктор филологических наук Б.Р.Хасанов в своей докторской диссертации дал глубокий анализ лексикографических принципов, основанных на произведениях Навои.⁶ Всесторонние исследования узбекских лексикографов по данной теме за последние годы успешно продолжают. В этом плане уместно будет отметить научные труды известного специалиста по истории узбекского языка Э.А.Умарова.

До настоящего времени не было установлено имя составителя словаря «Абушка». Учёный, сопоставив Венский и Тегеранский экземпляры названного словаря, выявил, что составителем является Мустафа бинни Содик.⁷

В другой своей статье Э.Умаров даёт информацию об узбекско-тюркском словаре, который хранится в центральной университетской библиотеке Тегерана.⁸ Этот труд изданной в 1599 году, содержит около тысячи тюркских слов по произведениям А.Навои. Составитель словаря – Ражаб ибни Мухиб Али Шомлу.

3. Словари, составленные в последующие эпохи. В последнее время традиции узбекской лексикографии продолжают развиваться. В XVII-XIX веках появилось несколько словарей.

Одним из них является произведение «Келурнома». Это произведение, являясь староузбекско-персидско-таджикским словарём, принадлежит перу Мухаммада Якуба Чинги, который служил в Индии во время правления Аврангзеба (1658-1707) – во дворце последнего тимуридского принца. Учёный А.Иброхимова, подробно исследовав этот словарь, опубликовала его в виде монографии.⁹ «Келурнома» состоит из 15 глав, из них 14 посвящены глаголам. В последней, пятнадцатой главе, слова разделены на тематические группы. Всего приведено 1300 слов и их форм.

¹ Березин Ф.М. История лингвистических учений. М., Высшая школа, 1986. С.47.

² Махмуд Кошгари. Девону луготит турк. Ташкент, 1960-1963.

³ «Таржуман» - памятник XVI века. Подготовил к изданию А.Юнусов. Ташкент:Фан, 1980.

⁴ Боровков А.К. Лексикографическая традиция в словарях чагатайского языка. Лексикографический сборник, вып.IV. М.,1960.С.151-162.

⁵ Вышеуказанное произведение. С.154.

⁶ Хасанов Б.Р. Принципы составления рукописных словарей к произведениям Навои. Автореферат док.дис.Ташкент.1989

⁷ Умаров Э.А. Древние узбекские словари.Ташкент,1992.С.11.

⁸ Умаров Э.А. нововыявленный словарь к произведениям Навои.//Узбек тили ва адабиёти. 1991,№4.С.76-78.

⁹ Мухаммед Якуб Чинги. Келур-наме.(Староузбекско - таджикско-персидский словарь XVIIв.). Введение, транскрипция и перевод текста, глоссарий, лексика - грамматический очерк, грамматический указатель А.Ибрагимовой. Ташкент, 1982.

В конце XVIII и в начале XIX веков были составлены 2 словаря: «Мунтахаб ул-лугот» и «Зубд ул-лугот», автором которых является хорезмский учёный Мухаммад Ризо Хоксор. Исследовав названные словари, Хайрулло Фаттахов опубликовал статью и монографию.¹⁰

Словарь, составленный XIX веке Шайхом Сулаймоном Бухари «Лугати чигатойи ва турки усмоний» содержит слова из произведений около ста поэтов и слова из устного народного творчества.¹¹ В этом словаре даётся турецкое толкование узбекских (чигатойских) слов. В XX веке также было составлено несколько лексикографических трудов. Один из них «Лугати сита ал сина», составленный Исмоилом Ибрагимовым.¹² Этот шестизычный словарь был напечатан в 1901 году в типографии В.И.Ильина в Ташкенте. В словаре даются переводы более тысячи слов на персидском, арабском, тюркском, индийском, узбекском и русском языке.

Во второй половине XIX века общественно-политическая и культурная жизнь Узбекистана существенно изменилась: открывались театры, библиотеки, типографии. Начиная с 1970 года, выпускается газета «Туркистон вилоятининг газети». Положительное влияние на просвещение и культуру оказывает открытие школ нового типа. В этот период благодаря узбекской интеллигенции: учёных, поэтов и переводчиков, достигаются большие успехи в данной области.

Представителем из таких просветителей среди интеллигенции был Салохиддинхожа ибн Алоуддин Ташкандий. Учёный занимался наукой в период с конца XIX до начала XX веков. Одним из его работ является стихотворный словарь «Лугати салос».¹³ О первой книге вышеуказанного ученого, было дано объявление в Туркестанской областной газете. В 1909 году в литографической форме в одной книге вместе с другими произведениями автора, был отпечатан и опубликован словарь «Лугати салос».

Известно, что узбекская лексикография имеет древнюю и богатую историю. Важнейшей задачей филологов является всестороннее исследование и изучение лексикографических традиций узбекского языка.

Жадыра Есенжолова
(Астана, Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ МӘТІННІҢ КОММУНИКАТИВТІК АСПЕКТІСІ

Мәтін – өзіндік ерекшеліктерге, заңдылықтарға ие аса күрделі семантикалық-құрылымдық жүйе. Мәтін арқылы барлық тілдік бірліктер іске қосылатындықтан, ол ерекше күрделі тілдік таңбаға жатады. Соған орай мәтінді талдау мен мәтінді тану, оның түзілімі мен құрылымын саралау, мәтінжасам барысындағы тілдік бірліктердің қызметін анықтау бүгінгі таңда өзекті мәселеге айналып отыр.

Адамзат баласы мәтіннің өзіне тән болмыс-қасиетін зерттеуге сан ғасырлардан бері ұмтылып келе жатса да, оның бүгінгі күн талабынан зерттеуді қажет етіп жатқан тұстары әлі де көп. Бұл бағытта жаңадан қалыптаса бастаған қазақ мәтіні лингвистикасы жас болса да біраз тәжірибе жинақтады. Ол еңбектер қазақ тіл білімінде соңғы он жылдағы зерттеулерді қамтиды. Қазіргі ғылымның тоғысқан, жаңа салаларының пайда болып жатқан кезеңінде қазақ мәтіні лингвистикасы мәселелерін жан-жақты зерттеу аса қажет.

Мәтін танушылар көркем мәтінді, көркем мәтіндердегі тілдік бірліктерді авторлық стильдік мақсаттарға орай шебер қолдануы тұрғысынан қарастырып келеді. Бұл мәселелер тек мәтіннің көркем мәтін түріне қатысты зерттеулер. Ал ғылыми мәтін мен оның негізгі ұғымдары, өзіне тән ерекшеліктері туралы мәселелерді зерттеу кейінгі жылдары ғана қолға алына бастады. Осы орайда С.Қоянбекованың мақаласын еске алған лазым. Мақалада ғылыми стиль талабынан туындайтын ғылыми мәтінге тән кейбір тұстар, ғылыми сөйлеудегі тілдік құралдардың қолданылу ерекшеліктері жалпылама тұрғыда баяндалған [1, 36-40]. Егер мәтіннің көптүрлілігі мен көпқырлылығын ескерсек, ғылыми мәтін де өз кезегінде барлық мәтін типтеріне қолданылатын жалпы заңдылықтардан тыс болмауымен қатар, өзіндік мағыналық сипатымен де, сондай-ақ баяндау тәсілдерімен де ерекшеленетінін ұмытпаған жөн.

Профессор А.Қ.Жұбанов қазақ тіліндегі ғылыми-көпшілік мәтіндердің абзацтарға тән функционалды-мағыналық топтарының статистикалық ерекшеліктерін анықтаса, А.И.Тілембекова ғылыми-техникалық мәтіндердің лингвопрагматикалық құрылымын айқындауға үлесін қосты. Ғылыми тіл құрылымын анықтап, ғылыми мәтіннің стилистикасын қарастыруда ғалым С.Әлісжановтың еңбегі ерекше аталады. Алайда ғылыми мәтіннің барлық ауқымды жақтарын тануда, негізгі ұғымдары мен өзіне тән ерекшеліктерін түсінуде, коммуникативтік құрылымын айқындауда бұл еңбектердің аздық етері сөзсіз. Сондықтан ғылыми мәтіндердің құрылымын, өзіне тән ерекшеліктерін, әдеби тілге қызмет етуін зерттеу тілші-ғалымдарға жүктелген алдағы уақыттың үлкен еншісі деп түсінеміз.

¹⁰ Фаттохов Х. о толковых словарях написанных в конце XVII, в начале XIX веков. Самарканд, 1976. С. 92-97. Хоксор.

Мунтахаб- ул лугат. Подготовил к изданию Х.Фаттохов. Ташкент, 1984.

¹¹ Шайх Сулаймон Бухарий. Лугати чигатойи ва турки усмоний. Истанбул. 1298 (хиджрий) по лунному календарю.

¹² Олим Усмон. Первые просветители русского языка в Узбекистане. Ташкент, 1962. С.46-48

¹³ Новое произведение. Газета //Туркистон вилоятининг газити// 17 октября 1910 года.

Кез-келген мәтін белгілі бір мақсатты көздейтін, белгілі бір адресатқа арналған ақпараттан тұрады. Мәтін тіл жүйесі ішінен синтаксистің ең жоғарғы бірлігі ретінде орын алады және мағыналық, коммуникативті, номинативті, структуралы сипаттарымен түсіндіріледі.

Ғылыми мәтін де өз қабылдаушысын (адресатын) тапқанда ғана жұртшылықпен (социум) қабылданады. Сөйтіп қана ғылыми мәтін өзінің зерттеу сипаты жағынан генетикалық байланыстағы көптеген тұтас мәтіндермен қоян-қолтық араласады, солармен бір мәнмәтінге (контексте) енеді, соның бір элементі ретінде қалыптасады [2, 32].

Демек, адресат факторы ғылыми мәтіндерді талдауда есепке алыну керек, бұл ғылыми мәтіннің коммуникативтілігі тұрғысынан басқа мәтін типтерінен өзгешеленетінін көрсетеді. Бәрімізге белгілі, ғылыми шығарма авторы өзінің алдына оқырмандарды өз тарапынан ұсынылатын тұжырымдарға, қағидаларға, түсініктемелерге сендіруді, соған көзін жеткізуді мақсат етіп қояды, осыған орай бұл типтес мәтіндерде арнайы амал-тәсілдер қолданылады. Мұндай амал-тәсілдер өз кезегінде қарым-қатынас актілеріне айналып, оқырмандарды мәтіндегі ғылыми ақпараттардың мазмұнын дұрыс түсінуге мүмкіндік тудырады. Демек, мазмұнының шынайылығы ғылыми мәтін үшін басты нәрсе болса, оны жасайтын, мазмұнның көріну дәрежесін беретін лингвистикалық жолдарды айқындау да соншалықты қажет.

Ғылыми тілдің негізгі принциптері – ықшамдылық, дерексіздік, дәлдік болып табылады. Бұлар ойлаудың ғылыми типіне және мәтінді оны қабылдаушымен байланысына тән белгілер. Ғылыми мәтін авторы әрқашан өзі тақырып етіп алып отырған мәселені, яғни сөйлеу тақырыбын толық баяндап шығуға ұмтылады, алайда осы орайда авторлардың үддеден шығуы әр түрлі болып келеді. Ғылыми мәтінде рационалды бағыт үстем тұрады, ол өзінің кең көлемділігімен, талдап қорытушылығымен, логикалық құрылымымен ерекшеленеді.

Ғылыми мәтінде сөз желісі логикалық жүйеге бағынады, өзара бірімен бірі байланысты арнаулы ақпараттар баяндалады, сөз сипаттау түрінде болып, дәлдікке ерекше мән берілді. Мұның өзі ғылыми мәтіннің мамандандырылған ақпарат беру/қабылдау жағынан өзге де коммуникацияның түрінен (көркем дискурс, публицистикалық дискурстан) ерекше екенін көрсетеді [3, 12].

Бірінші жақтық тұлға бейтараптанады, баяндауыш көбіне ырықсыз етіс тұлғасында болады: *жасалды, көрсетілді, анықталды, айқындалды* т.б. Бұлай болу себебі, ғылыми мәтіндегі сөз нақты ситуациядағы сөзден, я болмаса жалпы тілдік мағынасынан дерексіздену арқылы өзгешеленуге тырысады. Құбылыстың, заңдылықтың объективтілігін көрсету, өзінің ой-пікірін субъективті етіп көрсету үшін автор ғылыми мәтінде өзін-өзі шеттету тәсілін жоғарыда айтылған тілдік-прагматикалық құралдардың көмегімен жүзеге асырады. Сондай-ақ *дел айтуға болады, деп бағаланады, осылай деуге негіз бар* т.б. тәрізді тілдік құралдар автордың “тасада тұруының” өзін салғырт субъект ретінде көрсетуінің ғылыми дискурс прагматикасына тән тәсілдердің бірі [3, 14].

Ғылыми мәтіндердегі осы тәріздер тілдік-коммуникативтік белгілер оның мазмұндық ұйымдасуын құрайды. Мазмұндық ұйымдасу тақырыптық ұйымдасуға, мәтіннің тақырыбына тікелей байланысты. Тақырыптық ұйымдасу да, мәтіннің тақырыбы да өз кезегінде сөйлеу тұлғаларын іріктейді, мәселенің баяндалу тәсілдерін көрсетеді және сол арқылы мәтіннің композициялық-мағыналық құрылымы анықталады.

Сөз актісінде екі сана – адресанттың және адресаттың санасы жұмыс істейді. Осы екі сананың мүмкіндігінше бір-біріне сәйкес келуі коммуникацияның сәтті болуына оң әсерін тигізеді.

Ғылыми тілде ілгеріде аталған адресат факторына байланысты екі прессуппозиция байқалады. Адресат сипаты арқылы біз ғылыми туындының бір ғана мамандарға арналғандығын, не болмаса кең көлемді аудиторияға арналғандығын біле аламыз. Сонда бір ғана мамандар үшін жазылған туындыны таза ғылыми, ал мамандармен бірге өзге де оқырмандарға арналған мәтінді ғылыми-көпшілік деп атау орынды [4, 22]. Таза ғылыми мәтіндерде көпшілікке түсініксіз терминдер молынан қолданылатын болса, ал ғылыми-көпшілік мәтіндерде жалпыға түсініксіз терминдер кездескен жағдайда, оны суреттеу жолымен, белгілі тіркестермен кеңінен түсіндіріліп беріліп отырады.

Таза ғылыми мәтіндерде адресат факторы «маман-маман» деген формулаға сай жүргізіледі, адресаттың білім деңгейлері шамалас болады, екеуіне де ортақ білім қоры болады. Бұл мәтіндер қатарына монография, ғылыми мақала, диссертация, ғылыми-техникалық есеп, тезис, ғылыми баяндамаларды жатқызуымызға болады.

Ал ғылыми-көпшілік мәтіндер, ғылыми мәтіндерге қарағанда қатаң дәлелдеуді талап етпейді. Онда «идея» деңгейінде түсіндіру, қарапайымдылық рұқсат етіледі. Егер ғылыми мәтінде толыққанды дәлел қажет етілсе, ғылыми-көпшілік мәтінде материалдың түсінікті етіп берілуі жеткілікті болады. Ғылыми мәтіннің тақырыптық аясы шексіз болса, ғылыми-көпшілік мәтін тек оқырманға қажетті, көпшілікті қызықтыра алатын көкейкесті тақырыптарды қарастырады.

Ғылыми мәтін түрлі авторлармен жасалады, әр түрлі мәселелерге арналады және ғылыми танымның түрлі деңгейінде көрініс табады. Ол тілдік жүйенің белгілі бір лексикалық және лексика-грамматикалық бірліктерінің жиынтығы. Кез-келген әдеби шығарма тәрізді ғылыми мәтін де оқырман үшін жазылады, сондықтан оқушы қауымның нәтижелі білім алуы – оның негізгі мақсаты. Мәтін үзіктерінің синтаксистік жағынан ұйымдасуы оның коммуникативтік мақсат-мүддесіне астарлас келіп, семантикалық-синтаксистік ұйымдасқан тұтас мәтін ретінде көрінуіне қызмет атқарады.

Қорыта келгенде, ғылым мазмұнының негізі – оқырман сезіміне емес, миға әсер ету және де ақпаратты нақты объект бейнесінде жеткізу. Бұған қарап ғылыми мәтіннің ғылыми қарым-қатынас

аясындағы негізгі тілдік өнім екенін көреміз. Мәтінді тек автор туғызбайды, мәтін автормен адресаттың тілдік ойлауының өзара әрекеті. Сондықтан да, кез-келген мәтін коммуникацияның нәтижесі, әрі коммуникациялық бірлік болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қоянбекова С. Ғылыми стиль мәселелері // «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы, 2005, №7
2. Әлісжанов С. Ғылыми прозаның синтаксисі. – Алматы: Арыс, 2007
3. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. д-ры... дисс. автореф. –Алматы, 2007
4. Есинбаева Ж. Ғылыми-көпшілік стиль: дискурстық, тілдік-стильдік талдау: филол. ғыл. канд. ... дисс. автореф. –Алматы, 2009

Ғылыми жетекші:

ф.ғ.к., доцент Еспекова Ләззат Әубәкірқызы
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті доценті.

Світлана Пилипишин, Богдан Роман
(Бережани, Україна)

ПОСТАТІ П. КУЛІША ТА М. КОСТОМАРОВА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНИХ КРИТИКІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ

У 1857 році в журналі «Русская Бесѣда» друкувався історичний роман П. Куліша «Чорна рада». Цей факт не залишився поза увагою російської критики (О. Пипін), особливо епілог, де автор заперечував припущення, що виданням свого роману по-українськи він прагнув до творення окремої літератури. О. Пипін підмітив непослідовність П. Куліша в його поглядах на народність і літературу, а також в оцінці творчості письменників (Г. Квітки-Основ'яненка та Т. Шевченка).

Не менше зацікавила російських критиків і праця П. Куліша «Відокремлення Малоросії від Польщі». Так, у «Русскомъ вѣстникѣ» були надруковані історико-критичні замітки Г. Карпова про цю публікацію. Російський публіцист обурювався, що П. Куліш «сочинилъ книгу, изумляющую обиліемъ бранныхъ эпитетовъ, которыми чуть не на каждой страницѣ quasi-историческаго труда просвѣщеннаго польскими источниками малоросса надѣляется «казацкій батько» Богданъ Хмельницкій. Ухо благовоспитаннаго читателя не мирится съ такими приставками къ имени знаменитаго гетмана: «свирѣпый разбойникъ, кровожадный звѣрь, безпутный варваръ, вѣчно пьяный отъ горѣлки и проливаемой крови, людоѣдъ, соръ Рѣчи Посполитой, уродъ нашей малороссійской семьи, лицемѣръ, плуть, пройдоха, развратникъ, грязная душа, измѣнникъ, предатель по природѣ и воспитанію» [1, с. 300]. Автор дивувався, як Імператорское Общество Истории и Древностей Россійскихъ надрукувало подібне у своїх «Чтеніяхъ», не змусивши П. Куліша очистити твір від подібних виразів, пояснюючи це тим, що «Відокремлення Малоросії від Польщі» як дослідження «въ предѣлахъ находившихся у автора подъ руками источниковъ и пособій, составлено, по его убѣжденію, добросовѣстно; за выводы же изъ этихъ изслѣдованій, изъ уваженія къ свободѣ науки, отвѣчаетъ авторъ, и редакція съ его историко-политическими взглядами себя не объединяетъ. Но ругань не есть выводъ изъ научныхъ изслѣдованій, а является плодомъ личной изобрѣтательности сочинителя, никакого уваженія не заслуживаетъ и ничего общаго съ свободою науки не имѣетъ. Воспроизводитъ въ печати бранные слова собственнаго измышленія автора рукописи – все равно, что воспроизводитъ надѣланные имъ по неряшеству чернильные кляксы и сальные пятна» [1, с. 300-301].

На думку Г. Карпова, П. Куліш поглимувався не лише над історією запорізького козацтва, а й над росіянами, носіями духу «руської» народності в Речі Посполитій. Публіцист слушно відзначив, що автор з повагою ставився лише до польського панства і предметом свого захоплення вибирав таких його представників, як Станіслав Жолкевський, Станіслав Конєцпольський. Проте, продовжував Г. Карпов, «личное мнѣніе и личныя чувства г. Кулиша, пишущаго на своемъ хуторѣ исторію «отпаденія» Малороссіи отъ Польши по «собственнымъ» источникамъ, ни въ чемъ не выражаютъ «малорусскаго признанія», которое краснорѣчиво выразилось за одно съ великорусскимъ общественнымъ мнѣніемъ въ сооруженіи памятника знаменитому гетману, по праву занимающему въ нашей исторіи почетное мѣсто въ ряду воистину великихъ собирателей земли русской. Г-нь Кулишъ можетъ сколько угодно утѣшать поляковъ и протягивать имъ руку на какихъ угодно условіяхъ, но только благоволилъ имъ все это говорить имъ отъ себя лично, а не отъ имени великороссійскаго и малороссійскаго народовъ» [1, с. 302].

П. Куліш, догадувався Г. Карпов, користувався переважно польськими джерелами, нехтуючи іншими документами російського походження, чим і пояснюється до певної міри те, що в основу його тритомної праці покладена ідея зради. Але якщо ненависть поляків до постаті Б. Хмельницького можна пояснити, то неприязнь до нього П. Куліша залишається нерозгаданою.

Російська цензура завжди уважно стежила за діяльністю П. Куліша та ретельно вивчала будь-які його прохання. Так, у «Русскомъ обозреніи» М. Шаховський наводив уривок з відгуку тодішнього начальника III відділу Долгорукова, що стосується альманаху «Хата»: «Имѣю честь, увѣдомить ваше

превосходительство, что, принимая въ соображение свѣдѣнія о губернскомъ секретарѣ Кулишѣ, которыя ясно доказываютъ, что онъ въ литературной своей дѣятельности слѣдуетъ прежнему направленію, бывшему причиной особыхъ мѣръ, принятыхъ противъ него правительствомъ, я полагаю бы разреше́ніе губернскому секретарю Кулишу изданія журнала отклонить» [4, с. 210]. Проте П. Куліш не зневірився, а, навпаки, ще ревніше збирав матеріали з історії України, подаючи до цензури все нові монографії. Про одну з них — «Хмельниччина» — цензура написала наступне: «По поводу внесения въ Главное Управление Цензуры рукописи, подъ заглавіемъ: «Хмѣльничина», изъ исторіи Малороссіи г. Кулиша, возникаютъ два вопроса: во-первыхъ, какъ смотрѣть съ цензурной точки зрѣнія на историческія сочиненія отдѣльныхъ частей Имперіи, бывшихъ некогда въ извѣстной степени автономными, и во-вторыхъ, можетъ ли быть пропущенъ рядъ статей о Малороссіи, подобныхъ представленнымъ г. Кулишемъ. По первому пункту — цензура не можетъ и не должна препятствовать обнародованію спеціальныхъ сочиненій, касающихся разныхъ областей Имперіи, бывшихъ нѣкогда отдѣльными и нынѣ составляющихъ съ нею одно цѣлое, если они написаны чисто съ ученою и литературною цѣлью, безъ всякой мысли о возможности ихъ самостоятельнаго существованія, безъ всякихъ сепаратическихъ ученій и намѣреній. Въ литературѣ нашей много существуетъ монографій такого рода» [4, с. 210].

Прочитавши повість П. Куліша «Михайло Чернишенко», Шевирьов вітав її наступними рядками, які також цитував М. Шаховський: «Г. Кулишъ первымъ своимъ опытомъ не измѣняетъ тому высокому мнѣнію, которое мы уже имѣемъ о его соплеменникахъ, и обѣщаетъ много прекрасныхъ надеждъ въ будущемъ своемъ развитіи. Первая мысль, выдающаяся такъ сильно изъ всего произведенія г. Кулиша, есть мысль о древней, отжившей свое историческое время Малороссіи. Любовью къ ней проникнуть весь духъ новаго писателя; память его погружена вся въ преданія родины (...). Словомъ г. Кулишъ обнаруживаетъ направленіе чисто исторической школы Валтеръ Скотта» [4, с. 214].

Підсумовуючи свій нарис про П. Куліша, М. Шаховський зазначав, що вболіваючи постійно за гірку долю Галичини, П. Куліш не тільки горів бажанням підтримати в русинах національну самосвідомість, а й намагався подати російській громадськості правильне розуміння становища українців в австрійському підданстві. Він був переконаний, що літературна форма повісті відкриє найлегший і найпростіший шлях для того, щоб зацікавити російських читачів і привернути їх увагу до закордонної України.

Звертаючись до творчості М. Костомарова, О. Пипін писав, що потужний і оригінальний талант цього письменника поєднувався з великою витримкою та працелюбством. Особливу увагу російський учений звертав на «Автобіографію» М. Костомарова: «Костомаровъ и здѣсь, какъ въ своихъ лучшихъ историческихъ трудахъ, является оригинальнымъ и занимательнымъ рассказчикомъ. Біографія любопытнымъ образомъ уясняетъ тѣ черты, какія развились потомъ у Костомарова, какъ писателя и какъ человѣка» [2, с. 789].

Відмітна риса його історичного таланту, на думку О. Пипіна, крім об'ємної пам'яті, яка тримала в його розпорядженні масу фактичних подробиць, полягала також у надзвичайно діяльній та живій фантазії: «Онъ не иначе овладѣвалъ историческимъ фактомъ, какъ представивъ его себѣ въ живыхъ образахъ и цѣлыхъ бытовыхъ картинахъ» [2, с. 795].

Погляди М. Костомарова, які він наводив у своїх статтях, дуже часто викликали різного роду полеміки як з польського боку, так і з російського. Зокрема, його працю «Двѣ русскія народности» журнал «Вѣстникъ Европы» назвав «позорною». О. Пипін пояснив це тим, що думки М. Костомарова насамперед дали привід до звинувачень його в браку патріотизму.

Не відчував малоруського патріотизму у М. Костомарова ще один російський публіцист — В. Семеvський. Останній зазначав, що М. Костомаров спершу дуже мало цікавився Малоросією. Першою книгою, яку він прочитав про Україну, були повісті Г. Квітки-Основ'яненка. Проте вони не дуже його зацікавили. Прочитавши згодом «Вечори на хуторі біля Диканьки» та «Тараса Бульбу» М. Гоголя, М. Костомаров перейнявся інтересом до вивчення українки. Він почав вивчати думи і пісні, які видав М. Максимович, багато читати по-українськи, і врешті-решт настільки засвоїв цю мову, що сам почав писати нею.

Цікавими були відгуки російських учених про першу дисертацію М. Костомарова «О причинахъ и характерѣ уни въ западной Россіи», яка так і не була допущена до захисту. Так, професор Петербурзького університету, академік Устрялов писав: «Диссертація сія принадлежитъ къ разряду тѣхъ произведеній современной литературы, въ которыхъ молодые, малоопытные писатели, увлекаясь примѣромъ полученныхъ софистовъ, заботятся не о подтвержденіи или лучшимъ развитіи давно признанныхъ истинъ (по ихъ мнѣнію устарѣвшихъ), а о новости воззрѣнія на предметъ, стараются блеснуть остроуміемъ или особеннымъ взглядомъ, дозволяютъ себѣ странные парадоксы и впадаютъ въ непостижимые противорѣчія. Такъ пишутся многія статьи «Отечественныхъ Записокъ»; въ томъ же духѣ писалъ и Костомаровъ» [3, с. 184]. Це був лише початок. Зрозуміло, що після такого критичного відгуку академіка і професора російської історії тодішній міністр народної освіти Уваров наказав знищити усі екземпляри дисертації, зробивши зауваження тим професорам, які її схвалили.

М. Костомарову дозволили написати іншу дисертацію. Це була праця «Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи». Деяким професорам предмет дисертації здався незвичним, дивним, ненауковим. Вони твердили, що науці все одно, що почувають парубки і дівчата. І лише професор загальної історії Лунін доводив, що в дисертації Костомарова міститься справжній погляд на історію, і що для історії вкрай важливим є зображення народних почуттів і настроїв.

Ми вже вище згадували про М. Костомарова як про активного діяча українофільського руху. Додамо тут, що В. Семеvський на цю тему зазначав: «Українофільство Ник. Івановича, за которое его такъ много обвиняли, было въ сущности весьма умѣренного свойства. Въ отношеніи къ украинской литературѣ онъ всегда оставался при томъ мнѣніи, что она предназначена служить массѣ народа, и потому сюжеты для нея должны почерпаться изъ жизни народа и изложеніе должно быть вполне доступно пониманію массы. Относительно преподаванія въ народной школѣ Ник. Ів. держался того мнѣнія, что оно должно происходить не исключительно на русскомъ литературномъ языкѣ: онъ требовалъ, чтобы въ руководствахъ для малорусскихъ дѣтей прилагался и украинскій текстъ» [3, с. 201].

Твори М.І. Костомарова різко критикували росіяни. Вони вишукували в них ті чи інші дрібні недоліки, перебільшували їх, намагалися відшукати в них якусь ненависть до великоросів. Особливо це стосується праці М. Костомарова «Двѣ русскія народности». На думку В. Семеvського, в південноруському племені М. Костомаров відзначає перевагу свободи особистості, у великоруському – перевагу общинного духу. В такому випадку симпатії М. Костомарова цілком на боці українців. Високу оцінку дав російський публіцист історичним творам М. Костомарова, таким як «Богдан Хмельницький», «Руїна», «Мазепа і мазепинці», «Гетьманство Виговського», «Гетьманство Юрія Хмельницького», спираючись на відгуки українських учених, зокрема київського професора М. Антоновича.

Немало зробив М. Костомаров, вважав В. Семеvський, для історії південної Русі, але досить потрудився і для історії іншої частини руського народу (в цьому плані критик згадує твори М. Костомарова «Сѣверно-русскія народоправства», «Смутное время», «Очеркъ торговли московскаго государства въ 16-мъ и 17-мъ столѣтіяхъ», «Бунтъ Стеньки Разина», «Історія раскола у раскольниковъ»).

На останку свого нарису В. Семеvський зробив висновок: «...» онъ въ высокой степени содѣйствовалъ своимъ замѣчательнымъ талантомъ оживленію русской исторіографической дѣятельности, заставилъ гораздо большую массу читателей, чѣмъ было до того, интересоваться событіями нашего прошлаго и много поработать для подробнаго изученія не только внѣшней стороны історіи, но и внутренняго быта, русскаго народа и для правильной характеристики нашихъ выдающихся дѣятелей» [3, с. 212].

На наш погляд, ряд наведених уривків із журнально-газетних статей, критичних оглядів демонструє ту динаміку, яка проймала наукову свідомість росіян 70-90-х років ХІХ століття. Творчість українців М. Костомарова та П. Куліша складала той контекст, у якому увиразнюється своєрідність наукової свідомості російських літературознавців окресленого періоду щодо українського письменства. За працями російських учених ми вибудовували конструктивні оцінки творчості М. Костомарова, П. Куліша в російськомовному середовищі останньої третини ХІХ століття.

Література:

1. Карповъ Г. Въ защиту Богдана Хмельницкаго : [историко-критическія объясненія по поводу сочиненія П.А. Кулиша «Отпаденіе Малороссіи отъ Польши», Москва, 1890] / Г. Карповъ // Русскій вѣстникъ. – 1890. – № 2. – С. 300-305.
2. Пыпинъ А. Последние труды Н.И. Костомарова / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – 1890. – № 12. – С. 788-802.
3. Семеvскій В.И. Николай Иванович Костомаровъ / В. Семеvскій // Русская старина. – 1886. – Томъ 49. – С. 181-212.
4. Шаховской Н. Памяти П.А. Кулиша / Н. Шаховской // Русское обозрѣніе. – 1897. – № 3. – С. 192-227.

Марина Поліщук
(Київ, Україна)

СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНІ ФОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У традиційній синтаксичній теорії вітчизняного та зарубіжного мовознавства, яка, в основному, зорієнтована на опис структурних властивостей та характерних якостей синтаксичних одиниць, досить довго ототожнювались категорії вставності й категорії вставленості, що сприяло суперечливому та хибному розгляду цих явищ.

Для кожного речення характерна об'єктивна модальність. Об'єктивна модальність – це вміщенні в замкненій системі абстрактних синтаксичних категорій значення відношення повідомлюваного до дійсності, тобто значення реальності й ірреальності. Проте деякі речення, крім об'єктивної модальності, мають ще й суб'єктивну модальність [4, с. 375], яка пов'язується з поняттям «ставлення мовця до повідомлюваного» і виражається на рівні логіко-граматичного членування речення, оскільки оцінка міри достовірності з точки зору суб'єкта думки отримує своє формально-граматичне вираження.

Смислову основу суб'єктивної модальності утворюють поняття оцінки в широкому розумінні, включаючи не лише логічний розподіл повідомлюваного, але й різні види емоційної реакції. Суб'єктивна модальність відображає ставлення мовця до змісту висловлення з точки зору його обізнаності у тому, про що йдеться, відповідності змісту повідомлення індивідуальним чи суспільним стереотипам, еталонам. Вона є другою обов'язковою модальною площиною будь-якого висловлювання і може бути вираженою чи

прихованою. Отже, суб'єктивно-модальне значення не є компонентом конкретного змісту висловлення, що дозволяє лінгвістам визначати його як «зовнішню модальну рамку».

За В.М. Ткачуком, суб'єктивна модальність – це функціонально-семантична категорія, яка утворює функціонально-семантичне поле. На користь останнього свідчить те, що інвентар репрезентантів суб'єктивно-модальних значень охоплює усі мовні рівні. Найкраще семантичну домінанту поля модальності окреслює слово «оцінка»: мовець оцінює зміст речення та, виражаючи його у висловленні, вказує слухачу на те, приміром, що це висловлення не відображає реальний стан речей, а передає модельовану дійсність, наявну в психіці мовця, тобто підкреслює гіпотетичність чи ірреальність, необхідність чи можливість та ін., вказує на специфічне існування певного конструкту свідомості [5, с. 48].

Досягнення сучасної синтаксичної науки полягає в тому, що різноманітні граматичні форми, які раніше розглядалися розрізнено і формально, зараз вивчаються не тільки з погляду форми, а й змісту, на основі цього змісту об'єднуються в одне поняття. Так, вставні слова, словосполучення, речення, частки, вигукі в реченні тепер розглядаються як особливі засоби вираження суб'єктивної модальності [4, с. 375-376].

Суб'єктивно-модальні форми (вставні та вставлені компоненти, частки й вигукі) мають кожна свою специфіку у передачі суб'єктивно-модальних значень, конкретизуючи загальне поняття «ставлення мовця до повідомлюваного».

Речення можуть ускладнюватися вставними і вставленими словами, словосполученнями і реченнями, які граматично не пов'язані з членами речення, хоч надають усьому реченню чи окремим його членам різних смислових відтінків, виражають додаткові повідомлення, уточнення тощо [2, с. 347].

Ускладнюючі компоненти не вступають з іншими словами в реченні ні в підрядний, ні в сурядний зв'язок, характеризуються відносною відокремленістю та інтонацією, що на письмі передається через розділові знаки – кому, тире, дужки [2, с. 347].

Відсутність граматичного зв'язку з членами речення чи з реченням у цілому зумовлює віднесення вставних і вставлених конструкцій до «слів, що стоять поза граматичним зв'язком», хоча дехто з граматистів обґрунтовує зв'язок цих слів із реченням [2, с. 347].

За смисловою функцією розглядувані слова, словосполучення і речення поділяються на вставні та вставлені [2, с. 347].

Вставними називаються слова, словосполучення й речення, які служать для вираження модальних значень чи оцінки висловленого: вірогідності чи ймовірності, упевненості (ствердження) чи сумніву, вказівки на те, кому належить висловлена думка [6,].

Вставленими називаються слова і речення, які служать для розкриття, пояснення смислового значення якогось із членів речення, уточнення його або доповнення новою інформацією [6,].

Вставні слова і словосполучення – один з поширених засобів суб'єктивної модальності. О. М. Пешковський запровадив назви – вставні слова і словосполучення слів. Він підкреслює, що вставні слова і словосполучення не пов'язані узгодженням, керуванням чи приляганням, і тому не є членами або частинами речення. Вставні слова О.М. Пешковський поділив за значенням на три розряди: 1) із значенням ставлення розмовляючого до тієї чи іншої думки; 2) із значенням адресата висловлювання; 3) із значенням відношення до попередньої чи наступної події [4, с. 376].

Отже, за значенням вставні слова і словосполучення можна поділити на такі розряди:

1) вставні слова і словосполучення, що виражають модальну оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного (впевненість, невпевненість, передбачення, можливість, неможливість, вірогідність, сумнів тощо) – *безсумнівно, безумовно, звичайно, ймовірно, можливо, мабуть, здається, напевно, очевидно, либонь, без сумніву, зрозуміло, правда, безперечно, розуміється, може, може бути тощо;*

2) вставні слова і словосполучення, що виражають почуття мовця у зв'язку з повідомленням (радість, здивування, співчуття, застереження тощо) – *на щастя, на жаль, як на біду, як на зло, як на гріх, як навмисне, нівроку, шкода, на радість, на диво, тощо;*

3) вставні слова і словосполучення, що привертають, активізують увагу співрозмовника – *чуєте, чуєш, знаєте, дивись, дивіться, бач, бачите, погодьтесь, повірте, уявіть собі, майте на увазі, зверніть увагу, прошу вас, даруйте, між нами кажучи тощо;*

4) вставні слова і словосполучення, що вказують на джерело повідомлення – *кажуть, як кажуть, повідомляють, за висловом..., на думку..., на мою думку, по-моєму, по-твоєму, по-нашому, по-вашому, за теорією..., на погляд... тощо;*

5) вставні слова і словосполучення, що допомагають упорядкувати думки, пов'язати їх між собою, вказати на послідовність викладу – *по-перше, по-друге, нарешті, з одного боку, до речі, між іншим, навпаки, наприклад, отже, словом, значить, виявляється, зокрема, зрештою, повторюю, насамперед, виходить, тощо;*

6) вставні слова і словосполучення, що виражають емоційність вислову, підкреслюють його експресивність – *даруйте, пробачте, легко сказати;*

7) вставні слова і словосполучення, що вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його звичайності – *найбільше, найменше, у крайньому випадку, буває, бувало тощо;*

8) вставні слова і словосполучення, за допомогою яких робиться висновок, зв'язок з попередньою думкою, підбиваються підсумки – *отже, взагалі, словом, значить, виходить, навпаки.*

Оскільки вставні слова надають значенню основного речення додаткового відтінку, це означає, що вони за змістом пов'язуються з ним. Про цей зв'язок свідчить сам факт розташування вставних слів у межах того чи іншого речення, а також інтонаційне об'єднання порівняно з усім текстом. Отже, вставні слова лише з формально-граматичного погляду ізольовані від речення; з комунікативного погляду вони пояснюють основне речення в цілому.

За спостереженням М. М. Шанського, вставні слова пояснюють речення в цілому переважно тоді, коли розташовуються на початку або в кінці речення. Про це свідчить можливість перестановки вставних слів. Логічно припустити, що за змістом та інтонаційно вставні слова можуть стосуватися лише якогось члена речення чи його частини, якщо вони розташовуються безпосередньо біля них. У такому разі вставні слова переставляти неможна [4, с.378-379].

Для вираження основних відтінків суб'єктно-модального значення – ймовірності, безсумнівності, гаданості, непевності – використовуються в основному модальні слова. Інші відтінки суб'єктно-модального значення передаються різними морфологічними формами – дієсловами, прислівниками, іменниками, прикметниками [1, с. 180].

Важко вивести з самостійних речень вставні слова і словосполучення іменникового типу. Для вираження вставності не можуть використовуватися іменники конкретного значення. З цією метою вживаються іменники, придатні передавати суб'єктно-модальні відношення. Найчастіше вони мають прийменникову форму. Переважають іменники з прийменниками *на*, *за*, *з*. Слова і словосполучення з прийменником *на* можуть виступати без поширювачів і з поширювачами. Форми *на думку*, *на гадку*, *на погляд* виступають тільки з поширювачами, які визначають, кому належить думка або погляд. Форми *на гріх*, *на зло*, *на сміх*, *на нещастя* звичайно вживаються з порівняльними сполучниками (*як на гріх*, *як на сміх*, *як на зло*, *як на нещастя*). Вставні слова і словосполучення з прийменниками *за*, *з* за самою своєю суттю завжди потребують поширювачів. Менш поширені вставні слова і словосполучення з прийменниками *без*, *в* (*у*), *до*, *над*, *по* тощо. Без прийменників непрямі відмінки виступають рідко. Це здебільшого утворення з орудного відмінка типу *таким чином*, *одним словом*, *грішним ділом* тощо. При самостійному вживанні такі іменні конструкції функціонують, як правило, прислівними чи не прислівними поширювачами.

У ролі вставних слів і словосполучень можуть виступати поєднання прийменників не тільки з іменниками, а й із займенниками типу *до того*, *крім того*, *між іншим*, *по мені*, *поза всім тим*, *про мене* та похідні від них прислівникові форми *по-моєму*, *по-твоєму*, *по-вашому* тощо. За походженням до них близькі прислівники *по-перше*, *по-друге*, що вживаються для вираження черговості подій. Вставними можуть бути деякі залишки прикметникових поширювачів. Наприклад, форма *головне* утворилася з колишнього сполучення *головне діло*. Тепер вона виступає вставним словом. Паралельно вживається і дещо застаріле слово *головно* – з прислівника.

Визначення приналежності до вставних одиниць більш-менш задовільне лише тоді, коли йдеться про такі морфологічні форми, які можна кваліфікувати як колишні самостійні речення чи їх члени, тобто про повнозначні частини мови. Службові слова не можуть свідчити про залишки колишніх самостійних речень чи їх членів, тому вони, як правило, не вважаються вставними. Виняток становлять лише кілька сполучників – *однак*, *однаке*, *проте*, *втім*, які можуть інтонаційно виділятися, бо виражають певний відтінок прислівникового значення типу *все ж*, *все ж таки*, *все-таки*. Деякі з цих форм можуть виступати і як прислівники. Це і дає підставу вважати такі форми вставними словами. Однак повної згоди про функції подібних слів в українських мовознавців немає. Вставні словосполучення бувають вільні і фразеологічні (дієслівні та іменні). До вільних належать такі: *на мою думку*, *сказати по правді*, *за словами (переказами)* *чиймись* тощо. До фразеологічних – *в усякому разі*, *таким чином*, *власне кажучи*, *так би мовити*, *хвалити Бога (долю)*, *пробачте на слові* тощо [3, с.114].

Вставні слова і словосполучення не несуть нової інформації, вони лише певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення. Вставні слова і словосполучення не є членами речення, тобто не відповідають на жодне питання в реченні. Вставні слова і словосполучення в усній мові не завжди виділяються паузами, але на письмі обов'язково відокремлюються з обох боків комами, рідше – тире.

Отже, модальність – це комплексна семантико-синтаксична категорія, яка ґрунтується на ідеї двобічності змісту речення. Особлива роль у передачі оціночних значень припадає на суб'єктивно-модальні форми – вставні та вставлені компоненти, вигуки і частки, які спеціалізуються на передачі суб'єктивної модальності. Слід чітко розрізняти поняття вставні та вставлені конструкції. Вставні конструкції виявляють ставлення мовця до висловлюваної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву тощо) чи оцінку висловлювання, а вставлені – передають додаткові, побіжні повідомлення, розкривають та пояснюють смислове значення якогось із членів речення або речення в цілому, уточнюють його або доповнюють новою інформацією. Але вставлені, як і вставні конструкції з основним реченням граматичного зв'язку не мають.

Література:

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. [Текст] / С.П.Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Плющ М.Я. Сучасна українська літературна мова: підручник [Текст] / М.Я.Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.

3. Пономарів О.Д. Сучасна українська мова. Синтаксис: підручник [Текст] / О.Д.Пономарів, О. М. Григор'єв, С. Є. Доломан та ін.; за ред. О.Д.Пономаріва. – К.: Либідь, 1994. – 256 с.
4. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. посібник [Текст] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
5. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності, [монографія] / В.М.Ткачук. – Тернопіль: Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
6. Чолкан В.А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук. – 10.02.01. [Текст] / В. А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.

Науковий керівник:

кандидат наук із соціальних комунікацій, Сегол Радміла Ігорівна.

Оксана Токарчук
(Київ, Україна)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ В ПРОЦЕСІ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Суспільство *нав'язує* чоловікам та жінкам різні ролі, що стереотипно приписуються йому/їй соціумом мовою, яка є основним каналом одержання соціокультурної інформації. Залежно від того, як мова впливає на гендерні особливості, формується ставлення суспільства до чоловіків та жінок, і як результат – утворюються гендерні стереотипи (механізми, що забезпечують закріплення гендерних ролей від покоління до покоління).

Гендерні стереотипи, за визначенням Т. Говорун, – це набір консервативних, загальноприйнятих норм і суджень, які стосуються статусу жінок і чоловіків, норм їхньої поведінки, мотивів їхніх вчинків і характеру потреб. Гендерні стереотипи закріплюють існуючі гендерні відмінності і взаємовідносини [3].

Вияв специфічних ознак чоловічого та жіночого мовлення характеризується тим, що між «чоловічим» та «жіночим» мовленням немає непрохідних меж.

Так, Дж. Херцлер [Herzler J.O.] зазначає: контакти між статтями настільки постійні та інтенсивні, що значні мовленнєві розбіжності не можуть довго утримуватися. Л.П.Крисін [Крысин Л.П.] підкреслює, що «...як показують дослідження розбіжностей «чоловічого» та «жіночого» мовлення у конкретних мовленнєвих суспільствах, ці розбіжності торкаються достатньо периферійних ділянок мови та ледь можуть створювати труднощі при комунікації».

Гендерні особливості в процесі мовної комунікації значною мірою залежать від психічного складу, характеру професії, соціальної ролі досліджуваних. Як зазначають фахівці, відповідну роль відігравала й особлива диференційована діяльність давнього чоловіка й жінки – чоловіка як мисливця, змушеного більше мовчати, логічно мислити й орієнтуватися в просторі та жінки як домашньої господині й виховательки дітей, що потребувало відповідної вербальної активності [1].

Звідси й специфіка сприйняття в комунікації: чоловіче – переважно лівою півкулею головного мозку, що відповідає за аналітичне мислення людини і його вербальне втілення, жіноче – як лівою, так і правою півкулею, що відповідає за обробку інформації, яка виражена символами й образами, а не словами [1].

Спостереження за комунікативною поведінкою чоловіків і жінок у моногамних і гетерогамних групах надали можливість визначити деякі найбільш стереотипізовані гендерні стратегії й тактики, що залежать від різних типів інтерпретації світу й відображають гендерні особливості в комунікативних процесах [7, с.22].

Як показала практика, переважна більшість жінок у мовній комунікації дотримуються стилю співробітництва, а чоловіки – конкуренції, відповідно кожен з них використовує специфічні способи комунікації: жінки, як правило, дотримуються по черговості мовлення, чоловіки тяжіють до самоствердження, встановлення домінування.

Головною ж відмінністю вважають ставлення до зворотного зв'язку: існує думка, що жінка сприймає зворотне повідомлення не стільки як реакцію на повідомлення як таке, скільки як знак взаєморозуміння; чоловіки ж сприймають його як інформацію, що може не збігатися з їх розумінням, і тому як таке, що підлягає сумніву, а інколи – як помилкове [9, с.26].

Розрізняють відповідно й **стилі мовлення** чоловіка й жінки: мовлення чоловіка більш стримане, вони обдуманно підбирають для свого висловлювання іменники та прикметники. Мовлення у жінок характеризується витонченістю слів, насиченістю експресивно-забарвленої лексики.

Якщо ж вдаватися до узагальнення, то можна стверджувати, що чоловікам та жінкам властиве використання двох різних стилів під час свого висловлювання. Наприклад, у чоловіків мовлення пряме, тверде, дещо грубе, різке, прямолінійне, у жінок – спокійне, довірливе, мирне, іноді наївне.

Гендерні стереотипи відбивають погляди суспільства на поведінку, яка очікується від чоловіків або від жінок. Наприклад:

- Справжні чоловіки повинні: приховувати свої переживання, бути лідерами, незалежними ні від кого, фізично витривалими, не бути сентиментальними, не розкисати тощо.

- Справжнім жінкам личить бути терплячими, мудрими, сентиментальними, ніжними, тендітними, без нахилів керівника тощо.

Таким чином, гендерні стереотипи – це наше розуміння чоловічої і жіночої традиційної гендерної ролі, суспільні погляди на те, як повинні себе поводити жінка і як чоловік; що вважати чоловічим, а що – жіночим; якими видами діяльності можуть чи не можуть займатися жінки, якими – чоловіки; які професії є жіночі, які – чоловічі тощо.

Наприклад, підсвідомість багатьох людей в Україні і сьогодні підтримується й живиться гендерними стереотипами: «політика – чоловіча справа», «політика – сфера не для жінок», «жінка – не для політики» тощо. Через це так мало жінок є у владних структурах, й вони не мають впливу на прийняття важливих рішень. І це при тому, що більша половина населення в нашій країні – жінки.

Особливо страждають права жінки, бо не реалізується право її вільного вибору: ким бути, як будувати своє життя, що в ньому вважати головним. Гендерні стереотипи підтримують традиційну суспільну думку, що головне призначення жінок – подібатися чоловікам, бути матір'ю, «берегинею» домашнього вогнища.

Між тим суспільна думка жорстко нав'язує упередження, що жінка може бути щаслива, тільки реалізувавши себе як мати, що жінка не може бути хорошим керівником, бізнес-леді, політиком.

Тому жінки зазвичай мають більш низький соціальний ранг, менше влади й прибутків. У них нижчий рівень добробуту, менше особистої свободи. Отже існує гендерна дискримінація жінки як особистості.

Гендерні стереотипи сприяють також дискримінації чоловіків, заважають їм ставати партнерами в сімейному житті, а також спонукають їх до насильства. Такі погляди перешкоджають новому підходу до ролі чоловіка-батька біля домашнього вогнища.

Таким чином гендерні стереотипи не дають жінкам і чоловікам можливості реалізувати свій багатий людський потенціал, обмежують права людини і ведуть до гендерної дискримінації – порушення прав людини за статевою ознакою. Конституційне закріплення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків не знімає повністю проблеми реальних гендерних перетворень. Необхідно також докласти величезних зусиль для подолання гендерних стереотипів у суспільній свідомості.

Гендерні особливості формуються на різних соціально обумовлених рівнях, які утворюють **комунікативну поведінку** індивідууму. «Під комунікативною поведінкою розуміємо сукупність норм і традицій спілкування народу, вікової, професійної та ін. групи» [14, с.106].

Розкрити гендерні ознаки в процесі мовної комунікації можливо за рахунок детального опису комунікативної поведінки за певними характеристиками, насамперед комунікативної привітності, емоційності, здатності до підтримки комунікативного контакту, співвідношенням вербального й невербального спілкування, жестикуляцією, мімікою, гучністю, темпом спілкування тощо.

Отже, гендерним особливостям в процесі мовної комунікації належить значна роль, і головним критерієм комунікативної поведінки є саме стереотипні уявлення про **комунікативні ролі** чоловіка й жінки в просторі міжмовної комунікації.

Збіг або змішування різних соціальних і комунікативних **гендерних ролей** вважають загрозою віковим суспільним установкам, чинниками руйнування жорсткої ієрархічної моделі або відхиленням від норми [4, с.68].

Вивчення культурно-маркованих, індивідуально-специфічних ознак загальнолюдської взаємодії є найбільш продуктивною гендерною методикою.

Особливо актуальними є ці знання в сучасному міжкультурному просторі, що керуються світовими процесами глобалізації. При цьому «важливо встановити місце гендерного концепту в цілісній картині світу, а також з'ясувати специфіку віддзеркалення в мові стереотипів, пов'язаних зі статтю» [3]. Але, як свідчить досвід **міжкультурної комунікації**, суспільні процеси та устрої неспроможні подолати вікові традиції, що по-різному виявляються в мовній комунікації на певних етапах.

Література:

1. Гингер Серж Женский мозг – мужской мозг Серж Гингер // Выступление на XI конгрессе Европейской ассоциации психотерапии «Психотерапия – идентичность и противоречия» : [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://woman.healthua.com/article/12.html>.
2. Клещова О. Є. Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті / О. Є. Клещова // Лінгвістика: зб. наук. Праць ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – № 3 (24). – Ч.2. – Луганськ, 2011. – 232 с.
3. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: Навч. посіб. –К.: Вид. центр «Академія», 2004. – С. 304.
4. Крейдлин Г. Е. Просодика, семантика и прагматика невербального коммуникативного поведения: жесты, позы и знаковые телодвижения женщин и мужчин / Г. Е. Крейдлин // Гендер: Язык. Культура. Коммуникация: доклады II Международной конференции 22–23 ноября 2001г. / Моск. гос. лингвистич. ун-т., Лаб. гендерных исслед. – М., 2002.
5. Крейдлин Г. Е. Просодика, семантика и прагматика невербального коммуникативного поведения: жесты, позы и знаковые телодвижения женщин и мужчин / Г. Е. Крейдлин // Гендер: Язык. Культура. Коммуникация: доклады II Международной конференции 22–23 ноября 2001г. / Моск. гос. лингвистич. ун-т., Лаб. гендерных исслед. – М., 2002.

6. Першай А. Гендерные аспекты речевого поведения / А. Першай // Журнал «Иной Взгляд»: Международный R179T альманах гендерных исследований. Май 2000. – №2. – Минск, 2000. – С. 11–12.
7. Путрова М. Интерпретация значения слова: гендерный контекст / М. Путрова // Материалы II Международной междисциплинарной научно-практической конференции «Женщина. Образование. Демократия» 1999г. : [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://envila.iatp.by>.
8. Сакулина Е. Л. Современные стереотипы маскулинности и феминности у молодежи / Е. Л. Сакулина // Социокультурный анализ гендерных отношений / ред. Е. Ярской-Смирновой. – Саратов, 1998. – 208с.
9. Сидорская И. «Женская» и «мужская» стратегии анализа проблем коммуникации / И. Сидорская // Материалы II Международной междисциплинарной научно-практической конференции «Женщина. Образование. Демократия» 1999г. [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://envila.iatp.by>.
10. Снегова Т. И. О гендерной стереотипизации образа юриста / Т. И. Снегова // Гендер: Язык. Культура. Коммуникация / Материалы III Международной конференции 27–28 ноября 2003г. – М.: МГЛУ, 2003. – С. 102–103.
11. Ставицька Леся Мова і стаття \ Леся Ставицька. HYPERLINK \ [электронный ресурс]. Режим доступа: http://krytyka.kiev.ua/articles/s9_6_2003.html
12. Антология гендерных исследований : сб. пер. / Е. И. Гапова, А. Р. Усманова. – Мн. : ПроPILEI, 2000. – 384 с.
13. Стернин И. А. Проблема описания гендерного коммуникативного поведения / И. А. Стернин // Гендер: Язык. Культура. Коммуникация / Материалы III Международной конференции 27–28 ноября 2003г. – М.: МГЛУ, 2003. – С. 106–107.
14. Шевелева Л. В. Гендерный стереотип эмоциональности в речевом поведении субъекта/ Л. В. Шевелева// Гендер: Язык. Культура. Коммуникация / Материалы III Международной конференции 27–28 ноября 2003г. – М.: МГЛУ, 2003. – С. 123–125.

Науковий керівник:

к.н. з соц. комунікацій, доцент, НТУУ «КПІ» Р. І. Сегол.

Альона Федоровська
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Переклад можна визначити як «збереження змісту повідомлення при зміні його мовної форми». У зв'язку з тим, що форма та зміст художнього твору перебувають у нерозривній діалектичній єдності, найважливішим завданням художнього перекладу є збереження цієї єдності. Перекладач повинен не тільки правильно відтворити ідеї, а й відобразити спосіб художнього втілення цих ідей, передати образність оригіналу з не меншою силою, ніж це зробив автор. Досконалим перекладом художнього твору вважається лише такий твір, який передає ідейно-образну суть першотвору через відображення його семантико-стилістичної структури. Всі важливі складники оригіналу в їх взаємозв'язках між собою та художньою цілісністю твору мають бути відтворені в перекладі. [7, с. 10]

Переклад художнього твору – не копія іншого тексту, а насамперед – витвір словесного мистецтва. Перекладач не має права в ім'я вірності першотвору поступитися художнім рівнем свого перекладу, а редактор має слідкувати за доцільністю літературних відхилень у роботі перекладача.

Переклад поезії істотно відрізняється від перекладу прози, оскільки сама природа поетичного твору має чимало відмінностей від природи твору прозового – значно більша вага окремого слова, широкое використання фонетичних засобів організації тексту, ритміко-інтонаційна своєрідність.

При перекладі поезії варто брати до уваги, що треба зберегти оригінальний розмір, риму, щоб у перекладі, як і в оригіналі, розкривався змістовий аспект поетичної форми. Для редактора важливо мати поетичне чуття, щоб переклад зміг донести ті культурні надбання, які зосереджені в поетичних творах.

«Найпримітивніша схема масової комунікації виглядає так: автор – текст – читач (глядач, слухач)». Спілкування автора й читача опосередковано текстом. Редактор у цьому випадку виступає в ролі професійного посередника між читачем і автором. «Його основні завдання – аналіз, оцінка та поліпшення тексту відповідно до цілей комунікації». [6, с. 124]

Редакторський варіант тексту має право на життя тільки тоді, коли він краще авторського. Один з важливих принципів редагування – не можна захоплюватися.

Що ж до редагування перекладу, тобто вдосконалення вже існуючого його варіанту, то воно буває двох типів. По-перше, це саморедагування, коли редактором тексту виступає сам перекладач. По-друге, це редагування готового тексту, яке здійснює інша людина, тобто редактор. У цьому випадку в перекладі можуть з'явитися риси, чужі перекладачеві, привнесені редактором. Редакторська праця потребує великого досвіду, вміння й такту. Захищаючи інтереси іншомовного автора та читача-співвітчизника від різних погрішностей перекладу, редактор має виявляти виняткову чутливість до творчого почерку перекладача.

Виникає питання, наскільки необхідно залучати до перевірки редактора, який є сторонньою особою, якщо редагування може здійснити сам перекладач. На жаль, для забезпечення перекладу високої якості недостатньо лише авторського редагування, бо воно не відрізняється нічим істотним від пошуків нових варіантів у процесі перекладу. Проблема полягає в тому, що перекладач не може дати адекватну, об'єктивну оцінку свого тексту, йому важко уявити механізми сприйняття реципієнтів лише тому, що він є автором тексту. Крім того, автор має поважати свою аудиторію. Моральні норми ніхто не скасовував. Але все частіше мова сучасної літератури грубішає, занижується цінність культури й історичного минулого. Як неповага до аудиторії розцінюється й низький професійний рівень літераторів – безграмотність, невідповідний оригіналові стиль перекладу, неправильні побудова та вживання граматичних і синтаксичних конструкцій. Тому особливо перекладачі як міжнаціональні носії культури мають притримуватися певних моральних норм у своїх працях.

Загальна схема роботи редактора виглядає так. На першому етапі відбувається знайомство з добутом і постановка завдання редагування. При цьому редактор аналізує, наскільки дотримані параметри матеріалу: обсяг, жанр, тематика, виявляє переваги й недоліки рукопису. Потім редактор приймає рішення, чи повернути текст на доопрацювання чи прийняти в роботу, як і в якій мірі правити. Сам процес редагування найбільш тривалий, для кожного тексту свій [8, с. 115].

Виділяють три аспекти перекладу, які потрібно перевірити редактору:

- ступінь формальної відповідності оригіналу тексту;
- ступінь формальної відповідності у мові перекладу;
- ступінь смислового навантаження та прийнятності для цільової аудиторії.

Аналіз ступеня формальної відповідності оригінальному тексту можна здійснювати двома способами: або ретельним порівнянням структур, що співвідносяться, або оцінкою загальних відмінностей у перекладі та оригіналі. Завданням редактора є виявлення ступеня зрозумілості значення, змісту повідомлення. Дані аспекти визначають специфіку редагування перекладів, яка тісно пов'язана з використанням знань із контрастивної лінгвістики. Більшість тексту передається за допомогою позамовних засобів, створюється культурний фон оповідання, а це, у свою чергу, викликає труднощі при перекладі. Переклад практично базується на знанні контрастивної лінгвістики та типології двох мов. Під час перекладу перекладач використовує порівняльний аналіз як метод вибору форми, яка найбільш адекватно передає і зміст, і попередньо обрану форму. Тому редагування, так само як і переклад, пов'язане з такими розділами знань як мова та мислення, мова та культура, психо – та соціолінгвістика.

Оскільки перед редактором стоїть вирішення не одного завдання, його робота має бути організованою та систематизованою.

Тож, можемо створити модель процесу редагування та перевірки перекладної літератури, яка включатиме такі етапи:

1) ознайомлення з текстом оригіналу та перекладу, що включає в себе «сканування» тексту, яке спрямоване на визначення тематики, стилістичних особливостей, якості вжитої у документі мови; ідеї щодо можливостей покращення тексту;

2) звернення тексту перекладу з вихідним текстом, а це послідовна, ретельна перевірка відповідності кожного слова, кожної фрази перекладу вихідному тексту, єдності використаної термінології, логіки викладу, а також порівняння смислової відповідності. Даний етап включає в себе роботу зі словниками, довідниками, мережею Інтернет, консультації колег та спеціалістів тієї чи іншої галузі. Редактору необхідно мати редакторський зошит, де б зазначались власні назви, термінологія, а також помилки та виправлення, що дасть змогу забезпечити однорідність вжитої термінології;

3) внесення смислових і стилістичних правок; перевірка тексту на наявність граматичних, орфографічних, пунктуаційних, синтаксичних та ін. помилок.

Виправити помилку недостатньо, адже необхідно узгодити все речення, перевірити його завершеність, не забувати при цьому про індивідуальний стиль перекладача.

4) Порівняння попереднього тексту з його новим варіантом, остаточна перевірка тексту.

Якщо ж роздивлятися розвиток сучасного українського, то його можна описати, як рух від травестійного обігрування оригіналу до його адекватного відтворення. Але ця «адекватність» доволі ефемерна в поетичному перекладі і, попри зусилля теоретиків художнього перекладу вивести якісь закономірності відтворення поетичного тексту, читачам зрозуміло, що насправді про перекладну поезію можна говорити, як про більшою чи меншою мірою переспіваний текст. Ситуація спрощується у випадку з верлібрами, але й то не завжди. [11, с. 65]

Подібна ситуація була б надто простою й позитивною, тому й залишаються такі рідкісні вияви авторської унікальності, які й зараз нагадують нам про перші кроки українського перекладу, коли перекладачі ще не знали мов, користувалися перекладами-посередниками, не маючи уявлення про теоретичну базу.

Дати докладний, майже дослівний переклад поетичного твору – може бути тільки мрією, що за умов українського мовного матеріалу її ніколи не вдасться здійснити. Беручи для прикладу англійську поезію, можна сказати, що переважно односкладові та двохскладові англійські слова не мають в українській лексиці відповідних коротких термінів, і тому з цілої низки слів оригінального віршового рядка перекладачеві доводиться вибирати лише деякі. Тому англійський поет втрачає в українському дуже багато зі своєї вимовності, образності й емоційності.

В українській мові не заохочується використання довгих періодів, якими рясніють рядки англійської поезії. Через те українському перекладачеві не залишається нічого іншого, як розтинати авторський період на декілька цілком самостійних речень, а це доводить до дроблення думки оригіналу.

Наприклад, чотирьохстопний ямбічний рядок, що став за зразок для найкращих світових поетів із часів романтики, не може звучати в українському перекладі так мелодійно, як в оригіналі. Цьому на перешкоді стоять довжина слів, умови наголосу й ще недостатня виробленість українського ямбу.

Щодо рими, то вона в українському перекладі не може бути всюди чоловічою (наголос на останньому складі), як в обраних для прикладу творах Дж. Байрона, бо й нам важко сприймати такі рубані рядки із сильною кінцівкою: крім того, доводиться вживати дієслівні рими або рими, створені з форм тієї самої граматичної категорії. А в той час англійські рими майже всі – неграматичні, тобто римуються слова різних частин мови.

Українському перекладачеві дуже важко вкласти образну думку оригіналу в таку саму кількість віршових рядків. Правда, перекладач може коротко переповісти цю думку такою ж кількістю рядків, але це вже був би не переклад, а «сухий» переказ, позбавлений усіх елементів художності, про що промовисто говорить рівень перекладної поезії на сучасному етапі.

Перекладний твір повинен сприйматися читачем як авторський і відповідати добі, в якій він створювався. Крім загальних навичок, редактор повинен мати поетичний хист, аби відчувати і правити недоліки перекладного тексту, щоб зробити художній текст справді поетичним, не втрачаючи його змісту.

Література:

1. Бібліотека української літератури. Дж. Г. Байрон: вірші у перекладі Д. Паламарчука «<http://www.ukrlib.com.ua/books-zl>». – 20.11.2010.
2. Гула Є.А. Редагування як один з головних чинників якісного перекладу «<http://www.uta.org.ua/data/loads/Gula.pdf>». – 15.10.2010.
3. Іванченко Р. Г. Літературне редагування. – К.: Вища школа, 1983. – 365 с.
4. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. – К.: Юніверс, 2002. – 280 с.
5. Непийвода Н. Ф. Сам собі редактор: Порадник з української мови. – К., 2000. – 235 с.
6. Тимошик М. С. Редагування текстів за видами видань (навчальні, художні) // Друкарство. – 2004. – № 1. – С. 18-22.

Науковий керівник:

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Сегол Р.І.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Орися Задубрівська
(Чернівці, Україна)

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПЦІЇ ДЖ.ХОЛТОНА

Перші публікації Дж.Холтона, в яких розкривається сутність тематичного аналізу, з'явилися на початку 70-х рр. XX століття, але в цей час не дістали належної уваги, і ще принаймні ціле десятиліття тематичний аналіз взагалі залишався поза увагою широких кіл істориків та філософів науки. Сьогодні ці ідеї потребують нового прочитання, оскільки, на думку автора статті, володіють достатнім методологічним потенціалом для функціонування в новітній філософії науки.

Не вдаючись до глибоких роздумів над тим, що таке тема, Дж.Холтон, показує, як вона працює в реальних наукових дослідженнях. Він говорить про тему як про чинник обмеження чи вмотивування індивідуальних дій, а інколи навіть і дій усього наукового співтовариства. „...Однією з найважливіших особливостей діяльності багатьох визначних творців науки було визнання ними невеликої кількості тих чи тих тем і що суперечки між ними включали опозиційні теми, об'єднані в діади чи триплети, такі, як атомізм і неперервність, простота й складність, аналіз і синтез, незмінність, еволюція, катастрофічні зміни” [2, с. 9]. Такі методологічні теми як редукціонізм, еволюціонізм, холізм та інші, проходячи через усю історію науки, засвідчують високий ступінь стабільності науки на глибинному рівні. Поява нової теми є винятковою подією, серед новітніх доповнень до тематичного арсеналу фізики Дж.Холтон називає такі теми, як „доповнюваність” (1927р.) та „кіральність” (50–ті рр. XX ст.).

Дж.Холтон приходить до висновку, що тематична структура наукової діяльності є незалежною від емпіричного чи аналітичного змісту досліджень, і виявляється під час вивчення тих можливостей вибору, які були відкриті перед ученим. Саме ця структура може відігравати головну роль у стимулюванні наукових прозрінь, у їх прийнятті чи у виникненні суперечок стосовно них [2, с. 8]. Прихильність того чи того вченого до певного набору тем є, на думку Дж.Холтона, одним із головних джерел тієї енергії, яка спрямовує їх зусилля, що ведуть до створення нового знання, і ця прихильність доповнює виключно інструменталістські чи утилітарні стимули в науці [2, с. 11]. Виходячи з таких міркувань Дж.Холтон аналізує історію науки передусім через дослідження творчої біографії відповідного вченого, зокрема, Кеплера, Ейнштейна, Бора та інших видатних природодослідників, намагаючись з'ясувати які теми для них були пріоритетними і як це вплинуло на їх наукові дослідження. Загалом існує обмежений набір таких стандартних тем, і кожен учений є лише носієм певної комбінації цих тем.

Незважаючи на те, що Дж.Холтон застерігає від ототожнення тем з юнгівськими архетипами, неможливо не помітити їх подібність. Відомо, що К.Г.Юнг часто ще називає архетипи первинними образами. Архетипи (чи первинні образи), за К.Г.Юнгом, є найдавнішими і найбільш загальними формами уявлень людства. Вони є водночас і почуттям і думкою, і навіть видаються такими, що мають власне самостійне життя, ніби життя окремих душ, що легко можна побачити у філософських чи гностичних системах, джерелом пізнання для яких є сприйняття несвідомого. [див.3, с. 79–80] К.Г.Юнг стверджує, що у глибинах несвідомого приховані скарби, до яких завжди долучалося людство, саме звідти воно взяло своїх богів і демонів і всі ті найцікавіші та могутніші ідеї, без яких людство перестає бути людством. Як приклад такої ідеї К.Г.Юнг розглядає ідею збереження енергії. Він вважає, що справжнім творцем ідеї збереження енергії став німецький природодослідник та лікар XIX століття Роберт Юліус Майєр.

Схожий на юнгіанський підхід, але в інших термінах, знаходимо у Дж.Холтона, коли він досліджує творчість І.Кеплера та Н.Бора і хоча Дж.Холтон застерігає читачів не ототожнювати архетипи з темами, з чим варто частково погодитися, можна зробити припущення, що в науковому пізнанні архетипи, про які вів мову К.Г.Юнг, виявляють себе як теми в розумінні Дж.Холтона. Аргументами на користь цього є те, що теми, як і архетипи зберігаються в історичному просторі й часі, і їх витоки потрібно шукати ще в міфологічному мисленні. Теми, вочевидь, як і архетипи, мають примусовий вплив на вченого, тобто ми ніколи не можемо повністю раціонально пояснити, чому вчений прихильний саме до таких тем, і чому, незважаючи навіть на переконливі дані експериментів, його тематична орієнтація виявляється здебільшого незмінною. Підтвердженням цього є також міркування самого Дж.Холтона про те, що існує невелике число загальних постійних тем, які набувають специфічного вираження в конкретних науках.

Через застосування тематичного аналізу Дж.Холтона відкривається можливість знаходити в науці певні інваріантні структури навіть у періоди масштабних наукових революцій. Виявляти в ній риси неперервності та постійності, на що звертає увагу і сам Дж.Холтон. Він, зокрема, зазначає, що застосування його методу дає змогу знаходити в розвитку науки певні риси постійності, відносно стійкі структури, які відтворюються навіть у змінах, що вважаються революційними, і які інколи поєднують зовні неспівмірні і конфронтуючі одна з одною теорії [2, с. 9]. З огляду на це виникає запитання чи можливим є поєднання парадигмального підходу Т.Куна і тематичного аналізу Дж.Холтона, і чи може воно відкрити якісь нові можливості для дослідників.

На перший погляд позиції Т.Куна та Дж.Холтона видаються несумісними, це ніби дві різні парадигми філософії науки, два різних бачення світу науки. Так, Т.Куна цікавить передусім наукове співтовариство, а Дж.Холтона діяльність окремого вченого. Але це не зовсім так, адже Т. Куна цікавить

також діяльність окремих учених, на його думку, як і на думку Дж.Холтона, наука є певним видом діяльності, який здійснюється конкретними людьми. Т.Кун задає запитання: „що являє собою процес, через який новий претендент на статус парадигми замінює собою попередника?” І найперше дає таку відповідь: „будь-яке нове витлумачення природи, чи то відкриття, чи то теорія, виникають спочатку в голові в одного або кількох індивідів. Це саме ті, хто першими вчиться бачити науку й світ по-іншому...” [1, с.183]. Дж.Холтон, у свою чергу, каже, що хоча первинними носіями тем, як правило, є окремі вчені, але самі теми з невеликими варіаціями приймаються і цілими науковими співтовариствами [2, с.41].

Т.Кун не розкриває глибинних механізмів процесу формування і зміни парадигм, він обмежується лише таким поясненням: здатність окремих дослідників до принципово нового бачення проблем полегшується двома обставинами, вони концентрують увагу на проблемах, які породжують кризу в науці, і вони є молодими вченими чи новачками в галузі, яка охоплена кризою. Отже ці новатори не є надто сильно зв'язаними попередньою парадигмою [див. 1, с. 183]. Якщо ж спробувати до цих міркувань додати холтонівські міркування, то можна очікувати обгрунтованішого пояснення процесу формування нових парадигм. Очевидно, що зміни відбуваються на рівні тематичної орієнтації дослідників, і тут можливі чотири варіанти: 1) попередні теми, які треба пам'ятати є лише схемами, залишаються, але набувають нового змістовного наповнення; 2) старі теми замінюються альтернативними – наприклад, тема редукціонізму замінюється ірредукціонізмом; 3) відбуваються зміни у структурі тематичного комплексу, частина тем попередніх тем залишається, а частина замінюється іншими; 4) з'являються нові теми – наприклад, кіральність, доповнюваність.

Тут виникає запитання як і чому відбуваються тематичні переорієнтації? Саме через це запитання здійснюється вихід на другу точку перетину холтонівської та кунівської концепцій. Виявляється, що Т.Кун, як і Дж.Холтон визнає наявність позараціональних чинників у створенні та прийнятті наукових теорій. Т.Кун вважає, що окремі вчені приймають нову парадигму, виходячи з найрізноманітніших міркувань і, як правило, одразу мають кілька мотивів. Деякі з цих мотивів – наприклад, культ сонця, який допомагав Коперніку стати коперніканцем, – перебуває повністю поза сферою науки. Інші – повинні залежати від особливостей особистості та її біографії. Навіть національність чи попередня репутація новатора та його вчителів інколи може відігравати значну роль [1, с. 193].

Далі, для обох дослідників спільною є також думка про те, що вчені не можуть абсолютно автономними у своїй діяльності. Адже вони або як фахівці формуються в межах певної парадигми, і надалі їх бачення світу повністю визначається цією парадигмою, принаймні в період так званої „нормальної науки” (Т.Кун), або вони перебувають у залежності від своєї прихильності до певних тем (Дж.Холтон).

Ключові поняття парадигми Т.Куна та теми Дж.Холтона теж мають чимало спільних точок перетину. Можна стверджувати, що тема є однією з головних складових парадигми і глибинним чинником її формування. Такої позиції, вочевидь, дотримувався і сам Дж.Холтон, оскільки він наголошував на тому, що парадигми й світогляд включають у себе тематичні елементи. Коли одна парадигма витісняє іншу, тематичні опозиції продовжують існувати вже в рамках нової парадигми; тематичні опозиції зберігаються впродовж цілих періодів „нормальної науки”, а деякі теми переживають навіть епохи наукових революцій [2, с. 41].

Як і Т.Кун стосовно своєї концепції парадигм, так і Дж.Холтон щодо тематичного аналізу переконаний, що він може успішно працювати не лише в дослідженнях історії фізичних наук, але й у дослідженнях історії інших наук. До того ж, як наголошує сам Дж.Холтон, ця можливість уже реалізується на практиці, і підтверджується деякими сучасними дослідженнями з історії біології та біохімії, соціології, літературознавства та психології [див.2, с.9, 17]. Дуже цікавим є також той факт, що Дж.Холтон також зауважує на тому, що техніка подібна до тієї, яку він використовував для тематичного аналізу науки, вже використовувалася значно раніше в деяких інших галузях, наприклад, у контент-аналізі, лінгвістичному аналізі та культурній антропології. І на думку Дж.Холтона, робота з виявлення і класифікації тематичних структур може призвести до відкриття якихось прихильних рис спорідненості між природничим і гуманітарним мисленням [2, с.10].

Однією із проблем холтонівського тематичного аналізу є питання, чому відбувається розвиток і занепад тем? Дж.Холтон вважає, що вивчення цього питання є вкрай потрібним, і як варіант пропонує говорити про „кар'єру” тем у термінах життєвого циклу, спочатку теми можуть зазнавати підйому і широко використовуватися, а згодом це поняття може звужуватися і зрештою зводитися нанівець [див.2, с.41.] Але як пояснити той факт, що одні і ті самі теми пройшовши навіть чимало таких циклів, не зникають зовсім.

З іншого боку потребує аналізу концепція Т.Куна щодо зміни гештальту. Так він, зокрема, зазначає, що хоча вчені в межах нової парадигми і отримують нові засоби дослідження, однак важливим є те, що в період революцій вони бачать нове й отримують інші результати навіть тоді, коли використовують звичні інструменти в галузях, які досліджували до цього. Тобто Т.Кун вважає, що під час революцій у науці відбувається переключення гештальту, і вчений, який приймає нову парадигму, виступає швидше не в ролі інтерпретатора, а як людина що дивиться через лінзу, яка перевертає зображення [див.2, с. 140–173]. Очевидно, що таке переключення гештальту відбувається десь на глибинному рівні психіки, і повністю пояснити його звичними раціонально-логічними чинниками неможливо. Якщо припустити, що в основі будь-якого гештальту є певний набір тем, і переключення гештальту означає заміну одного тематичного набору на інший (часто ймовірно альтернативний), визнати, що тема – це спосіб вияву архетипів у науковому пізнанні і застосувати висновки аналітичної психології К.Г.Юнга, то вищезгадані проблеми, які

виникають перед Дж.Холтоном і Т.Куном насправді виявляться однією проблемою, і з'явиться перспектива її розв'язання.

Отже, на думку автора статті, одночасне застосування парадигмального підходу Т.Куна та тематичного аналізу Дж.Холтона, або ж їх коректний синтез дозволяє ефективно аналізувати як діяльність як наукових співтовариств так і окремих учених. Крім того, це має зорієнтовувати дослідження не лише на опис парадигм та фіксування моменту їх зміни в різних науках, а й на виявлення глибинних засад існуючих парадигм та причини заміни їх іншими. Але найважливішим вочевидь тут є те, що доповнення парадигмально-тематичного аналізу методологією, запропонованою К.Г.Юнгом дозволило в перспективі успішно вивчати глибинні засади єдності природничонаукового та гуманітарного знання.

Література:

1. Кун Т. Структура научных революций / Т.Кун. – М.: Прогресс, 1975. – 288 с.
2. Холтон Дж. Тематический анализ науки / Дж.Холтон. – М.: Прогресс, 1981. – 383 с.
3. Юнг К.Г. Очерки по аналитической психологии / К.Г.Юнг. – Минск: Харвест, 2003. – С.3–142.

Шахриддин Ортиқов
(Самарқанд, Ўзбекистон)

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ИНТЕРНЕТ ВА ЁШЛАР АХЛОҚИ

Жамиятни ахборотлаштириш жараёнининг ўзи, кўпинча соф технологик жараён сифатида баҳоланишига қарамай, мазмун-моҳиятига кўра чуқур ижтимоий жараён ҳам ҳисобланади. Чунки ахборотлаштириш жамиятнинг бир шаклдан бошқа, ижтимоий тараққиётнинг янада юқорироқ даражасига эга бўлган шаклига ўтишни англатади ҳамда жамиятнинг истиқболдаги хусусиятларини белгилаб беради.

Ҳар қандай жараённинг яхши ва ёмон томонлари бўлганидек, жамиятни ахборотлаштиришнинг ҳам ижобий ҳамда салбий жиҳатлари мавжуд. Хусусан, ахборотлаштириш ва истиқболли ахборот технологиялари ишлаб чиқариш самарадорлигини ҳамда меҳнат тежамкорлигини оширишни, илмий билимлар ва илғор технологиялар жамиятда жадал тарқалишини, жамият интеллектуаллашуви умумий даражасини оширишни таъминлаши каби ижобий томонлар билан бир қаторда ахборот макони учун кураш ва инсонга ахборот-психологик таъсир кўрсатишнинг авж олиши каби алоҳида хавфни ҳам юзага келтиради.

Бу борада "эркин ахборот алмашуви" назариясининг асосчиларидан бири ҳисобланган МРБ собиқ директори А.Ф.Даллеснинг 1946 йилда қилган баёоти эътиборга лойиқдир. "Агар менга, – деб ёзади А.Ф.Даллес, – ташқи сиёсатнинг фақатгина битта тамойилини танлаб олиш ҳуқуқи берилганда, мен ахборотнинг эркин оқими принципини танлаган бўлур эдим"¹⁴. Ғарбда "ахборотнинг эркин оқими" дейилганида чексиз миқдордаги ахборотни бир тарафлама узатиш, бунда ахборот мазмунининг ҳеч қандай меъёрлар билан чекланмаслиги ва мазкур ахборот у етказиб берилаётган ҳудуддаги давлат томонидан назорат қилинмаслиги тушунилади.

Равшанки, ушбу концепция Ғарбнинг "демократия эркинликларини тарғиб этиб, бошқа ғоялар тарқатилишини имкон қадар чеклашни назарда тутди."¹⁵ Ҳозирги кунда ҳам концепциянинг мазмун-моҳияти ўзгаришсиз қолганлигини ва у ёшларимизни чалғитиш, уларнинг қалбига, дунёқарашига таъсир ўтказиш ниятида кенг фойдаланилаётганини алоҳида таъкидлаш зарур.

Ахборот узатиш, алмашиниш ва қабул қилиш жараёнида тезкорлик, аниқлик, сифат ва таъсирчанликни таъминлаш, ахборотнинг дунё бўйлаб кенг ёйилиши имкониятини яратишда "бутун жаҳон ўргимчак тўри"нинг аҳамияти катта ва айнан мана шу омил ундан фойдаланиш эҳтиёжини то-бора орттирмоқда. Янги юз йилликда Ўзбекистонга ҳам интернет шиддат билан кириб келди ва кундалик ҳаётда ўз ўрнига эга бўлди. 2008 йилга келиб мамлакатимизда интернетдан фойдаланувчилар сони 2 миллион 200 минг кишидан ошиб кетди. Фан-техника ютуқлари инсон манфаатлари, эзгу мақсадлар йўлида хизмат қилиши лозим, албатта. Бироқ айрим кучлар виртуал оламдан ғаразли ниятлари йўлида фойдаланётгани ҳам айни ҳақиқатдир. Психологларнинг фикрига кўра, аҳолининг фақат 15-25 фоизи ахборотни тан қидий нўқтаи на-зардан ўзлаштиришга қодир, қолган 75 фоиз одамлар эса олинган ахборотнинг таъсирига шундайлигича берилиб кетади. Бунинг оқибатида оммавий ахборотнинг ҳозирги замон воситалари ва усуллари жамият бошқарувчанлигини таъминлайди.

Бугунги кунга келиб дунёнинг мафкуравий манзараси жуда мураккаблашиб кетди. Унда кучли таъсирга эга бўлишнинг энг мақбул йўли, ҳар қанча маблағ талаб этилишидан қатъи назар, йирик ахборот тарқатувчи мавқеини эгаллаш экани аён бўлиб қолди. Жаҳонда "ахборот уруши" кетаётганини ҳатто оддий одамлар ҳам пайқаши қийин эмас. Масалан, бирон бир хорижий мамлакатнинг турмуш тарзи, қадриятлар тизимини улуғловчи рисолалар, кинофильмлар тарқатилмоққа, дейлик. Табиийки, бундай ахборотлар жамиятда маълум ижтимоий фикр шаклланишига таъсир этмай қолмайди.

¹⁴http://ru.wikipedia.org/wiki/План_Даллеса.

¹⁵Ижтимоий фикр.инсон ҳуқуқлари// Алишер Мўминов Ахборотлашган жамият ва шахс ахборот маданиятини шакллантириш муаммолари. 2012 № 3 148.

Постиндустриал инқилоб, ахборотлашув ва глобаллашув жараёнлари, таассуфки, фақат моддий манфаат ва эҳтиёжларини қондиришга интиладиган, миллий қиёфасини қарийб йўқотган, ўз мақсади йўлида ҳар қандай ғояни қўллашга тайёр тоифаларни ҳам вужудга келтирди. Бундай салбий ҳолат мамлакатимиз аҳолиси, айниқса, ёшларимизга ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Ана шу таҳдидни бартараф этиш учун бор имкониятни ишга солган ҳолда изчил курашмоқ зарур. Давлатимиз раҳбари "Юксак маънавият – енгилмас куч" асарида ёзадики, "Бугунги кунда инсон маънавиятига қарши йўналтирилган, бир қарашда арзимас туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин"¹⁶.

Демак, ҳозирда ҳар бир ахборот чегара билмаслик хусусиятига эга экан, онги ва дунёқараши эндигина шаклланаётган ёш авлоднинг маънавий олами дахлсизлигини асраш кўпчиликини ўйлантириши даркор. Интернетни чеклаб қўйиш ёки ахборот олишни тақиқлаш билан муаммо ҳал бўлмайди. Ҳаётни ҳам оммавий ахборот воситаларисиз тасаввур қилиш қийин бўлган ҳозирги шароитда интернет ёшлар учун асосий ахборот манбаига айланаётир.

Аммо, Ғарб маданиятига тааллуқли баъзи кўрсатув ва сайтлар борки, улар мутлақо ахлоққа зиддир. Бундай ахборот ёшларимиз хулқи ва дунёқарашига салбий таъсир қилиши аниқ. Айни ўринда яна бир фикрни айтиб ўтиш жоиз. "Ойнаи жаҳон" сериаллар билан тўлиб-тошгани, бизнингча, ижобий ҳол эмас. Чунки ёшлар асосий вақтини шу сериалларни кўришга сарфлаши таълим сифатига таъсир қилмай қолмайди. Дарвоқе, газета ва журнал саҳифаларида чоп этилаётган ахборот ҳамда маълумотларнинг мазмунан саёзлиги ҳам ёшларимиз тафаккурига салбий таъсир кўрсатади.

XXI аср бошида ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашуви, ахборот оқимининг кучайиши оқибатида авторитет – нуфуз масаласи ҳам янгича маъно касб этаётир. Баъзи ёшлар ўзининг билим олиш ва ҳаётга муносабатини белгилашда ота-она, устоз-мураббийни эмас, ОАВ ҳамда интернетни авторитет сифатида эътироф этиши, улардаги ахборот ва маълумотларни мутлақ чин деб ишониши ташвишланарли ҳолдир.

Тажрибаси ҳам бўлмаган ёшларнинг ҳаётий тушунча ва тасаввурларини асосан ОАВ ҳамда интернет шакллантирмоқда. Бу эса таълим-тарбия муассасаларининг иш фаолиятини қийинлаштириб қўймоқда. Ахборотнинг катта оқими шароитида инсон ўзини эркин ҳис эта олиши учун ахборот маданиятига эга бўлиши керак. Бу ўринда ахборот маданияти дейилганда таълим, илмий билиш ва фаолиятнинг бошқа турлари давомида юзага келадиган ахборотга бўлган эҳтиёжларни қондиришга қаратилган билимлар, ўқув ва кўникмаларнинг тизимлаштирилган йиғиндиси тушунилади.

Ёш авлоднинг маънавий оламини бузғунчи таъсирлардан асраш учун таълим-тарбия жараёнида қандай тамойилларга асосланиш ва қандай жиҳатларга эътибор қаратиш керак, деган масала файласуфлар, гуманитар фан олимларининг диққат марказида турибди. Фикримизча, ёшларнинг тафаккур тарбиясига кўпроқ эътибор қаратиш улар маънавий оламининг дахлсизлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Чунки, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, "...қаерда юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади"¹⁷.

Ёшларнинг ахборот оқимида муносабатини шакллантириш ақл-идрок, тафаккур тарбиясининг бир йўналишидир. Ота-оналар, устоз ва мураббийлар таълим-тарбия бериш жараёнида ёшларга фикр ва билим ўртасидаги фарқни тушунтириши, фикрларни ўзаро таққослашга, турларга ажратишга ўргатиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, ахборот маданиятини шакллантириш масаласи жамият ривожини билан бевосита боғлиқ бўлганлиги сабабли у мамлакат миқёсида ижтимоий аҳамиятга молик масаладир. Шу сабабли ахборотлашган жамият шаклланиши шароитида ахборотлаштириш жараёнининг барча соҳага оид жиҳатларини ўрганиш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Ҳозирги пайтда миллат ва давлатнинг энг муҳим ресурсларидан бири инсонларнинг ақлий салоҳияти ва билим даражаси ҳисобланади. Ижтимоий тараққиёт, аввал тасаввур этиб келинганидек, юқори турмуш даражасига эришган ёки замонавий техника ишлаб чиқаришни йўлга қўйган мамлакатларэмас, балки таълим ва тарбиянинг янада юқори даражасини таъминлашга эришган мамлакатлар тарих саҳнасининг олд қаторларига чиқаётганлигини кўрсатмоқда.

Айнан шу сабабдан таълим соҳаси истиқлолнинг дастлабки йилларидан мамлакатимиз ижтимоий тараққиётининг устувор йўналиши, деб эълон қилинди. Президентимиз Ислон Каримов ташаббуси ва бевосита раҳнамолигида жаҳоннинг бу борадаги илғор тажрибалари ҳамда халқимизнинг кўп асрлик миллий қадриятларини ўзида акс эттирган янги таълим тизими ҳаётга татбиқ этилди.

Таълим соҳасини такомиллаштиришга оид ислохотлар туфайли қарийб 9,5 минг ёки мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган мактабларнинг деярли барчаси янгитдан қурилди, капитал реконструкция қилинди, 1500 дан ортиқ янги касб ҳунар-коллежи ва академик лицей барпо этилди ва энг

¹⁶Ислон Каримов. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т., "Маънавият", 2008, 115-бет

¹⁷Ислон Каримов. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т., "Маънавият", 2008, 115-бет

сўнги замонавий ускуналар билан жиҳозланди.¹⁸ Бунинг натижасида ҳеч кимдан кам бўлмаган, ўзининг мустақил фикрига эга, замонавий билим ва технологияларни ўзлаштиришга қодир баркамол авлод шаклланди.

Шу сабабдан инсонни, аввало, ёшларни нафақат янги технологияга ўқитиш ва улардан фойдаланиш қобилиятини шакллантириш, айтиш чоғида ана шундай технологияларни яратиш ва такомиллаштиришда уларнинг кенг иштирокини таъминлаш устувор вазифалардан бўлиб қолмоқда. Бу эса, ўз навбатида, ёшлар олдига янада чуқур билим эгаллашни, катта қўламдаги ахборотни тўла ўзлаштиришни ва ундан самарали фойдаланишни долзарб вазифа қилиб қўяди.

Адабиётлар:

1. http://ru.wikipedia.org/wiki/План_Даллеса.
2. Ижтимоий фикр.инсон ҳуқуқлари// Алишер Мўминов Ахборотлашган жамият ва шахс ахборот маданиятини шакллантириш муаммолари. 2012 № 3 148.
3. *Ислом Каримов. Юсак маънавият – енгилмас куч. Т., "Маънавият", 2008, 115-бет*
4. Каримов И.А. Юсак салоҳиятли авлодни тарбиялаш – энг муқаддас мақсад: [И.А. Каримовнинг "Юсак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти" мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи] // Халқ сўзи. 2012. 18 февраль.

Научной руководитель:

Доктор наук философии, проф: Яхшиликов Журабой Яхшиликович.

Исобек Шерманов
(Самарканд, Узбекистан)

MORAL AND MATERIAL PRODUCTION: PROBLEM, SALUTION AND PROPOSITIONS

It is known that many moral and material valuables are created in the result of human's activity. It should be emphasized that moral and material production supplements each other in it.

Morality is the most important quality that differ the human from the animal world. Also, because of moral and material production the human not only changes things that exist in nature but perfects himself/ herself, his/her mental and physical abilities will increase. In the process of moral and material production the human subordinates powers of nature to his aims. But topicality of this concept nowadays reflects in its dialectic relations. Concerning this matter the President of the Republic of Uzbekistan Islom Karimov said that "Fate of development is determined by the people who are perfect from the moral side. Technical knowledge, ability of obtaining complicated technologies should run together with moral maturity and independent mentality. Intellectual discernment and spiritual-moral capability – are the two wings of an educated person" [1, p. 46]. and showed that nowadays unilaterality is prevailing in humans regarding the processes of moral and material production. That is, today in the social life of people the matter of considering material firmness more important than moral maturity is considered one of the topical problems. Because it is not a secret for anyone that morality of the person is formed during years. And material adequacy of a human is marked more by his luck, time is not required for coming of such luck. As it is so, we should realize that the problem of reaching moral maturity is an important factor that defines our social life, and especially the development of our society.

Moral production – is one of main directions of the activity of human and society, creating moral reaches and mastering the moral reaches, consuming are the concepts that mean the process of developing moral values [2, p. 307].

Besides this, one of the important qualities of moral production is – its directedness toward comprehending, understanding the universe and at the same times its directedness toward producing new moral values. In this process the human raises, develops and enriches his intellect from one side and from the other side he/she produces ideas, knowledge, theories, works of art and other moral values that serve to satisfy people's moral necessities.

Regarding topicality of this problem many researchers put forward a whole number of theories. For example, according A.Erkaev's opinion, – "...Morality – is the human's essence as social-cultural creature, that is, it is a complex that acquires generality, integral unity of such true human peculiarities and qualities as love and clemency, fairness, rightness, sincerity, conscience, honor, patriotism, loving, enjoying the beauty, hating the evil, will, inexorability and so on" [3, p. 27]. And in the views of M.Imomnazarov we can find out that the idea "Morality – is a divine ray inside human's heart" [4, p. 6] is primary. The scientist enriches his opinion with his description "Spirituality – is a ray of truth that reflected in human's heart, in his mirror of soul" [5, p. 14].

E. Yusupov showing that not every qualities and peculiarities that exist in human, but only positive ones can be spirituality described the Spirituality as "–a general system of human's moral and civility, knowledge,

¹⁸Каримов И.А. Юсак салоҳиятли авлодни тарбиялаш - энг муқаддас мақсад: [И.А. Каримовнинг "Юсак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш - мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти" мавзусидаги халқаро конференциядаги нутқи] // Халқ сўзи. 2012. 18 февраль.

talent, ability, practical experiences, conscience, faith, belief, world-view, ideological views that are closely connected with each other and that influence to the social life positively" [6, p. 34].

It should be emphasized separately, that moral production stands in one place with material production by its scale and its place in life. The researches explain differently human's intellect and thinking, his activity in life and objective reality of society, dialectical balance of moral and material production. For example, in the times of Soviet despotic regime moral production was seen as a derivative, representation of material production, it means it was considered as a secondary value.

Meanwhile, it is not possible to carry material production without moral knowledge, experience and skills. Separating the material production and moral production from each other, confronting them to each other are the mark of completely incorrect approach. They are closely connected with each other and they are two sides of one same process.

"Material and moral principles of life don't negate each other, on the contrary connecting with each other they supplement each other", – ascertains Islom Karimov. In spite of this, in the work of the president of Uzbekistan under the name "High spirituality – is unconquerable power" the following idea is put forward regarding the balance of material and moral production: "Generalizing such views and ideas I think it will be appropriate to realize dreams and intention peculiar to the human, to equalize material and moral world that is necessary for his living consciously into the two wings of a flying bird" [7, p. 67].

Saying in one word, human masters the moral life with the help of his/her feelings, intellect and will. Bringing up human's feelings, raising his/her aesthetic and artistic taste, arousing love towards the beauty has been the main tasks of the humane society. Because, nowadays under the mature human from all side, "perfect human" we understand the human who recognizes his/her rights, relies to his/her own power and opportunities, who approaches independently to the cases happening around, who sees his/her personal benefits in balance with benefits of country and nation. Also, it's becoming an important matter to form persons with high taste, to display their moral culture along with being free physically strong person who considers himself as a part of society, who became proficient in modern knowledge and high from the moral side.

Basing on the opinions stated above we should pay attention to the followings: firstly, further improvement of factors that define human's moral maturity, including carrying educational works; secondly, approaching to the moral matters proceeding from its own national mentality on each nation; thirdly, opening the place of spiritual adequacy in forming legal and moral culture of each nation and etc. Only in this case we will be able to reach our aim, achieve that the spirituality for each person, moral wealth and material wealth will stand at the equal level.

Used literature:

1. See: Karimov I.A. Main principles of Uzbekistan's political-social, economical future. T., Uzbekistan, 1995.
2. See: Spirituality: Explanatory dictionary of main concepts /Academy of state and society construction under the President of the Republic of Uzbekistan, National society of the philosophers of Uzbekistan; editorial staff: Kh.Sultonov and others; writer and responsible editor K.Nazarov. – T.: Gafur Gulom, 2009.
3. Erkaev A. Spirituality – is a mark of nation. Tashkent. Spirituality, 1997.
4. See: Imomnazarov M Progress stages of our spirituality. Tashkent: Sharq, 1996.
5. See: Yusupov E. Spiritual grounds of human's maturity. Tashkent: University, 1998.
6. Karimov I.A. High spirituality – is unconquerable power. – T.; Spirituality, 2008.

Научный руководитель:

ф.ф.доктор, профессор Ж.Я. Яхшиликов.

Замира Эрматова
(Самарканд, Узбекистан)

МОНИТОРИНГ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ВАЖНЕЙШИЙ ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Необходимость формирования и развития гражданского общества, отвечающей потребностям эффективного функционирования современной системы государства, стала важным фактором становления демократического правового государства. Главным направлением текущего этапа демократических преобразований является формирование в Узбекистане полноценного гражданского общества. Что же собой представлять эта цель реформирования общества?

В структуре сложившегося гражданского общества четко выделяются следующие компоненты:

- признание и равная юридическая защита всех форм собственности (имущественные права);
- разделение властей, независимое и равное для всех правосудие;
- идеологический, политический плюрализм и действенная многопартийность;
- широкое развитие многообразных форм самоуправления;
- свобода вероисповедания;
- свобода информации и реальная независимость СМИ.

То есть, главным определяющим признаком гражданского общества является признание приоритета и практическое осуществление фундаментальных прав человека.

В развитых же цивилизованных обществах считается самоочевидной истиной, что все люди созданы равными, что они обладают определенными неотъемлемыми правами, которые должно соблюдать любое демократическое правительство:

- правом собственности;
- Свободой слова, свободой выражать ж мысли, свободой печати;
- свободой вероисповедания;
- свободой собраний и объединений;
- правом на равную защиту закона;

правом на соблюдение законности и справедливое судопроизводство.

Эти права существуют отдельно от правительства, их невозможно отменить законодательным путем, они не могут стать жертвой минутной прихоти большинства.

Общество никогда не меняется скачком, между двумя различными общественными состояниями всегда лежит переходный период, который переживаем сегодня и мы. Его главным содержанием является трансформация от тоталитаризма к демократическому правовому государству и полноценному гражданскому обществу. В свою очередь это означает, прежде всего, осуществление действенных практических шагов по признанию и обеспечению, безусловно, соблюдения фундаментальных прав и свобод человека.

А, следовательно, и мониторинг соблюдения прав человека становится в этих условиях одним из важнейших инструментов построения гражданского общества, обеспечивающим контроль и гибкую обратную связь, без чего невозможно эффективное управление демократическими преобразованиями.

Говоря о соблюдении прав человека, мы нередко остаемся в плену вполне естественных стереотипов.

Например, все вполне ясно, когда человек в чем-то ущемлен и обращается за защитой в те или иные инстанции, скажем, в связи с вступлением в силу в отношении него обвинительного приговора суда. Здесь *мы* имеем дело с достаточно жестким ограничением человека в его гражданских правах, а, следовательно, с кажущимися ему, а может быть и действительно допущенными нарушениями прав человека.

Но ведь мониторинг осуществляется во многих случаях и там, где эти нарушения не видны, а люди по их поводу, ни в какие инстанции не обращаются. Не говоря уже о том, что есть ситуации, когда потребность в мониторинге совершенно не очевидна, и люди пребывают в твердой уверенности, что их права никоим образом не нарушаются.

Таких ситуаций по ходу происходящих в стране демократических преобразований возникает немало и именно здесь общественный мониторинг необходим и призван стать одним из главных инструментов реформирования общества.

Поэтому, естественно, с провозглашением независимости Узбекистана главным направлением трансформации в сфере государственной власти стало скорейшее преодоление этого псевдодемократического фантома и практическое формирование правового государства на прочном фундаменте общепризнанных в мире демократических стандартов.

При этом единственным источником государственной власти становится народ. Народ и только народ определяет, кто и на каких принципах осуществляет государственную власть, управляет государством от его имени. В этих условиях правительство становится подотчетным народу, в лице его представителей, и конституционно ограниченным, а главным принципом управления теперь уже становится не подавление, а согласие управляемых.

Основой формирования такой системы государственной власти является воля народа, находящая свое выражение в периодических и нефальсифицированных выборах, проводимых при всеобщем и равном избирательном праве, путем тайного голосования или Других форм, обеспечивающих свободу волеизъявления.

В частности, мониторинг со стороны политических партий. В этой и многих других подобных ситуациях, возникающих на стыке законов, именно партии призваны стать мощным инструментом общественного мониторинга демократических преобразований, поскольку обладают общественным статусом, предполагающим их непосредственное представительство в «законодательной ветви власти. То есть, результаты осуществляемого политическими партиями мониторинга могут непосредственно воплощаться в законодательных актах, принимаемых волей парламентского большинства, причем, что немаловажно, с учетом конструктивной критики со стороны оппозиционного меньшинства.

Разумеется, избирательное право – не единственная сфера, где политические партии могли бы выступать одним из наиболее эффективных звеньев системы общественного мониторинга соблюдения прав человека.

Одним из важнейших, в ряду этих проблем, является вопрос о собственности.

Причем, признание приоритета, четкая реализация и юридическая защита прав собственности важны не только для обеспечения нормального экономического развития. Не менее, если не более важна роль имущественных прав в становлении каждого человека, как гражданина, без чего говорить о гражданском обществе бессмысленно.

Лишенный собственности человек уже только в силу этого обстоятельства несвободен. Он не хозяин, а раб обстоятельств. К тому же, ему нечего терять (вспомним знаменитое, «пролетариату нечего

терять, кроме своих цепей»), а, следовательно, нечем отвечать по своим обязательствам. Таким образом, в обществе, основанном на отрицании частной собственности, нет и не может быть осознанной гражданской ответственности. А это – тоже один из ключевых атрибутов гражданского общества, без которого оно просто неосуществимо.

И здесь объектом мониторинга естественным образом становятся имущественные права предпринимателей, владельцев дехканских и фермерских хозяйств, где возникает немало вопросов, особенно с заключением и исполнением договоров госзаказа на продукцию ведущих аграрных отраслей – зерноводства и хлопководства.

Ведь не секрет, что здесь, на уровне подзаконных актов исполнительных и управленческих структур местного звена государственной власти действуют механизмы административного (а в некоторых случаях, и судебного) принуждения дехкан к заключению договоров контрактации на невыгодных для них условиях и механизмы преследования (вплоть до уголовного) за невыполнение этих договоров.

Здесь также активной силой мониторинга призваны стать политические партии, выявляя подобные проблемы и добиваясь их решения на соответствующем уровне представительной государственной власти. Но и не только они. Естественными партнерами партий здесь становятся общественные ассоциации дехканских и фермерских хозяйств, районные палаты товаропроизводителей и предпринимателей и т.п. Активным механизмом мониторинга этих проблем могут и должны стать независимые средства массовой информации, стимулирование развития которых также является одной из важнейших задач демократических реформ в стране.

Важным для становления гражданского общества является соблюдение принципа верховенства закона.

Главными принципами становятся равенство всех перед законом и практическая реализация права на справедливое и беспристрастное, независимое правосудие, равное для всех.

Какие же институт гражданского общества призваны вести мониторинг на этом важном направлении, осуществляя взыскательный общественный контроль над работой аппаратных чиновников?

На первом месте в этом вопросе, очевидно, стоят органы самоуправления граждан, которые наделены достаточно широкими полномочиями контроль над деятельностью исполнительной ветви власти. Как известно сходы граждан обязаны осуществлять общественный контроль за исполнением законов и иных актов законодательства, а также ежеквартально заслушивать отчеты руководителей областных, районных и городских хокимиятов, руководителей предприятий и организаций по вопросам, входящим в их компетенцию.

Конечно же, функции общественного контроля за работой аппарата государственного управления только органами самоуправления граждан не исчерпываются. Осуществлять его призваны, в силу своей законодательно определенной компетенции, также и политические партии – через своих представителей в депутатском корпусе, профессиональные союзы – через систему коллективных, отраслевых и территориальных договоров и соглашений, многообразные неправительственные организации и т.п. Важным средством такого контроля, опять же, могут и должны стать независимые средства массовой информации.

Но ведь гражданское общество – это не только и не столько сумма различных институтов, а, в еще большей степени, – сообщество людей, обладающих развитой гражданской культурой.

Гражданская культура формируется средствами гражданского образования, цель которого состоит в том, чтобы создавать независимых, любознательных граждан с аналитическими взглядами, одновременно обладающих и глубокими знаниями правил и навыками их практического применения.

Причем, высокий уровень гражданской культуры человека определяется не только знанием и осознанным осуществлением своих гражданских прав, но и с принятием им на себя важных гражданских обязанностей и ответственности. Как минимум, граждане должны быть информированы о сущности важнейших проблем, стоящих перед обществом и ответственно пользоваться своим активным избирательным правом, чтобы со знанием дела голосовать за кандидатов в выборные органы власти.

И в этом, по существу, заложен главный смысл осуществляемой в стране трансформации к развитому гражданскому обществу. Создавая необходимые гарантии для соблюдения фундаментальных прав и свобод человека, осуществляя в этой сфере систематический мониторинг, выполняющий в системе управления демократическими процессами функции информационного потока обратной связи, общество формирует в самом себе активных граждан, осознанно и ответственно осуществляющих свои гражданские права, в целях достижения собственного и всеобщего блага.

Именно человек, благополучие которого является главной целью демократических преобразований, одновременно выступает их главной движущей силой и, в этом качестве, по мере роста его гражданской и правовой культуры, призван становиться важнейшим инструментом мониторинга соблюдения своих собственных прав. Без активной гражданской позиции каждого человека все наши разговоры о повышении роли в мониторинге осуществления прав человека различных институтов гражданского общества останутся просто пустым звуком.

Научной руководитель:

доктор наук философии, проф: Кадилова Зухра Рашидовна.

Улугбек Язданов
(Самарканд, Узбекистан)

ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИНГ ЎРНИ

Барча даврларда айниқса, бугунги кунда кенг қамровли, такомиллашган жамоатчилик назоратисиз ҳуқуқий демократик тамойилларга асосланган фуқаролик жамияти мавжуд бўла олмайди. Бошқача айтганда, давлат органлари устидан кучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги – фуқаролик жамиятининг энг биринчи шартидир.

Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати институтини мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлабқ ривожлантиришга катта эътибор бериб келинмоқда. Бу ҳақда юртбошимиз шундай дейди: “Агар биз жамоатчилик назоратини таъминламас эканмиз, яъни жойларда давлат муассасалари устидан жамоатчиликнинг назоратини ўрната олмасак, мавжуд салбий ҳолатларни тагтомири билан суғуриб ташлаш учун имкониятлар бўлмайди. Бу иллат бу касаллик билан кураш олиб боришнинг бошқача йўли йўқ” [1, б. 42-43].

Дунё мамлакатлари қаторида жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашиб бораётган мамлакатимиз демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш сари салмоқли қадамлар қўймоқда. Тараққий этиб бораётган мамлакатимизда мавжуд фуқаролик жамиятини янада ривожлантиришимиз учун жамиятнинг муҳим назорат институти сифатида фаолият кўрсатиши лозим бўлган жамоатчилик назоратининг назарийметодологик томонларини янада бойитиб, амалиётга татбиқ этишимиз лозим.

Президентимиз Ислом Каримовнинг ушбу масала юзасидан белгилаб берган ғоялари ғоят муҳимдир. “Жамият ҳаётини демократлаштириш шароитида ислохатларни жамоатчилик назорати остида амалга ошириш ...ғоят муҳим аҳамиятга эга. Ана шундагина биз ушбу ислохатлардан кутилаётган натижа ва самараларга эриша оламиз” [2, Халқ сўзи, № 145], дейди.

Давлат органлари устидан кучли жамоатчилик назоратининг мавжудлиги демократиянинг муҳим шартидир. Давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар кадр ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиши жамият ривожига муҳим аҳамиятга эга. Шу боис, давлат идоралари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтириш ҳозирги даврда муҳим вазифалардин бири саналади.

Мамлакатимиз Президенти Ислом Каримов бу масалага алоҳида тўхталиб, “Бугунги кунда жамоатчилик ва фуқаролик назорати институти жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш, одамларнинг кайфиятини, мамлакатда кечаётган ўзгаришларга муносабатини аниқлашнинг муҳим воситаларидан бирига айланмоқда. Шу сабабли Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган «Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш фурсати етди” [3, Халқ сўзи, № 655], – деб таъкидлаган эди.

Бундан кўриниб турибдики, фуқаролик жамиятида фуқароларнинг фаоллиги, ижтимоий ҳодисаларга бефарқ бўлмаслиги, давлат органларида ишлаётган ҳар бир раҳбар ходим ўз фаолиятининг жамоатчилик назорати остида эканлигини чуқур ҳис этиши жамият ривожига муҳим аҳамиятга эга.

Президентимиз Ислом Каримов Олий Мажлиснинг тўққизинчи сессиясида давлат назорат функцияларига нисбатан жамоатчилик назорати афзалроқ ва муҳимроқ эканига тўхталиб шундай дейди: «Шуни унутмайликки, биз давлатнинг назорат функцияларини қанча кучайтирсак, назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмалари ва органларини қанча кўпайтирсак, амалдорларнинг зўравонлиги ва коррупция шунча авж олаверади. Шунинг учун биз жамоатчилик назоратини, давлат фаолияти, шу жумладан, унинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти устидан ҳам жамият назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ»[4, б. 10].

Жамоатчилик назоратини кучайтиришнинг Юртбошимиз томонидан олға сурилаётган ғоявий ва назарий масалалари бугунги кунда барча фан соҳалари намоёндалари томонидан қизғин ўрганилмоқда, мавжуд муаммоларнинг ечимлари қидирилмоқда. Шу боисдан ҳам жамоатчилик тушунчаси, уни амалга оширувчи субъектлар, назоратга тортиладиган объектлар қиёфаси, назоратга тортиш шакли ва услублари тўғрисида бир қанча ёндашувлар бўлиши табиийдир. Бундай ҳолат жамоатчилик назорати тушунчасига яна бир марта тўхтаб ўтишни тақозо этади.

Жамоа назорати объектлари фаолиятининг Конституция моддалари, қонунлар, бошқа меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларга мослиги ва улар томонидан давлат интизомига риоя қилиниши устидан фуқароларнинг ташкилий расмийлаштирилган фаолияти жамоат назорати деб номланади [5, б. 26]. Бундан ташқари, жамоатчилик назорати – фуқаролик жамиятининг муҳим институтларидан бири саналади. Жамоатчилик назорати, бир томондан, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятини янада такомиллаштиришга хизмат қилса, иккинчи томондан, фуқароларни ҳақҳуқуқларини мансабдор шахсларнинг ноқонуний хатти ҳаракатларидан ҳимоя қилиш механизми вазифасини ўтайди.

Жамоат назорати қонунийлик, инсон ҳуқуқларининг устуворлиги, ихтиёрийлик ва ошкоралик тамойилларига таянган ҳолда амалга оширилади. Жамоатчилик назорати генезисига мамлакатимиз мисолида эътибор қаратадиган бўлсак, у узоқ тарихий илдизларга эга. Чунончи, у азал-азалдан маҳаллалар, оқсоқоллар кенгаши кўринишларида амал қилиб келган. Жумладан, ҳар бир оилада оналар томонидан фарзандлар тарбиясига бефарқ бўлмаслик, огоҳ бўлиш каби фазилатлар сингдирилган ва жамоатчилик назоратини амалга оширишда фарзандларнинг масъулияти маълум бир меъёрлар билан белгилаб берилган. Ёши улғ кексаларимизнинг айтишича, азал-азалдан бирор бир маҳаллага нотаниш киши ёки меҳмон кириб келса, унга “Кимсиз?”, “Қаердансиз?”, “Қандай юмуш билан маҳалламизда юрибсиз?” каби саволлар берилган ва бу ҳолат жамоатчилик назорати сифатида намоён бўлган.

Жамоатчилик назоратига оид қоида ва нормалар мамлакатимизнинг амалдаги 30 дан ортиқ қонунларида, шу жумладан, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги, “Қасаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунлар, шунингдек, соғлиқни сақлаш, экологияга оид бошқа қонун ҳужжатларида ўз аксини топган.

Хулоса қилиб айтганда, Президентимиз томонидан илгари сурилган мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида белгиланган “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонунни қабул қилишнинг аҳамияти беқиёсдир. Зеро, ушбу ҳужжат “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилининг амалда қарор топишига зарур шарт-шароит яратиб, фуқаролик жамиятида жамоатчилик назорати, фуқароларнинг ўз ҳуқуқлари ва бурчларини бошқалар билан биргаликда адо этадиган, жамият бошқарувини шакллантирадиган, инсон – жамият – давлат ўртасидаги мувозанатни ушлаб туришга хизмат этадиган ижтимоий институт сифатида ривожланиб бораверади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 4243 бетлар.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 18 июл мажлисидаги маърузаси.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил, 12 ноябрдаги қўшма мажлисида сўзлаган «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» номли маърузасидан. Халқ сўзи, 2010 й, 13-ноябр сони.
4. Каримов И.А. «Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли». Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 10 бет
5. Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси Илмий кенгашининг 2012 йил 7 феввалидаги 5сонли мажлиси қарори билан нашрга тавсия этилган “Ўзбекистон демократик ислохотлар ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлида” мавзусидаги, республика илмийамалий конференцияси материаллари тўплами. Тошкент, 2012. – 26 бет

Научный руководитель:

ф.ф.доктор, профессор Ж.Я.Яхшиликов.

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ СВЕДЕНИЯ ОБ УЧАСТНИКАХ КОНФЕРЕНЦИИ

- Абдукодиров Хайрулло** – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории ТГУБП. Республика Таджикистан.
- Абдурахимова Зебинисо Мингжигитовна** – агрономический факультет Самаркандского сельскохозяйственного института.
- Абилхамиткызы Рысгуль** – Кандидат филологических наук, старший преподаватель АО «Казахский агротехнический университет» имени С.Сейфуллина.
- Аужанова Назгуль Бектурсуновна** – доцент Жетысуского государственного университета им. И.Жансугурова.
- Бабаева Алена Альбертовна** – аспирантка кафедры мировой экономики и международных отношений Южного федерального университета.
- Байдыбекова Салтанат Кенжебаевна** – кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой учета и аудита Жетысуского государственного университета им.И.Жансугурова.
- Бейсембаева Жанаргуль Алибиевна** – кандидат филологических наук, доцент кафедры общего языкознания и теории перевода Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева.
- Бобровнік Юрій Викторович** – кандидат історичних наук. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».
- Болдина Наталья Владимировна** – кандидат медицинских наук, ассистент кафедры фармакологии ГБОУ ВПО «Курский государственный медицинский университет Минздрава РФ».
- Бугославская Александра Владимировна** – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии филиала РВНЗ «Крымский гуманитарный ниверситет» в г. Армянске.
- Горленко Валентина Парфёновна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики учреждение образования «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины».
- Достанова Алия** – магистрант Таразского государственного университета имени М.Х.Дулати.
- Драч Тамара Леонідівна** – аспірант, викладач кафедри Хореографії Львівського Державного Університету Фізичної Культури.
- Дюсембинова Сауле Мырзабековна** – магистр Жетысуского государственного университета им. И.Жансугурова.
- Елепбергенова Айгуль Узбековна** – старший преподаватель, магистр информатики Жетысуского государственного университета имени И.Жансугурова.
- Есенжолова Жадыра Арыстанбекқызы** – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық університеті филология факультетінің I курс магистранты.
- Ешану Олександр Євгенович** – завідувач науково-дослідної лабораторії кафедри військової підготовки Одеського державного екологічного університету.
- Жунусова Айгуль Турысбековна** – магистр образования по специальности «Математика», старший преподаватель кафедры математики и МПМ Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова.
- Задубрівська Оріся Мірчівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
- Заскалета Світлана Григорівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Миколаївського національного аграрного університету.
- Земзюліна Наталія Іванівна** – доцент кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського Національного університету ім. Б. Хмельницького. НН Інститут історії і філософії.
- Зоткин Дмитрий Валерьевич** – студент Саратовского государственного технического университета им. Гагарина Ю.А.
- Канаяннова Зауре Ниязбековна** – старший преподаватель, магистр педагогических наук. Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова.
- Канишев Александр Юрьевич** – аспирант кафедры социальной педагогики Черниговского национального педагогического университета имени Т.Г. Шевченко.
- Канишева Марианна Александровна** – кандидат педагогических наук, тарший преподаватель кафедры педагогики и управления учебными заведениям РВУЗ «Крымский Гуманитарный Университет».
- Караван Юрій Володимирович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент. Львівський інститут економіки і туризму.
- Ковалевская Людмила Вячеславовна** – старший преподаватель кафедры ботаники Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Косыбаева Света Кенесбековна** – заведующая дошкольной гимназии №21 «Каусар булак» города Актобе, Казахстан.
- Кузик Катерина Зіновіївна** – студентка Інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка».
- Курбанов Азамат Пирбекович** – Самаркандской государственной университет.

- Кучкаров Муродилла Нуриллаевич** – кафедра физиологии, генетики и биохимии факультета Естественных наук Самаркандского государственного университета.
- Лайык Сауле Мырзалыкызы** – магистр юридических наук, руководитель сектора УМО, Таразский государственный университет им. М.Х.Дулати.
- Маль Галина Сергеевна** – доктор медицинских наук, профессор заведующий кафедрой фармакологии ГБОУ ВПО «Курский государственный медицинский университет Минздрава РФ».
- Мусій Ярослав Мирославович** – аспірант УБС НБУ (м. Київ).
- Олимова Фарангис Фахридиновна** – кафедра физиологии, генетики и биохимии факультета Естественных наук Самаркандского государственного университета.
- Орищин Тетяна Михайлівна** – кандидат економічних наук, доцент завідувач кафедри фінансів Інституту економіки та управління у нафтогазовому комплексі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Ортиков Шахриддин Шовкидинович** – Самаркандской государственной университет.
- Пилипишин Світлана Ігорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін. Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут».
- Поліщук Марина Олександрівна** – бакалавр кафедри ВС та Р ВПІ, НТУУ «КПІ».
- Пономаренко Елена Валерьевна** – доктор педагогических наук, профессор Южно-Казахстанского государственного университета имени М.Ауэзова.
- Рахмонов Мубинджон** – преподаватель кафедры финансы и кредит ТГУПБП, Республика Таджикистан.
- Роман Богдан Євгенович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін. Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут».
- Смаилов Руслан Салимгиреевич** – магистрант Костанайского филиала ФГБОУ ВПО «Челябинский государственный университет».
- Стефанович Ирина Михайловна** – магистрант Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Тельна Ольга Анатоліївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри корекційної освіти КЗ „Харківська гуманітарно-педагогічна академія” Харківської обласної ради.
- Ткаченко Олександр Вікторович** – канд. сільськогосподарських наук, професор МКА, директор Білоцерківської філії МАУП.
- Токарчук Оксана Володимирівна** – НТУУ «КПІ».
- Топольский Владимир Николаевич** – преподаватель специальных дисциплин, заведующий лабораторией компьютерной поддержки образовательных технологий Талдыкорганского политехнического колледжа.
- Уварова Тетяна Іванівна** – кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри культурології філософського факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.
- Федоровська Альона Володимирівна** – студентка Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут».
- Хачатурян Наринэ Санвеловна** – аспирант кафедры мировой экономики и международных отношений Южного федерального университета.
- Цыганова Виктория Витальевна** – магистрант кафедры бухгалтерского учета, анализа и аудита ФГБОУ ВПО «Юго-Западный государственный университет».
- Чернявская Наталья Петровна** – кандидат технических наук, директор офиса регистратора, Таразский государственный университет им. М.Х. Дулати.
- Шерманов Исобек Чилмаматович** – соискатель кафедры национальное идея и философия Самаркандского государственного университета.
- Шийко Віра Ігорівна** – асистент кафедри фінансів Інституту економіки та управління у нафтогазовому комплексі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Эрматова Замира Фарходовна** – Самаркандской государственной университет
- Язданов Улуғбек Тошмуротович** – соискатель кафедры национальная идея и философия Самаркандского государственного университета.
- Ярмоленко Ірина Іллівна** – викладач кафедри фундаментальних дисциплін Білоцерківської філії МАУП.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты СНГ!

Государственное высшее учебное заведение

"Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет

имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета

«Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 августа 2013 г. проводится XIV Международная научно-практическая интернет-конференция «Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ».

Планируется работа по секциям:**I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ**

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Рабочие языки конференции – украинский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи статей – 29 августа 2013 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:

Оргвзнос - **10 USD США (перевод в рублях – 370 рублей)**; (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет через одну неделю после проведения конференции на главной странице конференции.

Для участников стран СНГ (за исключением Украины) средства перечисляются следующим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА:

Переводы по системе «Юнистрим» для Бобровника Юрия Викторовича в пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен быть указан **код перевода и Ф.И.О.** того, кто переводил деньги, страна).

(комиссия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Росийской Федерации (370 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях ОАО «Сбербанк России» (для того, что бы оргвзнос дошел, в разделе **НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА**, нужно указывать «**ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ**»).

56A: Банк-Посредник:	ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 30101810400000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефициара:	/301118101000000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Киев, Украина
59D: Бенефициар:	/ 26207017148867/ Бобровнік Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрий Викторович (укажите код переводу Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос).

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

Название статьи (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи
(ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский // Евремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель: кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, E-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: **neasmo@gmail.com** (тема сообщения: **30-31 августа 2013 г.**) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокс квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.**

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, +38 (093) 335 78 86.

E-mail: **neasmo@gmail.com**

ВНИМАНИЕ! Работы с рисунками и таблицами принимаются только в том случае, если они представлены в формате **JPEG** отдельным файлом.

ВНИМАНИЕ! После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил, через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу **<http://conferences.neasmo.org.ua/>**

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету

«Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30-31 серпня 2013 р. проводиться XIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Ґрунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

XIX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на Web-сторінці за адресою: <http://conferences.neasmo.org.ua>. За результатами конференції буде сформовано електронний збірник матеріалів, який можна буде скачати в PDF-форматі на головній сторінці конференції за адресою - <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – українська, російська, англійська, французький, білоруська, грузинська, армянська, азербайджанська, казахська, узбекська, таджикська, киргизська, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – **29 серпня 2013 р. (включно)**.

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 80 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстака макету, редагування текстів).

Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після проведення конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово **ТУТ**.

Кошти перераховуються на рахунок:

Р/р: 26002273854001

ПІАТ КБ «Надра» ЦЕНТР

МФО 320564

Одержувач: МГО «Незалежна асоціація молоді».

Ідентифікаційний код за ЄДРПОУ – 26426765.

Призначення платежу: благодійний внесок на проведення конференції, П.І.П. автора статті.

Або на картку **Приват банку 5457 0829 1319 9290** (одержувач – **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS**-підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
за зразком: **Іван Петренко**
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком: **(ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (ВЕЛИКИМИ ЛІТЕРАМИ)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (**у правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)**) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, Е-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com**, **тема повідомлення: 30-31 серпня 2013 р.** (у разі виникнення помилки при відправленні, повторно відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокс квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS-підтвердження**).

У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приват банку ксерокопія квитанції не надсилається достатньо відправити SMS з прізвищем автора публікації.

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Урклоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та зараховано»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

E-mail: **neasmo@gmail.com**

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

УВАГА! Роботи з малюнками та таблицями приймаються лише у тому разі, якщо вони подані у форматі JPEG окремим файлом.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ МЕНШЕ 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення подібних конференцій можна ознайомитися за адресою:

<http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Азамат Курбанов, Бахритдин Бозоров (Самарканд, Узбекистан) SUV HAVZALARINING IFLOSLANISHI VA UNI TOZALASHNING BIOLOGIK IMKONIYATLARI	6
Муродилла Кучкаров, Асатулло Ражабов (Самарканд, Узбекистан) TAMAKI SANOATI CHIQINDILARINI ELEMENTAR TARKIBI VA ULARDAN OQILONA FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	8
Фарангис Олимова, Иброхим Джабборов (Самарканд, Узбекистан) ВЛИЯНИЕ РЕЖИМА РЕЦИРКУЛЯЦИИ АКТИВНОГО ИЛА НА ОКИСЛИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ НАВОЗНЫХ СТОКОВ	9
Тоштемир Остонақулов, Зебинисо Абдурахимова (Самарқанд, Ўзбекистон) МИРЗАЧУЛНИНГ УРТАЧА ДАРАЖАДА ШЎРЛАНГАН ТУПРОҚЛАРИ УЧУН ЯРОҚЛИ НАВЛАРНИ ЎРГАНИШ	10

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Олександр Єшану (Одеса, Україна) АВТОМАТИЗАЦІЯ АВІАЦІЙНИХ ПРОГНОЗІВ ПОГОДИ ЗАСОБАМИ ІНТЕГРОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА РОЗРОБКИ EMBARCADERO RAD STUDIO XE2	12
---	----

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Нәзгүл Әужанова (Талдықорған, Қазақстан) «САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ – МАҚСАТЫМЫЗ» АТТЫ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫ ӨТКІЗУ	16
Юрій Караван (Львів, Україна) ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ	18
Елена Пономаренко (Шымкент, Казахстан) ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	20
Елена Пономаренко (Шымкент, Казахстан) МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ	22

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Хайрулло Абдукодилов, Мубинджон Рахмонов (Худжанд, Таджикистан) МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РЫНОЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	25
Алена Бабаева (Ростов-на-Дону, Россия) АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ДИНАМИКИ ИЗМЕНЕНИЯ ОБЪЕМОВ ИНОСТРАННЫХ ПОРТФЕЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И РАСШИРЕНИЯ ПРАКТИКИ ПРОВЕДЕНИЯ ПУБЛИЧНОГО РАЗМЕЩЕНИЯ АКЦИЙ РОССИЙСКИМИ ТНК НА ЗАРУБЕЖНЫХ РЫНКАХ	27
Салтанат Байдыбекова (Талдықорған, Қазақстан) АНАЛИЗ РЫНКА БУХГАЛТЕРСКИХ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ПРОГРАММ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	30
Салтанат Байдыбекова (Талдықорған, Қазақстан) СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ	32
Святослав Гапека (Київ, Україна) ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ЗАВДАННЯ УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЧИМИ ЗАПАСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ	35
Ярослав Мусій (Київ, Україна) ОЦІНЮВАННЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ	37
Руслан Смаилов (Костанай, Казахстан) АНАЛИЗ РЫНКА ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ В КАЗАХСТАНЕ	41
Олександр Ткаченко, Ірина Ярмоленко (Біла Церква, Україна) ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ. ПРИЧИНИ, ПРОЯВИ, НАСЛІДКИ	44
Наринэ Хачатурян (Ростов-на-Дону, Россия) ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	46
Виктория Цыганова (Курск, Россия) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ SWOT-АНАЛИЗА ДЛЯ КОМПЛЕКСНОЙ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ УПРАВЛЯЮЩЕЙ КОМПАНИИ МНОГОКВАРТИРНОГО ДОМА В СТРАТЕГИЧЕСКОМ ПЛАНЕ НА ПРИМЕРЕ ООО «БЛАГОУСТРОЕННЫЙ ГОРОД»	49
Наталья Чернявская, Сауле Лайык, Алия Достанова (Тараз, Казахстан) ОЦЕНКА ПЕРСОНАЛА КАК ФАКТОР УЛУЧШЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ	52
Віра Шийко, Тетяна Оришин (Івано-Франківськ, Україна) Катерина Кузик (Львів, Україна) ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ У ГАЗОТРАНСПОРТНІЙ ГАЛУЗІ	54

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Юрій Бобровнік (Переяслав-Хмельницький, Україна) ВНЕСОК МОЛОДІЖНИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1991-1996 рр.).	56
Ірина Верховцева (Ізмаїл, Україна) КОЛОНІЗАЦІЯ ВІРМЕНАМИ ПОДУНАВ'Я	61
Наталія Земзюліна (Черкаси, Україна) ВЗАЄМОДІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВЛЯЧИХ ПАРТІЙ ТА КООПЕРАЦІЇ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХСТ.: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ	63

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Айгуль Жунусова (Талдыкорган, Казахстан) ОБ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗНОСТНО-ДИНАМИЧЕСКИХ СИСТЕМ (РДС) ПО ЧАСТИ ПЕРЕМЕННЫХ В ОДНОМ КРИТИЧЕСКОМ СЛУЧАЕ	67
Дмитрий Зоткин (Саратов, Россия) О МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЯХ ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ НАДЕЖНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА	68

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Тамара Драч (Львів, Україна) ДУХОВНІСТЬ У ТАНЦЮВАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ СУЧАСНОСТІ	71
Тетяна Уварова (Одеса, Україна) ВАРІАЦІЇ РАКУРСОВ	73

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Назгуль Аужанова, Сауле Дюсембинова (Талдыкорган, Казахстан) УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС ШКОЛЫ	75
Назгуль Аужанова, Жемисжан Имангазинова (Талдыкорган, Казахстан) НОВЫЕ ПОДХОДЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ	77
Нәзгүл Әужанова (Талдықорған, Қазақстан) «ДАРЫНДЫЛЫҚ», «ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАР» ТҮСІНІКТЕРІ ТУРАЛЫ	80
Нәзгүл Әужанова (Талдықорған, Қазақстан) ӨСІМДІКТАНУ ПӘНІНДЕ ТОПСЕРУЕНДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ	83
Назгуль Аужанова (Талдыкорган, Казахстан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ УЧАЩИХСЯ	85
Нәзгүл Әужанова (Талдықорған, Қазақстан) ОҚУШЫЛАРҒА ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӨРБИЕ БЕРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	88
Назгуль Аужанова (Талдыкорган, Казахстан) ОРГАНИЗАЦИЯ «ПРАЗДНИКА УРОЖАЯ» В ШКОЛЕ	91
Валентина Горленко (Гомель, Беларусь) БЕЗОПАСНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-НРАВСТВЕННАЯ ЦЕННОСТЬ	94
Світлана Заскалєта (Миколаїв, Україна) СПІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ АГРАРНОЇ ГАЛУЗІ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ	96
Александр Канишев (Чернигов, Украина) ПРАЗДНИК ДРЕВОНАСАЖДЕНИЯ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ВНЕШКОЛЬНОГО ЗЕМСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КРЫМУ В КОНЦЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА	98
Марианна Канишева (Ялта, Украина) ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ ДЛЯ КРЫМСКОТАТАРСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛ В XIX – НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ	101
Людмила Ковалевская (Гродно, Беларусь) ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ	104
Зауре Қанапьянова (Талдықорған, Қазақстан) ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ТАҚТАНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІН ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕМЕСІ	106
Света Қосыбаева (Қазақстан Республикасы, Ақтөбе) БАЛАБАҚША МЕН ОТБАСЫ АРАҚАТЫНАСТАРЫН ЖАҚСARTУ ЖОЛДАРЫ	108
Ольга Лучанинова (Дніпропетровськ, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА ВТНЗ	109
Галина Маль, Наталья Болдина (Курск, Россия) ОТ ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ К ПРАКТИКЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОБОСНОВАНИЕ ИННОВАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ	111
Ирина Стефанович (Гродно, Республика Беларусь) ФОРМИРОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РОДИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ДОШКОЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ	113
Ольга Тельна (Харків, Україна) ГРУПОВІ ФОРМИ РОБОТИ ЯК СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ-ІНТЕРНАТІ ДЛЯ НЕЗРЯЧИХ ДІТЕЙ	115
Владимир Топольский (Талдыкорган, Казахстан) ЛОКАЛЬНОЕ ДОПОЛНЕНИЕ ДИСТАНЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ	117

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Анна Москалева (Курск, Россия) ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕНСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ В РОССИИ	122
---	-----

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Александра Бугославская (Армянск, Украина) ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОЗИЦИЯ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	124
--	-----

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Айгүл Елепбергенова (Талдыкорган, Казахстан) БАТЫРМАЛАР ҚҰРУҒА АРНАЛҒАН ҚОСЫМША	126
---	-----

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Рысгуль Абилхамиткызы (Астана, Казахстан) КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТТЕГІ КЕІПКЕРЛЕРДІ БЕЙНЕЛЕУ ТӘСІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДАҒЫ ПЕРСОНОСФЕРА ҰҒЫМЫ	130
Жанаргуль Бейсембаева (Астана, Казахстан) ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОБРАЗЫ УИЛЬЯМА ШЕКСПИРА В ПЕРЕВОДАХ А.ШАРАКШАНЭ	132
Богдан Возний (Київ, Україна) АКРОНІМ ЯК ВИД СКОРОЧЕННЯ СКЛАДНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	134
Богдан Возний (Київ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ В АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ТВОРАХ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРЕКЛАДУ АНТРОПОНІМІВ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ «ТАЧКИ»)	136
Сурайё Гафурова (Фергана, Узбекистан) ИЗ ИСТОРИИ УЗБЕКСКОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ	139
Жадыра Есенжолова (Астана, Қазақстан) ҒЫЛЫМИ МӘТІННІҢ КОММУНИКАТИВТІК АСПЕКТІСІ	140
Світлана Пилипшин, Богдан Роман (Бережани, Україна) ПОСТАТІ П. КУЛІША ТА М. КОСТОМАРОВА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНИХ КРИТИКІВ КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ	142
Марина Поліщук (Київ, Україна) СУБ'ЄКТИВНО-МОДАЛЬНІ ФОРМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	144
Оксана Токарчук (Київ, Україна) ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ В ПРОЦЕСІ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	147
Альона Федоровська (Київ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ РЕДАГУВАННЯ ПЕРЕКЛАДУ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	149

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Орися Задубрівська (Чернівці, Україна) МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПЦІЇ ДЖ.ХОЛТОНА	152
Шахриддин Ортиқов (Самарқанд, Ўзбекистон) АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА ИНТЕРНЕТ ВА ЁШЛАР АХЛОҚИ	154
Исобек Шерманов (Самарканд, Узбекистан) MORAL AND MATERIAL PRODUCTION: PROBLEM, SALUTION AND PROPOSITIONS	156
Замира Эрматова (Самарканд, Узбекистан) МОНИТОРИНГ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ВАЖНЕЙШИЙ ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ	157
Улугбек Язданов (Самарканд, Узбекистан) ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИНИНГ ЎРНИ	160

ВІДОМОСТІ ПРО УЧАСНИКІВ /ВЕДОМОСТИ ОБ УЧАСНИКАХ	162
--	-----

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Информация для участников из стран СНГ	164
Інформація для учасників з України	167

Українською, російською, казахською, вірменською та англійською мовами

Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – 174 с.

Материалы XIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах СНГ»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2013 г. - 174 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, Ю.С. Табачок.

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав, Ю.С. Табачок.

Проведення XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 28 horizontal blue or grey lines spaced evenly apart, typical of notebook paper. The lines extend across the entire width of the page, leaving small margins at the top and bottom. There are no vertical lines, text, or other markings on the page.

